Maina wa Kĩnyattĩ

MWAKI ŨTANGĨHOREKA:
KŨNYUITHIO THIKI NJEERA

American Edition

ISBN: 1-4936-9213-5
ISBN-13: 9781493692132

42725744

ARUGĨRWO

Mandĩko maya marugĩirwo maitũ: Wangũi wa Kĩnyattĩ

Ibuku rĩrĩ, maitũ, rĩandĩkĩĩtwo na maithori maaku ma mĩaka ĩtaandatũ ya ruo. Ĩra mũingĩ atĩ kĩhooto kĩarema kĩongagĩrĩrwo njũgũma.

NGAATHO

Hĩndĩ ĩrĩa ibuku rĩakwa rĩĩtagwo *Thunder From the Mountains* rĩomire, ndaatwarĩire maitũ kobi yaarĩo ndĩna gĩkeno kĩnene. Nowe handũ ha gũkena akĩnjũũria na maithori, "Kaĩ wandĩkire nyĩmbo cia mũingĩ na rũthiomi rwa ngoronia Ngeretha? Ti itherũ wandĩkĩĩte na Gĩthũngũ? Nĩ andũ aigana itũũra rĩrĩ rĩa Mũkũrweinĩ wa Nyagathanga mooĩ kwaria kĩĩmonimoni?

"Twaingatire mũkoronia Ngeretha bũrũri ũyũ witũ na maithori na thakame, na inyuĩ ciana ciitũ, mũcooke mũtũtobokie mũtondoinĩ wa meeciiria wa ũkoronia? Ti ĩtherũ gĩthoomo kĩa ũkoronia nĩ gĩathũũkirie meeciiria maanyu, gĩgĩtiga ciongo cianyu itherũkaga thing'a ta ũria wa ndeemu ya mai ma mũthubaarĩ." Agĩcooka akĩongerera, "Aakorwo nĩ ũkwenda tũthoome mabuku maaku, andĩka na rũthiomi rwitũ. Andũ matarĩ rũthiomi rwao o na bũrũri matirĩ, o na Ngai matirĩ; mahaana ta mbogo werũinĩ."

Nĩ wega maitũ toondũ wa kũndirikanagia rĩngĩ na rĩngĩ atĩ kũriũkia rũthiomi rwitũ nĩ kũriũkia ũndũire witũ, nĩ kũhanda itugĩ cia cuuma cia hisitũria iitũ na cia ũmũndũ witũ. Ũngĩrootũũra ta ihiga.

Nĩ arugĩrwo o naake Ngũgĩ wa Thiong'o toondũ wa gũũthoomithia atĩ thiomi ciitũ cia Afrika nĩ cio mũthingi wa wĩyathi wa andũ airũ handũ maaruma.

Ndĩna ngaatho nene harĩ Gĩtahi wa Gĩtĩtĩ nĩ ũndũ wa kĩyo gĩake na gwĩtĩkĩra tũgayane ũũgĩ na wathi wa meeciiria. Iruta rĩake nĩ rĩguthũrĩĩte ibuku rĩrĩ rĩgakinya hau rĩkinyĩĩte.

MATEMO MOOHORO

GĨTONGORIA ŨHORO

Gatagatĩinĩ ka mweri wa Meĩ 1982 nĩ kwarĩ mũgomo mũnene wa arutwo Kenyatta Yunibaasiti. Mũgomo ũcio waumanĩĩte na maũndũ maingĩ arutwo meendaga mahingĩrio nĩ aramati a Yunibaasiti. Handũ ha gũthikĩrĩria mateta ma arutwo, aramati a Yunibaasiti makĩĩra arutwo aakorwo nĩ makwenda kũhingĩrio maũndũ marĩa mareenda no mũhaka magomoke, macooke maathoomoini. Nao arutwo makiuga karoothua na mbiri. Arutwo makĩũmba mbũtũ cia gũtharĩkĩra mawabici ma aramati. Aramati amwe makĩnyiitwo mateeka na mawabici moothe makĩhingwo; arutiwĩra wabiciini makĩhamurithio nĩ arutwo mainũke. Mũndũ ũrĩa arutwo meendaga mũno kũnyiita mateeka nĩ professa Maitha, Koigi wa Yunibaasiti kĩhindainĩ kĩu, no nĩ aigĩrĩire ndiira ciande, agĩtiga macindĩci yake hau wabaciini. Macindici ĩkĩũragwo mataawa, ndirica na ĩgĩteemeegwo magũrũ nĩ arutwo, ĩgĩkomio na ngara ĩrĩ gĩkorogoco.

Thikũ igĩrĩ arutwo nĩo mataawara yunibaasiti. Thikũ ya gatatũ, Jumapili, ndigitĩta Moi akĩanĩrĩra na kameeme atĩ Kenyata Yunibaasiti nĩ yahingwo, arutwo mainũke na mũrutwo ũkũregera yunibaasiti anyiitwo kana ooragwo. Kameeme gakĩrĩkia kwanĩrĩra o ũguo, borithi na GSU, itongoretio nĩ koigi wa yunibaasiti na ciĩyoohete mathaita ma mbaara, ikĩingĩra yunibaasiti na ikĩambĩrĩria mũtharĩko. Arutwo makĩhũũrwo mbaara nditũ, amwe makiunagwo mooko, angĩ magĩatũũrwo mĩtwe na iteende cia mĩcinga. Arutwo airĩtu na arutiwĩra atumia makĩgwatwo na hinya nĩ njangiri thigari. Domitĩrĩ nyingĩ, thakame yathereraga ta kĩguũ. Thakame ya ciana ciitũ, thakame iitũ.

Thaa ikumi gũtiarĩ mũrutwo yunibaasiti, nĩ icakũri ciataawaraga, mĩcinga ĩrĩ ceeba. Hĩndĩ ya mũthukathuko ũcio, niĩ na mũtumia wakwa, Mũmbi, twarĩ Mũrang'a, itũũra rĩa Mũkũrweinĩ wa Nyagathanga, kwona maitũ toondũ ndaaiguaga wega. Twacookire Jumatatũ, tũgĩkora yunibaasiti nĩ hinge na borithi na GSU nĩo ngaati kĩhingoinĩ kĩnene kĩa yunibaasiti. Gũtirĩ mũndũ wetĩkĩragio kũingĩra ũtaarutaga wĩra yunibaasiti.

Jumataano, toondũ yunibaasiti yaarĩ hinge, niĩ na mũtumia tũgĩciiria tũthiĩ gũceerera Koigi wa Wamwere, Naikuru. Twacookire yunibaasiti Jumapili, tũgĩkora icakũri nĩ cioomire kĩhingoinĩ na thaayũ nĩ ũcookeete itũũrainĩ. Jumaine ngĩnyiita thimũ kuuma kũrĩ Koigi wa Yunibaasiti. Akĩnjĩĩra thiĩ gwake wabiciinĩ thaa kenda na nuthu harĩ maũndũ areenda twarĩrĩrie. Ngĩmũria nĩ maũndũ marĩkũ macio atangĩndarĩria thimũinĩ. Akĩnjĩĩra ndaathiĩ gwake wabici nĩ aakũmenyithia. Nĩ ũndũ tũtiarĩ ũraata na professa Maitha ona tũngĩaceemanirie njĩrainĩ tũtiaranagĩria, nĩ ndaambĩrĩire kwĩyũũria nĩ kĩrĩa araanjĩtĩra.

Ndaakinya gwake wabici, akĩnjĩĩra njeterere hanini, eete Mũngai, Rĩnjĩsitũra wa Yunibaasiti. Mooka magĩikara mwena ũmwe wa meetha, tũkĩng'ethanĩra. Eerĩ makĩambĩrĩria kũhũũnga mahũri. "Nĩ ũũĩ," makĩnjũũria, "arutwo arĩa maraatongereetie mũgomo? Nĩ aarimũ arĩkũ maaranyiitĩte arutwo mbaru hĩndĩ ya mũgomo?" Niĩ ngĩmeera atĩ ndirĩ mũborithi kana gĩcerũ, wĩra wakwa nĩ gũthoomithia hisitũria. Ngĩmaigwithia atĩ ũrĩa maareka nĩ kũhũũnga mahũri, nĩ wĩra wa borithi maraaruta. Moona nĩ ndiiramahe ũhoro ũrĩa mareenda, makiumĩria hĩa, makĩnjĩĩra atĩ nĩ mooĩ ndĩ Mũkomiunisiti na nĩthoomithagĩa arutwo akwa ũkomiunisiti na maũndu maingĩ makũmenereeria thirikaari.

Ngĩraakara, ngĩmeera aakorwo mareeciiria atĩ nĩ nguruhanĩte na mũgomo wa arutwo matware ũhoro ũcio kũrĩ ndundu ya yunibaasiti ĩrĩa ĩciirithagĩa aarimũ meekĩĩte mahĩtia wĩrainĩ. Wakeerĩ, ngĩmamenyithia hinyĩrĩire atĩ niĩ nĩ njĩtĩkanĩĩte na wĩtĩkio na mũsimamo wa ũkomiunisiti. Ngĩmeera akorwo gũtwĩka Mũkomiunisiti nĩ kuuna watho wa bũrũri manjĩĩtĩre borithi, nyiitwo, ndaarwo igootiinĩ. Ngĩrĩkia ciugo icio, Maitha akĩrũgama, akĩnjĩĩra erumĩĩte kĩni, "Maina, Dipatimeeniti ya Hisitũria, ĩrĩa ũrũtaga wĩra, nĩ meenyithĩtie wabici yakwa atĩ wee nĩ ũranyiita arutwo mbaru hĩndĩ ya mũgomo. Na ningĩ nĩ tũũĩ atĩ harĩ aarimũ angĩ atatũ mararĩ gatagatĩ ka mũgomo ũcio. Ke ngwĩre itagũkũhitha, aarimũ na arutwo acio maaratongoreetie mũgomo nĩ makwona cia mtema kuni. Mũcemanio nĩ wathira, no ũthiĩ rĩu." Ngĩra Maitha, "Aaca, mũcemanio ti mũthiru ũtaigwĩte macokio makwa. Ndĩreenda ũmenye atĩ niĩ ndirĩ mũndũ wa kũmakio na ciugo. Thiĩ birithi ũnjĩtanĩre".

Mũcemanio witũ na Maitha warĩ Meĩ 26 na ndaanyiitirwo Juni 3. Ndĩ kwa birithi ya rũhonge rwa mwanya, ngĩhũungwo mahũri, nĩ ndaambĩrĩirie

ngwĩciiria ũrĩa ingĩandĩka marebeta na maũndũ marĩa ndĩroona na ndĩreekwo nĩ icakũri o mũthenya. Maũndũ magathoomwo nĩ raiya na njiarwo thuuthainĩ. Nĩ ndooririe mũũthigari ũrĩa wandoraga ũtukũ kana harĩ mahĩtia kwandika marebeta makũhũũra ihooru na kũnyiihia ũtukũ, akiuga hatirĩ mahĩtia, thiĩ na mbere.

Ndaatwarwo njeera ya rũmande, Nairobi, nĩ ndaathiire ona mbere kwandĩka marebeta na nyamũthenya. Rũmande nĩ twetĩkĩrĩtio tũramu na tũratathi, kĩndũ tũtetĩkĩrĩtio nĩ kwandĩkĩra andũ aitũ marũa tũtarĩ na rũtha. Kũnyiitwo na mandĩko maraaria mĩnyariiro ya njeera kana marũa maingĩrĩte njeera na runye yaarĩ mbaara ndũrũ. Birigiceeni twahũũragwo mũthenya o mũthenya, tũgĩthiĩ igootiinĩ kana thibitaarĩ Kenyatta na tũgĩcookio njeera. Njeera gũtirĩ ihinga cia kũhitha marufuku kana mandĩko ma hitho, muohwo akuuaga indo ciake, anyiitwo na cio akarĩha na maithori na thakame. Niĩ ndaatũmire ũraata na muũthigari, nĩwe ndaatũmaga gũtwara marũa na mandĩko makwa ma njeera kũri mũtumia. Naake Mũmbi akahitha mandĩko macio kũraya, ngui cia nyaayo itangĩahotire gũkinyĩra.

Ndaatuĩrwo ndaatwarirwo njeera nene Kamĩtĩ; ona gũtuĩka Kamĩtĩ thigari ni ciehotoreete mũno kũnyariira, kũnũmia ruo, nĩ ndaathiire na mbere, itarĩ na guoya, kwandĩka marebeta, nyamũthenya na kwandĩkĩra Amnesty, PEN na araata marũa makũmamenyithia mĩtharĩko ĩria ĩrĩ njeera. Mandiko maya ma hitho ndamaneeaga mũũthigari ndeetaga *Contact Z* atwarĩre Mũmbi. Ndaatwarwo njeera ya Naivasha mwaka 1987 nĩ ndaatumire ũraata na mũũthigari ũmwe ũrĩa ndaaneaga mandĩko makwa ma njeera atwarĩre Mũmbi. Mũũthigari ũcio ndaamwĩtaga *Contact ZY*. Nĩ twabangĩĩte na Mũmbi ndĩ rũmande atĩ mũũthigari amũtwarĩra ndũmĩrĩri ciakwa kuuma njeera, akamũhee mara motũmwo.

Ngĩrĩkia gĩcigo gĩkĩ nĩ ngwenda mũthoomi wa ibũku rĩrĩ amenye atĩ mĩaka ĩyo ndaikarire njeera yaarĩ ya ruo na maithori no nĩ yathoomithirie mũno, ĩkĩrikia ũmũndũ wakwa na ĩkĩaramia wendo wakwa wa bũrũri na wĩtĩkio wakwa wa ũkomiunisiti. Wakeerĩ, nĩ ndaatũmĩrire mĩaka ĩyo wega mũno toondũ nĩ ndaandĩkire mabũku manana na maithori na thakame yakwa ya ngoro. Mabuku macio mangĩ matatũ nĩ: *A Season of Blood: Poems From Prison* (1995); *Kenya: A Prison Notebook* (1996) na *Mother Kenya: Letters From Prison* (1997). Gĩkũyũ kiugaga atĩ mwana ũrĩ kĩyo, ũrĩ ũrũme na ũũmĩrĩru, ndagaga mũthaambia; gĩkoiga atĩ gũtirĩ kĩega kiumaga hega na gũtirĩ wĩyathi ũneanagwo na gĩitĩrĩra, nĩ kũrũĩrwo

ũrũagĩrwo. Nĩ ũndũ ũcio no mũhaka itungati cia bũrũri ciooye tũramu na mĩcinga itongorie ita cia kũrũira demokirasia. Andũ matarĩ demokirasia matirĩ wĩyathi, nĩ ngombo.

Ibuku rĩrĩ rĩtitaũrĩtwo kuuma ibukuinĩ rĩakwa, *Kenya: A Prison Notebook*. Aaca. Kuuma Sektemba 1983 kinya Augasiti 1984 ndaandĩkaga ndaayarĩ yakwa na Gĩkũyũ. Mandĩko macio nĩ rĩo ibuku rĩrĩ.

Mandĩko mamwe marĩ ibukuinĩ rĩrĩ nĩ macaabĩtwo Njarandainĩ ya *Mũtiiri* ĩrĩa ĩrutagwo nĩ Ngũgĩ wa Thiong'o. Ningĩ harĩ icunjĩ cia ibuku rĩrĩ icaabĩtwo nĩ ngathĩĩti ya *Mwĩhoko* ĩrĩa ĩrutagwo nĩ Fr. Peter Mũirũrĩ wa kanitha ya Gathoreki, Mũrang'a.

KĨHĨRĨGA KĨA ŨHORO

Mũingĩ wa Kenya ũtũire ũũĩ wega ma atĩ mĩaka ĩrĩa yoothe Kenya yaakomeirwo nĩ thũkũmũ Ngeretha, yaarĩ mĩaka ya mĩtandiuko, bũrũri wothe ũkuundĩĩtio thiki na ũkaigĩrĩrwo ũritũ wa nyaigĩ. Thuutha wa mũgiginyano mũnene, wĩyathi ũkĩoneka. Jomo Kenyatta akioya ũtongoria, akĩĩyenjera gĩtĩinĩ, akĩuga ta Jeroboamu: "Watho ũrĩa Ngeretha ĩraamwathaga na guo nĩ ũraamũritũhĩire ta arĩ mũtĩ wa ngingo mũrĩtũ; no rĩrĩ, niĩ nĩ kũritũhia ngũmũritũhĩria mũtĩ ũcio wanyu wa ngingo makĩria. Ngeretha ĩraamũhũũraga na iboko; no niĩ ndĩmũrumithagia ing'aurũ". Andũ magĩgĩitĩka kuuga atĩrĩ, "Anga tĩ kaba rĩrĩa twarĩ na mũthũngũ!"

Jomo Kenyatta "ooherwo mahĩtia make" nĩ Ngeretha, eetĩkĩra kũgitĩra ũtonga wao bũrũriinĩ (naake arĩe rũitĩki), akĩgaacira mũno, agĩtuĩka *President-for-life,* atiirĩrwo nĩ thirikaari cia thũkũmũ nyakeerũ na njaguuti cia ũkoronia wa kĩĩritũ. Agĩgĩĩtĩka kũũragithia arĩa maaregana na ũhahami; arĩa angĩ akoohithia njeera kĩoho kĩritũ. O ta ũrĩa hĩndĩ ya ũkoronia kuohithio njeera, gũthaamio (nditĩĩni), kana kũũragwo kwarĩ njĩra ya kweheria ũregi na gũkindĩra ũmaamĩrĩria, noguo o na hĩndĩ ya Kenyatta gwatũĩkire atĩ gĩthũri nĩ kĩo gĩathanaga (o hamwe na hinya wa mbeeca). Makĩria njeera ya Kamĩtĩ na ya Naivasha igĩtuĩka thiarĩ mũnene wa kũunaanga ũregi ihĩndĩ rĩa mũkuruguthu. Ngui cia borithi, mĩcinga, ndoogo ya kũrĩria maitho, na "njĩra njerũ" cia kũhũũnga andũ mahũri ikĩongererwo harĩ ing'aurũ iria raiya a Kenya marũmithagio.

Kenyatta aakua, aatigire Daniel arap Moi arũmĩrĩre "makinya" ooro macio. Moi naake ndaarĩ kamoi, nĩ aathoomeete gĩthoomo kĩnene kuuma kũrĩ Kenyatta. Kuuma mwaka wa 1978, na makĩria mwakainĩ wa 1982, mawatho ma ũhinyanĩrĩria makĩongererwo hinya, njeera igĩathamia tũnua ciamũkĩre arĩa moonagwo ta matareenda kũrũmĩrĩra "nyaayo" cia ndigitĩta: meeheeane mwĩrĩ na meeciiria matũmĩrwo kũhingia mworoto wa aathani ngakũ, kuuma tũcogoo twa Kanũ twa icagiinĩ kinya ing'ang'i iria igecaga bũrũri ũyũ methainĩ ĩmwe na ndigitĩta.

Kamĩtĩ. Naivasha. Ti Aakenya aingĩ andũ agima matooĩ marĩĩtwa maya kana mataangĩigua ngunyĩrĩrĩ maagwetwo. No ningĩ Kamĩtĩ na Naivasha (o hamwe na njeera ingĩ nyingĩ iria ndũrũ) nĩ gĩcunjĩ kĩa hisitũria ya wĩyũũmia wa mũingĩ wa Kenya handũ waruma. Aini a Mũthĩrĩgũ mainire atĩa? "Tũreebie kũreebia, ta ũrĩa tũkaũreebia mũthanga ũrĩ Kamĩtĩ," na o rĩngĩ, "Tũũkwĩrwo nĩ tũũkuohwo; bĩngũ irĩ Kamĩtĩ nĩ baangiri cia aanake." Hatarĩ ngaanja, Mũthĩrĩgũ warĩ tabarĩra ya kwĩgarũrũkĩria ũhinyĩrĩria ũrĩa thirikaari ya Ngeretha yaahinyĩrĩirie mũingĩ wa Kenya naguo. Wĩremia ũcio na mwĩcing'o nĩ cio itũire ĩrĩ hinya na ngo cia mũingĩ; hisitũria ya Kenya ĩiyũire cionereria cia kũregana na kũhũũrana na ũkoombo o ũndũ ũmwe na kwĩhootorera ahinyanĩrĩria na agũmanĩri, kuuma a hĩndĩ ya Waiyaki wa Hinga akĩng'eeng'ana na ngoronia Ngeretha kinya mĩakainĩ ĩno tũrĩ mũingĩ wa Kenya ũthiĩte na mbere na gũtukana na wathani wa kĩĩnyamũ ũtabarĩirwo nĩ arĩa meegũmĩire maathane oiki kinya mũthenya ũrĩa magaakua.

Kamĩtĩ. Naivasha. Marima ma gũikio arĩa maaregana na mũtaratara wa wathani wa mũndũ ũmwe ũtaangĩkararĩka, arangĩirwo nĩ maahinya ma ũkoronia makĩenda bũrũri witũ ũtũũre ũri "bustani ya Waingereza na wengineo". Mũndũ ooheetwo kĩoho kĩnene Kamĩtĩ nĩ ũndũ wa "siasa kali" aiguuaga atĩa aaririkana atĩ Kamĩtĩ nĩ kuo Kĩmaathi wa Waciũri eekĩrĩirwo mũhĩndo nĩ thũkũmũ Ngeretha, mwĩrĩ wake ũgĩthikwo na ũtukũ mbĩĩrĩra ĩtarĩ ihiga rĩa mũtweĩnĩ kana kĩonania kĩrĩkũ kana kĩrĩkũ? Mũndũ muuma-andũ anyiitagwo nĩ kĩeha kĩrĩkũ aamenya atĩ nĩ Kenyatta werire Ngeretha gũtirĩ ũũrũ ona Kĩmaathi aangĩitwo? Aamenya atĩ Kenyatta na Moi gũtirĩ ũrĩ werũũmbũiya kũmenya mũtumia na ciana cia Kĩmaathi itũũraga atĩa? Kamĩtĩ-rĩ, ĩrĩ mbica ya mũthemba ũrĩkũ kũrĩ ithũĩ ũmũũthĩ? Tũrĩ ũgoinĩ wa bũrũri wa Kenya, Kamĩtĩ nĩ mbũgũ ĩrĩ na ũragũri ũrĩkũ? Maina wa Kĩnyattĩ arĩ njeera Kamĩtĩ na thuuthainĩ Naivasha oonire kabirũ ka bũrũri gagĩthiĩ atĩa? Kĩohoinĩ nĩ kũnyiitwo aanyiitirwo kana nĩ gwĩtwara eetwarire? Rũrũ nĩ ruo rũgano rwake, itĩĩna rĩa mĩaka ĩtaandatũ na gacunjĩ ka inya.

Josiah Mwangi wa Kariũki athaamio na kũnyariirwo nĩ Ngeretha akĩandĩka, *Mau Mau Detainee (1963);* Abdilatif Abdalla aikirio njeera mĩaka ĩtatũ (1969 kinya 1972) nĩ thirikaari ya Kenyatta nĩ ũndũ wa gũcabithia karatathi koorĩĩtie na rũthiomi rwa Gĩthwaĩri, "*Kenya Twendapi?*" Arĩ korokoroinĩ nĩguo aandĩkire marebeta meetagwo, *Sauti ya Dhiki (1973)*. Ngũgĩ wa

Thiong'o oohithio nĩ Kenyatta mwaka 1977 akĩandĩka, *Detained: A Writer's Prison Diary (1981)*. Maina wa Kĩnyattĩ oohithirio nĩ Moi mwaka 1982 na thitaango cia maigĩrĩra, o ta acio angĩ oothe; nĩ aroongereire harĩ hisitũria ĩno ya kũiga kĩririkania kĩa maũndũ, kuongerera mandĩko ma gũcomboria mũkinyũkĩrie na mwĩhaandire wa bũrũri. *Mwaki Ũtangĩhoreka* nĩ ibuku ria mwanya harĩ mabuku ma mũhĩrĩga ũyũ.

Gĩcunjĩ kĩa mbere kĩheeanĩte ũrĩa Maina anyiitirwo na kũrĩa aatwarirwo anyiitwo na ũrĩa anyariirwo nĩ icakũri cia birithi na cia njeera. Nĩ rũgano rwa maithori. Gĩcunjĩ gĩa keerĩ nĩ marũa marĩa aandĩkagĩra aciari na araata na hitho. Gicunjĩ gĩa gatatũ nĩ ribooti ya mũthenya o mũthenya, ithuĩ athoomi tũkoona na tũkaigua na matũ ũria mũndũ wohetwo njeera makĩria nĩ ũndũ wa ũteti atandiũragwo na njĩra ciothe cia kĩĩnyamũ nĩ geetha athũũke mũtwe kana akue kana oime njeera ĩyo tombo ũtuĩkĩĩte ngima. Ti mabuku maingĩ mahoteete kũhingũra gatirica kau tũkoonio ikinya gwa ikinya ũrĩa andũ arĩa marĩ na maahinya matuaga arĩa angĩ nyamũ nĩ geetha "nyamũ" ikĩrĩĩana cio nyene, "atongoria" makagĩa na kĩĩgwatic kĩa atĩ "nĩ thaayũ tũraacookia."

Gĩcunjĩ gĩa kana nĩ marebeta ma kũheeana ũhoro wa njeera thĩinĩ, o ũndũ ũmwe na meeciiria ma ũrĩa bũrũri wagĩrĩĩrwo nĩ gũikara; marebeta meegiĩ njamba nyingĩ hisitũriainĩ ya bũrũri. Nĩ harĩ marebeta ma aciari na ciana; marebeta ma wendo na wĩyathi wa ngoro, meeciiria ma mũndũ magĩĩte mathagu makamũruta njeera ona arigiciĩirio na rũgiri rwa mahiga. Ũhootani mũnene wa mũndũ muohe njeera nĩ kwaga kũũrũrĩwo nĩ hakiri ciake, na kũnoora meeciiria make ũũ atĩ no akeeruta hatĩkainĩ cia mĩthemba mĩngĩ. No ũndũ ũrĩa ũrĩ mbere ya maũndũ macio mangĩ moothe ibukuinĩ rĩrĩ nĩ ũrĩa hinya wa kĩrĩndĩ ũũngĩcookanĩrĩrĩo ta nyundo ya kũmomora nguruga cia ndigitĩta na araata aake thũkũmũ. Gĩcunjĩ gĩa gataano nĩ kũgeria kũrũnga hisitũria ya bũrũri ũyũ ĩrĩa ĩtaangĩandĩkĩka hatarĩ kũgweta wĩra mũnene warutitwo nĩ Mau Mau na KLFA kũrũĩra wĩyathi na gũtũkinyia o thoome wa ũmũndũ witũ; wĩyathi ũcio ũtaanaiyũkio nĩ nyutu ta aa Kenyatta na Moi arĩa maacookirĩe hisitũria iitũ na thuutha kũndũ kũnene ma. Twĩrũte na kĩĩ ũrĩa mũgogo ũyũ ũngĩtheengeka? Tũrute njũgũma na kũ ya kuongerera kĩhooto? Hisitũria ya mĩng'eeng'ano ya mũingĩ ĩĩgĩtũruta atĩa, makĩria hisitũria ya Mau Mau?

Ũkoronia wa mĩthemba yoothe ũtoranagia na njĩra ya gũkomereria na kũmenereria maũndũ marĩa marĩ bata harĩ andũ arĩa makomerwo nĩ

ngoronia. Mũkoronia ooka Kenya, aaganirie mĩikarĩre, agĩthũũkia njĩra cia kũmaatha ũtonga na mĩtabarĩre ya gĩũteti ĩrĩa yaarĩ kuo. Ũguo ti kuuga indo ciothe nĩ kũharagana ciaharaganire, aaca. Mwaki nĩ ũthikagwo. Maina araatwĩta tũũke tũciire: tũoya mathaita tũrutũrũre thũ, tũcooke twĩke atĩa tũhote gũcookerera ituĩka rĩrĩa twathoomithirio nĩ Iregi, o na twambĩĩte gũtwarwo ihugo nĩ ũkoronia? Twakie mwaki atĩa ũtaagũcooka kũhora?

Kũriũkia mĩikarĩre ya bũrũri nĩ kũriũkia, kũraatĩrĩra na kwaramia kĩhaaro gĩa thiomi cia bũrũri ũcio. Kwandĩka ibuku rĩrĩ na rũthiomi rwa Gĩĩkenya nĩ ikinya inene Maina akĩnyũkĩĩtie harĩ kuongerera wathi wa meeciiria na indo cia ũturi wa mĩandĩkĩre ya ũmenyi na moohoro marĩa maakwenda gũtheremio na kwarĩrĩrio. To gũkorwo tũrĩ njĩra ya gũcookerera gĩcaandĩ na ũini na wandĩki wa marebeta ma kwarĩrĩria kĩrĩa kĩrĩ ngoro ya bũrũri, tũkinyĩre gatũkũrũ, gatũũrũ karathe, kĩmera kĩgaacire, twambe tũhuurũke thũgũri? Indo nĩ kũrĩmĩthanio irĩmithanagio, Aagu nĩ maatwĩrire.

—Gĩtahi wa Gĩtĩtĩ

Juni 5, 1982. Maina akĩreehwo igootiinĩ mũthenya wa mbere nĩ icakũri cia CID na mathitango ma maheeni. Ũyũ umĩĩtie rũrĩmĩ ta huko ya njamba nĩ hũmungati ya Moi ĩĩtagwo Mbũrũ wa Cege. *(Mbica ya Daily Nation)*

Juni 14, 1982. Maina erekerio igootiinĩ rĩa maheeni oheetwo bĩngũ.
(Mbica ya Daily Nation)

Igootiinĩ Nairobi hĩndĩ ya gũcokia ciira riiko 1984. Maina areehetwo igootiinĩ gũthikĩrĩria ciira ohanĩtio na thigari ya njeera. *(Mbica ya Daily Nation)*

Julaĩ 21, 1982. Mũmbi wa Maina igootiinĩ hĩndĩ ya ciira wa Maina
(Mbica ya Daily Nation)

Oktomba 18, 1982. Igootiinĩ Nairobi. Njanji njaguuti ya Moi nĩ ooha Maina miaka ĩtandatũ wĩra mũritũ. Ũcio ũrĩ mbicainĩ gatagatĩ nĩ mũtumia wa Maina. Ũcio ũngĩ ũrĩ naamba igĩrĩ mwena wa ũrĩo nĩ Wanjirũ wa Gĩthĩnji, mũtumia wa mũrũ wa nyina na Maina.

Aciari a Maina. Kuuma ũmotho taatawe, Wanjirũ wa Wandia, ithe, Kĩnyattĩ, na nyina, Wangũi. *(Mbica ya Mau Mau Research Center)*

Bũrũri nĩ waharaganirio nĩ ndigitĩta. Arutiwĩra Nairobi matũmagĩrwo borithi na GSU kũhũũrwo na kũmomorerwo nyũmba ciao. *(Mbica ya Daily Nation, 1991)*

KŨNYIITWO, GŨTUĨRWO, NA GŨIKIO NJEERA

Thigari ithaathatũ cia borithi ya Rũhonge rwa mwanya ciokire gwakwa mũciĩ, Kenyatta Yunibaasĩtĩ, mũthenya wa ĩĩrĩ mweri wa gatandatũ 1982 ciĩyooheete mathaita ma mbaara, ikĩũria mũtumia wakwa Mũmbi: *"Gũũkũ nĩ kwa Maina wa Kĩnyattĩ? Arĩ kuo? Ithuĩ tũrĩ borithi tũreenda kũmũũria ciũria."*

Mũmbi akĩmeera mũciĩ nĩ wakwa no ndirĩ kuo. Makĩmwĩra atĩ nĩ maakwenda kũingĩra nyũmba mahũũre birigiceeni. Akĩmeera mamuonie marũa ma kũmeetĩkĩria mahũũre birigiceeni. Makiuga nĩ maheetwo hinya nĩ thirikaari kũhũũra birigiceeni nyũmba o yothe ya raiya o na matarĩ na marũa. Magĩikania mũtumia na mwena, makĩingĩra na makĩambĩrĩria birigiceeni. Meerire mũtumia atĩ maraacaria maratathi atĩ ndaandĩkĩĩte ma gũcambia thirikaari ya Nyayo. Magĩkĩbirigicaana nyũmba yoothe handũ ha mathaa mana. Maarĩĩkia moimire na mabuku mĩrongo ĩĩrĩ na matatũ; bairo mĩrongo ĩĩrĩ na kenda ciaiyũire mandĩko meegiĩ hisitũria ya Mau Mau; na caburaita ĩmwe. Mataanathiĩ mũnene wa mbũtũ ĩyo ya icakũri, Wanjaũ, akĩĩra mũtumia atĩ borithi nĩ mareenda kũnjũũria ciũria, kwoguo ndooka thiĩ birithi, Kilimani, nĩ maakũnjeterera.

Ndaathiire mũthenya ũyũ ũngĩ, Njumaa, ndĩ na maraakara maingĩ toondũ wa icakũri gũkuua mabuku makwa hatarĩ gĩtũmi kĩiganu na makĩria bairo iria ndaandĩkĩĩte hisitũria ya Mau Mau. Ndaakinya birithi no kũnyiitwo ndaanyiitirwo, ngĩingĩrio ngaari ngĩtwarwo hendikuota ya birithi ya rũhonge rwa mwanya, Nairobi . Kũu ndaakorire thigari ithaathatũ igĩthooma mabuku na mabairo, thigari ĩngĩ nayo ĩgacabaga na caburaita yakwa, ĩkĩenda kũmenya kana hiihi nĩ yo ndũmagĩra kwandĩka maratathi ma kũhũũra thirikaari ya Nyayo. Rono nĩ we warĩ mũnene wao, na nĩ we wanjathire ndute nguo ciothe, o na cia thĩinĩ, akĩnjoha bĩngũ mooko, akĩnjĩĩra njikare thĩ gĩtĩinĩ ndĩ njaga maahũnge mahũri. Maanyariirire handũ ha thikũ ithatũ, ũtukũ na mũthenya. Thikũ icio ciothe makĩĩnyima irio na maaĩ ma kũnyua. Rono aanjĩĩrire atĩ ndiikũheeo irio kana maaĩ kinya njĩtĩkĩre kũheeana ũhoro ũrĩa meendaga.

Wa mbere, meendaga kũmenya kana nĩnjĩtĩkanĩĩtie na ũteti wa Karl Marx, Lenin, na Mao; kana ndĩ mũũkomiunisiti. Ndiamahithire, ngĩmeera itarĩ na guoya atĩ aangĩkorwo maraaria cia kwenda wathani, hinya, ũtonga

o na ũũgĩ icookerere arutiwĩra na arĩmi anyiinyi a Kenya iitũ, niĩ nĩ nguoya meerĩ na igũrũ njuge ndĩ mũũkomiunisiti na gũtirĩ hĩndĩ ngaagarũrĩra ikinya rĩu. Maigua ndeetĩkĩra atĩ ndĩ mũũkomiunisiti, magĩthiĩ na mbere na kũũhũnga mahũri makeneete mũno. Makĩnjĩĩra atĩ nĩ mooĩ nĩ heeagwo mbeeca nĩ thirikaari ya Soviet Union cia gũthũũkia thirikaari ya Moi; na atĩ nĩ mooĩ atĩ nĩ thoomithagia arutwo aakwa ũkomiunisiti; na tũrĩ na mũbango na arutwo a yunibaasĩtĩ wa kũgarũra thirikaari ya Kanũ. Makĩongerera atĩ nĩ maakwenda kũmenya nĩ mbeeca ciigana heeagwo nĩ Soviet Union. Ngĩmacookeria ũndũ ta ũcio ndiũũĩ. Matianjĩtĩkirie, makiuga nĩ gũthaaka ndĩraathaaka nao.

Thuutha ũcio makĩnjũũria kana nĩ njĩtĩkanĩĩtie na wathani wa Kanũ na ũteti wa Nyayo. Ngĩmeera aaca toondũ wake nĩ wathani na ũteti wa ũkoronia wa kĩĩrĩu.

Ũhoro wa ma nĩ ũtuuraga; nĩ maaraakarire mũno ndoiga ũguo na makĩamba kũũnuma. Ũhoro ũngĩ meendaga kũmenya nĩ gĩtũmi gĩa kwandĩka hisitũria ya mbaara ya Mau Mau, ngĩmenyaga Kenyatta oigire atĩ ithuothe, kaniini kana kanene, hũmungaati kana itungati cia Mau Mau, nĩ twarũiire wĩyathi. Muorooto wakwa hiihi nĩ wa kũhagarania bũrũri, kũgayania andũ a Kenya gĩũteti, ngiugaga atĩ nĩ hisitũria ya bũrũri ndĩreenda kũrũnga? Ngĩmeera muorooto wakwa nĩ ũmwe tu: kwandĩkĩra njiarwa hisitũria ya mbaara ya wĩyathi, hisitũria ya ũcamba wa bũrũri.

Nĩ maanjũririe ũhoro wa Ngũgĩ wa Thiong'o na mabuku make, na kana nĩ njũũĩ atĩ mabuku make nĩ ma ũkomiuniciti. Niĩ ngĩmeera mathiĩ makoorie Ngũgĩ. Makĩngũ'rĩka mũno nĩ macookio makwa. Ningĩ magĩcooka makĩnjũũria maũndũ maingĩ, ma igeenyo, na maheeni. Thikũ icio ithatũ ciahaanaga mweri mũgima, na ciũria nyingĩ itarĩ mũthia kana gĩtheethwa, ciũria nyingĩ cia kũnyariira meeciiria na mwĩrĩ waimĩĩtwo irio kana maaĩ.

Ũtukũ wa mũthenya wa kiumia nĩ rĩo mookire na maratathi ma thitango ya maheeni, tũratathi twĩrĩ tũhũũre caba. Maanjĩĩra njĩkĩre thaĩri, ngĩrega. Magĩthioya. Makĩnjookeria nguo ciakwa, makĩĩhumba maitho na gĩtambaya kĩigũ kĩanungaga mathugumo, makĩndoria ya nja, ngĩikio ngaari, ngĩtwarwo gwa CID. Twakinya ngĩohorwo gĩtambaya maitho, ngĩĩrwo thitangĩirwo karatathi ga gũcoocera, ga kũhũũra ũtongoria wa thirikaari ya Moi na ũteti wa Kanũ. Karatathi kau geetagwo na kĩngeretha *"Moi's Divisive Tactics Exposed,"* geekĩrirwo bairoinĩ yakwa na ngunguĩ nĩguo moone mweke wa kũũnjohithia. Karatathi kau kaarutĩĩtwo na hitho nĩ kĩama kĩa DTM, *December Twelve Movement.* Ndaahũũrwo mbica na gũtheecithio irore, kũhũũrwo haati na kũrumwo nĩ icakũri cia CID, ngĩcookerio borithi ya rũhonge rwa mwanya. Makĩĩnjoha gĩtambaya maitho rĩngĩ, makĩnjikia ngaari, makĩndwara birithi Kĩleleshwa. Ngĩĩrwo ndute iraatũ. Ngĩhingĩrwo theero yaiyũire mathugumo na matahĩko.

Rũũciinĩ tene makĩnjiĩra makĩndwara igootiinĩ. Njanji njaguuti ya Moi,

Abdul Rauf, akĩĩnyima mbondi, akiuga ndwarwo rũmande njeera ya Nairobi. Ndaikarire rũmande thikũ igana rĩmwe na mĩrongo ĩtatũ na ithatũ heeagwo irio itarĩ hĩu—ngima, mbooco, na thũkũma. Ngarĩĩo nĩ ndaa na ngũngũni; ngahũũrwo na ngarumwo. Namba yakwa yarĩ 5397\82. Ndaatwaririwo E block, kũrĩa ndaakorire Wang'ondu wa Kariũki. Twaikaranga naake Willy Mũtunga akĩreehwo. E Block nĩ kuo kwahingagĩrwo arĩa athũũku mĩtwe.

Mũthenya wa ikũmi na inyaanya mweri wa ikũmi 1982 nĩ guo ndaatuĩrĩirwo nĩ A. Rauf kĩoho kĩa mĩaka ĩtandatũ wĩra mũritũ. Ndaatuĩrwo ũguo no guo ndatwarirwo njeera nene ya Kamĩtĩ. Gũkinya Kamĩtĩ ũguo ngĩaũrithio nguo ciothe. Ngĩhũũrwo birigiceeni mwĩrĩ ndĩ njaga. Ngĩcooka ngĩigwo hau nja wabici ndĩ njaga. Thigari igĩĩtwo ciũke cione Karl Marx wa yunibaasĩtĩ. Amwe maahũũraga na haati; angĩ kũũnjugĩrĩria; na arĩa angĩ makaanuma. Ũmwe akĩnduĩra mata ũthiũ. Muoroto wa njeera warĩ wa kũũnũmithia ruo kĩĩmwĩrĩ; kũũnyariira kĩĩmeeciiria na kũũbunja ngoro.

Thuutha ũcio ngĩheeo nguo cia njeera iria ciĩtagwo nĩ abungwo, Kũngũrũ; na cio nĩ caati na thuruarĩ ya kĩbandĩ. Iraatũ aaca! Nguo cia thĩinĩ aaca! Icio nĩ marufuku njeera. Ndeekĩra nguo, ngĩtuunywo rĩĩtwa rĩakwa, ngĩheeo namba ya njeera—661\82—ngĩcooka ngĩnengerwo ndoo ya kĩoro, ngĩingĩrio njeera thĩinĩ, *Block D*, theero namba 23. Theero yaiganaga ta kanyũmba ka ngũkũ. Ndaakomaga theero ĩyo ndĩĩkũnjĩĩte ta nyamũ ya thĩ. Nĩ ndaambĩĩte kũimwo mĩrĩngĩti handũ ha mĩeri ĩĩrĩ.

Block D ndaakorire arutwo eerĩ a yunibaasĩtĩ arĩa mooheetwo kabere gaakwa: Oginga Ogego na Titus Adungosi. Thuutha ũcio naake Onyango Oloo akĩreehwo.

Ndaagaĩirwo wĩra wa kũhũũra caba mabuku ma atumuumu. Ngĩĩrwo mũcaara wakwa nĩ kĩng'ootore o mũthenya, mweri ciringi ithatũ. Ndiaikarire hau kahinda karaaya, nĩ ndaigĩrĩirwo kĩgeenyo nĩ rũhonge rwa "security" atĩ ndĩ na mũbango wa kwandĩka ibuku njeera. Ngĩrutwo hau, ngĩtwarwo wĩra wa gũtuma nguo. Kũu ndaaheirwo wĩra wa gwĩkĩra nguo ibungo. Mũico wa mwaka 1986 nĩ ndaarutirwo igandainĩ, ngĩhingĩrwo theero *Block E*, toondũ gwatuĩkire atĩ ndĩ na ũteti mũũru na ndĩ wa Mwakenya. Mwaka ũcio nĩ rĩo andũ aingĩ maambĩrĩirie kũreehwo njeera atĩ nĩ a kĩama kĩa Mwakenya. Amwe maakoragwo na ironda mĩĩrĩ yao toondũ wa mbaara ĩrĩa maakoreetwo mahuũrĩirwo *Nyayo House*. Block E nĩ yo yatuĩkire ya kuohagĩra arĩa maanyitĩĩtwo nĩ ũndũ wa ũteti na no yo yarĩ ya arĩa maathũũkĩĩte mĩtwe.

Mĩaka yakwa njeera Kamĩtĩ yaarĩ ya thĩĩna, ruo na maithori. Ndaatũũraga hĩtagwo kũu nĩ icakũri ta mbogo ya nduĩki, na kũhũũrwo na kũrumwo kaingĩ. Birigiceeni twekagwo tũrĩ njaga. Irio twaheeagwo itarĩ hĩu (ũcũrũ, ngima, mbooco na thũkũma) na ti irio cia kũhũũna, nĩ ta cia gũtega mbĩa. Nĩ ũndũ ũcio ng'aragu yahaanaga ta mũrimũ wa ndĩĩra. Borithi

ya rũhonge rwa mwanya na yo yaatũũraga njeera ĩkĩgeria kũũhũnga mahũri, na kũngeria ũrĩa ingĩthareenda atĩ nũmĩrĩre Moi.

Mweri wa keerĩ 1987 thigari kenda cia njeera nĩ cianyiitirwo nĩ birithi ya rũhonge rwa mwanya atĩ nĩ cio ciandeithagia kuumia marũa nja. Ciatwarwo *Nyayo house* kwa mahũri, ikĩhũũrwo na kũnyariirwo mĩĩrĩ na njĩra nyingĩ, nginya igĩĩtĩkĩra atĩ nĩ cio ciaumagia marũa maakwa nja na atĩ nĩ memba a Mwakenya. Atatũ makĩohwo mĩaka ĩtatũ o mũndũ; na acio angĩ atandatũ makĩbuutwo wĩra. Nĩ kĩgeenyo thigari icio ciaigĩrĩirwo toondũ gũtirĩ o na ũmwe wa thigari icio wandeithagia na gũtirĩ wao warĩ memba wa Mwkenya. Mũũthigari ũrĩa wandeithagia kuumia marũa, gũthiĩ kuona mũtumia, kũndeehere ngathĩĩti na tũramu, na tũratathi twa kwandĩka, atũire kuo wĩra o na ũmũũthĩ ũyũ.

Thuutha wa thigari ithatũ kuohwo na ithaathatũ kũingatwo wĩra, birithi ya rũhonge rwa mwanya nĩ yookire njera kũũhũnga mahũri. Ikĩnjĩira atĩ thirikaari nĩ ĩĩkũndwara igootiinĩ hĩndĩ ya keerĩ, thitangĩrwo gũtuĩka memba wa Mwakenya na kũingĩria thigari cia njeera kĩamainĩ kĩu kĩa hitho, kĩama gĩteeiĩkĩiĩĩtio nĩ thirikaari ya Kanũ. Ngĩkĩmeera aakorwo marĩ na ũira mũiganu mandware igootiinĩ no mamenye atĩ niĩ ndihaana andũ arĩa matwaraga igootiinĩ mageetĩkĩra ciira makoohwo. Niĩ ndirĩ hĩndĩ ngeetĩkĩra gũtheeca kĩ-ore maheeniinĩ macio maao. Maanjokeirie atĩ thigari iria ithatũ cia njeera cioheetwo nĩ iigũtuĩka aira a thirikaari na ningĩ nĩ ngweteetwo nĩ andũ aingĩ Nyayo House atĩ ndĩ ũmwe wa atongoria a Mwakenya. Andũ acio oothe, makĩnjĩĩra, nĩ makaareehwo igootiinĩ nĩ thirikaari marute ũira. Ngĩmeera mathiĩ na mbere ndiraamaka. Tũgĩtigana ũguo.

Thigari icio ciohirwo ciacookire kũreehwo o kũu ndaarĩ na nĩ nĩ ciamenyithirie atĩ thirikaari nĩ yeendaga mamĩrutĩre ũira, no nĩ maaregire toondũ nĩ mooĩ atĩ ũcio wothe warĩ maheeni. Maarega na ũira maatwarirwo njeera Manyani, riũainĩ. Naaniĩ watho ũkĩrutwo nĩ kamĩĩcina Arap Kirui, ndwarwo njeera ya Rũirigo Rũnene, Naivasha.

Mweri ikũmi na ithatũ wa kanaana mwaka wa 1987 ndeetirwo thaa ithaano cia mũthenya, ngĩĩkĩrwo bĩngũ, ngĩikio ngaari. Kũu thĩinĩ ngĩĩkĩrwo macegera magũrũ. Ndirica cia ngaari ciahumbĩĩtwo na mĩrĩngĩti nĩ guo ndikoone kũrĩa ndĩraatwarwo.

Kwarĩ nduma mũno kũu thĩinĩ. Ndaarangĩirwo nĩ icakũri ithaano na Obithaa ũmwe thĩinĩ wa ngaari na kuo nja kwarĩ naĩĩni-naĩĩni igĩrĩ, ĩmwe ĩtongoirie na ĩrĩa ĩngĩ ĩrĩ thuutha.

Twambĩrĩria rũgendo niĩ ndaiguire ndaamaka ndaaririkana atĩ thirikaari ĩno ya Kanũ no ĩrĩa yũũragaga raia arĩa maaregana na ũtongoria wa gĩthũri wa Moi, wa ũkoronia wa kĩĩrĩu. No toondũ ndiarĩ na hinya ũngĩ ngĩkira o ũguo, njetereire kĩrue. Twakinya, njeera yoothe ya Naivasha ĩgĩĩkĩrwo kaabiũ mũthenya; na oohwo oothe makĩhingĩrwo. Ngĩtwarwo theero, *Punishment Block*, nĩ thigari ithaathatũ, kooburũ atatũ na obithaa ũmwe.

Ndaingĩrio theero ngĩohwo bĩngũ na macegera, ngĩĩrwo ndute kũngũrũ hũũrwo birigiceeni ndĩ njaga. Nĩ ndaambire kũrega gũciruta, ĩndĩ makĩndigiicĩria, makĩnjĩĩra no mũhaka ndute nguo kana macirute na hinya. Ngĩgĩciruta na mang'ũrĩ na maraakara. Ndaahũũrirwo birigiceeni nĩ thigari ithaathatũ, ikanjikagia mũtĩ itina kũrora atĩ kana ndĩ na karamu hithĩĩte kuo kana indo ingĩ iteetĩkĩrĩĩtio. Ndaakaya nĩ ruo, mũthigari ũmwe akĩninga rũhĩĩ rwa maitho, akĩnjĩĩra arĩ na ũũru mũingĩ "*utajua hapa ni Naivasha, sisi hatuchezi. Tutakufundisha.*"

Maarĩĩkia birigiceeni, makĩambĩrĩria kũũhũũra haati, kũũnuma na kũũnyũrũria. Thuutha ũcio makĩnjookia bĩngũ mooko na macegera magũrũ, makĩhinga mũrango wa theero. Ũguo nĩ guo ndaaraire; ndiaheirwo irio kana maaĩ mũthenya ũcio. Ndiakomire nĩ rwagĩ, ng'aragu, heho na ruo rwa ngoro na meeciiria.

Kĩrooko gĩĩkĩ kĩngĩ thaa ĩmwe makĩnjohora bĩngũ na macegera, makĩnjookeria kũngũrũ, makĩĩhe ũcũrũ gĩkombe kĩmwe - ũcũrũ mũhehu ũtarĩ cukaari kana kĩĩ. Ndaanyua makĩndwara kĩoro na makĩnjĩtĩkĩria ndĩthambe mwĩrĩ. Ndaarĩĩkia gwĩthamba, makĩĩhũũra birigiceeni ndĩ njaga. Magĩcooka makiuruuria kĩoro, mbaabu na nguo ciakwa, makĩnjookia theero. Ndagĩka ithaano ciathira, kooburũ mũrũũgamĩrĩri wa mburooko agĩũka, akĩnduta theero ĩyo, akĩndwara theero namba ikũmi na ĩmwe. Atanahinga mũrango akĩnjĩĩra, "*Kama una maneno, mkubwa atakuja saa tano.*"

Ndirica cia theero ĩyo ndaatwarirwo ciahumbĩrĩĩtwo na makaatoni, atĩ o na karima ga gũcũũthĩrĩria nako karĩa gakoragwo mũrangoinĩ gatagatĩ geetagwo "Judas hole " kaarĩ kahumbĩre. No karĩma karĩa meetaga "observation hole," karĩa karĩ rũthingoinĩ, karĩa mũthigari acũthagĩrĩria muohwo nako, gatiarĩ kahumbĩre. Toondũ ũcio ndahaanaga ta mũndũ ũikĩĩtio kĩnya. Na tuuge na kĩngeretha atĩ ndaarĩ "solitary confinement."

Thaa inya, koigi mũniini wa njeera, Mwangi, nĩ ookire kũũnyona. Mũrango wa theero wahingũrwo akĩingĩra, akĩngũũrĩra maitho ta ndĩ mũũragani, agĩcooka akĩngeithia na kĩnyũrũri, "Nĩ atĩa Maina? Njĩtagwo Mwangi. Nĩ niĩ koigi mũnini njeera. Karibu Naivasha Maximum Security Prison.... Ũrĩ na mateta? Ngĩambĩrĩria kũmũhe mateta maakwa. Akĩmaandĩka nũtimbukuinĩ aarĩ nayo, akiuga nĩ aakũmakinyĩria Malombe, koigi mũnene wa njeera. Ataanauma theero akĩĩmenyithia atĩ kamĩĩcina arap Kirui nĩ mũraakaru mũno nĩ niĩ kuohithia thigari ciake, atĩ oigĩĩte nũmithio ruo. Ndiamũcookeirie.

Mũrango wa theero wahingwo ngĩigua Mwangi akĩĩra thigari hau barandainĩ ũrĩa ndĩ mũndũ mũũru na wa ũgwati. Akameera na gĩthweri atĩ "Muohwo ũyũ nĩ mũkomiunisiti, mwarimũ wa yuunibaasĩtĩ, na nĩ hataarĩ sana. Nĩ aroohithirie thigari ithatũ Kamĩtĩ na atandatũ maraarutwo wĩra. Mwaga kwĩmenyerera nĩ akũmũingĩria kĩama kĩa Mwakenya, nayo thirikaari yamenya ĩmũrute wĩra na amwe aanyu moohwo. Agĩcooka

akĩmahe mawatho maya ahinyĩrĩirie mũno:

1. No kinya mũũthigari ũmwe akoragwo hau "*observation hole*" kũrora ũrĩa muohwo areeka theero. Tũtiikwenda eeiite atarĩĩkĩĩtie kĩoho;

2. Theero yake, nguo ciake na mwĩrĩ wake no kinya ihũũrwo birigiceeni maita meerĩ o mũthenya. Kĩndũ gĩothe kĩngĩtũmĩka ta mathaita ma mbaara no kinya kĩeherio theero yake;

3. Mũndũ ũyũ nĩ thumu; aahota kũgera mũũthigari ngero. Nĩ ũndũ ũcio, mũũthigari akĩmũtwara kĩoro kana kwĩyoga akamuuma thuutha;

4. Aarĩĩkia kuonoria ndoo yake ya kĩoro kana gwĩthamba no kinya ahũũrwo birigiceeni arĩ njaga, na nguo ciake, kĩoro na mbaabu ihũũrwo birigiceeni. Tũtiikwenda atigĩre oohwo aya angĩ marũa kana mathaita ma mbaara mbaabu kana kĩoro. Mũkwendwo mũmũrore na maitho meerĩ;

5. Mũtiĩtĩkĩrĩĩtio nĩ watho kwaria naake tiga hĩndĩ ĩrĩa mũraamũhamurithia. Ũmwe wanyu angĩnyiitwo akĩaria naake no wĩra angĩbuutwo hau hau;

6. Maina ndakaamenyithio nĩ oohwo aigana marĩ mburooko ĩno o na kana amenye marĩĩtwa ma andũ arĩa marĩ mburoko ĩno, ĩyo yoothe nĩ hitho ya thirikaari;

7. Muohwo ũyũ ndakaanagĩe na kamweke o na karĩkũ ga kuona ibuku, karamu kana maratathi ma kwandĩka thĩinĩ wa theero. Tũtiikwenda aandĩkĩre ibuku njeera. Indo ta icio ingĩgaakorwo theero yake, inyuothe mũkaabuutwo wĩra na muohwo njeera;

8. Mũtikamũhũũre kana mũmũrume, ĩndĩ rũmiai watho: mũnyariireei kĩĩmeceeria nakĩngoro nginya aigue ruo rwa kĩoho. Tũũkwenda arĩhe mahĩtia maake na njĩra icio ciothe. Watho uugĩĩte atindage theero ahingĩĩrwo, ataakuuma nja kana guota riũa.

Mwangi agĩkindĩra atĩ mawatho macio ti maake; moimĩĩte gwa Kamĩĩcina, mũnene wa njeera ciothe cia Kenya.

Mũthenya wa mwambĩrĩrio, mweri wa ikũmi na mũgwanja, Malombe nĩ ookire theero yakwa. Mũrango wahingũrwo akĩĩngeithia agĩcooka akĩnjĩĩra, "ndooka nĩ guo ngũmenye na ngũmenyithie atĩ mateta maaku nĩ maraanginyĩire ." Aaragia atarĩ na mwĩtĩĩo kana rĩera rĩa kũũmena ti ta ũrĩa Mwangi aatariĩ. Mbere akĩnjĩĩra atĩ nĩ eerĩĩte thigari ciake itikaanume

kana ciihũũre, na watho uugĩĩte atĩ ndĩĩtindaga theero hingĩirwo. Ndiĩtĩkĩrĩĩtio kuuma nja, guota riũa kana kwaria na mũndũ o wothe. Theero yakwa ĩĩtĩkĩrĩĩtio indo igĩrĩ tu: ndoo ya kĩoro na mĩrĩngĩti ĩĩrĩ. Akĩnjĩĩra toondũ wa gĩtĩĩo nĩ akuuna watho haniini. Nĩ guo eerire kooburũ wa mburooko aahe thabuuni, maratathi ma kĩoro, kũngũrũ ĩngĩ njerũ, nginyĩra, taurũ, mĩrĩngĩti ĩngĩ ĩĩrĩ, na oone atĩ nĩ ndĩĩheeagwo gĩkombe kĩa iria o mũthenya. Ndaamũũria ũhoro wa baitameni akĩnjĩĩra atĩ ndagĩtaarĩ angĩathana heeagwo, we ndaakũgiria. Thuutha ũcio nĩ guo anjĩĩrire atĩ nĩ njĩtĩkĩĩrĩĩtio kũruta kĩoro na kwĩyooga mwĩrĩ o mũthenya nũũgamĩrĩirwo nĩ thigari. Ingĩkorwo ndĩ mũrwaru nĩ ndĩiheeagwo ndaawa.

Kĩoro na mbaabu ciarĩ thĩinĩ wa mburooko, kwa ũguo ndiarĩ na kamweke ga kuona riũa, mĩtĩ kana nyoni. Ningĩ thiitima yaakoragwo yakĩĩtio mũthenya na ũtukũ; ndaamenyaga nĩ mũthenya ũngĩ ndaareeherwo ũcũrũ kĩrooko.

Ndaigua ũrĩa araaria na ndaaririkana ũrĩa Mwangi araaragia ta mai, ngĩmenya ũyũ nĩ mũbango wa kamĩĩcina na thirikaari ya Kanũ wa kũũhũũra mbaara ya heho, kũũnũmia ruo kĩĩmeeciiria kinya ngũrũke. Ngĩtua na ngoro gũtirĩ hĩndĩ ngeetĩkĩra manginyie gĩkĩroinĩ kĩu. Ndoonire ũguo nĩ guo mũbango biiũ nĩ mĩario ya Malombe atanauma theero. Eerire thigari ciake ũũ: "*Huyu ni mwalimu wa chuo kikuu; mpeni heshima.*" Agĩcooka akĩĩngarũrũkĩra akĩnjĩĩra na kĩngeretha, "*Maina, we know what you did at Kamĩtĩ Prison; It was a terrible thing. I don't want my askaris to get into the same trouble. They are nice men and I like the work they are doing for our country. All of them have children in school; please don't make them lose their jobs.*" Ndiigana kũmũcookeria: thitango cia maheeni mũndũ acookagia atĩa? Malombe na anene oothe a njeera ya Naivasha nĩ meetĩkĩĩtie maheeni manungu ma borithi ya rũhonge rwa mwanya atĩ nĩ niĩ ndoohithirie thigari ithatũ Kamĩtĩ na ngatũma iria ingĩ ithaathatũ irutwo wĩra.

Ndaikarire *Punisment Block* handũ ha mweri mũgima itaakũmenya nĩ andũ aigana maahingĩirwo kuo. Thuuthainĩ nĩ guo mũũthigari ũmwe, hĩndĩ ya kũndwara mbaabu, aamenyithirie atĩ kwarĩ andũ angĩ ana: Ali Kawira wa kuuma cumaarĩ, na arutwo atatũ a kuuma yunibaasĩtĩ, Kang'ethe wa Mũngai, Karĩmi wa Nduthu na Tirop Kitur. Mũũthigari ũcio nĩ aacookire agĩtuĩka mũraata wakwa wa gĩtĩ kĩa mbere. Nĩwe woimagia marũa na marebeta makwa ndaandĩka, akandeehere ngathĩĩti ya *Nation* na *Weekly Review*, tũramu na tũratathi twa kwandĩka. O mweri nĩ aathiiaga kuona Mũmbi na kũmũtwarĩra marũa na marebeta. Ndaamwĩtaga "contact ZY". Aarĩ mũndũ ngamine, mũũmĩrĩru na mwenda bũrũri.

Oohwo acio angĩ ana ndaakorire "*Punishment block*" maarutagwo theero ciao thĩinĩ kĩrooko tene maanyua ũcũrũ wĩna igunyũ na mbũca, magatwarwo nja kũhũra mahiga. Ndoimire kũu Naivasha itarĩ ndaahota kwaria nao. No nĩtwacookire kuona njĩra cia kwarĩria na hitho. O na gũtuĩka

kĩoho kĩao kĩarĩ kĩritũ na nĩ maarũmithagio ruo mũno, nĩ ndaiguire ndeekĩrwo hinya nĩ ũũmĩrĩru wa Kang'ethe, Tirop, na Karĩmi. Nĩ aanake heete gĩtĩĩyo mũno. Mangĩgooka Mũkũrwe wa Gathanga maarĩĩkia kĩoho nĩ makaarĩa thenge na mahumbwo thũmbĩ ya ũcamba. Andũ eethĩ nĩ o hinya wa bũrũri.

Thirikaari ya Kanũ ndĩatiganire naaniĩ o na ndaatwarwo Naivasha nĩ arap Kirui. Mũthenya wa kana mweri wa kenda mwaka wa 1987 nĩ yaatũmire gĩcerũ kĩmwe kuuma gwa CID, superintendent Kĩng'ori, gĩũke njeera kĩĩhũnge mahũri. Kĩareehirwo *Punishment block* nĩ obithaa wa njeera, Mwangi, mũniini wa Malombe.

Kĩng'ori: Maina, niĩ ndĩ mũũthirikaari no mbere ya maũndũ moothe ndĩ Mũũgĩkũyũ. Toondũ ũcio menya atĩ njũkĩĩte na thaayũ na no nyeende gũgũteithia aakorwo nĩ ũũkũũhe ũhoro ũrĩa ndĩreenda. Wa mbere, ngwenda ũmenye atĩ thirikaari nĩ ĩĩhaarĩirie gũgũtwara igootiinĩ, ĩkuongerere kĩoho. Mahĩtia maaku nĩ maya:

1.Thirikaari rĩu nĩ yũũĩ atĩ nĩ wandĩkagĩra *Amnesty International* marũa ũrĩ njeera, ũkamahe hitho cia njeera. Wandĩkaga marũa macio ũtarĩ na rũtha rwa thirikaari.

Tũrĩ na kobi cia marũa macio moothe.

2. Nĩ wandĩkagĩra Ngũgĩ wa Thiong'o. Nĩ marũa macio ũtũmagĩra gũcambia thirikaari iitũ na kũmenereria ũtongoria wa Moi mũrĩmo.

3. Thigari kenda cia njeera nĩ iroimbũrire atĩ nĩ we wacingĩririe kĩamainĩ kĩa Mwakenya, na Dr. Awiti nĩ areerire thirikaari atĩ wĩ wa Mwakenya na wee nĩ we wamũingĩririe. Nĩ ũmwe wa aira a thirikaari.

4. Thirikaari rĩu nĩ yũũĩ atĩ *December Twelve Movement (DTM)* nĩ yo ngarũrĩre rĩĩtwa ĩkeeĩĩta Mwakenya, naawe ũrĩ ũmwe wa atongoria a Mwakenya. Gũtirĩ memba wa Mwakenya ũraareehwo Nyayo House na ndakũgwete. Ona mũtumia waku nĩ araakumbũrire, aroiga atĩ ũrĩ memba wa Mwakenya. Nĩ ũroona bairo ici, ciiyũire ũhoro waku. Kahinda gaaka tũkũnyiitĩire kĩmaamo, ndũngĩhonoka. Rĩu nĩ ũũkũũhe ũhoro kana aaca?

Maina: Superintendent Kĩng'ori, aangĩkorwo thirikaari nĩ yũũĩ maũndũ maya mootherĩ, na ĩrĩ na aira na kobĩ cia marũa moothe nyaandĩkagaĩ rĩ, nĩ ũhoro ũrĩkũ ũngĩ ũreenda ngũhe? Thiĩ wĩre thirikaari ĩndware igootiinĩ tũciire. Ndirĩ na ũhoro wa gũkũhe. Ndũũraga njeera kuuma mwaka wa 1982.

Kĩng'ori: Maina, ngwĩrire atĩ njũũkĩĩte njĩkĩrĩĩte ngobia igĩrĩ, ya mũũthirikaari na ya Mũũgĩkũyũ. Ndaakwĩra atĩ tũngĩiguithania, wĩtĩkĩre na mahũri, no ngũteithie. Ũũkabira bũrũri ũyũ ndũkaaga. Haaha ndĩ na "*Statement*" ndĩreenda ũthaine; ĩĩkuuga atĩ nĩ wetĩkĩra mahĩtia maaku na ũraahooya thirikaari kuohere. Wathaina "*statement*" ĩno ngũthiĩ nayo kũrĩ njanji ndĩmwĩre akuohe ta mĩeri itandatũ kana akũrekie. Warega gũthaina, tũũgũgũtwara igootiinĩ tũkuongerere mĩaka ikũmi kana makĩria, uume njeera na mũtirima. Ndigwĩciiria macio nĩ mo mahooya maaku.

Maina: Mũũgĩkũyũ nĩ mũndũ ũrĩa wendeete bũrũri ũyũ witũ, ũrĩa ũtangĩendia mũingĩ wa Kenya nĩ ũndũ wa nda. Wee ndũrĩ Mũũgĩkũyũ, ũrĩ nyamũ-ya-thĩ, njaguuti ya Moi. Thiĩ, tigana naaniĩ.

Ndaarĩĩkia kwaria, Kĩng'ori ookĩrire gĩtĩinĩ, akĩrũũgama, akĩngũũrĩra maitho ta handũ ha ndagĩka ĩmwe na nuthu, agĩcooka akĩambĩrĩria kwaria ta uyu mũgũrũku:

"Maina, nĩ ũũnjũũĩ wega? Nĩ ũũĩ wega atĩ no njathane gũũkũ njeera ũtwarwo Nyayo *House* ũkoonio nganga mbute ndagĩka ĩno ĩno. Ndĩraageria gũgũteithia naawe ũgathugumĩra ũteithio ũcio? Menye wega atĩ gũtirĩ mũndũ wanatwarwo Nyayo *House* akaaga kũrutithania wĩra na thirikaari, akoimbũra ngero aanagera. Wĩra witũ tũũĩ o ũũ wega. Reke ngũĩre. Twĩ na maribooti moothe ma gũkuohania na Mwakenya, nĩ tũũĩ nĩ we na Ngũgĩ wa Thiong'o mwambĩrĩirie *December Twelve Movement* ĩrĩa rĩu ĩreetwo Mwakenya. Warĩ wa gatagatĩ kũrutithia na kũhurunja *Pambana* na maratathi mangĩ ma rungu-rungu ma gĩĩkomiunisiti marĩa twakorire bairoinĩ ciaku cia gũthoomithia nacio. Ningĩ nĩ tũũĩ atĩ nĩ we wateithagia Koigi wa Wamwere kwandĩka mĩario yake ya mbunge ya gũconorithia thirikaari. To ũguo wiki, nĩ tũũĩ ũrĩa wee mũkuruhaine na makomiunisiti ma thĩ yoothe, ndũgeeciirie nĩ gũthaaka tũraathaaka. Tũtingĩĩtĩkĩria gakundi ka makomiunisiti kang'aũranie thirikaari ĩrĩa ĩthuurĩĩtwo nĩ mũingĩ!"

Agĩkĩrĩĩkia gũtahĩka niĩ ngirĩĩte o ũguo. Aarĩĩkia ngĩmwĩra kahora atĩ mathuguta maake matingĩtũma ngarũrĩre ikinya na ndirike wĩtĩkio wakwa. Nĩ athiĩ akeere arĩa maamũtũmĩĩte atĩ ti kĩoho kana gĩkuũ kĩngĩtũma ndĩĩyendie kũrĩ mĩitũ ĩyo ĩraathana. Akĩoya mburungo ciake akiuma akĩhiihagia ta huria.

Toondũ wa gũkunĩkĩrwo theero ũtukũ na mũthenya, kwaga riũa, kũheeo irio hehu, ng'andu, njĩthĩ, kana irĩ na igunyũ, mwĩrĩ wakwa nĩ wambĩrĩirie kũbutha, na yo ngoro ĩkĩambĩrĩria kũgĩa na ironda nĩ ũndũ wa ihooru na meeciiria maingĩ. Ndaamenyithia Malonbe ũhoro ũcio aanjĩĩrire atĩ we ndaarĩ na hinya wa kũnjĩtĩkĩria njotage riũa, no nĩ aakũũria kamĩĩcĩna ũhoro ũcio. Thuutha wa thikũ ithatũ, mũthenya wa ikũmi na ithatũ, mweri wa

Ndithemba, 1987, nĩ ndeetĩkĩririo kuumaga nja ndagĩka mĩrongo ĩtatũ o mũthenya. Thigari ithaathatũ igaikaraga gatagatĩ gaakwa na oohwo acio angĩ, kũgiria tũtikaaranĩrie. Ndaigagwo yandi igana rĩmwe kuuma harĩa maahũũragĩra mahiga.

Thikũ igĩrĩ mbere ya kũrĩĩkia kĩoho, Malombe nĩ ookire kũũnyona akĩnjĩĩra, "Maina ndooka gũkũhe kĩrĩra. Woima njeera, tigana na ũteti, cooka wĩrainĩ waku wa warimũ na ũgerie gũtuma ndũgũ na Moi. Ti mũthuuri mũũru."

Ngĩmũũria, "mũndũ atumaga ndũgũ na Moi atĩa?" Naake akĩnjĩĩra, "Thiĩ harambĩ ciake nĩ geetha aakuona amenye atĩ ndũrĩ na ũũru na thirikaari yake. Thuutha ũcio ũũrie MP a kwanyu magũtware *State House* kũmuona. No ũkĩmenye atĩ mũnene ndoonagwo mooko matheri".

Ngĩmũcookeria : "Ũrĩa ũranjĩĩra nĩ atĩ ndoima njeera thiĩ kwa Nyayo ndĩmũcũne itina nĩ guo ngũre kĩhuurũko; ũraaria ta mũndũ mũtũme. Thiĩ wĩre acio magũtũmĩĩte atĩ ũteti ndigaatiga na ndirĩ hĩndĩ ngaaturĩria mũũragani ndu kana nyiitanĩre na eendia-bũrũri." Nĩ guo naake aanjĩĩrire atĩ nĩ kĩrĩra gĩĩkũmũreeheete—mũndũ mũũgĩ nĩ mwĩre. Niĩ ngĩmwĩra kĩu ti kĩrĩra; areenda therende, ndĩĩneeane, nduĩke njaguuti ya Mang'eani a Kanũ. Mũsimaamo wakwa harĩ mũingĩ ti wa kwenderio atuunyani. Twatiganire ũguo na Malombe.

Mũthenya wa ikũmi na mũgwanja mweri wa ikũmi 1988 ngĩohorwo nyororo, ngiumagario nĩ thigari kinya mũrangoinĩ mũnene wa njeera. "Nĩ warekio," makĩnjĩĩra!

Ndaikarire njeera mĩaka ĩtandatũ na thikũ igana rĩmwe rĩa mĩrongo itatũ na inyaanya, nũmithagio ruo, nganyariirwo kĩĩmwĩrĩ na kĩĩmeeciiria, toondũ wa kũgeria kwandĩka hisitũria ya mbaara ya Mau Mau, mũng'eeng'ano ũrĩa wareehire wĩyathi. Maraakara maakwa manene nĩ atĩ bairo iria ciatahirwo gwakwa mũciĩ cia hisitũria ya Mau Mau hamwe na mabuku, nĩ ciacinirwo nĩ thirikaari ya Kanũ, nĩ guo njiarwa itikaanamenye atĩ mbũtũ cia Mau Mau itongoreetio nĩ aaKmaathi wa Waciũri nĩ cio ciahũũranĩire wĩyathi wa bũrũri ũyũ witũ wa Kenya.

Mũndũ ũũgũcina hisitũria ya bũrũri nĩ mũimwonĩ- irĩ; eendi bũrũri ũkĩraai tũcookanĩrĩrie rũgano rũũrũ rũtaanahurunjwo. Nĩ rũgano rwa mwaki ũtangĩhoreka.

MARŨA KUUMA NJEERA

Kũrĩ aciari,

Ici nĩ ngeithi nyingĩ cia wendo kuuma ngoroinĩ yakwa. Nĩ nyendaga mũno kũmwandĩkĩra marũa ĩndĩ ngaaga kamweke. Ũmũũthĩ nĩ ndaiya kamweke amu Gĩkũyũ oigire atĩ nĩ ĩĩrĩĩaga na mbugi o na kũrĩ ũgwati. Nĩ njũũĩ atĩ ngoro cianyu itũũraga na ruo, na maitho maanyu matiniaraga maithori ma maraakara, na mũtionaga toro nĩ ihooru, kĩeha na meeciiria, toondũ wa kĩoho gĩĩkĩ. Handũ ha tũikare na inyuĩ matukũ maya maanyu ma ũkũrũ, niĩ njikaire Kamĩtĩ. Ndaikirio njeera atĩ toondũ nĩ ndaarega kũrũmĩrĩra hũmungaati, ndonga iria iraathana bũrũriinĩ ũyũ witũ; bũrũri twatigĩirwo nĩ aagu na aagu; bũrũri wa maithe maitũ aa Ndemi na Mathaathi; bũrũri wa mbarĩ ya Iregi; bũrũri ũrĩa njamba ngiri na ngiri cia rũũrĩrĩ ciaitĩire thakame, kũna makĩũrutĩra mĩoyo yao hĩndĩ ya mbaara nene ya wĩyathi.

Rĩu arĩa meecũkũmithanagia kũrĩ Ngeretha mũkoronia; arĩa mooire mathaita ma ngoronia icio mahũũrane na mbũtũ cia Kĩmaathi; arĩa maatũũraga mathĩĩnagia andũ icagiinĩ na mathaamĩrioinĩ; arĩa maanagĩrĩra na kameeme ka BBC atĩ matiikwenda wĩyathi—tuuge ngaati, warũrũngana, taitai, tũkũnia, icakũri cia KAR, KADU—nĩ o ũmũũthĩ ũyũ maraathana, makomeire itanda cia thahabu na kũnyua maguta ma ũtonga wa bũrũri. Arĩa maarũĩire wĩyathi mathiiaga njaga meekonoteete nĩ ng'aragu, matarĩ gĩikaro kana ũhuurũko, ciana ciao ihaarage irio mabuubainĩ ma takataka ta ngui cia njangiri, na ikomage nja hehoinĩ ta nyamũ cia gĩthaka.

Maũndũ maya matũire mahumbĩrĩĩtwo nĩ kĩama kĩrĩa kĩraathana. Arĩa aitũ maaregana na mĩthiĩre ya ũici na ũtuunyani; arĩa maaregana na thirikaari ya eendia bũrũri; arĩa moiga matarĩ na guoya atĩ Kenyatta na Moi na Kanũ nĩ kunda-ngũtũme cia thũkũmũ, acio mahĩtagwo ta thwariga na ngui na mĩcinga mĩnene nĩ borithi ya mang'eani, makanyiitwo, makanyariirwo, makoohwo kana makooragwo.

Nĩ njamba ciigana cia rũũrĩrĩ Kenyatta ooragithirie ataanakua ? Nĩ aigana aanyariira? Andũ ta Odinga, Kaggia, Makhan Singh na angĩ aingĩ akĩmanyamaaria gĩũtetiinĩ, akĩmaagithia ũikaro kana ũhuurũko. Pio Gama Pinto, General Bamũinge, Kũng'ũ Karũmba, J. M. Kariũki, acio oothe nĩ Kenyatta warutire watho mooragwo nĩ njangiri ciake. Nũũ aagunaga na kũũragithia njamba icio cia bũrũri? Naake Moi ooya gĩtĩ gĩa Kenyatta aakinyire o macio. Twaga kwĩmenyerera nĩ aagũtũniina, aharaganie bũrũri, aharaganie ũũrũmwe rwa ndũũrĩrĩ cia Kenya, aharaganie mĩthingi ya

wonjoria na ũthii na mbere. Ũcio nĩ we wathanire tũnyiitwo tũrĩ arutani atandatũ a Yunibaasĩtĩ, atĩ tũrĩ komiunisti, atĩ tũraathoomithia arutwo ũkoomiunisimu. Nĩ niĩ ndaarĩ wa mbere kũnyiitwo, ngĩtwarwo birithi o ĩrĩa Harry Thuku aatwaririrwo nĩ thirikaari ya makoronia, birithi ĩrĩ o hakuhĩ na harĩa Mũthoni wa Nyanjirũ ooragĩirwo.

Ndaanyariiririrwo ciumia gakundi no mũicoinĩ ngĩohwo mĩaka ĩtandatũ wĩra mũritũ. Mahĩtia makwa nĩ kwaria ma, kũrũĩra kĩhooto na kwenda bũrũri: kuuga atĩ bũrũri ũyũ nĩ witũ ithuothe, ti wa mũndũ ũmwe kana eerĩ, kana kabira ĩmwe kana igĩrĩ. Mahĩtia makwa nĩ kũgeria kwandĩka hisitũria ya mbaara ya Mau Mau, gũthoomithia arutwo akwa bata wa kũrũũgamĩrĩra Ma, kũrega kũnyiitanĩra na endia-bũrũri harĩ kũnyariira raia a Kenya kana kwendia bũrũri mbeeca, ningĩ kũrega kũinĩra na gũkumia gacũrũ gaaka keerũ geetagwo '*Nyayo Philosophy*'. Kĩoho gĩakwa kĩarĩ iherithia nĩ ũndũ wa ũregi ũcio, ndĩĩtigĩre, ndĩĩkunye gũtũ, therende, ndĩmũgooce. Agakĩriganĩrwo ũũ: atĩ niĩ ndĩ ũmwe wa njiarwa cia Iregi, mũihwa wa Mau Mau, ũmwe wa arĩa matangĩenyeenyeka o na mangĩigĩrwo miirioni ciigana. O na kũmakio na gĩkuũ gũtingĩgiria thiĩ na mbere kwaria ma, kũrũmia kĩhooto, na gũtetera mũingĩ wa Kenya. Mũndũ nĩ akuuaga; no Ma ndĩkuuaga! Kĩhooto nĩ kĩo ma na ngo ya itungati cia bũrũri.

Kuuma ndĩ mũnyiinyi mwathoomithirie kwaragia ma, kwenjera na kũrũmĩrĩra kĩhooto na hinya na ũcamba. Mwandutire atĩ nyeende bũrũri ũyũ witũ na ngoro yakwa yothe, ndĩĩgaathage na ngeecaara na Kenya bũrũri wa andũ airũ. Njiarĩĩtwo nĩ inyuĩ na mĩthiimo yanyu, na mo mataaro manyu magatũma njiarwo rĩngĩ nĩ mũingĩ wa Kenya. Mũingĩ witũ ũũkwenda andũ oomĩrĩru a kwĩhotorera thũ cia ũũma na kĩhooto. Mwaki ũcio mwakirie ngoroinĩ yakwa ũtũire ũrĩrĩĩmbũkaga nginya ũmũũthĩ na ũũgũtũũra ũrĩrĩĩmbũkaga nginya ngaakua. Toondũ ũcio Moi na Kanũ nĩ mamenye atĩ ithuĩ mbarĩ ya Karega tũtirĩ maraaya ma kũgũrwo na mbeeca.

Mbeeca nĩ kĩndũ kĩega no itirĩ bata kũrũũga bũrũri wa mũndũ. Mbeeca itirĩ bata hĩndĩ ĩrĩa bũrũri wa mũndũ ũtuĩtwo ngombo nĩ gakundi kaniini ka igumba na akunyanĩri. Mbeeca itirĩ bata rĩrĩa ciana cia bũrũri iigũthiĩ njaga na ng'aragu, igĩtũũgũũgaga nĩ ũndũ wa kwaga ũtongoria wa ma.

AaKĩmaathi maakuire nĩ ũndũ wa kĩhooto na wendo wa bũrũri. Ũmũũthĩ ũyũ marĩĩtwa mao marĩ riiri na igweta rĩega magatuĩka nyĩmbo cia kũraarũkia muoyo na mwĩhoko wa mũingĩ wa Kenya. Ngai wa Kenya, na noowe mũgambo wa kĩrĩndĩ, nĩ akenagio nĩ ũrĩa meerutĩire gũtungatĩra rũũrĩrĩ amu o naake nĩ ameneete guoya na wonje wa ngoro. O na maamũthika Kamĩtĩ, rĩĩtwa rĩa Kĩmaathi rĩtikaariganĩra igũrũ na thĩ.

Gũũkũ njeera tũrangagĩrwo na ndotono na mĩcinga ũtukũ na mũthenya. Tũrookagĩrwo rũũciinĩ tene kũnyariirwo na kwagithio thaayũ. Hĩndĩ ya mbaara ya Mau Mau, thigari nyingĩ cia njeera ciarĩ ngaati; na o na ũmũũthĩ ũyũ ngoro ciacio itirĩ ciathirwo nĩ kĩnyita kĩu. Kieha na kĩmako nĩ ũrĩa thigari ici itũmeneete ithuĩ tuoheirwo ũteti. Nĩ ta arĩ ithuĩ tũgiragia

mongererwo mũcaara. Kwaga ũmenyo na ũtheri wa ũteti mwega, gũgatũma thigari nyingĩ ciĩtĩkĩre gũtuĩka thiarĩ ya kuunanga andũ arĩa angĩ mahĩndĩ. Oothe maheneetio nĩ thirikaari atĩ oohwo aũteti nĩ andũ ũgwati, nĩ o thũ cia būrũri, na atĩ nĩ o maraatũma bũrũri ũikare ta ũũkwera. Magakĩmeria gĩkorora kĩa nyayo, mageethũũkia o eene na magathũũkia arĩa angĩ. Ũtheri na ũũma nooguo ũkaamoohora nga cia ũkombo.

Tũheeagwo irio njĩthĩ, kana hehu, irĩ igunyũ na mũthanga . Ngima ĩrugagwo na mũtu mũbuthu... Mũnungo wa cio nĩ ũrũrũ ... ciĩ magigi ... no mũndũ akarĩa nĩ ũndũ wa kũhũũta. Niĩ ndaacirĩa nyambagĩrĩria gũtahĩka na kũrĩĩo nĩ nda. Irio ici no iria ciaheeagwo andũ aitũ Manyani, Makina Rũndi, Mageta na Manda hĩndĩ ya ngeretha mũkoronia.

Tũkomagĩra thimiti...mĩrĩngĩti nĩ ĩĩrĩ mĩbuthu biũ, na kũnunga mai na mathugumo. Ndaa, iroboto, ngũngũni...Ngũkĩmwĩra atĩa? Ng'aragu na mĩrimũ nĩ cio ciatũhota. Thibitaarĩ ya njeera ndĩrĩ ndaawa...mũndũ arwara o ndwari nene atĩa, aheeagwo *Aspirin* kana *Panadol*. Na hĩndĩ ĩo nĩ rĩrĩa e na mũnyaka. Arũũgamĩrĩri a njeera matwĩraga twĩrute atĩ gũũkũ nĩ njeera nene ya Kamĩtĩ, na nĩ Nyayo ũraathana bũrũriinĩ ũyũ...Ngoro yakwa ĩkiura thakame nĩ kũnyarirwo, ndĩĩyũragia atĩrĩ: thirikaari ĩno ya Kanũ na ya ngeretha mũkoronia, ũtiganu wĩ ha? Ngũũrani nĩ kĩĩ? O gĩkonde tu! Ira nĩ gakundi ka nyakeerũ. Ũmũũthĩ nĩ gakundi ka nyakairũ.

Kĩoho gĩĩkĩ nĩ kĩnene. Nĩ kĩa mbura ikũmi na igĩrĩ. No hatirĩ bata gũtindaga na maithori. Kĩoho nĩ ngũrĩĩkia. Gũtirĩ mbura ĩtakĩa!

Ngĩniina ngwenda mũmenye atĩ nĩ ndĩmũririkanaga kaingĩ na wendo mũingĩ ngoroinĩ. Nĩ ngenaga na ngeecaara toondũ nĩ inyuĩ mwanjiarire, mũkĩndera na wendo ũtarĩ gĩthimi, kinya ngĩkũũrana wega na ũũru, ngĩtuĩka mũndũ mũgima. Nĩ kĩo kĩanyu kĩahotithirie gũthooma. Ũmũũthĩ ũyũ ndĩ ũmwe wa arĩa athoomu mũno Mũkũrũweinĩ wa Gathanga. No igai inene mũno mwangaĩire nĩ ũrĩa mwerutĩire wĩra wa mũingĩ hĩndĩ ya ngeretha mũkoronia na mũkĩhota kũmũingata bũrũriinĩ ũyũ. Niĩ ndirĩ hĩndĩ ngaariganĩrwo atĩ inyuĩ nĩ mwaregire kwĩnyiihia mbere ya mũthũngũ, mũkĩingĩra kĩama kĩa mũingĩ, Kĩama kĩa Mau Mau, Kĩama kĩa wĩyathi. Ithuĩ njiarwa cianyu nĩ ithuĩ twagĩrĩirwo nĩ kũgitĩra wĩyathi ũcio; kũgitĩra ũũrũmwe wa mũingĩ wa ndũũrĩrĩ ciothe cia Kenya na Afrika, na kũgiria bũrũri witũ gũthiĩ na mbarĩ ya karĩanĩme. Tũngĩohwo nĩ ũndũ wa ũguo, no wega, gũtirĩ wa Iregi ũtũire. No gũtirĩ ũtukũ ũtakĩa.

Mũthenya nĩ ũgaakinya tuonane na maitho na tũine tũkeneete:

Kũngũ bũrũri witũ!
Kũngũ Dedan Kĩmaathi!
Kũngũ itungati cia bũrũri!

Njeera Kamĩtĩ,
Julaĩ 14, 1983.

Kũrĩ Maitũ Mũnjiari

Amũkĩra ngeithi nyingĩ na wendo mũriku kuuma ngoroinĩ yakwa. Nĩ ngeenaga mũno hĩndĩ ĩrĩa ũkĩĩte njeera kũũnyona, kũndeehere wendo waku wa ngoro na ũũmĩrĩru. Ũmũũthĩ mĩario yanyu na taata yuuma ya bata, ya hinya, ya ũũmĩrĩru. Mĩario ĩgũcaamaga ta ithunya kana mũruru wa ũũkĩ. Ona rĩu ndaririkana mĩario ĩo ngaambĩrĩria kũinia ngocorai. Ngĩcooka buroko ngĩyũũragĩa atĩrĩrĩ, na rĩ korwo kĩgumba gĩĩkĩ kĩraatha bũrũri witũ na gĩthũri kiuma hau gĩthikĩrĩrie mĩario yanyu nĩ guo kĩmenye gũtarĩ na njiriiri atĩ ĩrĩ kuugĩrwo mbuu nĩ atumia ndĩhoonaga.

Twatigana ndwarirwo buroko nĩ thigari, ndaakoora andũ nĩ hĩndĩ marĩ mĩhariinĩ makĩihũrĩrwo irio cia hwaĩinĩ. Ciuma ngima na makerũro ma mbooco na cumbĩ matiuuma. Bakũri ĩrĩa tũgwĩkagĩrwo makerũro ikũiyũire ngi na nyenje nguũ. Itirĩgĩĩte gũthaambio. No ĩyo ti hĩndĩ ya mbere, maitũ. Gũũkũ tũtũragio nĩ wa Kĩrĩnyaga.

Rĩmwe hĩndĩ ĩrĩa twahiingĩrwo theero tũkome, Maitũ, nĩ njookagia meeciiria makwa na thuutha, ngaririkana maũndũ maingĩ mabata wee na Kĩgotho mwanjĩĩraga, mataaro mwanaandaara, ng'aano mwanganagĩra, nyĩmbo cia kĩmerera na hisitũria iitũ ya rũũrĩrĩ mwafundithagia na ũrĩa mwandindĩkĩrĩire gĩthoomo itakĩendaga, ngĩthoomo. Gĩthoomo kĩu gĩkĩnoria tombo wakwa, gĩkĩnoora meeciiria makwa. Gĩkĩhee hinya wa karamu na gĩkĩrikia ũmũndũ wakwa na wendi bũrũri. Kũna wendo wa mũciari ndũngĩthimwo na ratiri.

Nĩ ndirikanaga mĩario ĩrĩa twarĩtie naawe hĩndĩ ĩrĩa wokĩĩte gwakwa Kenyatta Yunibaasiti mweri wa gataano 1982 gũtũceerera. Wokĩriire ũgĩthiĩ baathurumu, ũkĩyooya. Niĩ ndaarĩ riiko ngĩruga matũmbĩ na caai. Mũmbi nĩ aathiĩte wabici toondũ aarĩ na kĩrathi kĩrooko kĩu. Warĩkia kwĩyooga, ũgiũka riiko, ũkiambĩrĩria kũndaarĩria ũrĩa andũ gĩcagi makoragwo na thĩĩna wa maaĩ nĩ ũndũ thirikaari ndĩrĩ yaarehee maaĩ itũurainĩ.Ũgĩthiĩ na mbere kũnjĩĩra atĩ kĩrĩa andũ a itũũra mareenda mũno nĩ maaĩ, thitima, thimũ, thibitaarĩ na barabara ya Mũkũrweinĩ wa Nyagathanga ĩkĩrwo rami. Naaniĩ ngĩgũcookeria ngĩkwĩra atĩ andũ mathiaga kũrĩ mpii wao makamũhee mateta mao na kũmũmenyithia atĩ agakũhingĩa maũndũ macio mbuunge ndaagacooka gĩthurano kĩngĩ. Naawe ũkĩnjĩĩra na maraakara atĩ mũtirĩ na mpii nĩ tũũtũ wa mũndũ.

Thuutha ũcio nĩ guo wanjĩĩrire atĩrĩrĩ: "Maina, bũrũri no ũra-hwererekera, andũ aitũ mehumbĩte thĩĩna ta nguo, magathĩĩna ngoro na meeciiria na ũkĩa ũgathũngũna mĩĩrĩ yao, nao Moi na njaguuti ciake nda ciao ikinyĩĩte mũrimo na matina macũgũkĩĩte gũcũgũka nĩ kũnyua maguta ma bũrũri. Kũna haagire njamba ya rũũrĩrĩ, ta Kĩmaathi kana Njenũrũ Kago, ĩngĩonoria gumba ũyũ ũkomeire bũrũri? Hĩndĩ iitũ, hĩndĩ ya Mau Mau, mwendia bũrũri ta nyaayo, twathiaga gwake mũciĩ ũtukũ, tũkamũnyiita, tũkamũita, tũkamwĩkĩra ngonia, tũkamũikĩria ngui kana hiti mũtitũ. Ũguo

ũngĩareemire, twatũũmaga mwanake wa ngewerani na mũcinga akamũhuhũũra. Inyuĩ no karamu na karatathi, kaĩ kũu mwathoomeire mũtathomithirio ũũgĩ na hinya wa mũcinga? Ithuĩ twauugaga atĩ kĩhooto kĩrĩkũreema, mũcinga ũtũmĩrwo. Maina, kĩrumi kia aagu na aagu no gĩtũnyiite tũgĩreekereria ndigitĩta aharaganie bũrũri."

Warĩkia ciugo icio ngĩona maithori maku makeerera, ũkĩoya caai waku ũgĩthiĩ kĩũmba gia gĩikaro, ũkĩambĩrĩria kũngirĩka nĩ maraakara na wendo wa bũrũri. Hĩndĩ ĩo ndingĩahootire gũkwĩra atĩ nĩ tũthondekeete kĩama (DTM) gĩakũng'eeng'ana na Moi na Kanũ, na atĩ nĩ kĩama kĩu kĩraarutĩte ngathĩĩti ya *Pambana*. Kĩama giitũ ota kĩanyu kĩa Mau Mau nĩ kĩa ndundung'a. Keerĩ, ndiahootire gũkũmenyithia kĩrooko kĩu kĩngĩ atĩ mĩario yaku ya mũthenya ũcio nĩ yaaramirie na ĩkĩrikia wendo wakwa wa bũrũri. Kũna ndingĩrira atĩ nĩwe wanjiarire.

Ngĩrĩkia ndĩreenda ũmenyithie andũ a itũũra, na makĩria aa maitũ arĩa mookĩĩte kũndeehere hinya wao mweri wa Kenda, atĩ niĩ ndihooho na nĩ ndiyũmĩrĩrie na nĩ ngwĩyũmĩrĩria kinya mũico wa rũgendo rũũrũ rwa hũũro, ng'aragu na mĩrimũ ya gũtindĩkĩrĩrio. Ĩra baaba atĩ ndaaciarire kĩũgũ, kĩguoya kana hũmungaati.

Maitũ, niĩ njũũĩ o Ngai ĩmwe. Ngai ĩrĩa ĩrĩ ngoroinĩ ya mũingĩ wa Kenya; Ngai ĩrĩa yatongoretie Kĩmaathi na mbũtũ ciake hĩndĩ ya mbaara nene ya wĩyathi. Iyo nĩyo Ngai ĩrĩa hooyaga gũũkũ mũnyororo ngĩrĩa ngima na maaĩ ma cumbĩ.

Ke rĩu ngome, Maitũ.
Gũtirĩ ũtukũ ũtakĩaga.

Njeera Kamĩtĩ,
Ndithemba 30, 1983.

Kũrĩ Itungati cia DTM Naikuru,

Nĩ ũtukũ. Gũkiriĩte ngiria. Ndĩ theero ngomeete na ngara ngĩrorera mwaka 1983 ũkĩhĩtũka. Rũũciu nĩ mwaka ũngĩ, mwaka mwerũ, no ũteti—ũteti wa bũrũri no ũrĩa mũkũũrũ—wa kũhiinyĩrĩrio, kũnyariirwo na kũnyuuo thakame nĩ ndonga iria iraathana na araata ao thũkũmũ nyakeerũ. Bũrũri witũ watwĩkiire kĩaraho gĩa thũkũmũ na ngoronia cia Ameerika, Rũraaya na Jabaani. Mira iitũ ya kĩmerera ĩkĩharaganio na andũ a bũrũri, andũ aria aingĩ bũrũriinĩ, arutiwĩra na arĩmi-anyinyi, makĩhũũrwo na thanju cia ũkabira na cia ũkoronia kinya makĩaga gwa kwĩhuutĩrĩria.

Rĩu mathiaga meekũnjĩĩte nĩ ng'aragu na guoya wa thirikaari ya gĩthũri. Kũria maregana na mawatho ma gĩthũri, ndigitĩta agatũma borithi na GSU cia kũmatharĩkĩra. Makahũũrwo, makooragwo, indo ciao igathũkangio na mĩciĩ yao ĩgaciinwo. Nĩ ngiri nyingĩ ciũragĩtwo rũgong'o rwa Cumaarĩ.

Agĩkorwo tũtingĩyũmĩrĩria na hinya na ũũmĩrĩru twĩre ndigitĩta Moi atige kũũraga Acumaarĩ, kũũraga raiya a Kenya, nĩ kĩ kĩngĩmũgirĩa rũũciũ kana oke aite borithi na GSU Gĩkũyũ, Rift Valley kana Gĩthumo na oorage ngiri cia raiya. Ũmũũthĩ nĩ Cumaarĩ, rũũciũ nĩ Gĩkũyũinĩ, oke nĩ Gĩthumo. Ũndigitĩta ũthegeaga nĩ kũnyua thakame ya mũingĩ.

Akorwo kũna nĩ tũkwĩyũkĩrĩria ũndigitĩta ũyũ ũrĩ bũrũriinĩ, no mũhaka andũ aitũ, kanini na kanene, mathoomithio ũteti wa hisitũria iitũ ya ũcamba na filosofi ya ũteti wa ũmakisisiti. Mũno makĩria no nginya mataarĩrio na moonio na thiomi ciothe cia Kenya atĩ ndigitĩta aratũmĩra ũkabira ta rũthanju rwa kũmomora ũiguano wa mũingĩ nĩ guo wee na njangiri iria maraathana na cio matũũre makaragia ũtonga wa bũrũri. Ũkabira watuĩkire itugĩ cia kũnyiitirĩra ũndigitĩta wa kĩama kĩrĩa kĩraathana. Nĩ ma atĩ ndigitĩta akeenaga rĩrĩa andũ aitũ mooyanĩĩre mathanwa, matimũ, moota na mĩcinga. Rĩrĩa marooragana. Nĩ ũndũ wa gũkorogeerwo ũrogi wa ũkabira nĩ ndigitĩta, andũ aingĩ bũrũriinĩ nĩ meetĩkĩĩtie atĩ ũkabira ũciaragwo na mũndũ, toondũ ũcio ndũgĩthira bũrũriinĩ. Ũcio wothe nĩ mũhuhu mũnuungu. Ũkabira ndũciaragwo na mũndũ, ũreheagwo nĩ ũteti na ũtongoria mũũru wa bũrũri. Ũteti wa ũkoroku; ũteti wa ũhũmungaati na ũkoronia. Ũkabira na ũkarabaa nĩ ciana cia mahatha.

Gũũkũ gwitũ ũkabira wahandirwo hĩndĩ ya mbura ya mũkoronia Ngeretha. Akĩũrĩmĩra na akĩũitĩrĩria thumu wega, ũgĩkũũra. Aũtũmĩire wega mũno hĩndĩ ya mbaara nene ya Mau Mau. Ona gũtuĩka atĩ atongoria a kadũ nĩ maambĩrĩirie kũina nyĩmbo cia ũkabira, mũingĩ wa Kenya wanyiitanire ta rũũĩ rwa Thagana kuuma Mombatha kinya Gĩthumo, kuuma Karĩmatũũra kinya irĩma cia Taita, ũkiuuga na mũgambo ũmwe: ithuĩ tũrĩ andũ—andũ a nyina ũmwe, tũrĩ andũ airũ, tũrĩ Aakenya, tũkwenda wĩyathi wa bũrũri witũ, wĩyathi wa Afrika ĩrĩ yoothe. Mũkoronia ehũũgũra mĩena yoothe, akĩona arigicĩirio nĩ andũ aitũ makĩinaga nyĩmbo cia wĩyathi, nyĩmbo cia maraakara, nyĩmbo cia mbaara. Agĩtindĩkaanwo naake nginya agĩthareenda mwaka 1963. Bũrũri ũgĩtũcokereera. Mũingĩ ũgĩtwĩra mata gĩthũri, ciana no nduuho, atumia no ngemi.

Nĩ ũndũ wa ũrĩa atongoria a kaũ maarutĩĩte wĩra wa bata wa kũhũranĩra wĩyathi matongoretio nĩ Kenyatta na kũna maagathiĩ njeera nĩ wendi wa bũrũri, mũingĩ wa Kenya nĩ wacangũriire Kenyatta atongorĩe bũrũri. Andũ aitũ oothe maarĩ na mwĩhoko na wĩtĩkio mũnene atĩ Kenyatta nĩ agũtongoria bũrũri na njĩra ya demokirasia. Makĩria nĩ meetĩkĩĩtie mahinyĩrĩirie atĩ thirikaari ya Kenyatta nĩ ĩkũhũũrana na ũkoroku wa ũcangiri wa ngoronia; ĩhũũrane ĩtarĩ na tha na mbũtũ cia ũkarabaa na cia ũkabira.

No ũguo ti guo gwatuĩkire. Kenyatta arumĩrĩire mũtaratara o wa mũkoronia. Mĩario ya cukaari, ciĩko cia mũkoronia. Mwena wa ũkoroku, ũici na ũtuunyani, thirikaari ya Kenyatta ĩgĩkĩria ya mũkoronia. Indo cia bũrũri, cia mũingĩ, makĩria mĩgũnda Kenyatta akĩhĩmbĩria, mĩgũnda ĩkaa

ngiri na ngiri. Beengi cia bũrũri (Commercial, National na Central Bank) īgītwīka makũmbī ma mbarī ya aa Kenyatta. Makīhakũra mbeeca na makonia na kũiroria beengi cia Switzerland, kũihitha. Oothe, mũciī wa Kenyatta na mbarī ciake, ona arīa maarī hũmungaati ndũrũ ta aa Mũigai, magītwīka milioniīa. Wamona nda ikinyīīte rũũī na matina nī irīma nī kũnyua mũingī thakame.

Hīndī ya thirikaari ya Kenyatta nī guo ũkabira wambīrīrie gũtaamba na nditi bũrũriinī, ũgītwīka mũrimũ mũũru wa kwonjia ũiguano na gwatanīro ya andũ a Kenya.

Ndũrīrī, toondũ wa kũhiinyīrīrio na kũheenio nī njaguuti cia Kenyatta, ikīooyanīra matharaita. Borithi, GSU na jeshi, handũ ya kũgitīra demokirasia na kīhooto, igītuīka mbũtũ ya kũgitīra ũkoroku, ũkabira na ũkoronia. Andũ aitũ aria mareegana na thirikaari ya ũici na ũtuunyani, Kenyatta akīhamurithia manyiitwo kana mooragwo.

Nī kuuga atī Kenyatta agīkua 1978 atigīre bũrũri witũ wamũkanītio nī ũteti mooru wa ũkabira na wa ũkoronia wa kīīrīu. Kenyatta aakua, handũ ha gatiba ya bũrũri irũmīrīrwo, Moi, anyiitītwo njohero nī Mũgane wa Njonjo na hũmungaati iria ingī, akīoya thirikaari na gīthũri. Ooya thirikaari, Moi akīuuga, "niī ndigũceenjia thirikaari, nitafuata nyayo za baba yangu Kenyatta nī guo mũmenye atī ona niī ndiathiga."

Toondũ wa andũ aingī aitũ kwaga ũteti ũrī na mũsimamo, makīhũũra hiī. Ndonga iria ciarīaga na kũnyua na Kenyatta, igītũhīrīra ũtongoria mwerũ wa nyaayo. Yunibaasiti ya Nairobi na Kenyatta, gũkīgīa ikundi igīrī cia aarimũ. Gīkundi kīmwe, kīa eerīrīri, gīkīnyiita Moi mbaru; gīkundi kīu kīngī, gītongoretio nī kīama kīa DTM, gīkīuuga Moi na Kenyatta moimīte nda īmwe, kīrathi kīmwe, kīama kīmwe, nī atiiri a thũkũmũ na ngoronia, nī ũndũ ũcio mbaara ya demokirasia no kinya īthiī na mbere, no kinya aanake na airītu meeharīrie kũng'eeng'ana na ũndigitīta wa kīama kīrīa kīraathana. Ngathīīti ya *Pambana* yarutirwo nī DTM nī guo ītemeere mũingī njīra ya kũrũira demokirasia na gwīkīra aanake na airītu mwaki wa mũng'eeng'ano.

Moi eekīra thũmbī ya ũnene, aambīrīrie kwaramia, kũrikia na gũkindīra ũteti wa ũkabira na wa ũkoronia wa kīīrīu. Ota Kenyatta, akīīyũria mawabici ma thirikaari na andũ kuuma kabira yake na agītuīka mũici na mũtuunyani ũtarī rũbutu kana rũkobe. Ota Kenyatta, akīingīra beengi cia bũrũri hamwe na ciana ciake, magīkīra mbeeca cia mũingī ngũnia magīītũũma beengi cia Switzerland. Mwaka ũtathirīte, Moi na mbarī ciake magītwīka milioniīa. Ũkoroku, ũici, ũtuunyani na ũmaraaya igītuīka nī cio nyīmbo cia Moi na njaguuti ciake.

Thuutha mũtheri, Moi akīambīrīria gũkindīra ũndigitīta na mawatho mooru ma kīīnyamũ, mawatho matarī gatibainī. Watho wa mbere nī kũhamurithia andũ a Kenya maiine rwīmbo rwa nyaayo, rwīmbo rwa

kũmũgooca na kũmũkumia; rwĩmbo rwa kũmũturĩria nduu makĩmwĩtaga mtukufu, baba wa taifa na marĩĩtwa maingĩ ma ũgũrũki. Aakenya arĩa marega kũmũgooca, akiuiga mafutwo wĩra, manyiitwo maikio korokoroinĩ kana mooragwo. Watho wa keerĩ nĩ gwatha andũ matume kanua na mathige meeciiria; mamũkirĩra aharagania bũrũri.

Kwaria ũteti wa bũrũri gũgĩtuĩka nĩ kuuna watho, mũndũ akanyiitwo, akoohwo. Gũthooma mabuku ta ma aa Karl Marx, Lenin, Mao, Castro, Che kana mabuku momoothe ma ũkomiunisiti nĩ mahĩtia, nĩ kuuna watho wa bũrũri. Yunibaasiti ya Kenyatta na Nairobi nĩ cio ciakuire mbũri taatha. Ndigitĩta akĩhamurithia borithi ya iceerũ ĩmomore gĩthoomo kĩa Yunibaasiti, ĩnyiite kana yũũrage aarimũ na arutwo aria magwĩciiririo nĩ aakomiunisiti. Aarimũ na arutwo makĩnyiitwo, makĩohwo; arĩa maarĩ na mũnyaka makĩũrĩra mabũrũriinĩ mangĩ. Kenyatta na Nairobi Yunibaasiti igĩtuĩka mbĩĩrĩra. Bũrũri ũgĩcooka nduma.

Rĩu ũmũũthĩ ũyũ Moi nĩ ndungata nene ya thũkũmũ, ndigitĩta wa rũhĩa rũmwe. Nĩwe thirikaari, nĩwe watho, nĩwe gatiba. Nĩwe ũkuĩĩte macaabi ma wĩyathi witũ. Agĩaathana mũndũ oohwo, no oohwo kana ooragwo, no ooragwo. Nĩwe indo ciothe. Ithuĩ mũingĩ wa Kenya tũrĩ ngombo ciake. No Gĩkũyũ kiugaga atĩ yuuraga nĩ ĩkĩaga na gũtirĩ irumaga imera igĩrĩ.Tũkoima Gĩthumo na Mombatha, tuume Busia na Garissa, tuume Mĩĩrũ na Ng' ongu, tuume Turkana na Lamu, tũtongoretio nĩ riũa, njata na mweri, kũhanda beendera nduune ya wĩyathi Kamũkũnji.

Ngĩrĩkia ngwenda hingo ciothe mũririkanage atĩ ithuĩ nĩ ithuĩ mbarĩ ya Iregi, nĩ ithuĩ itungati cia bũrũri, nĩ ithuĩ mwĩhoko na kĩmũrĩ kia mũingĩ. Na ciugo nguhĩ, nĩ ithuĩ kĩama kĩrĩa kĩrarũira demokirasia. Thuutha nĩ thakame na ikuũ, mbere nĩ mwaki wa wĩyathi ũrarĩrĩmbũka. Nĩ ũndũ ũcio, ona akorwo thakame ĩroira ta mbura bũrũriinĩ, mbaara ĩno twambĩrĩrie ya demokirasia no mũhaka tũmĩrĩkie kana tũkwĩre kĩhaaroinĩ kĩa mbaara.Kaĩ Kĩmaathi atũthomithirie atĩa?

Nĩ niĩ, ũmwe wa ndundung'a
Njeera Kamĩtĩ,
Dithemba 31,1983.

NYAMŨTHENYA YA NJEERA

MWERI WA KEENDA 1983

Mweri ũyũ ũgaathira rũũciũ. Maũndũ gũũkũ mũnyororo no ta mũtugo: kũrumwo, kũhũũrwo na ng'aragu na mĩrimũ ya gũtindĩkĩrĩrio na ruo rũtukanĩte na maithori na thakame. No nĩ ndĩyũmĩrĩire ta njamba cia Olenguruoni. Harĩ niĩ mweri ũyũ ndũkoretwo ũrĩ mũũru mũno. Nĩ njeereirwo nĩ maitũ na baaba, atumia gĩkundi kuuma itũũra riitũ ria Mũkũrweinĩ wa Nyagathanga na araata a siasa mareheetwo nĩ Mũmbi na nĩ nyiitĩte marũa kĩmanja kuuma mũrĩmo kũrĩ araata, ngathooma na hitho mabuku matatũ: Amilcar cabral, *The Stuggle in Guinea;* Karrim Essack, *The Armed Struggle* na *A Short History of the Commũnist Party of the Soviet Union* na ngaandĩka marebeta gĩkundi na nyamũthenya yakwa no ndĩratindĩkana nayo.

Tarĩki 25 nĩ ndaandĩkĩire Amnesty, P.E.N. International na mũtumia wakwa. Marũa macio hamwe na mandĩko ma njeera ndaaneire *Contact Z* ũtukũ ũcio atwarire mũtumia. Rĩrĩa mũtumia arookĩĩte kũũnyona, thikũ ithatũ thiru, nĩ aaramenyithirie atĩ nĩ anyiitire indo icio na nĩ aatũmĩire Amnesty na PEN marũa mao na nĩ akwĩhoka nĩ maamanyiitire. Mũthenya ũcio mũtumia eyoheete mũno; ahaanaga ta karĩithi. Kĩĩmũtugo, twonanagĩra wayainĩ na tũheeagwo ndagĩka ikũmi tu cia kwaria. Kweri bũrũri ũrĩ kwaga njamba wathagwo nĩ ciihũ na thegere. Ũũi wakinĩ: mĩciĩ no kĩrĩro na mbuu. Nyũmba nĩ ciacinirwo, maithori na thakame nĩ ta kĩguũ bũrũriinĩ. Bũrũri watwĩkire wa mũndũ ũmwe—gĩitirĩra wa kĩonoria. Haaha twatũgana no ho tũgatũgana rũũciũ, ime rĩtanaitĩka. Ũũke wĩkĩrĩte nguo cia ũcamba, mũcinga ũrĩ ciande.

Mbarĩ ya gĩitĩrĩra wa kĩonoria, aici a mbeeca cia kahũa na cia harambĩ, nĩ meerwo nĩ mwanĩrĩri mũũgĩ: tũkũgera njĩra cia huko, njĩra cia thare, njĩra cia rĩua na njata kinya tũmaingate Thingira wa Iregi. Nĩ wega mamenye atĩ mũhaara wa thuraku ndũtwaragwo nĩ rũũĩ na thegere igĩrĩ itiremagwo nĩ mwatũ. Mũini wa gĩcaanda ainire akiuga: kĩbaata na gĩcukia thiaaga nyiki, kanyanya wakwa arĩ njegeke. Kĩbaata gĩathira tũgathiĩ kĩbeeri kwoga mũruru wa wendo. Rĩu mbaara ya demokirasia, mbaara ya kũrũira haki cia

ũmũndũ witũ nĩ yatuthũka. Mbaara ti kĩbaata kana gĩcukia, kana thuti ya nguĩko; mbaara nĩ ũcamba na ũũmĩrĩru. Njamba cia bũrũri ciumĩre kĩhaaro, mũingĩ ũnyiitane ta rũũĩ rwa Thagana, thaata cia bũrũri ciaage gwakũhĩtũkĩra.

Tarĩki 29 ndaarĩa ngima na maaĩ mahiũ ma cumbĩ, ndooire karamu ngĩandĩka raini ici rũthingoinĩ rwa kĩoro:

Nemathi witũ
Thikĩrĩria
Thũ ciitũ
Thũ ciitũ
Thũ ciitũ nĩ thũkũmũ cia Rũraaya
Ameerika na Jabaani
Hamwe na njaguuti ciao nyeuthi

No Waiyaki aatwĩriire atĩa?
Ũregi na ũũmĩrĩru wa Kaggia na Makhan Singh
Nĩ kĩĩ harĩ ithuĩ ũmũũthĩ?
Kĩmaathi na mĩrani ya MKKIW maatũthomithirie atĩa?

MWERI WA IKŨMI 1983

Marũa kũrĩ itungati cia Mau Mau

Kũrĩ Njamba cia Rũũrĩrĩ,

Ndĩraandĩka marũa maya ndĩ njeera Kamĩtĩ, bĩngũ irĩ mooko, maceegera magũrũ, ndĩhuumbĩte mĩrĩngĩti ya ngũngũni na nda. Nĩ ũtukũ ki, oohwo aingĩ marĩ toro.

Ndeeciiria ndĩmwandĩkĩre mweri ũyũ ũrĩa ũtũririkanagia mwambĩrĩrio wa mbaara ya Mau Mau, mbaara nene ya kũrũira wĩyathi na ithaka. Mweri ũyũ nĩ guo mwerire ngoronia Ngeretha na ũrũme na ũcamba atĩ: ithuĩ andũ a Kenya nĩ twarega na nĩ twarega biũ gũtwĩka ngombo ciaku bũrũriinĩ witũ. Ohora andũ aitũ na bũrũri witũ mĩnyororo ĩno ya ũkoronia kana tũmĩfunje.

Mũkoronia mdamũthikĩrĩirie, akiuuga nĩ itherũ mũrĩ na rĩo, nĩ gũthaaka mũrathaaka na thirikaari yake. Ndaamenyaga atĩ wambĩrĩirie kwĩharĩria kũhũũrana naake kuuma hĩndĩ ya Harry Thuku na mũrĩ na kĩama kĩa

mbaara, na nĩ mwambĩrĩirie gũthoondeka mbũtũ cia ituĩka na ngũtura mathaita ma mbaara. Ningĩ ndoonaga atĩ mũrĩ na cukuru, kanitha na ngathĩĩti cianyu cia kũhũũrana na mĩhuhu, maheeni na mawatho mooru ma thirikaari yake ya ũkoronia.

Andũ aingĩ aitũ maathoomaga ngathĩĩti icio nĩ ũndũ ciandĩkagwo na rũthiomi rwitũ. Ngathĩĩti icio ĩgĩtwĩka kĩmũrĩ kia mũng'eeng'ano, mũgambo wa mũingĩ, mũgambo wa bũrũri. Na cio thukuru igĩtwĩka ngo cia kũgitĩra mĩtugo iitũ ya kĩmerera na ihaaro cia gũthomithĩria aanake na airĩtu hisitũria iitũ ya ũcamba na ũteti wa mũng'eeng'ano.

Gatagati ka 1950 na 1952 mwaki wa ũteti wa mũng'eeng'ano ũgĩthegea, ũgĩtaamba, ũkĩambĩrĩria gwakana na hinya mataũni na matũũrainĩ, igandainĩ na macambainĩ ma theetera nyakeerũ. Mwambĩrĩrio wa 1952 nĩ rĩo mũkoronia amenyiire na ma atĩ mũtirĩ na itherũ, ti gũthaaka mũrathaaka. Nĩ mwĩharĩirie gũkua na kũhoona kũmũing'ata bũrũriinĩ. Akĩambĩrĩria kwĩharĩria. Akĩrehee mbũtũ ciake cia mbaara na matharaita kuuma kwao Ngeretha na akĩhee mĩcinga, mbeeca na nguo ciake cia mbaara andũ amwe aitũ—ecũkũmithania, andũ a nda cia ũkoroku, aimo nĩ irĩ na irĩĩri, eendia bũrũri—nĩ guo mamũteithĩrĩrie kũhooria mwaki wa wĩyathi.Tarehe 20,1952 mũkoronia akĩanĩrĩra mbaara na akĩhee mbũtũ ciake, nyakeerũ na nyakairũ, rutha inyariire na ciũrage andu aitũ kĩũũndũtho. Bũrũri wothe ũkĩnuunga thakame ya mbaara.

Na inyuĩ, ngerewani cia rũũrĩrĩ, mũkĩingĩra Nyandarwa na Kĩrĩnyaga na mathaita manyu, kwambĩrĩria mbaara ya wĩyathi na ithaka. Mũgĩthondeka njama ya mbaara, mũkĩĩmĩta, Mbũtũ ya Kenya ya Kũhũũranĩra Ithaka na Wĩyathi (MKKIW) kana na Gĩthũngũ, *Kenya Land Freedom Army* (KLFA). Mũgĩcangũra Mathenge, Kĩmaathi na Macaria wa Kĩmeemia mamũtoongorie. Nao andũ aitũ, kanini na kanene, makĩĩruta matarĩ na guoya kũnyiitanĩra mũgogo wa wĩyathi na inyuĩ itungati.

Mbaara mũgĩkĩrũa, andũ aingĩ aitũ makiũragwo nĩ mbũtũ cia ngoronia hatarĩ tha na angĩ magĩtuo cionje cia ndĩĩra. No mũũkĩra mũkoronia na njaguuti ciake nyeuthi mageria mũno nĩ ũndũ mũtigatiga kũrũira wĩyathi kinya gĩtungati kĩa mũico. Rĩrĩa ngoronia eetĩkĩria atĩ ndarĩ hĩndĩ akahoota mbũtũ cia wĩyathi, akĩambĩrĩria gwetha njĩra ingĩ cia wara cia kũgayaania mũng'eeng'ano. Kwarĩ 1957. Hĩndĩ ĩo nĩ guo eetire njaguuti ciake taitai, aa Mathu, Tom Mboya, James Gĩcũrũ, Ngala, Mũliro, Moi, John Keen na ciana cia macibũ na hũmungaati akĩmahee mbeeca na rũtha maambĩrĩrie ciama cia ũteti bũrũriinĩ nĩ guo mamũteithie gĩũteti kũharagania mbũtũ cia Mau Mau. Mwakainĩ wa 1960 njaguuti icio cia mũkoronia nyakeerũ ikĩũmba

ciama igĩrĩ cia ũteti, kanũ na kadũ. Naake Keen akĩũmba gĩake, agĩgĩĩta, Maasai Front (MF).

Kanũ yaarĩ ikundi igĩrĩ. Gĩkundi kĩmwe gĩatongoretio nĩ Oginga Odinga kĩrĩa kĩanyiitĩte mbaara ya Mau Mau mbaru, kũrũĩra kũrekio kwa atongoria a Kaũ na Mau Mau arĩa maarĩ ithaamĩrio na gwĩtia ngundu iria andũ aitũ maatunyĩĩtwo nĩ ngoronia theetara. Gĩkundi gĩa keerĩ gĩatongoretio nĩ Tom Mboya, Gĩcũrũ na Gĩkonyo wa Kĩano. Gĩkundi gĩĩkĩ gĩakeerĩ kĩarĩ na hinya mũno toondũ nĩ kĩagitĩirwo gĩũteti na ngũtiirĩrĩrwo kĩĩmbeeca nĩ ũthũkũmũ wa Ameerika na Rũraaya ya rũgũrũ. Mboya arĩa njũna-ndara nene ya thũkũmũ cia Ameerika.

Aheagwo doola ngiri 100 o mweri cia kũhũũra Mau Mau na kũharagania kĩama kĩa aruti-wĩra. Nĩ ũndũ wa wĩra ũcio arutagĩra thũkũmũ cia Ameerika, nĩ mwandĩkĩire mũũthigari nyeuthi wa kũmũrangĩra mũtikamũrage. Naake Gĩcũrũ nĩ mũũĩ atĩ aarĩ hũmungaati ndũrũ. Wee na macibu ta Richard Gĩthae nĩyo mataaraga Gabana Baring ũrĩa akũũraga andũ aitũ. Ningĩ nĩyo mekĩrire thaĩri makiuaga atongoria a Kaũ na Mau Mau nĩ mĩitũ, mathaamio. Kĩano ndaarĩ na mũsimamo mũrũmu, no aanyiitanĩĩte na macibu na hũmungaati kũharagania ũtongoria wa Mau Mau.

Kadũ nayo yaakĩĩtwo na mbeeca cia aa Blundell na yatongoragio nĩ Ngala, Muliro, Moi na Shikukuu. Nakio kĩa John Keen gĩakomereirio na gĩgĩtũrĩkio nĩ theetera nyakeerũ. Ciama ici cieerĩ, kadũ na mf, ciaragia rũthiomi rwa ũkabira na ikanyiitanĩra na theetera nyakeerũ na thirikaari ya mũkoronia kũhũũra Mau Mau na kũhĩtĩrĩria kĩguũ kĩa wĩyathi.

No ona gwatuĩka ũguo, Ngeretha nĩ areemirwo nĩ kũhĩtĩrĩria mbũtũ cia wĩyathi. Nĩ mwamũtindĩkire na hinya na ũcamba kinya agĩtĩkĩra kũrekia bũrũri witũ na kwohoora andũ aitũ a Kenya mĩnyororo ya ũkoronia. Eetire mũcemanio wa kwarĩria wĩyathi kwao London 1962.

Andũ arĩa mathiire mũcemanio ũcio wa bata ũguo, tiga Kenyatta, naake ũrĩa wathareendeire njeera, nĩ atongoria a kanũ na kadũ, arĩa aingĩ maarĩ mũhukoinĩ wa mũkoronia. Mwĩhoko wa mũingĩ warĩ Odinga toondũ nĩwe wakuĩĩte icuuke, no njamba ĩmwe ndĩeheragĩrwo njĩra.

Andũ arĩa maarĩ itugĩ cia cuuma cia mbaara ya wĩyathi—Bildad Kaggia, Achieng Oneko, J.D. Kali, Fred Kubai, James Beauttah, Kũngũ Karũmba, Jesse Kariũki, Isaac Gathaanju, Makhan Singh, Pinto, Eliud Mũtoonyi, Josef Kang'ethe na baragu cia KLFA hatirĩ wao wetĩkĩrio gũthiĩ nĩ mũkoronia Ngeretha. Korwo maarĩ mũcemanioinĩ ũcio matingĩakũmba-kũmbirwo nĩ

ngoronia nĩ ũndũ mũsimamo wao warĩ mũsimamo wa mũingĩ wa Kenya. Atongoria a Kanũ na Kadũ marehire wĩyathi woheetwo na ngoto ya ũkoronia. Wĩyathi hatarĩ.

Thuutha mũtheri, Kanũ yaciinda gĩthurano, Kenyatta, ũrĩa mũingĩ wehookeete, akĩũmba thirikaari ya hũmungaati, taitai na theetera nyakeerũ. Mawatho ma ũkoronia, magũtũhiinyĩrĩria, magĩtwĩka mawatho ma thirikaari ya Kenyatta; njanji arĩa maahũũraga itungati cia Mau Mau magootiinĩ ma mũkoronia magĩtwĩka nĩo njanji a bũrũri; icakũri cia KAR iria ciahũũranaga na inyũĩ mĩtitũinĩ Nyandarwa na Kĩrĩnyaga itongoretio nĩ ngoronia nyakeerũ igĩceenjerio nguo na kĩraũni, igĩtwĩka jeshi ya bũrũri; borithi o iria ciaarĩ cia mũkoronia, ikĩheo hinya makĩria wa kũnyariira andũ tũhũ na kũũraga arĩa mareegana na mawatho maya mooru ma ũkoronia wa kĩĩrĩu.

Mĩgũnda ĩrĩa mwarũagĩra ĩkĩgaĩrwo hũmungaati nĩ Kenyatta, ĩrĩa ıngĩ Kenyatta akĩuga nĩ yake. Ĩria yatingarire, Kenyatta akĩhaaka theetara nyakeerũ nao atĩ matikainũke, mathiĩ na mbere gũtũnyua thakame iitũ. Mbuunge nayo ĩgĩtuo nguruunga ya aici, atuunyani na oragani. Nacio thukuru na Yunibaasiti igĩtwĩka nguruunga cia gũtaambia mĩtugo mĩũũru ya ũkoronia, cia gũtongia rũthiomi rwa mũkoronia Ngeretha, kunaanga mĩtugo iitũ ya ndũire na kwenjera thiomi ciitũ cia kĩmerera mbĩĩrĩra. Na inyuĩ mwarĩ mũtitũ, inyuĩ mwarutire thakame yanyu ya ngoro ĩkũũrie mũtĩ wa wĩyathi, mũkĩaga igweta kana riiri thirikaariinĩ ya Kenyatta na Kanũ. Mũkĩhũũrwo mbaara ya mĩcinga na ya ũteti nginya mũkĩagithio bata. Ũthingu, mwĩhoko, wĩtĩkio, ũcamba na wendi-bũrũri wanyu ũgĩtarũrangwo, ũgĩtwĩka matangari. Nayo Mau Mau ĩgĩtwĩka yaarĩ mũrimũ mũũru wa mũcaarĩ, tũriganĩrwo atĩ kwarĩ kĩndũ ta kĩu. Nayo hisitũria iitũ ya ũcamba ĩgĩtuo ng'aano cia marimũ.

Gũgitwĩka atĩ andũ arũa maarũiire wĩyathi ti inyuĩ na mũingĩ Kenya, nĩ Kenyatta na Kanũ, hũmungaati na warũrũngana, taitai na Kadũ. Nyĩmbo cia kũmagooca na kũmakumia igĩtugwo na igĩkĩrwo mabukuinĩ ma hisitũria ya bũrũri; ĩrĩa ciitũ twandĩkĩĩte na maithori na thakame na wendo mũriku wa bũrũri igĩikio kĩarainĩ. Naake ngoronia Ngeretha ũrĩa warĩ thũ iitũ nene, ũrĩa woragĩte ngiri na ngiri cia andũ aitũ, agĩtwĩka mũraata wa thirikaari ya Kanũ naamba ĩmwe. Rĩu makomaga kĩrĩrĩ kĩmwe makĩnyua ũtonga wa bũrũri. Na ithuĩ ciana cianyu, tũcaaragia irio mabuubainĩ ma takataka twĩyoheete mũthiori wa ng'aragu, kĩeha na ruo. Arĩa angĩ matũũraga korokoro nĩ kũregana na thirikaari ya njangiri ici cia Kanũ.

Ndĩreenda mũmenye atĩ ona gũtwĩka hisitũria iitũ ya ũcamba nĩ yathaamirio mũkaro, bũrũri ũgĩikarĩrwo nĩ maremberembe ma Kanũ na araata ao

thũkũmũ, wĩra ũrĩa mwarutire mũnene na wabata wa kũhũũranĩra wĩyathi wa bũrũri witũ ndũrĩ hĩndĩ ũkariganĩra na tũgũtũũra twĩthamba na thakame yanyu ya ũũmĩrĩru na kũnyuĩra njang'ara ya ũcamba wanyu.

Nĩ ũndũ ũcio mũgũtũũra mũrĩ kĩgĩna kĩa ũcamba wa bũrũri; gĩciicio njiarwo na njiarwo ciĩroorage na kĩo mĩndĩ na mĩndĩ. Thaai.

MWERI WA IKŨMI NA ŨMWE 1983

Mũthenya 1: Ndaatinda ngĩciiria ũhoro wa kĩoho gĩĩkĩ. Ndaambĩrĩria ngũtara mĩaka ĩrĩa ĩtigarĩte (1984,1985, 1986, 1987, 1988) ndaigua ta ngũgũrũka. Nĩ mĩaka ĩna mĩiyũru na mĩeri ikũmi na ũmwe ĩtarĩ mĩrigithie. Nĩ ĩkũrĩka na mbaara na ng'aragu no kũrika irarika? Mũthenya nongĩ, kiumia na kĩngĩ, mweri nongĩ, mwaka nongĩ no kũrũmithio ruo. Nĩ ihĩtia rĩrĩkũ ndeekire rĩa gũtũma nũmio ruo ta ũyũ? Nĩ mahĩtia kwandĩka hisitũria ya bũrũri witũ? Njĩragwo ingĩambĩrĩria kũgooca ndigitĩta na ndĩmwandĩkĩre marũa ma hero, no andeekie. Ũguo ndigeeka ona ingĩrũmo kaara.

Awa na Mũmbi nĩ magũkĩĩte kũnyũmĩrĩria. Baaba aandirikania o rĩngĩ atĩ gũtirĩ mbura ĩtakĩa, ndĩyũmĩrĩrie na hingo ciothe ndirikanage atĩ ti niĩ wa mbere bũrũriinĩ gũthiĩ njeera toondũ wa kwenjera kĩhooto. Thuutha ũcio amenyithia atĩ maitũ arĩ oho na nĩ atũũma wendo na hinya wake. Mũmbi naake amenyithia atĩ nĩ araandĩkĩire Amnesty na PEN kũmamenyithia ũteti wa bũrũri na mĩnyariiro ĩrĩa ĩrĩ njeera. Aathiĩ na mbere kũmenyithia ũrĩa ndigitĩta Moi aitĩte iceerũ bũrũri mũgima cia kũnyamaria raiya arĩa makũregana na thirikaari yake ya gĩthũri. Aanjĩĩra, ũrĩa rũhuuho rwa ũteti rũrahurutana hatirĩ ngaanja atĩ mworoto wa ndigitĩta nĩ kũhũũra raiya kĩĩmeeciiria, kũmekĩra guoya nĩ guo matuume tũnua, meetigĩĩre kũrũira haki cia ũmũndũ wao.

Nĩ ũndũ gũtirĩ kĩama kĩa mũingĩ gĩakũhũũrana na ũndigitĩta na ciugo na ciĩko, gũtoongoria na kũmĩrĩria mũingĩ gĩũteti, Mũmbi oiga, andũ aitũ mahaana ta thaara wa rũũĩ. Itanamũcookeria, mũũthigari auuga mathaa nĩ mathira, tuuganĩre ũhoro. Tũkuonanagĩra wayainĩ ota mũtugo.

Ũtukũ. Nĩ kĩ kĩngĩ kĩrĩ riiri, kĩrĩ mũrĩo ta wĩyathi! Wĩyathi nĩ ta mũruru wa ũũkĩ:

Karega haicia beendera
Beendera nduune
Ya arutiwĩra na arĩmi-anyinyi
Beendera nduune ya wĩyathi

Ũkombo wa kĩĩrĩu nĩ twarega
Kũnyuuo thakame nĩ thũkũmũ
Nĩ twarega
Haicia beendera
Beendera nduune ya wĩyathi

Mworagia nĩ rĩ!
Tũũkĩĩte tũrĩ ithuothe
Kuuma Mombatha kinya Gĩthumo
Kwĩyooga na thakame ya Mau Mau ya ũkeengi

Karega haicia beendera
Beendera nduune ya wĩyathi

Mũthenya 2: Mũũthigari nĩ aandehere ngathĩĩti ya *Nation* ndĩramũũrĩtie agũrĩre. Ndamĩkĩra kĩnena, thiĩ nayo Buroko twauma wĩra thaa ikũmi. Nĩ tũhũũragwo birigiceeni rĩmwe tũkiuma wĩrainĩ na mũndũ anyiitwo na marufuku ahũũragwo mbaara nditũ. Toondũ ũcio ndĩraigua meeciiria makwa mataganĩrie njĩra nayo nda ĩiyũire maaĩ ma guoya. No ona gũtuĩka ũguo, ngathĩĩti ndiiratiga, ngũkua nayo.

Ndĩ buroko na ngathĩĩti yakwa. Ũmũũthĩ gũtiuma teero kĩhingoinĩ kĩa iganda. Ngũmĩthooma twahingĩrwo, rũũciũ ndoona kamweke ndĩmĩĩtũmĩre Ogego na Onyango, Buroko B.

Nĩ twarĩa. Rĩu nĩ kwĩrorera ndĩreerorera aanake makĩina njukia. Ngũi ĩrĩ na mũruri mũmata ma. Tathikĩrĩria:

Nĩ ngũkũria kĩũria, Kaunjuuga
Nĩ ngũkũria kĩũria
Ĩĩ haa ĩyaa!
Nĩ ngũkũria kĩũria
Ĩĩ nyũkwa akĩhirwo ihu
Waikaire ha?

Ndaikaire rũgito
Kaunjuuga wa maitũ
Ndaikaire rũgito
Ĩĩ no mĩhehũ ndaigua
Ĩĩ haa ĩyaa!

Githĩ nyĩmbo ciitũ cia kĩmerera irĩ mũcamo mwega ũguo. Hiihi nĩ tũngetĩa na cio rĩngĩ kana itwĩke kĩgĩna gĩgũkũũria rũthiomi rwitũ na gũtongia hisitũria ya bũrũri?

Mũthenya 3: Twauma wĩrainĩ thaa ikũmi tũkorire nduramu cia irio buroko. Ota kawaida, twerwo tware raini, twaihũũrĩrwo ngima na mathũkũma. Twarĩkia kũrĩa mabicii moongania bakũri na thaani, macicokia riiko. Thuutha ũcio thigari ciahingũra theero ciitũ. Oohwo amwe maruuta mĩrĩngĩti yao nja riũainĩ; arĩa angĩ marora baathurumu kwĩyooga. Niĩ naaniĩ ndoima nja na ibuku rĩa Ruth First, *Nelson Mandela*, ndĩrareheirwo na runye nĩ *Contact Z*, ndaambĩrĩria gũthooma. Ndagĩka 30 itanathira ndaigua oohwo makiugĩrĩria, "Huyo... huyo... hana surwali, ashikwe... ashikwe... alikuwa anatomba mwenzake mkundu...!"

Ndoona muohwo atarĩ na thuruarĩ atengeretio nĩ thigari twĩtaga, Gatumbũ. Magĩthiũrũrũkania buroko; mũũthigari aikia muohwo mũtego, muohwo agũa. Akĩgwa ũguo, mũũthigari amũkumbaca ngingo na aambĩrĩria kũmũita, akĩmũnengenagia na irumi: "Ulikuwa unakimbia ukienda wapi? Mshenzi wewe... Mimi nĩ mamako? Kwa nini ulikuwa unatomba mwenzako mkundu? Na nani amekupa ruhusa? Uliwacha bibi yako raiya ukakuja jela kutomba wanaume mikundu?"

Thigari ĩngĩ ĩmwe yooka, maambĩrĩria gũkima muohwo na ngundi na haati. Na kuo kĩoro thĩinĩ ndaigua mũndũ agĩkaya, aarutwo nja nĩ mũũthigari, naake ndoima na thuruarĩ. Gwatwĩka atĩ andũ acio eerĩ makorwo kĩoro nĩ thigari magĩkindana. Atĩ nĩ makũigĩte mũraata wao ngaati amamenyithie thigari igĩũka, marĕkanie. Mũraata ũcio ndoima mũraata wa biũ, toondũ hĩndĩ ĩrĩa onire magwatana, nĩ kũmakunyaniĩra amakunyaniire kũrĩ thigari. Rĩrĩa ũrĩa ũkũhaicanaga oonire thigari, acomora mũkigĩ na atuuma ihenya. Ũcio ũngĩ anyiitwo agĩcookanĩrĩria magũrũ. Rĩu meerekerio wabici ya mathitanga.Thuti nene yaikirie wakahare irima.

Nĩ ũtukũ. Tũratang'atang'a theero oroũguo ta ngũkũ irĩ ikurege. Rũũciũ tũrookerwo ngwareinĩ na irumi na mbaara. Irumi itarĩ gĩthimi na mbaara ĩtarĩ mũhaka na tũtirĩ ũndũ twĩkĩĩte arĩa maratũruma na gũtũhũũra. Rĩu toondũ nĩ twohirwo-rĩ, nĩ kĩ maratũũria? Nĩ kĩ maratũrumĩra, nĩ kĩ matũhũũrĩra? Kana hiihi aya nĩ arĩa meetagwo thaata cia bũrũri, thuthi na thuuya iria ciacũnaga ngoronia itina hĩndĩ ya mbaara ya wĩyathi? Ũũi, Ngai wa Njenũrũ Kago na Kariba, tũhee hinya na ũũmĩrĩru tweheerie nũgũ ĩno ĩkomeire bũrũri. Kana hiihi nĩ watũtirikire, ũgĩtũtiganĩria hĩndĩ ya mathĩĩna? Baaba, ithuĩ no ithuĩ twarĩkuo hĩndĩ ya Iregi.

Mũthenya 4: Hiihi nĩ kũrĩ bũrũri ta ũyũ thĩ ĩno? Atĩ Raisi wa bũrũri agwataga ciana cia thukuru cia tũirĩtu na atumia eene mũthenya barigici na gũtirĩ mũndũ ũgĩmũngirĩria, gũtirĩ watho ũgĩmũnyiita, gũtirĩ igooti agĩtwarwo. Wee nĩwe borithi, nĩwe watho, nĩwe igooti, nĩwe njanji, nĩwe gatiba. Nĩ ndigitĩta, irimũ rĩa nyakondo.

Mũthenya 5: Nĩ ndarĩkia ibuku rĩa Ruth First. Mandela kũna arĩ ngoro ya cuuma. Nĩ gĩthima kĩa ũũmĩrĩru na ũcamba, airĩtu na aanake a Afrika magũtũũra manyuaga.

Ndaarĩkia ibuku rĩa Ruth, ndaambĩrĩria kũiina rwĩmbo rwainagwo nĩ itũngati cia KLFA na hinya, ũũmĩrĩru na maithori:

Mũkũrweinĩ wa Gathanga
Gĩtina kĩa andũ airũ
Ũngĩenda kũmenya wega
Nginya ikuhĩ ngwĩre

Ũũi thĩĩna nĩ mũũru
Thĩĩna nĩ mũũru ki

Ndonire ũthiũ wa mũrũ wa maitũ
Ngĩona ũrĩ mũthitu
Ngĩringwo nĩ tha cia mũrũ wa maitũ
Ngĩuga mbaara nĩ njũũru
Nĩ njũũru kii

Wanjirũ witũ, Makumi witũ
Nĩ ndaathiĩ mũtitũ
Na nĩ ngacooka tũiina rwĩmbo
Tũringanĩrie thĩĩna

Mũthenya 6: Ndaatinda ngĩandĩka irebeta kuuma kĩrooko. Ndaarĩamba ngarĩtharũrania nĩ ũndũ rĩtiraingĩra ũrĩa ndĩreenda. Rĩu tũrĩ theero, tũhingĩirwo thaa kenda, tũkome. Oohwo amwe nĩ thigara maranyuĩra kĩoro, arĩa angĩ mehũhũmĩte o ũguo, ngoro ciao ciiyũire ruo rwa kĩoho. Niĩ ndĩ mĩrĩngĩtiinĩ, ngomeete na ngara, ngĩcokanĩrĩria meeciiria, ndĩĩkie irebeta rĩrĩ rĩndeheire igego mũthenya mũgima.

Ndaageria gũtunga irebeta na nĩ rĩareema. Meeciiria makwa matĩrĩ gũũkũ. Ke rĩu ngome.

Mũthenya 7: Andũ nĩ mathiire wĩrainĩ. Niĩ ndĩ Buroko. Ndĩrerĩĩtwo ira hwaĩinĩ ndigathiĩ wĩra ũmũũthĩ nĩ ngũtwarwo thibitaarĩ Kenyatta. Ngĩĩrirwo nĩ mũũthigari ngwareinĩ, ndaatwarwo *duty office*, obithaa ũrĩa uuma wĩrainĩ eera mũũthigari anjookie buroko atĩ gũtirĩ ngaari ya kũndwara thibitaarĩ. Mũũthigari ahũũra thuruuti, oiga "Ndio Afande," aandindĩka anjeerekeirie Buroko.

Rĩu ndiũũĩ nĩ rĩ rĩngĩ ngaatwarwo thibitaarĩ kũrigito. Nĩ ndĩratuurwo nĩ maitho mũno.

Gwatwĩka atĩ mũtu wa ngima ndũrĩ ũrooka, kwa ũguo gũtirĩ ranji. Magĩroongĩtwo!

Maobithaa gĩkundi na Koigi wa Njeera marorũra maburoko ũmũũthĩ. Oothe mehuumbĩte nguo irĩ na icuuma ciande, ngobia irĩ na mahũa na iraatũ irakenga. Aya nĩo ndang'ang'a cia njeera, thigari imetingĩrĩte mũno. Nĩ tũmoi twa njeera.

Oohwo nĩ moima wĩra na irio cia hwaĩinĩ nĩ ciareehwo. Mathũkũma nĩ mooru, maiyũire ngũki; ngima nĩ mbũcĩ. Ici ti irio nĩ taatha wa gĩkuũ.

Nĩ twarĩa. Twetereire mathaa makinye tũhingĩrwo. Aanake arĩa maiinaga nyĩmbo cia Gĩgĩkũyũ nĩ maambĩrĩria. Maraina mũthũngũci ũmũũthĩ. Thikĩrĩria:

Nĩ ũtuire mĩrĩyo
Nĩ ũtuire mĩrĩyo, Wamahũa
Kana ũkũinũka ũkarumwo
Ĩĩ huu, ĩĩ wega ha-ĩĩ
Kana ũkũinũka ũkarumwo

Ĩĩ huu-ĩĩ

Nĩ nduire mĩrĩyo
Nĩ nduire mĩrĩyo
Na ndacuria, mũndũ witũ
Nĩ gathuuri ka inegene
Ĩĩ huu-ĩĩ
Nĩ gathuuri ka inegene
Ĩ huu-ĩĩ

Ngũikia na njomore
Ngũikia na njomore, Wamahũa

Nganĩragirie thingira
Ĩĩ huu, ĩĩ
Nganĩragirie thingira
Ĩĩ huu, ĩĩ

Wega ĩĩ, huu-ĩĩ
Nganĩragirie thingira
Ĩĩ huu, ĩĩ

Nĩ twahiingĩrwo na thigari cia ũtukũ nĩ ciooka; iraraga baraandainĩ ta nyau.

Mũthenya 8: Kuuma birigiceeni buroko iitũ kĩrooko. Mooka theero iitũ, ota mũtugo, twerwo na irumi na haati tũruute nguo ciothe, tuume nja tũrĩ nũi na tũkaabe. Niĩ ndaang'athi, ndaathiĩ harĩ kooburũ wa birigiceeni, ndaamwĩra ndiiroona gĩtũmi kĩanduute nguo, ahiũkia rũhĩĩ itakwĩrĩgĩrĩire—rũhĩĩ rũritũ. Naaniĩ ndaamwĩra na maraakara ndikũĩruta na ndikũĩruta, nĩ aandware wabici ya mathitanga. Aanjĩĩra thiĩ nja ndĩmweterere aakorwo nĩ ngwenda gũthiĩ mũtũngi.

Thigari ciarĩkia birigiceeni theero cieera oohwo macooke theero, meekire nguo na mĩtũkĩ, mathiĩ kũnyua ũcũrũ. Niĩ ndeeterera kooburũ. Ooka aanjĩĩra: "Wee Maina ũreeka atĩa haaha? Thiĩ ũkanyue ũcũrũ, no ũmang'aa ũcio ũrĩnaguo nĩ tũkũũrenga. Hiihi ũringanĩirwo atĩ gũũkũ nĩ njeera ti yunibaasiti na ithuĩ nĩ ithuĩ thirikaari." Ndinahota kũnyua ũcũrũ nĩ kĩgorogoru kĩa maraakara kĩrĩ mũmero.

Tũrĩ wĩrainĩ igandainĩ. Gũtirĩ wĩra, njikarĩĩte methainĩ ngĩandĩka mĩhari ĩno ya maraakara:

Matũrume
Matũrume
Matũhũũre
Matũikie mĩrundo matina
Matũrage
Na gũtirĩ kũndũ tũgĩmathitaga
Gũtirĩ igooti tũgĩmatwara
Mbuunge nĩ ya ciihũ ndĩtũtetagĩra
Ngathĩĩti nĩ cia thũkũmũ
Itirĩ bata na raiya kana bũrũri

Maraakara
Maraakara
Maraakara
Ituĩka nĩ rĩũũke
Rĩũũke ta kĩguũ gĩa themithũ

Mũthenya 9: Tũkũraara na ng'aragu toondũ twaheeywo ngima kawembe (gakima ka rũhĩĩ) na thubu wa mathũkũma ũtarĩ cumbĩ kana kĩĩ. Arĩa marĩ na mĩkari nĩ makũgũra irio cia magendo riiko. Niĩ nĩ ndeehĩtire ndikaagũra irio cia njeera. Rĩmwe na rĩmwe nĩ ndeehagĩrwo irio thuranĩre wega kuuma riiko nĩ mabicii araata kana ngareheerwo mũgate, caabaci, caai kana thonda kuuma raiya nĩ thigari tũrĩ ndũgũ.

Riũa nĩ rĩa kinya mĩrũgia-aka, tũhingĩrwo.

Tũrĩ theero. Andũ aingĩ maringoeete ta mũtĩ ũrĩ na mũrimũ wa gathũa nĩ ng'aragu. Ũũi, Gĩkũyũ na Mũmbi, korwo nĩ tene, tene hĩndĩ ya aa Jesse Kariũki, hĩndĩ yaa Eliud Mũtoonyi, rĩrĩa twainaga na maraakara na ũrũme:

Mũtikanaheo ũhoro njĩrainĩ
Kana mwĩtĩkĩre gũtheeca irore
Ihooto cia Gĩkũyũ nĩ cio ciatuĩkire
Mwĩgitio wa Gĩkũyũ handũ kĩaruma

Mwarimũ Koirugo nĩ anyiitirwo
Akĩĩra athigari ndingĩtiga ciana
Ta ciana cia ngoriai
Akorwo nĩ mũkwenda
Ngorai cukuruinĩ tũthiĩ twĩ hamwe

Tũkaina na ũũmĩrĩru na wĩtĩkio mũriku:

Nĩ acio makũina makĩanangĩrĩra
Mũrimo ũrĩa wa rũũĩ
Magĩkumia Kago marĩ na Ihuura
Enjeeri kĩhooto

Ũũi ũũi ũũi ũiyaĩ
Kũragwo na thĩĩna
Na kuohwo kaingĩ
Nĩ ũkũmĩrĩria

Arĩa matũcuka kũrĩ nyakeerũ
Magatwendia mbeeca
Toondũ meeciiragia tũtikahootana
Nĩ tũhootanĩte

Mũthenya 10: Nĩ kũrauurire ũtukũ. No ndooro tũrakima. Njeera ĩhaana ta kiugũ kĩa ng'ombe. Ona kũrĩa tũrarĩra ndooroinĩ, tũikarĩire magũrũ. Gũũkũ gũtirĩ metha kana itĩ cia gũikarĩrwo.

Oohwo eerĩ maroretio wabici ya mathitanga makĩhũũragwo. Ndĩraigua atĩ maanyiitwo makĩnyua bangi kĩoro. Makũhũũrwo mũno wabiciinĩ, macooke maikio kĩnya matarĩ nguo.

Contact Z oima haaha tũtanahiingĩrwo kũndeehere *Nation* na marũa kuuma kũrĩ Mũmbi. Thĩinĩ wa marũa ma Mũmbi hauma marũa ma Wanjirũ wa Kĩhoro, mandĩkĩtwo na Gĩthũngũ. Maugĩĩte ũũ na Gĩkũyũ: *Maina, ithuĩ tũrĩ oho na hinya na ũũmĩrĩru. Maraakara maitũ nĩ maingĩ nĩ ũndũ wa kĩoho gĩaku. Nĩ maraakara ma eendi bũrũri, maraakara ma wĩyathi. Wĩtĩkio witũ nĩ atĩ mũthenya ũmwe, mbura ĩno yaakĩa, tũgaatuma mũtongoro twerekeire Kamũkũnji kũhanda beendera ya wĩyathi. Wĩyũmĩrĩrie, kĩoho ti gĩkuũ* . Mũmbi naake aroiga ũũ: *Maina, amũkĩra ngeithi na wendo wakwa wa ngoro. Rũgendo rũũrũ rwa demokirasia nĩ rũraihu na njĩra ĩrĩ na mĩigua na ngui cia ndigitĩta citĩĩtwo mataũni na matũũrainĩ, no no mũhaka tũthiĩ na mbere—tũthiĩ na mbere kinya tũrĩkie rũgendo. Iguoya, igũũta na ithaayo tũgũcitiga mĩkĩrainĩ ya bara. Wĩyũmĩrĩrie, mũingĩ ndũhootagwo.*

Mũthenya 11: Atĩ andũ aingĩ, makĩria itonga cia Gĩkũyũ, maroiga Moi ti mũũru nĩ ithuĩ aarĩmũ a yunibaasiti tũramũthuria. Ke ndĩmeere, thuutha mũtheri, makarĩra na rĩmwe magĩthugumangĩra. Ithuĩ nĩ tũũĩ biũ kwa biũ atĩ Moi nĩ tũũtũ na nĩ akũharagania bũrũri.

Hiihi nĩ guoya ũrĩkũ ũgiragia kĩama kĩa mawakiri, *Law Society of Kenya*, kũng'eeng'na na ũndigitĩta wa kĩama kĩrĩa kĩraathana. Hĩndĩ rĩrĩa mũingĩ wa Kenya ũkarũrũngana Kamũkũnji kũhanda beendera ya wĩyathi-rĩ, atongoria a kĩama gĩkĩ makeera mũingĩ atĩa? Mabũrũri mangĩ, kĩama kĩa mawakiri kĩnyiitanaga na itungati cia bũrũri kũrũira haki cia rũũrĩri. Gũũkũ gwitũ, mawakiri aingĩ meehithaga ruungu rwa makũmbĩ, rũharo rwa guoya rũkinyĩĩte thome.

Nĩ ngũgĩrĩtwo wĩrainĩ nĩ mũũthigari. Aandwara wabici ĩĩtagwo *Documentation*. Obithaa wĩtagwo Bwana, mũndũ mwega na muuma-andũ, aaniĩĩra nyingĩre. Ndaaingĩra aanengera mabuku meeri: Daniel Mannix,

Black Cargoes na Huston Smith, *The Religions of Man* na ndaawa ya gũthaambia magego, Mũmbi arareheete. Ndaamũcookeria ngaatho mũno. Handũ hagũcookio wĩrainĩ, thigari yanjookia buroko toondũ nĩ thaa cia ranji.

Ranji nĩ ngima kaafu na ti hĩu. Ĩno nĩ ranji kana nĩ ũrogi wa nda. Kweri njeera nĩ ĩgũtũũraga.

Andũ nĩ mauuma wĩra na nĩ twarĩa irio cia hwaĩinĩ. Rĩu ndĩraandĩka tũmĩhari tũtũ tũtanahingĩrwo kinya rũũciũ:

amwe aitũ Yunibaasiti
nĩ tũthuku tũrĩ maguku
tũthuku twa gũthukathuka
mathukathuko mothuri
mũthurie nĩ gĩthuria ndigitĩta

Ũtukũ. Tũraigua kana tũiguaga atĩ itonga nyingĩ, minisita, mpii hamwe na aarimũ gĩkundi a yunibaasiti, mathiaga *State House* kũrĩ na maiiria, gwĩcũkũmithia. Naake ndigitĩta atĩ ndathiaga, akameera: akorwo ũguo maroiga nĩ ma, ti mũhuhu, maũũre nguo. Akamagwata mbere na thuutha, agacooka akamoongithia mũkigĩ. Kĩrooko makaheeo mũhuko wa mbeeca o mũndũ. Wona makiuma kĩhingoinĩ na ngaari cia goro makĩnuunga macoko, wahota gwĩciiria nĩ andũ a bata na nĩ thaata cia bũrũri.

Mũthenya 12: Rĩu tũrĩ theero, tũhingĩirwo thaa kenda twarĩa irio cia hwaĩinĩ. Caaci (in-charge) wa theero aanĩrĩra atĩ kũrĩ mũcemanio andũ marĩkia gũtaandĩka wa kwarĩrĩria mĩtĩ ĩna: (1) ũtheru wa theero; (2) mĩtugo mĩũũru ĩreekwo nĩ andũ amwe; (3) gũtũmira kĩoro; na (4) mũrimũ.

Caaci wa theero athuragwo nĩ oohwo theero na akaheeo ũhooti na hinya wa gũtongoria theero. Nĩwe koigi wa theero na nĩ atũmagwo nĩ oohwo mawabiciinĩ kwaria na anene a njeera rĩrĩa theero ĩrĩ na thĩĩna wa mũthemba mũna.

Mũcemanio nĩ twaniina. Gwatwĩka atĩ no nginya theero ĩkoragwo ĩrĩ theru. Mũndũ aita kĩndũ thimitiinĩ ahaate. Kũrumana kana mbaara theero nĩ mahĩtia. Mũndũ ta ũcio nĩ akwoerwo hatua. Kĩoro no kinya ngĩtũmĩrwo na njĩra njega. Mũndũ amĩa igũrũ akahaata. Caaci no kinya amenye nĩ andũ aigana arwaru theero na oone atĩ nĩ mathiĩ thibitaarĩ.

Mũũthigaari nĩ aanĩrĩra atĩ nĩ thaa ithatũ, andũ makome. Niĩ ngomeete na

ngara ngĩciiria ũrĩa wathani ũyũ wa gĩthũri ongĩeherio bũrũriinĩ. Akorwo nĩ mũtitũ tũgũcooka hĩndĩ ya keerĩ, ke gũtuĩke guo. Nĩ kaba gũkua kũrĩ gũtũũra tũnyuaga mauunjugo bũrũriinĩ witũ.

Mũthenya 13: Nĩ kũrauuriire ũtukũ. Mbura mata. Rĩu nĩ kĩrooko ta thaa igĩrĩ. Twarĩte raini ndooroinĩ tũheeywo ũcũrũ wa nyenje na mai ma mbĩa na ti mũhiũ.

Ndaageria kũnyua ũcũrũ wakwa wareema nĩ nyenje na mũnuungo mũũru, ndaaũikania na kũũ nĩ mang'ũrĩ. Muohwo ũngĩ, arĩa twĩtaga a kĩnenge awoya na gĩkeno, aũhaarũrũrĩra nda, acooka eerũka.

Jumapili ndagitaarĩ Mũriũki nĩ okaga kũgĩra arwaru gũũkũ buroko. Ooka nĩ tũgũthiĩ naake Sick Bay toondũ nĩ aanjĩĩrĩire caai. Nĩ mũndũ muuma-andũ. Nĩandeithĩtie mũno kuuma ndaareho gũũkũ njeera ya Kamĩtĩ.

Nĩ twacooka kuuma Sick Bay. Ndagĩtaarĩ ndoima na mũgate no caai. Ndahũũmbũta gĩkombe, mũrĩo ũcio waciina mara, ndaigua wega mũno kĩĩmwĩrĩ na kĩĩmeeciiria.

Ndĩraathooma *Ngaahika Ndeenda* njetereire tũreeherwo ranji. Ndiũũĩ nĩ maita maiigana thomeete ibuku rĩrĩ kuuma rĩa caabwo. Nĩ ibuku rĩrĩ mĩario ya bata na ciugo nditũ cia gũkũria meeciiria gĩũteti. Ona gutuĩka atĩ ibuku rĩrĩ nĩ rĩendagio matukainĩ Nairobi, njeera ndĩnjĩtĩkĩrĩtie kũrĩthooma atĩ rĩrĩ na ũteti wa gũcocera, ũteti wa ũkomiunisiti. Ndĩrarĩthooma na hitho. Nĩ ma ũteti ũrĩa ũrĩ bũrũriinĩ nĩ wa ũcangiri, atĩ mabuku maitũ, twandĩkĩĩte tũrĩmathoomaga na hitho bũrũriinĩ witũ. Angĩkorwo maũndũ ta maya, wee mũthoomi, matingĩkũraakaria, ũũkaigua ta ũgĩũraga ndigitĩta, kũna gũtirĩ kĩndũ kĩngĩkũraakaria. Ũgũtũũra ũrĩ iremberembe bũrũriinĩ.

Arĩa moima kanitha nĩ macooka. Mũthenya ũyũ nĩ maũtĩĩte mũno na makehoka Yesu makĩria. Kĩeha nĩ atĩ aingĩ a andũ aya ũngĩmeera mwarie ũhoro wa bũrũri, moigaga ũcio nĩ ũteti na matikwenda ũteti. No ona magĩhooya Njesũ mũthenya na ũtukũ, ndarĩ hĩndĩ agĩmaruta mĩnyororo. Ũteti wa ituĩka na wendi mũnene wa bũrũri noguo ũgĩmaruta mũtoondoinĩ ũyũ wa nyaayo. Gũtwĩkaga atĩ Ngai ateithagia arĩa meeteithitie.

Matu nĩ maambĩrĩria kũrũrũngana na cio huuho nĩ irahurutana na hinya. Hatirĩ ngaanja ĩkuura karĩ-thĩ kongoe. Nĩ twahiingĩrwo na mbura nĩ yaambĩrĩria kuura. Hiihi ĩkuura ũtukũ mũgima?

Mũthenya 14: Twatinda kĩaro tũkĩrumwo na kũhũũrwo haati. Tũgĩcooka

buroko thaa ikũmi, ndaarutwo mũhariinĩ nĩ kooburũ wa sikiurĩtĩ, aambĩrĩria kũhũũra teero agĩthekagia. Niĩ ndinamwarĩria. Toondũ ndiuuma na marufuku atigana naaniĩ. Ndaarũmĩrĩra oohwo arĩa angĩ buroko.

Ũtukũ. Ningĩ kwambĩrĩria kuura na ngui nĩ iragaamba na ng'ombe nĩ iraania nja ya njeera, na ithuĩ tũrĩ kiugũ, mĩnyororo ĩrĩ mooko na magũrũ, maithori nĩ meenjire mĩkaro thiũ ciitũ.

Andũ oothe theero marĩ toro. Nĩ *Ngaahika Ndeenda* ndĩrathooma. Mbura nĩ nene na nyau irĩ na haaro nene nja. Nĩ ta mũhiki irarũĩra.

Mũthenya 15: Hiihi arutwo arĩa ndaathoomithagia Kenyatta Yunibaasiti meeciiragia atĩa nĩ ũndĩ wa kĩoho gĩkĩ? Nĩ maturagwo ngoro nĩ ũndũ wa mwarimũ wao kwoherwo ũũma? Nĩ maraakaraga nĩ kwona ũrĩa ndigitĩta ekinjĩire kũnyariira arĩa mareegana na thirikaari yake ya gĩthũri? Kana onao nĩ maikirio mũhuko wa ndigitĩta, magĩtuĩka acuukani, eendia bũrũri?

Aarimũ aarĩa twathoomithagia nao Kenyatta Yunibaasiti njiguaga atĩ amwe matiindaga kwa nyaayo makĩmũgooca nĩ guo amahee madaraka ma igũrũ; arĩa angĩ, nĩ ũndũ wa guoya, meetumire tũnua. Rĩrĩa ũhoro wa bũrũri ũrario, mehithaga ruungu rwa itanda ciao. Nao arĩa angĩ, nĩ guo moonie ndigitĩta atĩ o ti Aakomiunisiti, maingĩrire kanitha, makiuga atĩ Yesu nĩ ameeta, amahonokie. Wamona mathamĩtie tũnua kanithainĩ wahota gwĩciiria nĩ andũ marĩ riiri na nĩ macũtho mocũrũ.

Ũtukũ: *Contact Z* araruuta wĩra ũtukũ buroko ĩno. Aanjĩĩra atĩ arĩ na mũbango wa gũthiĩ Kenyatta Yunibaasiti kwona mũraata wake na akorwo nĩ ngwenda no ahitũkĩre mũciĩ kwa Mũmbi. Nĩndaamũnee mandĩko makwa ma njeera hamwe na marũa ma Mũmbi. Ti marũa marĩ kĩene. Nĩ tũmĩhari twĩrĩ, tũtatũ twakũmumenyithia atĩ ndĩoho na nĩ ndĩyũmĩrĩirie nditi ya kĩoho.

Rĩmwe rĩrĩa okĩĩte kũũnyona aanjũũragia atĩrĩrĩ: "Maina, gĩkĩ kĩoho nĩ kinya-rĩ?" Naaniĩ ngamũcookeria, "kinya mũico, Mũmbi. No nginya tũkĩrĩĩkie. Tũkĩrĩĩkie twĩyoheete mũcibi wa ũũmĩrĩru na ũcamba wa mwendi rũũrĩrĩ. Ithuĩ nĩ ithuĩ itugĩ cia gũtiira njamba iria itũrũmĩrĩire. Nĩ ithuĩ mbeũ cia Mau Mau." Naake agaacokia: "Nĩ woiga, Wakwa. Nĩ tũkinye na hinya. Guoya nĩ ũkombo."

Mũthenya 20: Twathiĩ wĩra thaa mũgwanja na cio icakũri icookire buroko iitũ kũngũrũria. Twoima wĩra tũkoorire theero iitũ ĩhaana ta rĩ ndegwa igĩrĩ cia mbogo ikũrũagĩra kuo. Indo ciitũ ikarutwo mĩhukoinĩ iitũ, ikahurunjo thĩ thimitiinĩ; mĩrĩngĩti ĩgatehũũragwo, kũngũrũ ikaragwo na

iraatũ irĩ na ndooro. Niĩ kĩndũ kĩrĩa kĩnjĩkĩrire mbũgĩ mũtwe nĩ kwona ndaawa yakwa ya gũthaambia maego ĩkinyĩĩtwo na kĩraatũ kinya ĩngacarĩka, mũkinyĩ ũkaunagwo, baitameni ciakwa ikonorerio thĩ na thaabuni ndĩrareheirwo nĩ Mũmbi na hitho ũkamendeerwo na kĩraatũ.

Mabuku makwa hamwe na maratathi makwandĩka, tũramu na mandĩkwo makwa ma njeera ciothe ciĩkĩrirwo ngũnia ciatwarwo kwa mũnene wa sikiurĩtĩ. Ino ti hĩndĩ ya mbere. Andũ arĩa mageragia kũhũũra ũũma na kĩhooto nĩ meetigĩrĩte karamu na karatathi mũno. Tamenya atĩ kuuma njũũke njeera ndiikaraga ciumia igĩrĩ thigari itookĩĩte kururia mũhoko wakwa wa mabuku. Rĩmwe igakuua mabuku na mandĩkwo makwa ikamatwara kwa mũnene wa sikiurĩtĩ kũhakikica atĩ ndirandĩka ibuku njeera.Nĩ mahinda maigana njĩtagwo *duty office* kũririkanio na irumi na mĩnyũrũri atĩ ingĩkanyiitwo ngĩandĩka ibuku njeera, mũthenya ũcio makanjikia mwakiinĩ ndĩ njaga. Hiihi matiũũĩ atĩ hũũro ndĩmakagia, guoya ndităirie na maithori nĩ maniarire. Ningĩ mariganĩrwo atĩ mũkugi akorire mũceemi.

Mũthenya 30: Tũkĩrĩa ranji ya ngima na mbooco njigwĩre ngĩĩtwo nĩ mũũthigari. Ndaathiĩ kĩhingoinĩ aanjĩĩra nĩ ndĩrendeekana *duty office.* Ndaamwĩra ndininĩte irio ciakwa. Aanjĩĩra: "Mkubwa hana masaa ya kungoja. Twende". Twakinya wabici, obithaa aanjĩĩra: "Chukua vitabu viako na ukumbuke usijaribu kamwe kwandika kitabu huku jela. Ukijaribu tu, tutakung'oa makende". Ndiinamũcookeria. Ndooya mabuku makwa ndoima wabici, ndeerekera buroko.

Ndacooka buroko ndakora irio ciakwa nĩ irĩĩrwo nĩ arogoti na thaani ciakuuo nĩ mabicii.Ndaarora indo ciakwa ndoona ndinacokerio mandiko makwa ma njeera, tũramu, maratathi makwandĩka na ibuku ria Ngũgĩ na Ngũgĩ. Ndigwĩciiria ibuku rĩu nĩ rĩaakinyire wabici ya sikiurĩtĩ. Rĩekĩrirwo mondo nĩ mũũthigari akarĩthoome kana akeenderie andũ arĩa meendagia mabuku njĩrainĩ Nairobi. Korwo no arĩthoome ndĩ na mwĩhoko no rĩnoore tombo wake kana hiihi kĩnyita kĩu kĩa mũrio wa ibuku kĩaraahe ngoroinĩ yake, atwĩke mwendi-rũũrĩrĩ.

Maitũ na taata, Wanjirũ wa Wandia, nĩ moima haaha thaa inyaanya kũũnyona. Makumĩte Mũrang'a na makũreheetwo nĩ Mũmbi. Nĩ ũndũ nĩ ndooneetwo mwambĩrĩrio wa mweri ũyũ, na twĩtĩkĩrĩtio kuonwo riita rĩmwe mweri, mũũthigari wa kwonithania akũreheete njaci nginya Mũmbi atwara mateta make kũrĩ Koigi wa njeera. Mũũthigari ũcio atũmanĩrwo nĩ Koigi wa njeera. Mũmbi aanjĩĩra atĩ mũũthigari aingĩra wabici aambĩrĩire kũhũũra thuruutia, aacooka aauga, "Nimekuja Afande." Atĩ naake Koigi wa njeera aamũria: "Nĩ ũramenya atĩ ũyũ nĩ nyina wa Maina na ũyũ ũngĩ nĩ taatawe na mauumĩte

Mũrang'a? Korwo nĩwe ũngĩigua atĩa ũgirĩtio kwona mwana waku na uumĩte kũndũ kũraihu ta kũu? Kaĩ rĩmwe mũteciiragia? Thiĩ ũgĩre Maina ooke oone nyina. Na huu upuzi sitaki tena. Unasikia?" Mũũthigari aacookia: "Ndio Afande!" na ahũũra thuruutia. Oima wabici atengerete nĩ kwĩgigima mũnene wake.

Ndaarehwo, handũ ha kwonanĩra wayainĩ, Koigi wa njeera aathana tũtwarwo wabici ya kwonanĩra. Twakinya wabici, mũũthigari, toondũ ti Mũũgĩkũyũ oiga twarie Gĩthwaĩri. Ndaamwĩra hinyĩrĩrie atĩ gũtirĩ ũndũ ta ũcio, ngwaria Gĩkũyũ kana akorwo ti ũguo, aanjookie buroko. Aareemwo nĩ wakuuga. Twathiĩ na mbere na mĩario iitũ na Gĩkũyũ. Gũũkũ njeera nĩ thiomi igĩrĩ tu ciĩtĩkĩrĩtio: Gĩthwaĩri na Gĩthũngũ. Icio ingĩ, iria ciaragio nĩ andũ aingĩ Kenya, itiĩtĩkĩrĩtio, nĩ marufuku. Ũyũ biũ nĩ ũkoronia ũhuumbĩtwo taama wa ũkombo na ũkoohwo tai ya ngũkũ. Ti wĩyathi.
Kuuma ndaanyiitwo na kuohwo maitũ atũũraga na kĩeha na ruo. Ũthiũ wake ũiyũire mĩkaro na mbuĩ nĩ ta mahuti kĩongo. Maithori matiniaraga maitho. Ũmũũthĩ aakũnjĩĩraga atĩrĩrĩ: "Kuuma wohwo, Maina, ndionaga toro na irio ndihotaga kũrĩa nĩ kĩeha na maraakara. No ona gũtuĩka ũguo kĩoho gĩkĩ nĩ kĩreheete ngumo njega mũciĩ witũ na itũũra riitũ. Nĩ ũũmĩrĩru na wendi wa bũrũri waku ũtũmĩte rĩĩtwa riitũ rĩgĩe ngumo bũrũriinĩ na thĩ yoothe. Wee watũkirie maamaguo Gakuhĩ, ũũmĩrĩru.

"Naguo ũcamba na wendi bũrũri umĩĩte kũrĩ guukaguo, Ndua. Aarĩ mũthamaki na njamba nene ya bũrũri. Nĩ ũmwe warĩa mathondekaga mawatho ma bũrũri na aarĩ njanji mũtĩĩe rũgongo rũgima." Taata ndaanahota kũhingĩrĩria maithori. Aanjĩĩra na maithori atĩ ndĩmenyerere mũno ndikooragĩrwo njeera. "Thigari ici," oiga, "nĩ njaguuti cia Moi. No makũhee ũrogi kana magũtheece iini na tũthimbu tũtũ twao, ũkue. Toondũ ũcio wĩmenyerere mũno. Tiga kũng'eeng'ana na thigari, cieherere. Kĩndũ tũtangĩenda kũigua kana gũkaigua nĩ gũthareenda—kũhĩha Moi mai ta ũrĩa andũ aingĩ a kĩrathi kĩanyu mareeka. Mbeeca itingĩiganana na bũrũri; bũrũri ũrĩ goro kũrĩ mbeeca. Nĩ guo nyina witũ, nĩ guo muoyo wa rũũrĩrĩ. Nĩ guo maũndũ mothe. Hiihi nĩ ũrathikĩrĩria ũrĩa ndĩrauga? Nĩguo ũgĩthiĩ gũtaganĩria njĩra ta hiti ũmenye ithuĩ tũtirĩ naawe.

"Niĩ na maitũguo twĩtĩkĩĩtie o ũrĩa twetĩkĩĩtie hĩndĩ ya Mau Mau, atĩ thirikaari ĩngĩaga gũtungaatĩra mũingĩ na njĩra ya kĩhooto, andũ a bũrũri marĩ na kĩhooto kwoya matharaita mameeherie. Akorwo kũrĩ kĩndũ kĩa bata tũkamũtigĩra, inyuĩ ciana ciitũ, nĩ ũrũme ũcio, ũũmĩrĩru ũcio, wĩtĩkio ũcio." Taata atanathiĩ na mbere kwaria, ndaamũririkania atĩ gũũkũ nĩ njeera na andũ matiaragia na hinya na ũrũme ũguo. "Nĩ atĩa Moi na njaguuti ciake magĩnjĩĩka mũkoroni atatwĩkire?" aanjookeria. "Twareemĩre mũkoroni

Ngeretha no Moi mwendia nyina mũtu. Mũimo nĩ irĩ na irĩĩri. Hũmungaati. Ndaake njeera cia gũtũhingĩra ithuothe bũrũri mũgima. Githĩ nyakeerũ Ngeretha ndageretie ũguo, nĩ ahotire? Ithuĩ no ithuĩ twarĩkuo hĩndĩ ya Ndemi na Mathathi."

Atanarĩkia, taata aanjĩĩra atĩ Kĩgotho ndarĩ na ũũru ona gũtuĩka kĩoho gĩakwa nĩ kĩmũrĩngĩte igũtha inene. Ndooria taata, "Kĩgotho nũũ?" Naake aanjookeria: "Tuuge ona Gĩkũyũ giitũ ndũũĩ? Kaĩ gĩthoomo gĩĩkĩ mwathomire kĩa mũhĩnjĩrie meeciiria, atĩ ciugo ciitũ iria irĩ caama cia kĩmerera mũticiũũĩ? Kĩgotho na rĩĩtwa rĩngĩ nĩ baaba."

Mũmbi ndanaaria mũno kahinda gaka. No kũũnjĩĩra ndĩyũmĩrĩrie na menye atĩ arĩa angĩ marĩ nditĩĩnĩ (Kamoji, Koigi, Oyugi na Anyona) nĩ meyumĩrĩrie mũno na nĩ matũmĩĩte ngeithi. Kahindainĩ okau mũũthigari aambĩrĩria gũtũthogotha tũrĩkie mĩario toondũ atĩ thaa nĩ ciathira.Twauuganĩra ũhoro. Niĩ ndaarorio ya buroko ngĩinagia ngocorai nĩ ũndũ wa mĩario wa maitũ na taata ya hinya na ũrũme. Ndaingĩra buroko ndakoora nĩ hindi andũ maraara raini maihũrĩrwo irio cia hwaĩinĩ. Bakũri iria tũgwĩkagĩrĩrwo makerũro ma mbooco ikũhaanaga magigi. Ciĩrĩgĩĩte gũthaambio thikũ ithatũ thiru. Ndaanina kũrĩa ndaambĩrĩria kũira-ngoro, ndagĩka ithatũ ndatahĩka. Ruo rũu!

Ũtukũ. Mĩario ya maitũ ũmũũthĩ yuuma mĩmata, mĩario ya hinya na ũũmĩrĩru na akwaragia atakwĩgigima. Nĩ kĩ kĩngĩ kĩrĩ riiri ta gũciarwo nĩ mwendi-bũrũri? Nĩ ndĩngaathaga nĩ ũndũ maitũ anyiitanĩre na mũingĩ wa Kenya kũhũũranĩa wĩyathi wa bũrũri witũ na ona rĩu ehotorete mũthiori wa ũcamba wa kũhũũrana na ndigitĩta na njaguuti ciake.

Thigari nĩ yaanĩrĩria tũkome, nĩ thaa ithatũ, tamaka!

MWERI WA IKŨMI NA ĨĨRĨ 1983

Mũthenya 1: Ũyu nĩ mweri wa mũico wa mwaka ũyũ. Nĩ ũtukũ. Tũrĩ theero. Tũhooreire o ũguo, o mũndũ na ihooru rĩake, kĩeha gĩake, mathĩĩna make, meeciiria maake.

Bũrũri ũyũ nĩ witũ no tũguĩmagwo ta thiiya, nyũmba ciitũ igathiganwo ũtukũ, mawĩra tũkafuutwo hatarĩ gĩtũmi, tũkanyiitwo, tũkoohwo. Twatwarwo njeera tũkanyamaario na njĩra ciothe cia kĩĩnyamũ nĩ njaguuti cia ndigitĩta.

Ithuĩ, ithuĩ tũrahũũranĩra kĩhooto na demokirasia, ithuĩ twandĩkaga maũndũ ma bũrũri tũtakũhumbĩra; ithuĩ twĩtĩkĩrĩĩte gũthiĩ njeera, nĩ ithuĩ mũgambo

wa kĩrĩndĩ. Mũgambo wa bũrũri. Nĩ kĩĩ kĩngĩ kĩrĩ hinya thĩ ta gũtuĩka kanua ka arĩa aingĩ bũrũriinĩ?

Mũthenya 2: Oohwo araata nĩ mageeretie kũndaara kuuma ndooka njeera Kamĩtĩ. Maaranjĩĩra atĩ akorwo nĩ ngwenda thaayũ njeera, ndiige kũng'eeng'ana na thigari; ndĩĩtue nongwe. Atĩ thigari yaanuma kana yaaninga ndĩmĩthekie na njuuge: Ndio Afande... ũguo nĩ guo mũnene, inyuĩ nĩ inyuĩ tũmoi gũũkũ njeera na maũndũ maingĩ makwĩnyiihia, makũĩnamĩrĩra. Makoonjia ũmũndũ wakwa. Niĩ kũna ndingĩtĩkĩra ũguo. Angĩkorwo arĩa maarĩ Manda, Mageta na Maanyani nĩ mareegire gũcũna ngoronia itina na hũũro ĩrĩa mooneetio-rĩ, kaĩ mĩĩrĩ yao yoombĩtwo na cuuma, wakwa ũkombo na ndooro?

Mũthenya 3: Hiihi andũ aingĩ a bũrũri ũyũ marĩaga kĩĩ? Mũcaara wao nĩ wa igoto, mĩciĩ nĩ mathũnũ, ciana itirĩ nguo kana iraatũ, ng'aragu na mĩrimũ ciatuire mĩciĩ yao ũikaro. Andũ ta aya maikaraga mĩaka ĩigana matakuĩte? Wacooka waroora arĩa maraathana, mĩciĩ yao ĩiyũire irio, mehuumbaga nguo na iraatũ cia goro, ngaari nĩ mũtongoro, mbeeca ciiyũire beengi na makonia iria matuunyĩĩte bũrũri. Ng'aragu ĩhĩtagwo na mbwa kali ndĩkaingĩre mĩciĩ yao. Nĩ kuuga bũrũri witũ ũgayanĩtio irathi igĩrĩ: kĩrathi kĩa ndonga na kĩrathi gĩa thĩĩni.

Mũthenya 4: Mũmbi araanyandĩkĩire ira, aaranjĩĩra atĩ kũrĩ araata aitũ maroiga atĩ kwĩgũmĩra mũno gũtirĩhaga. Atĩ ingĩekire ta oo, ndĩnyiihie, thiige kanua, ndĩroorere maũndũ na maitho. Makariganĩrwo atĩ niĩ ndirĩ wa mũthemba ũcio. Wĩtĩkio wakwa wa ũmakisisiti na wendo mũriku wa bũrũri ti wakwendio kĩng'ang'ainĩ. Ningĩ kaĩ araata aya mataroona atĩ twaga kũhĩtĩrĩria Moi na ngitĩ ciake nĩ makũharagania bũrũri.

Mũthenya 5: Tũkwaragia na muohwo ũmwe wa arĩa a *Airforce* ũhoro wa kũũra njeera. Twaroora mĩena yoothe tũkoona nĩ tũcigĩrĩirio na thingo nene cia mahiga na thigari ciikaraga ithuguuinĩ mũthenya na ũtukũ mĩcingĩ ĩrĩ ceeba. Mũtĩ wa keerĩ nĩ atĩ oohwo amwe nĩ thigari, ona ũtukũ matikomaga magĩtuĩria kana kũrĩ muohwo ũreeciiria kũfuunja njeera, oore.Nĩ ma atĩ kuuma ndeehwo korokoroinĩ gũtirĩ mũthenya ũtukaga itangwĩciiria ũrĩa ingĩyoohora. Mũthenya ũngĩ ndĩreeciiragia korwo kĩama giitũ (DTM) kĩrĩ na hinya ta ũrĩa Mau Mau yaarĩ na guo, no tũthondeke mũbango kĩgĩĩre njeera. Kuuma ndooka njeera nĩ njĩtĩkĩtie maũndũ meerĩ: wambere, no njũrage mũndũ ngĩgitĩra wĩyathi wakwa binafsi; keerĩ, nĩnjĩtĩkĩtie atĩ karamu no kinya kongererwo mũcinga nĩ guo kagĩe na hinya wa kũmomora nguruunga cia thũ.

Ũtukũ. Rũgendo rũũru nĩ rwa makĩrũ. Rĩmwe ndaaraga itarĩ toro nĩ mbatha.

Mũthenya 6: Twahiingũrĩrwo kĩrooko, mbere ya kĩamba-nda, thiire baafu kwĩikĩria maaĩ toondũ ngũnuunga ta thegere. Kuuma Aalamithi nĩ tũrarengeirwo maaĩ atĩ nĩ guo tũrũũme ruo, tũhere.

Ũcũrũ nduuma mũhĩu, nĩ ta kĩmere na ũkũiyũire ngi na nyenje. Imwe nguũ na iria ingĩ irĩ muoyo. Magigi macio! No nda ĩrĩ hũũtu ndĩrĩ mwĩri, twanyua ũcũrũ ũcio nduramu ng'ima na twamĩcũũna na nĩmĩ.

Mũthenya ti mũũru. Ranji yuuma hĩu na riũa rĩtũrookeire tene. Ngũthoomaga ibuku rĩa Ngũgĩ, *The River Between*, ndĩratũmĩĩrwo na hitho nĩ Mũmbi. Ndaarĩiga thĩ nĩ guo ndĩrorere aanake makĩina mũthũngũci. Wĩnacama mũno. Taneengera matũ maku:

Wanyoona ndĩ mũirũ
Wanyoona ndĩ mũirũ
Na mũthaka, Wamahũa
Ndaciarirwo nĩ ngarari
Iĩ hũũ, ĩĩ
Ndaciarirwo nĩ nyarari
Iĩ hũũ, ĩĩ

Wega ĩĩ hũũ, ĩĩ
Ndaciarirwo nĩ nyarari
Iĩ hũũ, ĩĩ

Reke unwo ngingo
Reke unwo ngingo
Nĩ kĩmote, Wamahũa
Ngunĩire maitho wandeega
Iĩ hũũ, ĩĩ
Ngunĩire maitho wandeega
Iĩ hũũ, ĩĩ

Wega ĩĩ hũũ, ĩĩ
Ngunĩire maitho wandeega
Iĩ hũũ, ĩĩ

Korwo rũrĩ na atumia rũngĩmata na rũgĩe mũrĩo mũno. Jeff na Wahinya maroigite ira hwaĩinĩ nĩ magũũka tũnyiihie mũthenya, matinooka. Maikaraga Buroko B.

Nĩ gwatuka, ndutuura nĩ ciambĩrĩria kuuma njeera na ng'ombe nĩ irania mwena ũrĩa ũngĩ wa rũthingo. Naake mũũthigari nĩ atwatha na irumi tũingĩre theero ciitũ, ahinge.

Ũtũku: Ndiũũĩ nĩ thaa ciigana. Nĩ ndĩratuurwo nĩ nda nĩ ũndũ wa kũrĩa mbooco itarĩ hĩu na ngima ya mũtu mũbuthu. Muohwo ũngĩ naake no gũcaaya aracaaya nĩ ruo. Aanjĩĩra atĩ araigua ta agũtuĩkaana. Nĩ ndaamũhee *panadol* igĩrĩ. Ngwĩciiria nĩ ikũnina ruo. Muohwo agĩrwara ũtukũ ndatwaragwo thibitaarĩ, araaraga na ruo kinya kĩrooko. Akorwo atarĩ na mũnyaka, agakua. Oohwo matirĩ mũndũ ũmaarangĩrĩria mbuunge, gũtirĩ mũndũ ũrũmbũũyanagia na mĩikarĩre yao gĩĩthikaariinĩ, maatigĩirwo Kamiicĩna wa njeera, nyamũ ĩngĩ.

Mũthenya 7: Tũrookeirwo kĩrooko na birigiceeni. Thigari ciuuma na mwaki mũno. Ciarĩĩkia birigiceeni, ciatũtharĩkĩra na makoofi na haati. Thimitiinĩ thĩ na thingoinĩ nĩ thakame. Thakame. Thakame. Thakame iitũ. Thakame ya aagu na aagu. Thakame ya bũrũri. Niĩ mĩnyariiro ĩno ndirĩ hĩndĩ ĩkaandiganĩra----atĩ thigari na anene ao makeenaga rĩrĩa maraita thakame iitũ, rĩrĩa tũrarĩra, rĩrĩa tũracaaya nĩ ruo, rĩrĩa tũrakua.

Mũthenya 8: Muohwo ũmwe tũrĩ mũhariinĩ tũkĩihũrĩrwo ranji, handũ ha kwoya ngima, ombia. Auuga nĩ niini. Eerwo nĩ wafandĩ oime mũhariinĩ, aikare kaando. Twarĩkia kwoya irio ciitũ, mũũthigari ũrĩa ũkũrũngamĩrĩire irio, eeta thigari ingĩ igĩrĩ. Marigicĩria muohwo ũrĩa ũkũregeete ngima. Maambĩrĩria kũmũtharĩkĩra na ngundi, haati na tũthimbũ kinya aambĩrĩria gũkaaya, kuuga mbuu. Thuutha ũcio maamwĩra na kĩraũni aikare thĩ tĩnĩ, arĩe ngima ĩo kaafu. Ithuĩ no kwĩrorera mbaara, tũtiuma na hinya kana ũhooti wa kũgirĩrĩria thigari imũhũũre. No ona gũtuĩka ũguo, muohwo ũyũ nĩ wa kĩnenge, ona irio cia muohwo ũngĩ nĩ aiyaga. Hakiri ciake hingo ciothe irĩ nda.

Nĩ twauma wĩra. Ngima ĩhaana kĩburui. Mbooco nĩ mbũcĩ theri na maaĩ gũtirĩ, nĩ mahinge.

Ũtukũ: Ihooru, ng'aragu. Maraakara. Ndingĩona toro. Ũũi, Afrika! Afrika!

Afrika
Nyina wa Akhenaton na Khufu
Nyina wa Aset na Horus
Nyina wa Augar na Hannibal
Nyina wa Fanon na Malcolm X
Nĩ ũraigua macaaya maitũ
Mũthenya
    Ũtukũ

No maithori

Ũũka maitũ
Ũũka
Ngemi ciumaga na mũciĩ

Airĩtu na aanake Agĩkũyũ a matukũ maya matiũũĩ thigo nĩ kĩĩ; mwĩndĩga nĩ kĩĩ. Nyĩmbo ciitũ hamwe na mathako maiitũ ma kĩmerera matingĩithiria. Hisitũria iitũ matimĩũĩ. Ũngĩmooria Josef Kang'ethe, Jesse Kariuki, Mũthoni wa Nyanjirũ, Maina wa Gathaanju, Eliud Mũtoonyi, Bildad Kaggia, Macaria wa Kĩmeemia, baragu Kubukubu nũũ?Maangĩciiria ũramooria marĩĩtwa ma marimũ. No wamoona meekĩrĩĩte thuuti na tai na iraatũ irake'enga wahoota gwĩciiria nĩ aathoomũ ki. Gĩthoomo gĩĩkĩ kĩa ũkoronia nĩ kũhĩnjia kĩhĩnjagia meeciiria handũ ha kũmanooria. Ningĩ gĩthoomo gĩtathundukĩĩte mĩtũrĩreinĩ iitũ na hisitũria ya rũũrĩrĩ nĩ kĩgaacu. Gĩtingĩteithia bũrũri. No ti aanake na airĩtu Agĩkũyũ oiki anyiite nĩ mũrimũ ũyũ mũũru wa ũkoronia, mũrimũ ũyũ ũtaambĩte bũrũri mũgima. Ndaawa yaguo nĩ mbaara ya ituĩka; tweheerie thirikaari ya ahahami.

Ke rĩu ngome.

Mũthenya 9: Nyuuma *Documentation Office*. Ndeerwo atĩ mabuku maya: Robert Novak, *The Agony of the G.O.P. 1964;* Alec Cairncross, *Introduction to Economics;* na Nancy Bostick, *The Growth of Civilization,* ndĩrareeheirwo nĩ Mũmbi marĩ na ũteti ũtarĩ mwega, ndikũneeywo. Rĩu gũtirĩ mabuku ndĩretĩkĩrio nĩ njeera. Mabuku mareehwo nĩ Mũmbi, njeera ikoiga marĩ na ũteti. Ũrĩa njeera ĩreenda nĩ gũtũnduura meeciiria makwa. Ndikũmĩtĩkĩria.

Njeera nĩ mbĩĩrĩra biũ. Oohwo gĩkundi kĩnene nĩ arwaru mũno na maatitwaragwo thibitaarĩ Kenyatta, no *aspirin* na *panadol* maheeagwo nĩ rĩgĩtaarĩ wa njeera, maakeerwo macooke buroko nĩ makũhoona. Maaraakua o ũmwe, ũmwe na o aathani a njeera hamwe na rĩgĩtaarĩ no gũtheka, gũkena. Kweri mwendi-rũũrĩrĩ aahota gũkena hĩndĩ ĩrĩa raiya maraakua? Nĩ kuuga atĩ mũrimũ njeera ũtũmagĩrwo ta njũgũma ya kũheeheenya oohwo; na rĩgĩtaarĩ wa njeera na aathani a njeera nĩ kĩndũ kĩmwe; nĩ njaguuti cia ndigitĩta. Nĩ tũmoi.

Mũthenya 10: Atĩ handũ hatũheeo gĩtĩĩyo na tũkumio nĩ ũndũ wa wendi-bũrũri, thirikaari ya kanũ ĩtũrĩhaga na kĩoho, irumi na hũũro. Ciĩko ici cia kĩĩnyamũ, handũ ha kũmomora wendi wakwa wa bũrũri, nĩ kũũrikia iũrikagia, ikaahee hinya na ũũmĩrĩru na ikaramia ũmũndũ wakwa na wĩtĩkio wakwa wa ũmakisisiti.

Mũthenya 11: Juumaa nĩ mũthenya wa kwenjwo. Twenjagwo kiumia riita rĩmwe, mweri maita manana. Twenjagwo kuuruĩ, ũguo nĩ guo watho ugĩĩte. Kawembe kamwe kenjaga oohwo ta igana kana makĩria. Teciirie ruo rwa kwenjwo na wembe mũtuuhu, wembe ũrĩ na mageeca? Ti kwenjwo twenjagwo nĩ kũnyariirwo, kũrũmio ruo.

Mũthenya. Kiumia. Mweri. Mwaka--irio no iria, irumi nyũngũ ng'ima, mbaara ĩtarĩ gĩtũmi, ĩtarĩ mũhaka. Mĩrĩngĩti nĩ ĩrĩ ya ngũngũni na ndaa; nguo nĩ matangari na itirĩ mĩhuko, itirĩ kara. Nĩ kaariiko. Maũndũ marĩa twĩkagwo gũũkũ nĩ ma ũũgui. Na tũrĩ raiya a Kenya. Tũmĩĩte tĩĩriinĩ wa bũrũri witũ.

Mũthenya 12: Nĩ mũthenya wa wĩyathi. Nĩ kũũtũhĩrira kana nĩ kũrĩra tũkũrĩra? Rĩrĩa Mũthee Odinga oigire *Not Yet Uhuru in Kenya* ibukuinĩ rĩake, andũ aingĩ, nding'ũri cia kanũ na njaguuti ciao cia yunibaasiti mooigire Odinga nĩ mbũgĩ arĩ na cio mũtwe cia ũkomiunisiti, ndeciiragia wega. Ũmũũthĩ ũyũ arĩa amwe maathiaga kũmũcuuka kũrĩ thirikaari ya Kenyatta ũtukũ, maamũrumaga, kũmũcinũũra na kũmũthigana nĩ ũndũ atĩ Odinga nĩ thũ ya bũrũri, nĩ maingatirwo thirikaariinĩ ta magui njaangiri, indo ciao ikĩharaganio na marĩĩtwa mao magĩthugumĩrwo nĩ ũndigitĩta ũrĩa makindagĩra hĩndĩ ya wathani wa Kenyatta. Rĩu harĩa maũndũ ma ũteti wa bũrũri makinyĩĩte: mĩnyariiro, mĩnyamaaro, ũkabira, ũhahami, ũici na ũtuunyani ũrĩa ũreehetwo nĩ ũndigitĩta wa kĩama kĩrĩa kĩraathana, andũ aingĩ a bũrũri no meetĩkaanie na ibuku ria Odinga na manyiite mbaru kĩama kĩa hitho kĩa DTM.

Kĩeha gĩakwa kĩnene nĩ atĩ ciana ciitũ no kinya ikarũĩra wĩyathi wa bũrũri witũ hĩndĩ ya keerĩ. Thakame yao ĩitwo, ĩtherere ta kĩguũ Nyandarwa na Kĩrĩnyaga, na andũ aingĩ aitũ mooragwo na mĩcinga ya ndigitĩta na arĩa angĩ, ota hĩndĩ ya Mau Mau, manyariirwo, matuuo cionje cia ndĩĩra. No nĩ kaba gĩkuũ kũrĩ ũkombo bũrũriinĩ wa aagu na aagu. Mbaara ĩno ya keerĩ ya wĩyathi ĩkarũo nĩ athĩĩni na ndonga njirũ. Mbũtũ cia arutiwĩra na arĩmi-anyinyi mwena ũmwe na cia ndonga nyeuthi na araata ao thũkũmũ mwena ũmwe. Hiihi wee mũthoomi wa ibuku rĩĩrĩ ũgakorwo mwena ũrĩ kũ? Kana ũkarũgama maandanga?

Mũthenya 13: Jumamũthi na Jumapili thigari ciũũkaga ikundĩte kĩgwa na imwe bangi. Mũũthigari ũrĩa ũrĩ gũũkũ buroko ĩno ahaana ta aaraikĩtio nduainĩ ĩrĩ njoohi. Rĩu akoomeete kĩoroinĩ nja, no kũngoroota arangoroota. Harĩ muohwo atigĩĩte ngaati nĩ guo Mkubwa (kooburũ, thanjini kana obithaa) agĩũũka amũkĩrie. Kahinda kangĩ ahũũra ndore ya bomu, aagurumũka,

ooria mũraatawe muohwo: "Nũũ ũcio wathuria, kũu nĩ kwaga adaabu". Muohwo na mĩtheko, aamwĩra, "Nĩ wewe Afandi, wewe ndio umenyamba." Naake mũũthigari atheka, acooka toro. Korwo kũrĩ kũndũ gwa kũũrĩrwo, tũgĩthiĩte ithuothe.

Ngwĩragwo nĩ muohwo ũngĩ atĩ, mwaka 1980 mũũthigari ũngĩ ookiire o buroko ĩno arĩ mũrĩu. Akĩiga muohwo ngaati naake agĩkoma kĩa biũ. Muohwo ũcio oona atĩ mũũthigari ndaarenyagunyia, akĩmũcooka mĩhuko. Akĩmũiiya mbeeca hamwe na thaa. Mũũthigari ookĩĩra, akĩhingĩra andũ, naake akĩinũka. Ndaamenyire atĩ nĩ mũiiye. Kĩrooko gĩkĩ kĩngĩ ookire buroko ta mũndũ mũgũrũku. No mbeeca na thaa ndaacioonire. Ciahithĩĩtwo buutiinĩ (itina) nĩ muohwo. Ũhoro wa gũtheekania nĩ atĩ, atĩ rĩrĩa muohwo ũcio eenda kũmenya thaa, aagucagia thaa itina, agacooka akamĩcookia. Thuutha mũtheri, thaa ĩyo yeendirio bagiti ya *rooster* kũrĩ mũũthigari ũngĩ nĩ muohwo ũcio.

Mĩaka ĩtaandatũ korokoroinĩ... mĩaka ĩtaandatũ ngunĩkĩirwo mũtũngi. Nĩ kĩ? Gĩtũmi nĩ kĩrĩkũ? Kĩhooto kĩrĩ ha?

Mũthenya 14: Tũgũthiaga Sick Bay kũnyua ndaawa tũrĩ mĩgwate gĩkundi. Twakuhĩrĩria *duty office* twaigua muohwo akĩhũũrwo kũu wabiciinĩ, naake no gũkaaya, akĩugaga na maithori: ...Afandi, nĩ samehe... nĩ samehe, Afandi...sitafanya hivyo tena...tafadhali nĩ samehe... Arĩa maramũhuura makĩigua hero yake, togũthiĩ na mbere na kũmũtharĩkĩra. Naake muohwo oona atĩ icakũri itirĩ na tha, nĩ ikũmũũraga, aambĩrĩria kuuga mbuu. Hĩndĩ ĩyo nĩ rĩo obithaa eerire thigari imũtige, imũtware mũtũngi. Muohwo akũnyiitĩtĩtwo akĩnyua thigara.Na kuo Sick Bay twaheeo o mũndũ *aspirin* na *panadol* twahũndũũrwo na mbaara na irumi twerekeirio buroko.

Mũthenya 15: Nĩ ũndũ thigũkũũ ya Aakristũ nĩ rakuhĩrĩria, njeera ĩhamurithĩĩtie thigari ciambĩrĩrie gũtũhũũra teero, kĩrooko tũtanyuĩte ũcũrũ, tũkiuma wĩra thaa thita na thaa ikumi, na kũngũrũria theero ciitũ twathiĩ wĩrainĩ. Mworoto nĩ kũngirĩrĩria marufuku matikaingĩrio njeera hĩndĩ ya thigũkũũ. Kiumia gĩĩkĩ nĩ rĩo biacaara ya magendo ĩkorarwo ĩrĩ nene. Oohwo nĩ makũreeherwo mbeeca na runye nĩ andũ ao na cio thigari nĩ kũgeria kũingĩria indo iria ciothe oohwo makwenda nĩ guo na cio ithondeke mbeeca cia thigũkũũ. Thigari ikuuaga magendo na inena na kĩhingoinĩ kĩnene kĩa njeera ihiũkaga ta mbĩa hiũ. Iria mote ikanyiitĩrwo kĩhingoinĩ, ikafutwo wĩra hau hau, ikaingatwo nyũmba cia njeera ta mũbi.

Ngima ya ranji yuuma ndoogo theri, mathũkũma moima mooru. Toondũ wa kũhũũta ndairũmarũma, ndaacooka ndaaciikania na kũu na mang'ũrĩ.

Rĩu tũhũũrĩtwo ta ndingiri twerekeirio wĩrainĩ. Warora njira ĩrĩa tũragera nĩ njigũ nĩ thakame iitũ.

Niĩ ndiraruta wĩra, njiikarĩĩte gũũkũ itumĩro rĩa nguo oro ũguo. Nĩ twatumire ũraata na thigari na obithaa arĩa marũgamĩrĩire wĩra ũyũ. Mũndũ ũthinagia no obithaa Ndũngũ ũrĩa koigi mũniini wa iganda. Ũmũũthĩ kĩrooko ndĩmwonire agĩũka, ndaathiĩ kĩoro nĩ guo ahĩĩtũke, no nĩ anyoonire ngĩhiũka, aanjĩĩta. "Nĩ wĩra ũrĩ kũ, Professa, ũraruta gũũkũ?" aanjũũria. Ndaamwĩra nĩ wĩra wowothe ũrĩa heetwo nĩ mũũthigari. "Nĩ ũũĩ gũtuuma nguo?" aanjũũria."Ndiũũĩ" , ndaamũcookeria. "Nĩ kĩ?" aanjũũria aanjiikĩĩte ritho rĩũũru. Ndaamwĩra iru rĩakwa rĩa ũmootho ti rĩega, nĩ rĩnduuraga. "Wĩna marũa ma rĩgĩtaarĩ?" aanjũũria."Ĩĩ ndĩnamo" , ndaamũcookeria. "Teeka ndĩmoone?" aanjatha. Aamathooma, aanjĩĩra: "Ndikwenda ũtue njeera ta Yunibaasiti, gũũkũ wareehirwo mahera, nĩ guo ũkiuma njeera ũhote gũtĩĩya thirikaari iitũ" . Aanjiikĩria marũa makwa ta ndĩ ngui, aathiĩ. Nĩ mũndũ mwĩtotori mũno. Ahũũraga oohwo ta makomeete na mũka.

Tũkĩuma wĩra thaa ikũmi twathirwo tũrute caati na tũrengerie thuruarĩ ciitũ, tũhũũrwo teero. Twakinya bukoro twakora theero ciitũ itharĩkĩirwo. Indo ciitũ, iria twĩtĩkĩrĩtio nĩ njeera, igathũkangio, imwe ikaiiywo na mĩrĩngĩti iitũ ĩgatarũrangwo. Mworoto wa njeera nĩ gũtũfunja ngoro, kũmomora ũmũndũ witũ. Tuume gũũkũ mũnyororo tũrĩ ikorogoco.

Ũtukũ: Kĩronda kĩrĩ ngoro kĩa maraakara no thakame na mahira kĩraiita. Ngĩgũtũũra gĩitaga mahira na thakame ya maraakara kinya rĩrĩa tũkeheria ndigitĩta bũrũriinĩ. Tũcookerie mũingĩ thirikaari na demokirasia ituĩke mũthingi wa kĩhooto na wa haki cia ũmũndũ.

Mũthenya 16: Oohwo aingĩ mathiaga na mateehũ, arĩa angĩ matĩrĩ nguo—makahinya, makamooca, magathoonda nĩ ng'aragu na mbatha. Arĩa tũkwĩruta gũũkũ nĩ mũnyaka.

Muohwo nĩ akuire ũtukũ. Icakũri ciũũkire kĩrooko, ciamwĩkĩra ngũnia igĩtheekaga, ciamũtwara Sick Bay. Aratũũire arĩ mũrwaru TB na ndaaratwaragwo thibitaari no *Aspirin* na *Panadol* araheeagwo, akeerwo atĩ ti mũrwaru, nĩ kujifanya. Rĩu nĩ agĩkua, anene a njeera matikĩmũrĩe kana matwarĩre ndigitĩta kĩimba akaburie.

Mĩaraho: Twaigua atĩ Moi nĩ araathanire oohwo ikũmi na eerĩ akĩnyonga, arĩa maracookeetie ciira wao riiko marahootwo, mooragwo ũmũũthĩ ũtukũ. Magũthio na maciini gatagatiinĩ ga thaa ithatũ na thaathita. Nĩ ma Gatiba ya bũrũri ndiugĩĩte raiya maitangwo mĩrongo ũtukũ ũmwe nĩ thirikaari yao. Ũyu nĩ watho wa ũndigitĩta, wa ũcangiri, wa ũnyamũ.

Ũtukũ. Tũraaria ũhoro wa nguĩko, ũthaka na riiri wa atumia.... "Laleni," mũũthigari aaruta watho. "Sasa nĩ saa tatu... saa yenu ya kulala, mbwa nyinyi. Nyani yule nitashika hajalala, atanjuta kesho. Nyinyi si watu nĩ takataka; shetani, nyang'au."

Mũthenya 17: Maica ma njeera nĩ maritũ na ningĩ marĩ magigi. Mũndũ agĩaga kwĩyũmĩrĩrĩa nĩ ahootagwo nĩ nditi ya kĩoho, akariganĩrwo nĩ andũ aake, aakambĩrĩria gwĩka maũndũ ma kĩĩnjeera. Maũndũ matarĩ ma kawaida. Tathikĩrĩria rũgano rũũrũ: Gũũkũ kũrĩ mũndũ ũmwe (ke tũmwĩte Gĩcaamba) wonekaga ta auumĩĩte mũciĩ ũrĩ tũindo toondũ o mweri nĩ atũũmangĩrwo mbeeca gĩkundi na hitho nĩ mũtumia wake. Mbeeca icio ireehagwo nĩ mũũthigari (tũmwĩte Kĩmondo) wa kwao itũũraiinĩ ũrutaga wĩra gũũkũ Kamĩtĩ. Moimĩte Gĩthũngũri kĩa Wairera.

Gĩcaamba ti mũndũ mũkũũrũ, nĩ ta wa miaka 38. Aanyiitirwo na indo cia magendo mwaka 1980 na akĩoho mĩaka ĩnaana. Mwaka wa mbere na wa keerĩ, ngiigua, Gĩcaamba nĩ eeyũmĩrĩirie mũno, no mwambĩrĩrio wa 1982 thuti ya nguĩko ĩkĩambĩrĩria kũmũciimba kĩnena, ĩkĩmũgũithia; agĩtuĩka mende. Akĩambĩrĩria gũkinda arũme arĩa angĩ na aakĩmenyeeka njeera ng'ima atĩ nĩ wa kĩama kĩa nding'oing'o (KKN). Kĩmondo nĩ aamũgeririe mũno atĩgane na maũndũ macio, eeyũmĩrĩrie, atobore kĩoho, ainũke. Gĩcaamba ndamũingwire, agĩthiĩ ona mbere na ũmende. Arahikanirie mweri ũcio ũngĩ ũrathirire. Mũtumia eetagwo Mũtiso; mwanake mũnyinyi, ta wa mĩaka mĩrongo ĩĩrĩ na ĩĩrĩ.
Kĩmondo naake nĩ wa kanua kahiũ, nĩ araamenyithirire mũtumia wa Gĩcaamba ũhoro ũyũ. Mũtumia naake ndaanarĩa marĩgu, ararĩ mũrangoinĩ wa njeera ira ngwareinĩ. Arahooya eetĩkĩrio one Koigi wa njeera. Mũtumia areera Koigi wa njeera amwĩtĩkĩrie onaane na mũthuuriwe maitho kwa maitho nĩ ũndũ mũciĩ nĩ kũhĩtanu. Koigi wa njeera aramwĩtĩkĩria.

Mũũthigari wa kwonania andũ aragĩra Gĩcaamba buroko. Hamwe na mũtumia wake aramaatwara wabici ya kwonanĩra. Gĩcaamba na mũtumia marang'ethanĩra, naake mũũthigari araikara mwena ũũrĩa ũngĩ wa metha. Mũtumia areera mũthuuriwe, ciana na maitũguo matirĩ na ũũru, nĩ matũũma ngeithi na wendo. No ũcio tigũo ũndeeheete.

Gĩcaamba: Nĩ kĩĩ gĩkũreeheete? Kaĩ kũrĩ na ũũrũ ũrĩkũ mũciĩ? Nĩ aa mũrũ wa maitũ maragũthĩĩnia kana nĩ kĩĩ?
Mũtumia: Gũtirĩ na ũũru mũciĩ. Ndĩreenda ũmenyithie kana ũguo ndĩraigua nĩ ma. Na ndikwenda wambĩrĩrie kũhee matũhũhũ.

Gĩcaamba: Wakwa, kũrĩ ũndũ niĩ naawe tũhithanaga? Iĩ, ũhiki witũ ndũũmbĩtwo na mũruru wa wendo witũ na gĩtanda giitũ kĩrĩrĩmbukaga mũrio wa mwĩri waku. Hee ũhoro, nyina maitũ.
Mũtumia: Atĩ ndĩraigua nĩ ũhikanĩtie, ũrĩ na mũka ũngĩ gũũkũ njeera? Ũguo nĩ ma kana nĩ niĩ ndĩrarugĩrĩra? Ngakũigĩrĩra kĩgenjo.
Gĩcaamba: Nũũ...nũũ ũkũheete maheeni macio, Wakwa? Kũna nĩ mũndũ ũreenda gũtũthũkĩria mũciĩ. Niĩ ndirĩ mũtumia ũngĩ na ndiikagĩa ũngĩ tiga wee. Ngai nĩ aanyone aakorwo nĩ maheeni ndĩraaria.
Mũtumia: Ndũrahee ũhoro. No ndũri ũhoro ũraahitha; ũhoro ndĩmũhee wothe nĩ mũndũ ũwũĩ. Iĩ ti ma atĩ mũka ũyũ waku wa keerĩ nĩ mũndu-rũme na eetagwo Mũtiso? Akorwo nĩ ũkũrega nĩ tũgwĩta Kĩmondo na mũkaguo Mũtiso. Niĩ ndĩreenda ũmenye atĩ ndirathaaka na ndiroima haaha tũtarĩkĩĩtie ciira ũyũ, yuurire ĩkĩyaaga.
Gĩcaamba: (aambĩrĩria gũtondoira): Ũguo... ũguo... ũheetwo. ...ti guo biũ....Gũũkũ njeera gũtirĩ atumia nĩ ũndũ ũcio arũme rĩmwe na rĩmwe nĩ mahootagwo nĩ thuti ya nguĩko, mũndũ akaaga gũkoma nĩ kĩnena gũtura... wee ...nĩ ũũĩ ũrĩa nyendeete nguĩko....
Mũtumia: Tiga kũhiindia, thiĩ na mbere. Meenyithia atĩrĩrĩ, ũrutagia mũka ũyũ waku wa njeera na mwena ũrĩ kũ? Mwĩranaga atĩ rĩrĩa ũramũcũtha itina? Nĩ ũmwĩraga nĩ ũmwendeete, nĩ ũmwĩtaga "wakwa" kana hiihi ũmwĩtaga "*darling*"?
Gĩcaamba: (na maithori): Ndaagũthaitha, Wakwa ũtigane na ũhoro ũcio. Wee nĩ ũũĩ atĩ thĩĩna ndũrĩ njamba na ciatuura ngũũyũ iriage nguumo. Ndaakũria ũnjoohere.
Mũtumia: Gĩcaamba, o naaniĩ nĩ nyendeete nguĩko. Nĩ nyendeete kũmũmũnya mũrio ũcio; no ti nguĩko ĩnjathaga, nĩ niĩ ndĩmĩathaga. Kuuma wohwo ndirĩ ndakoma na mũndũ-rũme ũngĩ; ndirĩ ndeeciiria atĩ kũrĩ mũndũ-rũme ũngĩ tiga wee. Ndĩĩretangĩrĩra uume njeera ngũnengere ũka na wendo wakwa na gĩitĩrĩra. Atĩ ngwoheere... ngwoheere... mũnuungo ũcio ũreehere ũũ? Aaca, niĩ ndingĩrĩanĩria. Ndĩ nyina wa Njeeri na Njenga, ndirĩ mũbi.

Na maraakara na maithori, mũtumia aararuta beete ya wendo kĩaara hamwe na ndũgĩra cia thahabu aaraikĩria mũthuuriwe na aaramwĩra: "Twarĩra beete ĩyo na ndũgĩra icio Mũtiso. Niĩ ndirĩ mũtumia waku rĩngĩ." Aaroya haandibaga yake, aararora ya mũrangoinĩ. Aatanahingũra mũrango aareera Gĩcaamba: "Nĩ ngwenda ũũmenye atĩ mbeeca iria ndĩragũtũmagĩra nĩ ndaairega " Aaroima. Gĩcaamba aaratigwo eekũnũtĩte ta mũndũ mũkuĩre.

Mũũthigari wa kwonania andũ aakĩhee ũhoro ũyũ ndaaranyiitĩkaaga nĩ mĩtheeko. Ndaamwĩra atĩ nĩ arongerera cumbĩ mũno, araanjĩĩra atĩ gũtirĩ ũhoro ũngĩgĩa caama ũtoongereirwo cumbĩ.

Harĩ ũhoro ũngi ota ũcio tũraheagwo nĩ muohwo ũrareketio, ningĩ aracookio njeera na miaka 14 toondu wa robaarĩ. Aratwĩraga atĩ mũraata wake Theuri, woimĩĩte gũũkũ njeera mĩeri ĩtatũ mĩthiru arĩkia kĩoho kĩa mĩaka 14, akoriire mũtumia wake, twana twake na aciari aake mamwetereire na gĩkeno. Kwarĩ iruuga inene mũno mũthenya ũcio akinyiire mũciĩ. Ũtukũ, ciana ciaathiĩ toro, mũtumia akĩmũihũrĩra nguĩko na gĩtarũrũ. Kĩrooko aaringoote ta itaraara rĩmeeretie thiiya. Kiumia gĩathira, ũtukũ makĩrĩa mapenzi, Theuri akĩĩra mũtumia nĩ akũmwonia kawaama araamenyeire njeera. Akĩĩra mũtumia agarũrũke arore rũthingoinĩ. Mũtumia to akĩgarũrũke. Theuri akĩgeria kũmũgwata na thuutha, mũtumia akĩriga rũmbuu na akĩrũũga gĩtanda, akĩhingũra mũrango, akiuma nja. Aciari nao maiigua mbuu, makiuma nja. Mũtumia akĩmataarĩria ũhoro wothe na akiuuga ndagũcooka nyũmba ĩo. Akĩraara gwa aciari. Kĩrooko gĩkĩ kĩngĩ, ithe wa Theuri akĩreehee athuuri agũthuura ũhoro ũcio. Athuuri magĩtua atĩ Theuri no kinya atahĩkio, arutwo thahu wa njeera. Ũhoro ũkĩmenyeka itũũra igima. Mũthenya wa gũtahĩkio, mwanake no mũhĩndo oire, agĩcuria. Ũyu nĩ ũhoro wa ma, ti rũgano.

Mũthenya 18: Birigiceeni yakĩĩtie mwaki gwakia. Ndiũũĩ kũrĩa ngũcooka kũiga mandĩko makwa ma njeera gatagatĩinĩ gaka na tarĩki 26. Harĩ muohwo ũmwe, aaria meetagwo turaasiti, tũrĩ ndũgũ. Hiihi ingĩaria naake no eetĩkĩre kũnjigĩra mandĩko maya nyandĩkaga na maithori na thakame.

Mĩaraho: Nĩ twaria na turaasiti, aanjĩĩra ũcio ti ũhoro harĩ we, ndĩmũne mandĩko.

Mĩarahũko: *Contact Z* nĩ aagũkĩĩte kũũnyona wĩrainĩ. Aamenyithia atĩ nĩ aagathiĩ Rũũĩ-Rũirũ (Rũirũ) Jumamũthi na nĩ akahĩtũkĩra Kenyatta Yunibaasiti. Ndaamwĩra arooke rũũciũ ndĩmũne mandĩko makwa ma njeera aatwarĩre Mũmbi.

Irio cia hwaĩinĩ nĩ ngima kawembe na mbooco ciiyũire mahiga maigana kũreema. Ndaarĩa ngima kaafu, ndaatigana na mbooco ndikwenda kunĩka maego. Kĩguũ kĩa rũgendo rũrũ no kĩrarika, maitũ mũnjiari, njĩke atĩa?

Ũtukũ. Ndĩrageria gũthooma, *Programme and Constitution of the Revolutionary Commũnist Party (USA),* ndĩratũmĩĩrwo na hitho nĩ Mũmbi, no ndirahota nĩ nda kwarunya nĩ ng'aragu.

Mũthenya 19: Nĩ kwambĩrĩria gũthererũrũka. Ngũkũ nĩ iranĩrĩra mwena ũrĩa ũngĩ wa rũthingo andũ mookĩre mathiĩ wĩra na ngengere nĩ yahũũrwo tũkũnje mĩrĩngĩti. *Contact Z* nĩ aakua mandĩko makwa na tũrũa twa Mũmbi

twa ngeithi. Rĩu tũkaabĩte baraandainĩ nĩ gũtaarwo tũrataarwo tũkĩrumagwo na kũhũũrwo na haati. Kĩrooko tũtanyuĩte ũcũrũ no kinya tũtarwo, kũrorwo kana kũrĩ mũndũ ũrĩĩte ũtukũ.

Twarĩĩte mũhari nja, o mũndũ na bakũri, tũheeywo ũcũrũ. Kũrĩ na irumbĩ na heho nene. Tũnyuaga ũcũrũ na tũkarĩa irio tũikarĩĩre magũrũ ta theerũ.

Ndĩreeciiria ndigathiĩ wĩra ũmũũthĩ, maitho nĩ maratuura mũno. Ndigũthiĩ.... ndaacooka mĩrĩngĩtiinĩ.

Thanjini wa sikiurĩtĩ oima haaha, ndaamwĩra maitho nĩ maranduura. Aanjĩĩra na irumi atĩ thaa ithaano ngorwo na marũa ma rĩgĩtaarĩ na kwaga ũguo nĩ akũnjiikia mũtũngi. Ndaaigua ng'athĩtie mũno. Mũndũ ũtarĩ thaa, mũndũ ũtarĩ ona kĩnyita kĩa ũmũndũ ngoroinĩ yake. Nĩ mũndũ kana nĩ nyamũ.

Nĩ thaa inya, twerekeirio Sick Bay tũrĩ mĩgwate ikũmi. Rĩgĩtaarĩ nĩ ahee marũa magũkoma nginya Jumatatũ. Aacooka aanjĩĩra atĩ nĩ ekugeria ũrĩa aahoota ndwarwo Thibitaarĩ Kenyatta. Rĩgĩtaarĩ ũyũ, ũyũ nĩwe ũtonaga oohwo nĩ kũmahũũra. Ndagĩka ithaano thiiru aariga muohwo rũhĩĩ atĩ nĩ akũmũtangaga.

Mĩarahũko: Thanjini oima haaha, kũhakikica kana ndĩna marũa ma ũrwaru. Ndaamũnee marũa, aamarora na matharau, aninga na moo, aathiĩ. Rũmeena ta rũũrũ ndaarwonire o hĩndĩ ya ngoronia Ngeretha. Rũmeena rũtarĩ gĩtũmi. Rũmeena rũtukanĩtio na ũũru, matharau na irumi nuungu.

Nyuuma gũtua mata. Thingo cia kĩoro kĩa nja ihakĩĩtwo rangi wa mũtoondo wa mai; no kĩndũ kĩrĩa kĩanyiita maitho makwa nĩ mĩandĩko ĩrĩ thingoinĩ. Mĩingĩ ya mĩandĩko ĩo ĩraaria ũhoro wa nguĩko na aandĩki amwe magacora mbica cia atumia na arũme marĩ njaga makĩguĩkaana. Mĩandĩko ĩo yandĩkĩĩtwo na thiomi ithatũ: Gĩthwaĩri, Gĩkũyũ na Gĩthũngũ. Thirikirĩria:

Malaya wangu hajakuja kuniona jana. I wĩll kill her when I get out of this joint. She wĩll not escape. Signed J.K.K., 1979.

I know the person who betrayed me. Nitamuua.

John Onyango was here, 1976. I was illegally jailed.

Ng'aragu. Ng'aragu. Mĩaka 7 nĩ ngũhoota gũtindĩka nĩ ng'aragu. Nĩ itina ngwendia irio kana nĩ atĩa ngwĩka?

Macokio: eendia itina wakorwo ndũri mũndũ-rũme, ngui ĩno.

Maaskaari nĩ mbwa, nyani. Fisi wa miguu miwĩli...

Ndirĩ mbeeca beengi:

ndirĩ mũgunda
ndirĩ mũciĩ
ndirĩ gĩikaaro
ndirĩ kĩĩ
ndirĩ mũici

ingĩkua ũmũũthĩ
mwĩrĩ wakwa ũnengerwo
Moi na Njonjo marĩe
JJN 1980

Itaanarĩkĩa ngũthooma mandĩko moothe ndaigua mũũthigari aakĩnjĩĩta: "Maina! Professa! Unafanya nini choo? Toka haraka!" Ndoima, ndaacooka mĩrĩngĩtiinĩ. Tũcuungagwo ta tũrĩ ciana cia naatharĩ.

Mũthenya 20: Mũthenya ti mũũru, kũrĩ riũa. Twarahĩĩte nja, tũkĩrĩota. Riũa njeera rĩrĩ mũrĩo mũno. No gũtirĩ mũndũ ũtathiĩte njeera ũngĩmenya mũrio wa riũa na ũthaka na riiri wa wĩyathi.

Nĩ kũngũrũ ngũhuuraga. Rĩu nĩ ndaa ndĩraguĩma mĩrĩngĩtiinĩ, njetereire ranji. Ranji no ta mũtugo. Irio cia ngũrwe. Magũtũhe irio cia ngũrwe nĩ kĩ? Ithuĩ nĩ ithuĩ raiya a bũrũri, nĩ ithuĩ aruti a igooti.

Thigari nĩ ciaceenjania. Iria ciuuma gũũkũ nĩ ciainũka. Naaniĩ njetereire Ogego, Jeff, Wahinya, Opara na Onyango mooke kuuma buroko B tũteeretage, tũnyiihie mũthenya. Nĩ mũthenya wa nyama, icakũri ciiyũire riiko Ogego na Onyango nĩ maakinya no acio angĩ matinooka.

Nĩ thaa cia kũrĩa. Thaa kenda. Onyango na Ogego nĩ macooka Buroko yao. Nao mabicii nĩ maambĩrĩria kũingĩria irio maburoko. Kĩraũni kĩoiga tware raini, tũihũrĩrwo irio. Irio nĩ ngima na mabooco ma mbũcĩ na mahiga. Nyama nĩ cia gũtega mbĩa.

Nĩ twaria na ndinahũũna. Kwaria ma nĩ hĩndĩ ndaahũũta makĩria. Gatiba ya bũrũri ndĩrĩ handũ yuugĩĩte oohwo manyariirwo na ng'aragu.

Nĩ twerwo tũingĩre theero ciitũ atĩ thaa ciitũ cia gũikaara nja nĩ ciathira.Tũhũũrangĩrio theero ta mbũri. Oohwo arĩa makũgũrĩte irio riiko

nĩ hĩndĩ maraing'auria; arĩa angi no kũbarita marabarita mĩrĩngĩtiinĩ nĩ ng'aragu. Amwe moheetwo maica, arĩa angĩ makuĩĩte cioho mũkwa mũgima.

Mũthenya 21: Tarĩki 14 nĩ twandĩkithirie indo iria tũkwenda cia kũrĩa hĩndĩ ya thigũkũũ ĩno ya Yesũ wa Mary. Ti indo irĩ kĩene. Muohwo eetĩkĩrĩtio kũgũra mũgate ũmwe, buruubandi ĩmwe, majani kabagiti, kahũa kamũkebe, cukaari kilo na iria bagiti. Mbeeca cia kũgũra indo ici irutagwo mũcaarainĩ witũ. Tũheeagwo kĩng'otore o mũthenya kĩa wĩra ũrĩa tũruutaga igandainĩ. Mweri nĩ ciringi ithatũ. Magĩrongĩtwo nĩ cio.

Birigiceeni yakĩĩtie mwaki. Kĩrooko tũtanyuĩte ũcũrũ kuuma birigiceeni, na thaa ikũmi tũkiuma wĩra twahamurithio tũrute caati kĩhingoinĩ, twahũũrwo birigiceeni. Irumi na hũũro ona cio nĩ ciongererekeete mũno. Thigari nĩ tairatwarĩtwo thukuru ya gũthoomithio irumi. Twacooka buroko ciitũ na kuo twakora icakũri ciuuma kuo na ũingĩ kũngũrũria.

Contacĩ Z auuma haaha tũtanahingĩrwo theero kũmenyithia atĩ nĩ araakinyiirie mandĩko makwa ma njeera kũrĩ Mũmbi. Acooka anengera ciringi 100 aaneetwo nĩ Mũmbi cia thigũkũũ, ibuku rĩa Bildad Kaggia, *Roots of Freedom*, ngathĩĩti ya *Nation* na marũa gĩkundi kuuma kũrĩ araata mũrimo. Mĩhari ĩrĩa Mũmbi andũmĩra yuugĩĩte ũũ:

Maina,

Amũkĩra ngeithi cia wendo kuuma ngoroinĩ yaakwa. Niĩ ndĩoho, nĩ ndĩyũmĩrĩrie na hinya wa bũrũri witũ na wĩtĩkio wa mũingĩ wa Kenya. Ona gũtuĩka atĩ ndikomaga nĩ mbatha nĩ ũndũ wa·kĩoho gĩkĩ watindĩkĩrĩiirio nĩ thũ cia bũrũri, niĩ nĩ njĩtĩkie kũna atĩ mũthenya ũmwe mũingĩ wa Kenya nĩ ũkanyiitana mũtongoro, werekeire kamũkũnji, ũkĩinanga nyĩmbo cia ũhootani na cia wendo wa bũrũri. Ndaakwĩra atĩ mũthenya na ũtukũ ndooto ciakwa ikoragwo irĩ icio.

Rĩu mwaka ũyũ wa 1983 ũtingairie kiumia kĩmwe ũthire. Gĩkeno nĩ atĩ nĩ wĩyũmĩrĩirie ona gũtuĩka atĩ rũgendo rũũrũ nĩ rwa makĩrũ, maithori na thakame. Nĩ ma atĩ hisitũria ya wĩyathi ndĩandĩkagwo nĩ mũndũ akomeete gĩtanda gĩa thahabu, yandĩkagwo na karamu ka maithori na thakame na yandĩkagĩrwo njeera, irĩmainĩ, mĩtitũinĩ na ngurumo cia njũũĩ. Nĩ ndaanengera Contact Z indo iria ũreetĩtie hamwe na marũa ma araata aitũ kuuma mũrimũ wa iria. Gĩkeno kĩnene nĩ atĩ thĩ yoothe nĩ twakĩirie mwaki kĩhingainĩ.

Maina, wendo witũ naawe wakĩĩtwo na mahiga ma wendo wa bũrũri, ndũngĩmomoreeka. Kwaũguo rũmia mũhari wa mũingĩ ũtarĩ na guoya kana kĩeha.

Waku, M

Mũthenya 22: Kuuma birigiceeni ndũrũ igandainĩ. Marufuku maingĩ manyiitwo na andũ gĩkundi matwarwo mũtungi. Ndĩraigua atĩ tarĩki 24, tũkahũũrwo birigiceeni ya njaga tũkiuma wĩrainĩ. Atĩ mũthenya ũcio nĩ guo tũkamenya gũũkũ nĩ njeera.

Contact Z nĩ aamenyithia nĩ akandeehere caabaci gĩkundi mũthenya wa Yesũ. Naake mũũthigari ũngĩ mũraata nĩ aranjĩrĩire mũgate wa bofurũ na kilo ĩmwe ya cukaari. Mũthenya ũcio ndikahuutia ngima.

Gũtirĩ ranji na maaĩ, ota mũtugo, nĩ mahiinge. Kwanĩriĩrwo tũtigacooke wĩra. Tũikaare buroko. Ũguo nĩ ũhoro mwega. Kĩeha nĩ atĩ twahota kwaga kũrĩa ũmũũthĩ.Theero nĩ ciahingũrwo, arĩa maakwenda kũruta mĩrĩngĩti yao nja riũainĩ, marute; arĩa maakwenda gũthiĩ toro mathiĩ. Nĩ ndĩ mĩrĩngĩtiinĩ nja, ngĩthooma ibuku rĩa Kaggia. Nĩ ibuku ria bata, kĩgĩna kĩa hisitũria ya bũrũri. Kaggia ndaagakua, agũtũũra ta kĩrĩma gĩa Kĩrĩnyaga.

Nĩ thaa ikũmi na ĩmwe, irio nĩ ciooka. Tũreerwo tũrĩe na ihenya tũhingĩrwo.

Ũtukũ. No ibuku rĩa Kaggia ndĩrathooma. Andũ arĩa aingĩ njeera ĩno matithooma na matiũũĩ hinya wa gĩthoomo. Bũrũri ũngĩaga hinya wa wonjoria na wa ũteti rĩrĩa andũ aingĩ mathoomeete, makafundithio ithoomo cia ũfundi na cia tekinologia. Bũrũri ta ũyũ witũ ũtarĩ gĩthoomo kĩa ũndũire na gĩa kĩĩrĩu nĩ kĩa ũkoronia ti bũrũri nĩ kĩragaĩ; ndũteĩthia raiya, ũteithagia ngoronia na thũkũmũ cia nyakeerũ.

Mũthenya 23: Maaĩ gũtirĩ. Ũcũrũ gũtirĩ. Tũtindĩkĩĩtwo twerekeirio igandainĩ. Cioro cia igandainĩ itiraingĩrĩka nĩ ngi na mũnuungo mũbuthu. Itiĩrĩgĩĩte gũthaambio. Gwatukania na ng'aragu, ngi na mũnuungo, irumi na hũũro, mũndũ akaigua ta aakũgũrũka. Kweri nĩ ngũrĩkia kĩoho gĩkĩ itatumbũkĩĩte?

Ranji nĩ ngima na maaĩ mahiũ ma cumbĩ—atĩ tũringe njoka, irio nĩ tũkũrĩa hwaĩinĩ.

Ũmũũthĩ nĩ mũthenya wa gũtwara marufuku buroko toondũ rũũciũ nĩ birigiceeni nene. Oohwo makuĩĩte ta ndigiri. Kĩhingoinĩ hatirĩ icakũri, nĩ kuuga gũtirĩ teero. Mũndũ akuaga indo ciake, anyiitwo nĩ hake.

Tũrĩ buroko na indo ciitũ. Niĩ ndirĩ kĩndũ kĩngĩ ngũkuĩĩte tiga ngathĩĩti ya *Nation* ngũreeheirwo nĩ mũũthigari. Rĩu mahooya maiitũ nĩ gũtikagĩe teero rũũciũ kĩrooko

Mũthenya 24: Gũtiuma teero gũũkũ gwitũ Buroko C; thigari cia teero ciuuma Buroko A. No ti kuuga atĩ nĩ tũhonookeete, aaca. Thigari ciahoota gũũka Buroko ĩno twathiĩ wĩrainĩ.Ũmũũthĩ tũkũruta wĩra kinya thaathita, tũcooke buroko. Thaa cia mĩarahũko tũreeheirwo indo iria tũragithĩtie cia thigũkũũ ya mũrũ wa Maria. Ti andũ aingĩ makũrĩa irio cia njeera ũmũũthĩ, rũũciũ nooke.

Thaathita nĩ yaakinya. Twerwo na funjo tuume igandainĩ tware raini nja, tũrĩ njaga, tũhũũrwo teero. Kũrĩ oohwo makĩria ya magana mataandatũ arĩa marutaga wĩra igandainĩ. Mwena witũ wiki ũrĩ na oohwo 250. Wee teciirie, andũ 250 marutĩte nguo kĩhaaro kĩgima: ciana na maithe, athuuri na aanake. Ona nyamũ itiĩkagwo ciĩko ta ici.

Nĩĩ ndirĩ ndĩraruta nguo, ndũngamĩĩte thuutha mũhariinĩ, ngĩciiria wa gwĩka. Ngoro ĩmwe ĩranjĩĩra ndige kũng'eeng'ana na thigari, ndute nguo, hũũrwo birigiceeni; ĩrĩa ĩngĩ ĩranjĩĩra ndikairute, kaba gũthiĩ mũtũngi. Ngĩcũrania wa gwĩka, mũũthigari mũraata aanjĩĩta."Wee Professa, ũka?" Ndaathiĩ. "Ũrĩ na marufuku?" aanjũũria. "Aaca," ndamũcookeria. Aanjĩĩra ndute caati. Ndaaruta. Ahũũra caati birigiceeni, aanjookeria caati, aanjĩĩra thiĩ. Oohwo arĩa angĩ matiuuma na mũnyaka. Makũhũũragwo teero ya kĩĩnyamũ. No ti oohwo aingĩ manyiitwo na marufuku. Thigari ciarĩkia teero kĩwanjainĩ, ciooka maburoko gũtũrehere indo ciitũ cia thigũkũũ. Rĩu gũtirĩ birigiceeni ĩngĩ tũkũhũũrwo kinya thigũkũũ ya mũrũ wa Maria ĩthire. Tũkũrĩa indo ciitũ na thaayũ.

Mũthenya 25: Nĩ mũthenya mũnene gũũkũ njeera. Ihingo ciothe, tiga cia oohwo a kĩnyonga na a nditĩĩni, nĩ hingũre. Oohwo nĩ meetĩkĩrĩtio gũceeranĩra. Njeera ĩhaana ta itũũra rĩa arũme atheri. No Gĩkũyũ oigaga matumbĩ ma njamba matitũrĩkanagia.

Oohwo a nditĩĩni nĩ mararugĩrwo caabaci na gĩtoerwo kĩa nyama na caai wa gũikũrũkia caabaci. Ithuĩ no ngĩma o ĩrĩa tũrĩaga o mũthenya. Muohwo ũrĩa ũrugagĩra nditĩĩni nĩ mũraata, ní akũndeehere irio cia nditĩĩni ũmũũthĩ. Buroko ciothe no nyĩmbo cia ndũire irainwo nĩ ndũrĩrĩ. Nao oohwo Akrisiitũ meerutanĩirie mũno kũmeemerekia ũkirisitiano. Thigari na cio ciingĩrĩĩtie magendo kũingĩria (nyama cia hĩhĩo cia mbũri, njoohi ndũũrũ, thoota, thigara, bangi, mĩgate—indo kĩrũndo). Mareenderia muohwo wothe ũrĩ na mbeeca.

Ngima nĩ yatigara ũmũũthĩ, yacookio riiko. Nĩ oohwo aingĩ matanamĩhuutia. Ũmũũthĩ gũũkũ gũtirĩ ng'aragu kana kunu. No gũthembea nĩ hũni.

Mũthenya 26: No thigũkũũ ya Njesu tũratũhĩrĩra. Irio nĩ nyingĩ, thigara na bangi nĩ ta mahuti.

Mĩarahũko: Nĩ mathako ma *volleyball*, gatagatĩinĩ ga timũ ya Buroko B na C, andũ marerorera. Niĩ na Ogego na Onyango tũrĩ mĩrĩngĩtiinĩ tũkĩaria ũteti. Mũno makĩria tũkoragwo tũgĩcaaria njĩra ĩrĩa andũ aitũ mangĩtũmĩra meeherie ũndigitĩta bũrũriinĩ. Ningĩ nĩ twandĩkagĩra Amnesty, PEN na Ngũgĩ wa Thiong'o marũa o mweri tũgataarĩria mathĩĩna marĩa marĩ gũũkũ njeera. Marũa macio tũneaga *Contact Z* agatwarĩra Mũmbi. Naake Mũmbi akamatũma mũrĩmo.

Mathako nĩ mathira. C nĩ yahoota B. Ogego na Onyango nao nĩ macooka buroko yao. Irio cia hwaĩinĩ nĩ ciareehwo, ngima na mabooco. Ndingĩcirũma. Twera kooburũ wa riiko atũreehere maaĩ mahiũ ma caai. Ngũrĩa mũgate na caai. Ranji ndĩire caabaci na nyama cia mbũri. Mũrio ũcio. Tiga wee.

Ũtukũ. Ũũi kũhũũna-ĩ! Njĩrĩga kũhũũna ũũ o mweri ũcio ũngĩ hĩndĩ ĩrĩa ndaatwarĩĩtwo Thibitaarĩ Kenyatta. Ndaakoririe Mũmbi anjeetereire na kĩondo kĩa irio. Rũũciũ tũrĩ wĩra. Irumi na hũũro ciambĩrĩrie. Ng'aragu icooke njeera gũtũtharĩkĩra.

Mũthenya 27: Kũrĩ kĩbii kĩnene; tũtindĩkĩĩtwo twerekeirio wĩrainĩ. Thigari nyingĩ nĩ ta iraire baa, itirĩ irarĩũũkwo. Cioro cia gũũkũ wĩrainĩ nĩ hĩndĩ irathaambio. Nĩ ta gĩcegũ kĩa ngi.

Ranji nĩ mũtugo. Kooburũ wa riiko oiga gũtirĩ maaĩ ma caai. Atĩ mũndũ eenda kũrĩa cukaari wake na majani nĩ aarĩe. Toondũ thigũkũũ ĩrathirire ira, indo iria tũrareheirwo nĩ njeera rĩu nĩ marufuku. Rũũciũ thigari cia sikiurĩtĩ igatũcooka theero twathiĩ wĩra, ikuue indo ciitũ ciothe tũtigĩĩtie, ciinũkie mĩciĩ yao.

Mũthenya 28: Mathaa ma njeera nĩ maingĩ mũno na meegucagia kwĩgucia. Matirĩ gĩthimo. Matirĩ mũhaka. Mathiaga kahoora, kahoora, kahoora ta nguru. Maagucania na ihooru, ng'aragu, mbatha, irumi na hũũro, muohwo akaigua ta agĩgũrũka kana oorage arĩa mamũingĩte korokoroinĩ.

Ũtukũ. Rĩrĩa ndaaririkana marĩĩtwa maya: Kĩrĩnyaga, Nyandarwa, mbaara ya Tũmũtũmũ, ya Ndakainĩ, ya kayahwe, ya Naivasha, nĩ ngĩyaga na ũũmĩrĩru ngoro na mwĩhoko atĩ mbaara ĩno twambĩrĩirie ya demokirasia nĩ tũkũmĩrũa na hinya nginya tũhoote ndigitĩta na njaguuti ciake.

Mũthenya 29: Thigari igĩrĩ cia sikiurĩtĩ ciaruta muohwo rainiinĩ tũkiuma wĩrainĩ, cia mũhũũra teero, ciacooka ciaambĩrĩria kũmũhũũra mwĩrĩ ikĩmwĩraga atĩ arĩ na mwĩtotoro, nĩ mũndũ mang'aa. Gũtirĩ watho wĩtĩkĩrĩtie thigari kũhũũra muohwo. Watho ũgĩĩte atĩ muohwo eeka mahĩtia kana ang'athĩria mũũthigari atwarwo wabici ya mathinga, nĩyo *duty office*. Watho ũthiĩte na mbere kuuga atĩ thigari ingĩgũtha muohwo imũtihie, ĩĩtĩrwo borithi, ĩnyiitwo, ĩthitangwo. Mawatho maya mandĩkĩtwo wega ibukuinĩ rĩa njeera rĩĩtagwo, *Prison Act*. No anene a njeera matirũmagĩrĩra mawatho maya. Njeera, ota bũrũri, yaathagwo na mawatho ma gĩthũrĩ, ma ũndigitĩta, ma ũkoronia.

Mũthenya 30: Twaga kũrũmia ũteti na wĩtĩkio witũ wa ũũmakisisiti na ũrũme na ũũmĩrĩrũ; twage kwĩruta na ũcamba gũtongoria arĩmi-anyinyi na athũkũmi, bũrũri witũ ũgũtũũra mĩnyororoinĩ ya ũndigitĩta na ũkoronia wa nyakeerũ.

Aanake na airĩtu a bũrũri, athũkũmi na arĩmi-anyinyi, nĩ getha makorwo na ngiha cia mbaara ĩno ya keerĩ ya wĩyathi, nĩ mangĩrĩirwo mathoomithio filosofia ya ũũmakisisiti, mathoome na kĩyo mabuku ma Marx na Engels, V.I. Lenin, Mao tse-Tung, Castro na Che.

Macooke mathoome hisitũria ya mũng'eeng'ano wa njamba cia Vietnam na Kiuba. Thuutha ũcio mathoome mabuku ma Kwame Nkrumah, Amilcar Cabral, Frantz Fanon, Malcolm X, Oginga Odinga, Makhan Singh, Ngũgĩ wa Thiong'o na hisitũria iitũ ya mũng'eeng'ano wa wĩyathi. Ningĩ no kinya mamenye mũsimamo wa KLFA, mĩario na ciĩko cia ũcamba wa baragu cia KLFA na mathoome ibuku rĩa Kaggia, *Roots of Freedom*, nĩ guo mamenye ũrĩa kĩama kĩa Mau Mau kĩambĩrĩirie na nĩaa marĩ atongoria. Mũtĩ wa kaana nĩ atĩ aanake na airĩtu no nginya mafundithio ũũgĩ wa gũtũra na gũtũmĩra mĩcinga na makĩria mathoomithio atĩ mũcinga na karamu nĩ cio matharaita ma mbaara ya kĩĩrĩu. Tũkĩrũĩra wĩyathi wa bũrũri, Mau Mau nĩ yaatũthoomithirie atĩ no kinya andũ marute thakame yao ĩitĩrĩrio mũtĩ wa wĩyathi, nĩ guo ũkũũre.

Mũthenya 31: Ndaatinda ngĩthĩĩnio nĩ meeciiria mũthenya wothe. Ndiũũĩ nĩ kĩĩ. No hatirĩ ngaanja atĩ rũgendo rũũrũ rwa demokirasia, rwa wĩyathi wa bũrũri witũ, no mũhaka tũrũrĩkie kana tũkuĩre mũng'eeng'anoinĩ.

MWERI WA MWAMBIRIRIO 1984

Kuuma ndaikio ndumainĩ korokoroinĩ nĩ mwaka ũmwe na mĩeri ĩtaandatũ. Matukũ macio moothe ndũũraga nyariiragwo na ng'aragu, ngundi, haati na irumi itarĩ mũhaka. Rĩrĩa ndĩmũrwaru nĩ gũthaithana thaithanaga ndwarwo thibitaarĩ kana heeo ndaawa. Rĩmwe makaahũũra mbaara nene, makaanjĩĩkĩra theero ya maaĩ ndĩ njaga na makaanyiima irio mũthenya ũcio. Hatirĩ ngaanja atĩ ndigitĩta areenda thereende, ndĩmũturĩĩrie maru, ndĩmũgooce. Nĩakunoga nĩ gweterera toondũ ũguo ndirĩ hĩndĩ ngeeka ona ingĩkaraangwo na maguta kana mũndio mwaki. Niĩ ndĩ mbarĩ ya Iregi, mũihwa wa Karega.

Ke rĩu ngũtarĩrie mĩtũũrĩre na mĩtugo ya njeera. Ndũkahĩkĩke, thikĩrĩria: Gũũkũ tũigĩtwo na mwaka ũrĩa mũndũ aingĩrire njeera na kĩoho kĩrĩa mũndũ arehiirwo na kĩo. Mũndũ areehwo, aheeagwo kũngũrũ - caati ya mooko makuhĩ na thurarĩ ya kĩbandĩ na itirĩ mĩhuko. Mookoinĩ ma caati hekagĩrwo rũrĩ rũtune rwakuuga atĩ muohwo nĩ mũgeni. Eekĩra kũngũrũ akaheo naamba. Akeerwo atĩ rĩu arĩĩtagwo naamba ĩo. Rĩĩtwa rĩake na haki cia ũmũndũ ĩkaigwo thitoo hamwe na indo ciake. Agaacookerio akĩrekio.

Muohwo ũcio eetagwo *Stage 2 Prisoner*. Njũka. Ndooĩ mawatho ma njeera; ndooĩ mũiikarĩre, ũteti na ũmahuru wa njeera. Akoragwo na guoya mũingĩ mũno toondũ aakinya njeera o ũguo ambagĩrĩrio na mbaara nene nĩ icakũri. Thuutha ũcio agatwarwo *Duty Office,* akeerwo arute nguo, ahũũrwo birigiceeni. Aaruta nguo, mwĩrĩ wake ũgatharĩkĩrwo nĩ icakũri. Akorwo ti mũruu akeerwo athinũrie mũthita arorwo kana nĩahithĩte mbeeca kana mathaita ma mbaara thĩinĩ. Agacooka akaururio itina na mũtĩ na gũthiorwo nyee na mũthita. Ruo rũu, tiga.

Muohwo ũyũ *Stage 2* nĩameneetwo mũno nĩ oohwo arĩa matũũraga njeera nĩũndũ atĩ nĩ njũka, ndarĩ na ngiha ica ũũmĩrĩru, na ndooĩ gĩthwaĩri kĩa njeera. Mamwĩtaga nongwe kana maziwa lala. Ng'aragu nĩyo yamũhoota. Agĩaga kwĩrumia no eendie itina rĩake irio, kana eeneane atuĩke mũtumia wa njeera; kana agũrũke, atwĩke wakanyugĩ.

Muohwo aarĩkia mĩeri ĩtatũ ya magerio ma ng'aragu na ma mbaara nene ya meeciria na ya mwĩrĩ nĩahĩtũkaga thitĩji ĩyo, agathiĩ *stage 3,* rĩu nĩ *Junior Prisoner.* Akarutwo rũri rũtune, agekĩrwo rwa ngirini. Rĩu nĩoĩ hanini mĩtũũrĩre, ũteti na mawatho ma njeera. No gĩthwaĩri kĩa njeera ndakĩũĩ na no aarahĩtwo nĩ mende ahaicwo na kũhũũrwo na kũnyariirwo nĩ icakũri. Aikaraga na thitĩji ĩo handũ ha mĩeri 18. Ahĩtũka thitĩji ĩyo, eetagwo *Stage 4 Prisoner,* kana *Senior Prisoner.* Akarutwo rũri rwa ngirinĩ, ageekirwo rwa buruu. Rĩu nĩoĩ ũteti na rũthiomi rwa njeera, ona mawatho ma njeera rĩu amooĩ wega. Thigari rĩu itiramũnyariira na mende nĩciaatiganire naake. Mende nĩ arũme arĩa magwatagа arĩa angĩ njeera. Nĩngũheana ũhoro wao

makĩria thuuthainĩ.

Mũthemba ũngĩ wa oohwo nĩ Atooro. Makoragwo marĩ ikundi igĩrĩ. Arĩa moragĩra birithi magacooka kũnyiitwo na makoohwo. Mareehwo njeera meekagĩra kũngũrũ irĩ na rũri rũnene rwa buruu gĩthũriinĩ na thuutha wa caati ikandĩkwo *"special watch"* na ndemwa nene. Nao arĩa moragĩra njeera magacooka kũnyiitwo, maarehwo njeera meekagĩra kũngũrũ irĩ na rũrĩ rũnene rũtune gĩthũriinĩ na thuutha caatiinĩ makaandĩkwo *special watch* na mwandĩkwo mũnene mũtune.

Atooro aya macookio njeera maigagwo *Security Block* na matiĩtĩkĩrĩtio gũtukana na oohwo arĩa angĩ. Makoragwo marangĩirwo mũno nĩ thigari cia sikiurĩtĩ. Gũũkũ Kamĩtĩ maikaraga Buroko E na matiĩtĩkĩrĩtio kuuma buroko matarĩ na mũũthigari. Ona igandainĩ marutaga wĩra ooiki na maraangĩirwo mũno. Aingĩ ao nĩ andũ arĩa matũũraga njeera, matarĩ mĩciĩ raiya, na njeera matirĩ kĩharĩro na ũteti wao nĩ kwendia oohwo arĩa angĩ kũrĩ thirikaari ya njeera. Angĩ mendagia itina irio. Nĩũndũ wa mĩtugo yao mĩcaabu na ũteti wa ũhumũngaati nĩ mameneetwo mũno nĩ oohwo arĩa angĩ na nĩ manyariiragwo mũno nĩ icakũri. Oo matirĩ guoya, matũũraga mabangaga ũrĩa makũũra njeera. Rĩrĩa marĩ raiya wĩra wao nĩ kũiya na kũnyua bangi. Aingĩ ao marĩ ciana maarĩ *street boys*.

TURAASITI: Aya nĩarĩa marĩkĩĩtie gũthaambio (rehabilitation) meeciiria, makoona mahĩtia mao, makahoorera, makarũmĩrĩra mawatho ma njeera na ũthingu na ũhooreri. Meekĩraga kũngũrũ ya buruu ĩrĩ na mĩhuko. Makomagĩra itanda irĩ na mĩuuto, mĩrĩngĩti na macuuka. Irio ciao nĩ nyingĩ, hiũ na thuranĩre wega. Nĩ marĩaaga nyama Jumaine, Aramithi na Juumaa. Nĩ ataraamu igandainĩ. Nĩo mafundithagia oohwo arĩa angĩ wĩra. Nĩũndũ wa kũmenya ũfundi, nĩ matiĩtwo nĩ anene a njeera kũrĩ thigari imwe. Gĩĩthirikaari nĩ maitho ma njeera. Kwoguo nĩ meetĩkĩrĩtio gũceera thĩinĩ wa njeera matarũmĩrĩirwo nĩ mũũthigari, na gũtirĩ wabici ya njeera matangĩtonya. Mũũthigari ndangĩmarũgamia kana amahũũre teero. Kũngĩgĩa mũthukathuko wa oohwo, turaasiti (trusty) mateithagia thigari. Rĩrĩa mũũthigari atarĩ hakuhĩ, nĩo marũgamagĩrĩra oohwo. Turaasiti nĩ icoogi cia njeera.

Mũcaara wa wĩra wao nĩ ciringi ĩmwe mũthenya; oohwo aya angĩ maheagwo kĩng'otore mũthenya. Turaasiti amwe nĩ mahuru, nĩ meendagia indo cia njeera na hitho kũrĩ thigari. Angĩ mathondekaga biacaara ya magendo kwenderia oohwo arĩa angĩ thigara, bangi na ndaawa cia kũreebia. Aingĩ ao nĩ mende. Magũraga itina kũrĩ oohwo arĩa angĩ na irio, mbeeca, bangi na thigara. Amwe nĩ magũranĩĩte. Aingĩ moheetwo mĩaka mĩingĩ, arĩa angĩ maica.

OOHWO A MWANYA

WAKANYŨGĨ KANA WAZIMU: Aya nĩ oohwo arĩa arwaru mĩtwe na maikaraga *Security Block*. Kamĩtĩ maikaaraga Buroko E. Nĩ a mĩthemba ĩna.

1. arĩa mooheetwo toondũ wa kũgera ngero ta kũũraga atumia ao na ciana;
2. arĩa mathũkĩire mĩtwe njeera toondũ wa ng'aragu na mĩnyariirwo mĩingĩ ya mũthenya o mũthenya;
3. arĩa megũrũkĩitie nĩũndũ matikwenda gũthiĩ wĩra igandainĩ; na
4. arĩa mareehagwo nĩ anene a njeera makeerwo mĩtwe yao ti mĩeega nĩũndũ wa ũteti wao wa ũmang'aa.

Oohwo aya matiĩtĩkĩrĩtio gũtukaana na oohwo angĩ kana kuuma buroko yao matarĩ na thigari. Theero ciao itithaambagio, cinungaga mai na mathugumo na ciiyũire ngũngũni na ndaa.Aarĩa arwaru matitwaragwo thibitaarĩ Mathare, maheagwo ndaawa cia kũmahooreria - ndaawa ihũũraga meeciiria mao kinya ikamatua tubutubu. Rĩmwe na rĩmwe, kĩrooko mbere ya thinacaara, icakuri kĩrũndo ciũũkaga, ikahiingũra theero ciao, ikaambĩrĩria kũmahũũra hatarĩ gĩtũmi ona watho ndũĩtĩkĩrĩtie. Niĩ ndirĩ ndoona gĩĩko gĩa kĩĩnyamũ ta gĩĩkĩ. Andũ aya nĩ raiya a Kenya, andũ a bũrũri, andũ aitũ - atĩ handũ ha matwarwo thibitaarĩ nĩ kũrookeerwo na thiarĩ.

Mũthemba wa keerĩ wa oohwo a mwanya nĩ oohwo a ũteti. Wafungwa wa Siasa. Aya o na o matiĩtĩkĩrĩtio gũtukaana na oohwo a kawaida, maigĩtwo buroko ya sikuirĩtĩ. Njeera Naikuru na Eldoret, oohwo a ũteti meekĩraga kũngũrũ yandĩkĩtwo na thuutha na Gĩthũngũ: *special watch* na rangi mũtune. Rũmande Nairobi, oohwo a ũteti maikaraga buroko ĩmwe na wakanyugĩ. Gũũkũ Kamĩtĩ oohwo a siasa maikaraga buroko ĩmwe na oohwo a kawaida. (Mwaka wa 1986 oohwo a siasa Kamĩtĩ hamwe naaniĩ nĩtwanyiitirwo tũgĩtwarwo Buroko E, tũkĩhingĩrwo theero na wakanyugĩ. Anene a Kamĩtĩ maugaga atĩ ũteti na wathimũ nĩ kĩndũ kĩmwe, nĩ mũrimũ ũmwe. Twatwarwo Buroko E, njeera yathire icakũri itũrũmithie ruo. Twarookagĩrwo kĩrooko, hĩndĩ ĩrĩa Maara ateire nyina, tũkahũũrwo mbaara njũru tũrĩ njaga, na tũkauruurio matina na mĩti makĩrora marufuku. Thuutha tũkahamurithio tũiine *frog dance* na *butterfly dance*. Twahũũragwo kinya maithori na thakame igatheerera ta kĩguũ.)

Njeera ciothe cia Kenya, gũtirĩ oohwo mameenetwo na gwĩtigĩrwo ta oohwo a ũteti nĩũndũ atĩ nĩ athoomu, nĩ mooĩ ũteti wa bũrũri na mawatho ma njeera na ma bũrũri. Na atĩ nĩ marĩ njĩra cia gũtũmĩra ciama ta Amnesty, Africa Human Rights Watch na P.E.N International marũa magũthitanga anene a njeera na thirikaari. Wakeerĩ, matwĩkaga atĩ mahĩtia marĩa mekĩĩte,

makũgeria kũgarũra thirikaari nĩ mooru mũno; toondũ ũcio nĩ maagĩrĩirwo kũrũmithio ruo—kũhũrwo kĩĩmeeciria na kĩĩmwĩrĩ kinya mathereende, meete Moi, *Baba*. Ĩkoragwo ĩrĩ mbaara nene, mbaara ya maithori na thakame.

NDITĨĨNI: Aya nĩ oohwo a siasa arĩa maanyiitirwo, handũ ha gũtwarwo igootiinĩ maciirithio, magatwarwo njeera. Mekĩraga kũngũrũ ta oohwo arĩa angĩ no maigĩtwo buroko yao marĩ oiki. Matiĩtĩkĩrĩtio kuuma buroko yao kana kũmenyeka atĩ marĩ kuo. Na Gĩthũngũ nĩ kuuga atĩ marĩ *Solitary Confinement*. Njeera Kamĩtĩ oohwo a nditĩĩni maigĩtwo buroko igĩrĩ. Buroko H na Buroko P, na marangĩirwo nĩ thigari cia mwanya. Thigari iria ciĩhokeetwo nĩ njeera. Angĩkorwo nditĩĩni ũmwe nĩ aaratwarwo Kenyatta Thibitarĩ arĩ mũrwaru, njeera ng'ima ĩkĩragwo kaabiũ; oohwo makahingĩrwo hamwe na thigari iria ĩtarĩ cia sikiurĩtĩ. Irio cia nditĩĩni irugagwo mwanya na nĩ njega hanini kũrĩ iria iheagwo oohwo acio angĩ.

Oohwo a nditĩĩni matirĩ mũthenya wa kũreekio. Marekagio na watho wa Raisi. Ũhoro wa nditĩĩni nĩ mũheane makĩria ibukuinĩ rĩa Ngũgĩ rĩrĩa rĩĩtagwo: *Detained: A Writer's Prison Diary*. Kwoguo hatirĩ bata gũcookera ũhoro ũcio ibukuinĩ rĩrĩ.

OOHWO A KINYONGA: Aya nao mangĩĩtwo ikundi ithatũ: (1) arĩa meetereire gũitwo; (2) arĩa matwĩrĩirwo gũitwo no magacookia ciira riiko ; na (3) arĩa marĩ njeera rũmande, mathitangĩtwo na ũragani na ũici wa ũtuunyani wa gĩthũri. Amwe a gĩkundi gĩkĩ gĩa gatatũ nĩ mahootaga ciira, makareekio. Aingĩ ao moohagwo kuuma mĩaka 14 kinya maica. Arĩa angĩ magaitwo.

Oohwo a kĩnyonga maikaraga buroko igĩrĩ Kamĩtĩ. Buroko G na *condemned block* na makoragwo marangĩirwo mũno. Oohwo aya marĩ ũrũme mũno. Nĩmarũaga na icakũri rĩmwe na rĩmwe. Nĩmooĩ mawatho ma njeera na ma bũrũri na ciirainĩ matingiunwo mũtĩ. Nĩmooĩ ciira kũrĩ mawakiri aingĩ Kenya.

MARĨĨTWA MARĨA MATŨMAGĨRWO NJEERA

MAHURU: Ũyu nĩ muohwo ũrĩa wĩtagwo na gĩthũngũ, *Jail bird*. Eekagĩra kũngũrũ ya *Stage 4* no mookoinĩ ma caati makahũũrwo na mũhũri, ndemwa O. Nĩ ndemwa ya kwonania atĩ muohwo ũyũ nĩ *Ordinary*, atĩ aatwire njeera mũciĩ. Nĩĩndũ njeera nĩ kuo mũciĩ, muohwo ũyũ ndarĩ kahinga ka njeera atooĩ. Nĩ mũtaraamu wa ũteti na mawatho ma njeera.

Nĩ oĩ kererere haki ciake cia njeera. Nĩwe ũtongoragia oohwo rĩrĩa kũrĩ mbaara ya icakũri na oohwo. Anene a njeera nĩ mamwĩtigĩrĩte toondũ

wa siasa yake na ũũgĩ wa mawatho ma njeera. Ningĩ nĩandĩkagĩra kamiicina wa njeera marũa magũthitanga anene a njeera. Mũno makĩria anene a njeera moigaga mũndũ ũyũ nĩ "mtu wa wazimu." Makamũnyiita makamũtwara *security block* ya andũ arĩa arwaru mĩtwe, kana makamũikia mariamu makamũtwara njeera ndũrũ ta Naivasha kana Manyani. Mahuru amwe nĩ hũmungaati cia njeera.

Oohwo aingĩ a gĩkundi gĩkĩ kĩa mahuru nĩ a kĩama kĩa nding'ong'o, nĩ mende. Amwe nĩ mahikanĩtie. Mahikanagia mbere ya mũingĩ, *ũhiki mũtheru*. Njeera nĩĩrĩ moriirũ mayo, thikĩrĩria. Mende nĩ o marĩ mbeeca njeera toondũ nĩ meendagia thigara, bangi, ndaawa cia kũreebia na magendo. Ningĩ nĩ maiiyaga indo igandainĩ makeenderia thigari na hitho. Oohwo itonga meetagwo vizito kana taakuni (tycoon).

MANG'AA: Ũyũ nĩ muohwo ũrĩa ũng'eeng'anaga na mawatho ma njeera na gũkararania na thigari na maobithaa. Nĩoĩ gĩthwaĩri kĩa njeera na ũteti wake nĩ mũhiũ. Thigari na anene a njeera moigaga atĩ muohwo ũyũ nĩ mwĩtĩi, ee ngotoko na siasa yake nĩ yaagũthũkia njeera.

He mĩthemba ĩĩrĩ ya mang'aa: (1) Akili nyingi na (2) Mjuaji. Muohwo ũrĩa ũĩ gĩthwaĩri na mawatho ma njeera, ũrĩa ũrũagĩra kĩhooto na haki na gũtongoria oohwo hĩndĩ ya mũgomo, eetagwo 'Akili mingĩ'. Naake ũrĩa wĩkaga maũndũ ma ũrimũ na ũcamba, ta kũng'eeng'ana na thigari hatarĩ gĩtũmi, kwĩyoonania atĩ nĩ mũndũ wa bata—nĩ mahuru ma njeera, kana kũnyua thigara mũũthigari akĩmwonaga kinya agatũma oohwo arĩa angĩ mahũũrwo birigiceeni na monduuthwo na thimbũ, eetagwo Mjuaji. Mũtĩ ũngĩ nĩ atĩ muohwo wowothe ũũĩ gwĩtetera na ndarĩ guoya, eetagwo mang'aa nĩ aathani a njeera.

MDOMO MREFU/MIDOMO MINGI: Mũũthigari angĩkorwo nĩameneete muohwo augaga atĩ arĩ na "mdomo mrefu" kana "midomo mingi." Akaamwĩra "hii midomo ni takata" na akaambĩrĩria kũmũhũũra. Ciugo ici itũmagĩrwo mũno makĩria nĩ aathani a njeera kuonania atĩ muohwo mũna nĩ mũndũ mũũru, nĩ mũndũ wa kĩheereheere, mũndũ wa kĩywaĩ. Ona oohwo nĩ matũmagĩra ciugo ici rĩrĩa makũnegeenani. Ningĩ muohwo ũrĩa wĩtetagĩra, agatetera haki ciake, njeera yuugaga atĩ arĩ na "mdomo mrefu," nĩ mũndũ wa "maneno mengi," "mtu mbaya". Kũmũhooreria, njeera ĩmũheaga wĩra wa mũnyabaara wa buroko, na rĩĩtwa rĩngĩ, eetagwo caaci.

Caaci wa buroko nĩ mũndũ ũũĩ gĩthwaĩri kĩa njeera; mũndũ mang'aa kana mahuru. Makĩria nĩ mũndũ ũikarĩte njeera mĩaka mĩingĩ. Nĩ maitho ma njeera buroko. Wĩra wake nĩ kuona atĩ buroko nĩ theru, kũrũgaamĩrĩra oohwo rĩrĩa maraheeo irio, gũtara oohwo mũthenya maita matatũ nĩguo aakorwo muohwo nĩ oriĩte amenyithie njeera. Nĩ wĩra wake kuona atĩ buroko ĩrĩ na thaayũ na oohwo matirĩ na ũteti wa kũng'eeng'ana na mawatho ma

njeera. Muohwo angĩkorwo na ũteti ta ũcio caaci nĩ mũribootaga kũrĩ mũnene wa sikiurĩtĩ. Muohwo ũcio akarutwo buroko ĩyo, agatwarwo buroko ya wakanyugĩ. Mũcaara wa caaci wa buroko nĩ irio nyingĩ kũrĩ cia oohwo acio angĩ na nĩ mwĩtĩkĩrie gũkinda arũme matina kana kũhikania. Angĩkorwo caaci wa buroko nĩ mũndũ mũcaamũku nĩ aigaga nduka ya thigara, bangi na ndaawa cia kũreebia kũu buroko na hitho.

KUMEA PEMBE: Ũguo nĩ kuuga muohwo nĩ arakararania na mũũthigari, ndaararũmĩrĩra watho. Mũũthigari eeraga muohwo ũcio atĩ "amemea pembe na akicheza pembe hizo zitakatwa," kana akaamwĩra, "nitakupeleka kwa mkubwa akate pembe hizi." Kana akaamwĩra, "wewe umemea pembe, ukicheza na mimi nitakulima." Na ũkuhĩ, "kumea pembe" nĩ kuuga atĩ muohwo ndaarathikĩrĩrĩa mawatho ma njeera, nĩ mang'aa.

KARAŨ/PAĨĨ: Oohwa meetaga thigari na maobithaa, karaũ kana paĩĩ. Karaũ riumĩĩte Kĩrĩĩkanĩroinĩ, Solomon Karau, na paĩĩ nĩ "spy" na gĩthũngũ. Angĩkorwo mũũthigari kana obithaa nĩ mũũru mũno, nĩ mũndũ wendeete mbaara; oohwo moigaga ũcio nĩ karaũ. Oohwo mangĩona mũũthigari ookĩĩte na nĩ thigara maaranyua, moigaga paĩĩ nĩ mũũku; kana ũmwe wao akahuuha ngũri, agacooka akaanĩrĩra, "kuna kinaa, paĩĩ anakuja." Kuuga "kuna kinaa" nĩ kuuga kũrĩ na ũgwati, mũndũ na njĩra yake.

NONGWE/NGONGOWE: Ũyũ nĩ muohwo, mũũthigari kana obithaa ũtarĩ mũũgĩ, kĩrimũ. Ndooĩ gĩthwaĩri kĩa njeera no aheenio kana aarũũgio indo ciake. Mũũthigari angĩmenya atĩ muohwo mũna nĩ nongwe, ndooĩ mawatho ma njeera na ndarĩ na gĩthwaĩri kĩiganu, amũhũũraga o rĩrĩa eenda. Naake mũũthigari angĩkorwo nĩ ngongowe, muohwo nĩ ageragia kũmũtũmĩra na njĩra cia magendo. Oohwo nongwe nĩ mameenetwo nĩ oohwo arĩa angĩ; na ningĩ mende mangĩmenya atĩ muohwo ng'ania nĩ nongwe nĩ mageragia mũno kũmũtua mũtumia wa njeera, kana kũmũgwata na hinya. Marĩĩtwa mangi marĩa matũmagĩrwo njeera ma kwonania atĩ muohwo kana mũũthigari nĩ nongwe, nĩ "maziwa lala" na maigoya.

GŨKOMERA MATŨ/KULALIA MASIKIO: Mũndũ njeera nĩwe wĩkuagĩra marufuku make (marufuku meetagwo indo kana mali) na gũcaria macikani ya kũiga indo icio. Mũndũ angĩremwo nĩ kũhitha indo icio, akomere matũ nĩ inyiitagwo nĩ thigari kana ikaiywo nĩ oohwo arĩa angĩ. Ũndũ ũngĩ no kinya muohwo akorwo ahingũrĩĩte matũ na maitho ta thungura kana thiiya hingo ciothe toondũ birigiceeni ndĩanagĩrĩrwo, yũũkaga hii-na-hii. Ningĩ mũndũ ahota kũrũũgamio nĩ mũũthigari kwa ngafula, ahũũrwo birigiceeni na indo ciake inyiitwo na ahũũrwo mũno eerekeirio wabici ya mathitanga. Indo cia mũndũ ingĩnyiitwo oohwo arĩa angĩ moigaga atĩ muohwo ũcio nĩ

agũkomeire matũ. Ti mũcaamũku kĩĩmeeciiria, ndooĩ kwĩhũũga, nĩ nongwe.

MŨROGOTI: Nĩ muohwo ũrĩa ũtahũũnaga irio cia njeera, ũrĩa ũrogootaga maitĩki na gũcũna thaani oohwo maarĩĩkia kũrĩa. Rĩĩtwa rĩngĩ eetagwo, "mtu wa kinenge." Kĩnenge nĩ kuuga atĩ mũndũ arĩ na mũrimũ wa ng'aragu na wa thigara. Onaaga irio akaambĩrĩria kuigua njeme. Mũndũ ũyũ agĩeetha irio na thigara eekaga maũndũ maingĩ matarĩ ma mũtugo. Nĩ eendagia itina rĩake irio kana thigara kana agũtũmĩrwo nĩ mabiciĩ kũmaarutĩra wĩra nĩ guo mamũhe matigio kana gĩtiira kĩa jogoo. Muohwo arĩ kwambĩrĩria maũndũ maya ma kĩnenge, arĩĩkagia na gũtwĩka mũũmaraya wa njeera. Agwatagwo nĩ mende na thigari kana muohwo o wothe wĩna thuti ya nguĩko. Kana agatwĩka hũmungaati wa gũcuukaga oohwo arĩa angĩ kũrĩ aathani a njeera. Nĩ mũndũ gĩko. Njeera nĩ kuo ũngĩmenyeera arũme na matigio kĩnya.

MGONGAJI: Ũyũ nĩ muohwo kana mũũthigari ũrĩa ũkomagĩra indo ciene. Muohwo ahota kũneengera mũũthigari mbeeca agũrĩrwo kĩndũ (mũgate, thigara, bangi, kana ngathĩĩti) no handũ ha mũũthigari amũreehere kĩndũ kĩu, agakomera mbeeca icio. Thuuthainĩ muohwo monana na mũũthigari ũcio, mũũthigari akaamwĩra nĩaraarĩire mbeeca nĩ arĩmũcookeria; kana mũũthigari akeera muohwo athiĩ amũthitange gwa koigi wa njeera. Toondũ mbeeca nĩ marufuku njeera, muohwo ndaangĩthitanga mũũthigari ũcio. Angĩkorwo muohwo nĩ mahuru, aheenagĩrĩria mũũthigari ũcio, akamũne kĩndũ kĩa magendo amũkuĩre; mũũthigari eetĩkĩra gũkua, ageekĩra kĩndũ kĩu kĩnene; muohwo naake akamũhũũrĩra waya kũrĩ thigari cia sikiurĩtĩ. Mũũthigari ũcio akanyiitwo na magendo macio, akafutwo wĩra. Njĩka-na-njĩka ndĩrĩ marũrũ. Njĩra ingĩ thigari ituunyaga oohwo indo kana mbeeca, nĩ rĩrĩa mũũthigari atũmwo kwa andũ a muohwo akaagĩĩre mbeeca. Handũ ha areehere muohwo mbeeca icio, mũũthigari agacimeria.

Oohwo nao nĩ makomagĩra indo cia magendo cia thigari. Mũũthigari areehaga thigara na bangi njeera akaneengera muohwo amwenderie, muohwo naake agakomeera indo icio ciothe. Toondũ nĩ biacaara ya magendo, mũũthigari ndarĩ ũndũ angĩĩka, no gũtuma ũthũ na muohwo. Mũno makĩria thigari cieendagia magendo mao ũtukũ. Muohwo akoragwo theero thĩinĩ na nĩ hiinge na konji na mũũthigari ndarĩ na kĩhiingũro. Mũũthigari na muohwo makaambĩrĩria gũthogorana. Muohwo akeera mũũthigari arĩ na mbeeca na aareenda bagiti ya thigara. Mũũthigari akamũne, akamũrũgia. Akaamwĩra ndarĩ mbeeca na eenda gũthiĩ kũmũthitanga kwa mũnene wa sikiurĩtĩ, athiĩ. Ũcio ũgathirĩra hau.

Oohwo nĩ marũũganagia. Kũrĩ muohwo ũtahotaga gũkuua indo ciake cia magendo nĩ kuura maaĩ itina. Muohwo ũcio aneengeraga muohwo ũngĩ ũrĩa mũũmĩrĩru amũkuĩre indo icio kinya buroko. Handũ ha kũmũrehere

indo icio buroko, agaikomera. Aakinya buroko akeera mũraatawe atĩ nĩ ahũũrwo birigiceeni na indo ciaathiĩ.

TEERO: Kĩĩnjeera teero nĩ birigiceeni. Handũ ha gũtũmĩra kiugo birigiceeni, oohwo maatũmagĩra kiugo teero. Kiugo gĩkĩ kiuumanĩte na kiugo gĩa gĩthũngũ,"terror." Oohwo mahũũragwo teero marĩ njaga. Icakũri ciũũkaga buroko kĩrooko tene mbere ya thinacaara, ikeera oohwo maruute nguo kũrĩ na teero. Maaruta ikamahũũra mbaara nene, igacooka kamauururia matina na mĩtĩ, ikamagucia mĩcuthĩ na nyee. Thuutha ũcio ĩkahamurithia oohwo maiine ndaaci ĩĩtagwo, *"Frog Dance,"* ndaaci ya ciũra. Ndaaci ĩno nĩ kũrũgarũga ta kĩũũra mũndũ enyitĩĩte matũ, arĩ njaga na aikaarĩire magũrũ. Na cio thigari irĩ thuutha wake ikĩmũhũũra mateke, kũmuugĩrĩria na kũmũruma.Ndaaci ĩyo yaathira oohwo makahamurithio maiine ĩngĩ ĩĩtagwo, *"Butterfly Dance,"* ndaaci ya cĩhuuruta. Ĩno nayo ĩinangwo mũndũ arĩ njaga, aikarĩire magũrũ, nĩ kuo gũkaaba. Muohwo akeerwo atambũrũkie mooko na mĩena na aambĩrĩrie kũũmbũka na cio thigari ikaambĩrĩria kũmũtharĩkĩra na tũthimbũ, haati na ngundi. Thuutha ũcio akeerwo ambĩrĩrie gũkuruma akĩhũũragwo haati na gũikanio, na gũtirĩ watho ugĩĩte oohwo marookagĩrwo ngwareinĩ na irumi na thimbũ. Tũhũũragwo kinya amwe aitũ maagatihio mũno, amwe makounwo mbaru, maru kana mooko. Muohwo athiĩ kwa rĩgĩtaarĩ wa njeera toondũ wa gũtuurwo nĩ mbaru, rĩgĩtaarĩ akamũhee *Panadol* na *Aspirin* akamwĩra acooke buroko nĩ akũhoona. Rũũciũ na rũngĩ, muohwo agathiĩ kũrĩ rĩgĩtaarĩ kũmũthaitha amũhee marũa aathiĩ thibitaarĩ Kenyatta. Rĩgĩtaarĩ na anene a njeera maakoiga atĩ ti mũrwaru. Muohwo akaambĩrĩria kũbuutha mwĩrĩ thĩinĩ, akaaremeererwo nĩ kuuma theero. Hĩndĩ ĩo nĩ rĩo njeera ĩmwĩkĩraga mariamuinĩ, ĩkamũtwara thibitaarĩ.

Aingĩ matikinyaga thibitaarĩ, makuagĩra theero ciao kana njĩrainĩ maroreetio thibitaarĩ. Ũguo nĩ guo Mũngai Warũirũ na Titus Adungosi makuuire. Mũngai anyiitirwo nĩ TB na ndaaheagwo ndaawa kana gũtwarwo thibitaarĩ Kenyatta. Aathiĩ kwona ndagĩtaarĩ akarutwo kũu na makoofi na haati. Mũrimũ ũgĩkĩmũthũũgũna, kinya akĩremeererwo. Hĩndĩ ĩrĩa mookire kũmũũruta theero, mamũtware thibitaarĩ Kenyatta, aarĩ nuthu kĩimba. Ndaakinyiire thibitaarĩ, akwĩrĩire njĩrainĩ. Naake Adungosi aambĩrĩire kũharwo thakame arĩ Njeera Naivasha. Anene a njeera na marĩgĩtaarĩ makĩuga ti mũrwaru, nĩ kũheenani araheenania. Akĩhũũrwo mbaara nene, agĩcookio theero. Handũ ha thiku igĩrĩ ndaahootaga kwĩhũũra ngi. Agĩthiĩ kĩoro no anyiitĩrĩirwo. Thikũ ya gatatũ, njeera ĩkĩona kweri mũndũ nĩ mũrwaru, nĩ agũkua. Makĩmwĩkĩra mariamuinĩ, makĩmũtwara Njeera Kamĩtĩ nĩ guo atwarwo thibitaarĩ Kenyatta nĩ thigari cia Kamĩtĩ.

Mũthenya ũcio aareehwo anene a Kamĩtĩ makiuga matĩrĩ na ngaari ya kũmũtwara Thibitaarĩ Kenyatta nĩ aigwo Sick Bay, ngaari nĩ ĩkooneka rũũciũ. Rũũciũ rwa kinya, ngaari gũtirĩ. Akwire mũthenya ũyũ ũngĩ. Hĩndĩ ĩo ngaari

nĩ yoonekire ya gũtwara kĩimba Thibitaarĩ Kenyatta ngĩgathimwo kũmenyeeke nĩ mũrimũ ũrĩkũ wa mũũragaga. Matanamũikia mariamuinĩ, maambĩre kũmuoha bĩngũ mooko na maceegera magũrũ atĩ ndaagakoorwo nĩ gwĩkwĩthia ekwĩthitie, arũge mariamu, oore. Mamũrutire bĩngũ na maceegera rĩgĩtaarĩ wa Thibitaarĩ Kenyatta oigaga atĩ Adungosi nĩ mũkuũ biũ kwa biũ. Kweri kũrĩ Mũũkenya ũngĩohèera Moi na Kanũ?

KŨHŨŨRĨRWO WAYA: Gũcuukwo kũrĩ aathani a njeera. Makĩria oohwo nĩ mahũũranagĩra waya mũno kana makahũũrĩra mũũthigari akuuĩte magendo.

RAINI/LAINI: Nĩ njĩra cia gũcaaria magendo. Kwa mũhiano, muohwo akĩenda kũgũra irio riiko, athiaga kũrĩ mũbicii akaamwĩra: nĩ ndĩreenda irio, wahota kũnjohanĩria raini? Mũbicii eetĩkĩra, magathogorana. Ningĩ muohwo no athiĩ kũrĩ thigari mũraata amwĩre aamuohanĩrie raini ya kũmũreehere thigara, mũgate, bangi, ngathĩĩti kana kĩndũ kĩngĩ kuuma raiya. Mũũthigari eetĩkĩra, muohwo akamũneengera mbeeca cia indo icio. Raini nĩ itiinagio ta makĩria ya riiko akorwo muohwo ndarĩ na mbeeca cia kũrĩha mũbicii kana kooburũ wa riiko.

KŨHŨŨRA MAI/GŨTINDIKA MAI: Ngindano. Oohwo arĩa makindaga arũme arĩa angĩ, meetagwo nding'oing'o kana mende. Muohwo angĩkorwo nĩ mende, andũ maugaga atĩ nĩ wa Kĩama Kĩa Nding'oing'o. Maama nĩ muohwo ũrĩa wendagia itina njeera, maraaya. Maama ũrĩa ũrĩ ngumo gũũkũ Kamĩtĩ aabatithitio, "Mama Ngina." Anuungaga ta thegere.

HESABU: Mũndũ ohwo kiugo kĩa mbere kũmenya nĩ Hesabu. Oohwo mataragwo maita mataano mũthenya. Ihinda rĩa gũtara rĩakinya, mũũthigari aanagĩrĩra, akauga: Hesabu, Kaba! Muohwo agĩceerwo nĩ gũkaaba ahũũragwo mbaara nditũ. Keerĩ, ithabu rĩngĩhĩtana, thigari ciaambagĩrĩria kũruma na kũhũũra oohwo. Ningĩ no kinya oohwo maikare makaabĩĩte kinya ithabu rĩingĩre. Gũtirĩ kĩndũ kĩngĩ kĩnyariiraga oohwo ta gũkaaba. Niĩ nĩ ndaaregire gũkaaba, ngĩheo marũa nĩ ndagitaarĩ toondũ iru rĩmwe rĩakwa ti rĩega. Nĩ ũndũ ũcio ndiindaga ngĩrumwo nĩ thigari na maobithaa atĩ nĩ ndĩreetua mũndũ wa bata.Rĩmwe na rĩmwe njĩĩragwo no kinya ngaabe. Ndaarega ngaikio kĩnya thikũ mũgwanja. Njeera mũndũ agĩaga kwĩyũmĩrĩrira, atuagwo maigoya nĩ icakũri.

GĨTHWAĨRI KĨA NJEERA: Nĩ rũthiomi rwa wara na mũng'eeng'ano rũrĩa rũtũmagĩrwo njeera nĩ thigari na oohwo. Maheeni makagarũranio, magatwĩka ũhoro wa ma na maagetĩkĩĩrwo atĩ nĩ ma. Kwa mũhiano, muohwo agĩnviitwo nĩ thigari na bagiti va thigara, aatwarwo wabici va mathitanga,

agarũraga gĩthwaĩri, akoiga atĩ nĩ mũũthigari ũkũmũreeheire thigara icio na thuutha ũcio mũũthigari amũnyiita. Ũguo nĩ kuuga atĩ muohwo "amemkatia askari kiswahili." Mũũthigari akorwo ndarĩ na gĩthwaĩri kĩiganu, akafutwo wĩra toondũ atĩ nĩ akũingĩrĩtie marufuku njeera. Niĩ nĩ ndaanyiitirwo na wembe mwaka wa mbere Kamĩtĩ. Nĩ ũndũ wembe nĩ marufuku njeera, ngĩtwarwo wabici ya mathitanga nĩ mũũthigari. Twaingĩra wabici, mũũthigari akĩhũũra thuruutia, akĩĩra obithaa, "Afandi, nĩ ndaanyiita muohwo ũyũ na wembe, akwendeete kwĩyũũraga na guo". Obithaa, arĩ na maraakara gĩkabu kĩgima, akĩnjĩĩra ndĩmũtarĩrie kũrĩa ndutĩte wembe ũcio. Akĩuga areenda "ukweli na uwongo". Niĩ toondũ ndiaarĩ na gĩthwaĩri kĩiganu gĩa kwĩyoohora mathitanga, obithaa akĩuga ndaarwo mũtungi ndĩ njaga nĩ geetha meenye atĩ njeera ti thingira kwa baaba. Ndaikarire theero thikũ ithatũ itarĩ nguo kana kĩĩ.

NAAMBA YA NJEERA: Mũndũ arĩ kuingĩra njeera aheagwo naamba — naamba ĩyo ĩgatwĩka rĩĩtwa rĩake. Niĩ ndaingĩra Kamĩtĩ mwaka 1982 ndaaheirwo naamba 661/82. Naamba ĩno ĩrauuga atĩ nĩ kwarĩ andũ 660 mooheetwo mbere yakwa mwaka 1982. Naamba ya njeera ĩtumagĩrĩĩrwo caatiinĩ gĩthũriinĩ. Muohwo angĩnyiitwo atarĩ na naamba gĩthũriinĩ aikagio kĩnya thikũ mũgwanja kũrĩa kaafu.

KĨNYA/MŨTŨNGI/NETI/IRIMA: Nĩ marĩĩtwa ma theero ĩria muohwo aikagio auuna watho wanjeera. Na Gĩthwaĩri ĩĩtagwo nyumba ndogo na Gĩthũngũ, *"punishment cell"* kana *"solitary confinement"*.

MANENO: Muohwo akĩeenda kwona Koigi wa Njeera, athiaga *duty office*, akauga atĩ arĩ na "maneno" toondũ ũcio nĩ eetĩkĩrio kwonana na Koigi wa Njeera. Nĩ kũrĩ karani wa maneno na nĩ kũrĩ mũthenya ũrĩa Koigi wa Njeera onanaga na oohwo arĩa marĩ na maneno. Koigi wa Njeera nĩ Gaitharĩ, nĩ wee ũhiũragia mũcarica njeera. Etigĩrĩtwo mũno nĩ thigari na oohwo toondũ nĩ we hinya njeera. Thigari, obithaa na oohwo mamwĩtaga "Afandi," "Mũnene" kana "Mkubwa." Ndatengũragwo.

MARIAMU: Nĩ ngaari ya waya ĩrĩa ĩkuuaga oohwo rĩrĩa magũtwarwo igootiinĩ, njeera ĩngĩ kana thibitaaarĩ. Na Gĩthũngũ ĩĩtagwo, *Black Maria*. Yakĩĩtwo na cuuma theri. Rĩĩtwa rĩngĩ ĩĩtagwo mawaya.

AFANDI/ WABANDI: Muohwo wothe no kinya eete thigari na maobithaa, Afandi kana Afande. Ũcio nĩ watho. Kũrega nĩ mbaara nene. Niĩ ndaakinya njeera o ũguo, ndaikarithirio thĩ nĩ Obithaa ngĩrwo meenye atĩ njeera ti Yunibaasiti kũrĩa twĩtaga andũ, "sir," "mister," kana "professa." Akĩĩnjĩĩra atĩ no kinya njĩĩtage thigari na maobitha "Afandi." Niĩ nĩ ndaaregire kũrega

biũ gwĩta thigari na maobithaa, Afandi. Ndooririe Koigi wa Njeera nĩ watho ũrĩkũ ugiĩte muohwo eete thigari kana obithaa, wabandi, na nĩ areemirwo nĩ kũndarĩria. Njeera cia Kenya itirĩ ciaceenjia makinya; itũmagĩra o mawatho ma mũkoronia Ngeretha. Tamaka atĩ ona magĩtũruma nĩ matũmagĩra kĩugo, "nigger". Irumi iria mũkoronia Ngeretha atũruumaga na cio. Irumi nuungu. Hiihi nĩ mooĩ ũrĩa kĩugo "nigger" kĩugĩte? Nĩ mooĩ ũrĩa kĩĩndeemaga ngoro magĩgĩtũmĩra? Ũkoronia nĩ mũrimũ mũũru wa meeciiria.Nĩ woragia tombo.

NAARI/ TINGA/ NGWARA: Nĩ marĩĩtwa ma ibiriiti iria ithondekagwo nĩ oohwo njeera na hitho cia kũmuunia thigara. Muohwo agĩnyiitwo na kĩmwe gĩa cio, ahũũragwo hatarĩ tha. Kĩbiriiti kana mwaki nĩ marufuku njeera.

KAIRO: Nĩ rĩĩtwa rĩa muohwo ũrĩa ũthaambagia cioro njeera. Wĩra wa cioro njeera nĩ wendeetwo mũno nĩ oohwo. Gĩtũmi nĩ toondũ nĩ ũrĩ wĩyathi wa gũthiĩ kũndũ guothe njeera thĩinĩ muohwo atarũmĩrĩirwo nĩ mũũthigari. Keerĩ, kĩoro nĩ kuo indo cia marufuku ihithagwa na no kuo thigara na bangi cieendagĩrio na kũnyuĩrwo. Nĩ kuuga atĩ Kairo nĩ wee mũrangĩri wa indo icio na nĩ ahegwo mũcaara nĩ eene indo icio. Muohwo akĩnyuĩra thigara kĩoro no mũhaka ahee Kairo, "kĩfgenga." Thigari itieendaga kũhũũra birigiceeni kĩoro nĩ kũigua magigi. Cioro cia njeera ciũiyire ngi, iguunyũ, mbĩa na maaĩ marĩ na rũrenda rwa mai. Nĩ iria rĩa mathugumo na oohwo matirĩ iraatũ.

RAIYA: Nĩ nja ya njeera. Muohwo areekio oigaga ndathiĩ raiya kana akauga, "nita kwenda raia kesho". Mũndũ areehwo njeera oraagio nĩ oohwo arĩa angĩ: "raiya kũhaana atĩa?" kana akoorio na Gĩthwaĩri: "ulitoka raia lini?"

MŨNYORORO: Nĩ rĩĩtwa rĩngĩ rĩa njeera. Nĩ araumire mũnyororo... Gũũkũ nĩ mũnyororo no tũkainũka. Tũrĩ mũnyororo. Ũguo nĩ kuuga atĩ tũrĩ njeera.

MBEECA CIA NJEERA

Mbeeca njeera ciĩtagwo majani. Nĩ mĩthemba ĩĩrĩ: (a) mbeeca cia kawaida na (b) thigara ya *rooster* (jogoo). Mbeeca cia kawaida iria itũmagĩrwo njeera nĩ nooti, kuuma ciringi ikũmi kinya igana. Ciringi mĩrongo ĩĩrĩ ciĩtagwo kĩbaaũ na ciringĩ igana, maathai. Nĩ raithi kũhitha mbeeca cia karatathi njeera kũrĩ mbeeca cia cuuma. Na cio thigara cia *rooster* itwĩkaga mbeeca ciaingĩra njeera. Thigara ĩmwe nĩ ciringi na ĩĩtagwo *"stick"*. Kwa ũguo muohwo arĩ na *stick* mĩrongo ĩĩrĩ, arĩ na kĩbaaũ. Nĩ kuuga atĩ muohwo arĩ na *stick* ĩmwe kana ciringĩ ĩmwe no agũre nguĩko ya itina kũrĩ maraaya ma njeera. Nguĩko

ya ndagĩka ithatũ na ĩkagĩrwo kĩoro. No cioro cia njeera itirĩ mĩrango. Nĩ ũndũ ũcio arĩa maraakindana mangĩigua andũ makĩingĩra kĩoro, mareekanagia na ihenya na mũndũ agathiĩ na njĩra yake. Nĩ ta magui makihaicana.

Thigara ya Jogoo nĩ yo ĩnyuagwo njeera nĩ ũndũ ĩrĩ raithi na nĩ ĩrĩ hinya mũingĩ ta bangi. Marĩĩtwa mayo nĩ maingĩ. Ĩĩtagwo "fegi," "kuku," "stick," kana "jogoo." Na kĩo ngĩtira gĩĩtagwo, "kifgenga," "kipisi," "kibingiri" kana "nuthu." Bangi nayo ĩĩtagwo, "kaya," "zion," "shada," "joint," "widi," kana "poti."Bangi, thigara, ndaawa cia kũreebia na indo ciothe cia magendo ciingĩragio njeera nĩ thigari na maobithaa.

MACIKANI: Mbeeca na thigara cia *rooster* nĩ cio indo iria irĩ bata mũno njeera. Toondũ muohwo arĩ na mbeeca kana thigara ndaagĩhũũta, anyoote nĩ thigara kana aage gũthooma ngathĩĩti o mũthenya. Ningĩ muohwo arĩ na mbeeca ndaatwaragwo mũtũngi, nĩ ahakaaga thigari. Wagatatũ, thigara na mbeeca nĩ igũraga nguĩko ya itina. Indo ici nĩ marufuku njeera, itiĩtĩkĩrĩtio nĩ watho. Muohwo agĩnyiitwo na cio, aikagio mũtũngi mĩthenya mũgwanja na akaarĩa kaafu. Nĩ ũndũ ũcio o muohwo nĩ acaaragia handũ ha kũhitha indo ciake. Kĩĩnjeera, handũ hau heetagwo, "macikani." Muohwo ndahithaga indo ciake macikani ĩmwe, arĩ macikani gĩkundi. Nĩ ahithaga mbeeca rũtumoinĩ rwa mũrĩngĩti kana agatuma mũhuko na hitho mũrĩngĩtiinĩ wake kana thĩinĩ wa kũngũrũ njegekeinĩ ya caati. Kana agathondeka macikani kĩgandainĩ kũrĩa arutaga wĩra. Muohwo angĩkorwo ndarĩ macikani kĩgandainĩ kana theero, oohangĩrĩra indo ciake nyeeinĩ, no maũndũ mangĩruunda, agaciikia itina. Macikani ĩno ĩĩtagwo, "buuti" kana "trunk."Makĩria indo iria ihithagwo itinainĩ nĩ mbeeca, thigara, bangi na marũa. Macikani ĩno ĩrĩ haaraihu, thĩinĩ wa mũtuura wa mai, ndĩkinyagĩrwo nĩ birigiceeni no muohwo ahũũrĩirwo waya nĩ muohwo ũngĩ. Itina rĩrĩ bata mũno njeera. Nĩ rĩo buuti ya gũkua marufuku, nĩ riendagio mbeeca kana thigara cia kũgũra irio, na nĩ itinga rĩa nguĩko.

IRIO CIA NJEERA

Irio cia njeera no iria mũkoronia aheega andũ aitũ marĩ oohe—ũcũrũ, ngima mathũkũma na mabooco. Muohwo arĩaga irio ici kinya akaarĩkia kĩoho kana hiihi akue. Mũndũ athiĩ njeera kĩndũ kĩa mbere ambaga kũmenya nĩ mũnuungo mũũru wa irio. Ti hĩu na itirĩ maguta, bithaarĩ kana cumbĩ. Nĩ gũtherũkio itherũkagio ta cia ngũrwe. Ningĩ ti irio cia kũhũũna, nĩ cia ngũtega mbĩa. Ũcũrũ ndũrĩ cukaari, ũrugĩĩtwo na mũtu mũbuthu, ũiyũire ndoogo, mbũcĩ, nyenje, ngi na mai ma mbĩa. Ti ũcũrũ nĩ makima maria maheagwo ngũrwe. Ngima nayo nĩ mũtu mũbuthu, iyũire tũgunyũ, mũthanga, mbũcĩ;

na ndĩngĩakĩrĩka kanua nĩ kũnuunga. Mbooco ikoragwo na mbũcĩ ngiri na ngiri, igunyũ, mahiga na mbĩa iruganĩirio. Nyeeni cia kũrĩa ngima nĩ makerũro ma mathũkũma kana ma mabooga matarĩ cumbĩ kana kĩĩ.

Jumaine, Aramithi na Juumaa watho ugĩĩte oohwo maheeo nyama. Nĩ ma nyama nĩ ciũũkaga, no itirĩagwo nĩ oohwo, cirĩagwo nĩ thigari na maobithaa. Iria ciatigara ikagaayano nĩ mabicii. Nĩ cio mabicii macookaga kwenderia oohwo arĩa angĩ kana kũgũra mũkindano na cio. Oohwo mareehagĩrwo mahĩndĩ na thubu nĩ mathambio ma nduramu iria ciuuma nyama. Maguta na cumbĩ nĩ ireehagwo no ciendangĩrio thigari nĩ kooburũ wa riiko. Cukaari na caai nĩ marufuku njeera o ũrĩa mũkoronia nyakeerũ aatwĩte. No nĩ wega kũririkana atĩ hĩndĩ ya ũkoronia, oohwo Athũngũ na Ahĩndĩ nĩ maheagwo cukaari, mĩgate, iria, caai na nyama o mũthenya. Irio ciao ciarĩ thuranĩre na cia kũhũũna. Rĩu oohwo Athũngũ and Ahĩndĩ maarĩaga irio iria irĩaagwo nĩ oohwo oothe Kenya. Kũndũ maheagwo irio cia mwanya, irio njega na thuranĩre, no njeera ya Rũmande Nairobi. Kũu maheeagwo mĩgate, caai na iria kĩrooko. Ranji, waru mũkarange, nyama na mbooga; na hwaĩinĩ nĩ caabaci, nyama, mbooga na caai. Ithuĩ oohwo andũ airũ tũkĩheagwo irio cia ngũrũwe.

Ningĩ ũndũ ũngĩ ndoonire ndĩ Rũmande Nairobi nĩ atĩ: Ahĩndĩ na Athũngũ nĩ meetĩĩkĩrĩtio nguĩko na atumia ao. Harĩ kanyũmba karĩa matwaragwo ka nguĩko hakuhĩ na *Duty Office*. Ndĩ rũmande nĩ ndooririe Obithaa ũmwe ũhoro ũcio, naake akĩnjookeria atĩ Ahĩndĩ na Athũngũ magĩrĩa ngima na mbooco no marware ndigaana toondũ atĩ matimenyerete irio icio. Ndaamũria ũhoro wa kũmetĩkĩria nguĩko njeera, akĩĩnjĩĩra ndaakwenda siasa ciakwa. Agĩthiĩ, akĩndiga na gĩkou kĩa maraakara kĩrĩ mũmero.

Irio cia kawaida njeera (ngima, mbooco na mathũkũma), oohwo macĩĩtaga *musosi*; na guo ũcũrũ *mũgĩrĩ* kana *maporegi*. Maguta meetagwo *kawaiti* kana *maũiro*. Muohwo agienda irio ciake cikorwo na maguta nĩ kũgũra agũraga maguta kũrĩ kooburũ wa riiko kana kũrĩ oohwo mabicii.

Nĩ kũrĩ irio cia mwanya ithondekagwo nĩ mabicii na hitho cia kwenderio oohwo arĩa marĩ na mbeeca kana thigara. Irio icio nĩ cia mĩthemba ĩtatũ: (a) mandodo; (b) makoko; na (c) chebe-chebe. Mandodo nĩ mbooco igatukanio na thũkũma, igakaragwo na maguta na itũngũrũ wega na igeekĩrwo cumbĩ. Waciona ũkaambĩrĩria gũita mata nĩ thuti. Bakũri ĩmwe ya mandodo yeendagio thigara igĩrĩ cia *rooster* kana ciringi igĩrĩ. Kiumia kĩmwe kĩa mandodo nĩ bagiti ĩmwe ya *rooster* kana ciringi ithaano. Makoko nĩ makũro ma ngima, makarutwo nduramuinĩ, magakimanio na maguta, itũngũrũ na cumbĩ. Magacooka magatukanio na nyama magekĩrwo mwakiinĩ wa makara, makahĩa kahoora handũ ha mathaa gĩkundi. Mũrio wa irio icio ndũrĩ gũũkũ. Bakũri ĩmwe ya makoko nĩ *stick* 3 kana 5. Makĩria oohwo arĩa mahotaga kũgũra irio ici cia magendo nĩ vizito kana a kĩama kĩa nding'oing'o.

Chebe-chebe nĩ cio irio iria irĩ ngumo na goro njeera toondũ irĩ mũrio mũno na ikarugwo iharĩrĩirio wega.Nĩ mbooco, thũkũma, nyama, mboga na itũngũrũ, ikarugwo na maguta matheri na mwaki wa makara. Nĩ ta irio irugĩirwo hobunainĩ. Ciendagio *stick* 7 kana 10 bakũri. Makĩria ithondekagĩrwo mende na ciana ciao kana muohwo o wothe ũrĩ na mbeeca kana thigara cia jogoo. Ona ũcũrũ nĩ wendagio. Mũrũrũ (mũkebe) ũmwe nĩ *stick* ĩmwe kana ciringi ĩmwe. Kwendia irio na magendo nĩ biacaara nene njeera, na ĩkoragwo ĩrĩ ngwatanĩro ya mabicii na kooburũ wa riiko. Mũbicii mũũgĩ na mwara nĩ athũkũmaga mbeeca kĩrũndo o mweri. Kũrĩ uumaga njeera na mũhuko mũraaya wa mĩkari. Kooburũ wa riiko naake angĩkorwo nĩ mahuru, ndakomeire matũ, nĩ atongagĩra riiko. Ũhahami ũrĩ njeera nĩ ta mũrimũ wa mũtũngũ.

MTAMA: Nĩ irio, thigara, bangi, iria, theremeende, caai, mĩgate— indo ciothe iria mende atũmagĩra akiuuha "mũhiki". Nĩ kuuga atĩ mtama nĩ mahũrũũra makũgucĩrĩĩria mũhiki. Arũme amwe, makĩria aanake aya anyinyi, toondũ wa ng'aragu na nyoota wa thigara nĩ meneyenaga, mageetĩkĩra gũtuĩka ahiki njeera nĩ guo moone indo ici. Ũkoroku ũgatũma mũndũ eendie mwĩrĩ wake.

KANA: Nĩ rĩĩtwa rĩa ngima njeera. Kawembe nĩ gakima karĩa muohwo athimĩĩrwo nĩ thirikaari aheagwo. Ũtungu wa gakima kau nĩ ta wa kawembe. Kwa ũguo oohwo mageetaga kawembe kana gĩciicio.

KAAFU/KAVU: Nĩ irio iria iheagwo muohwo arĩ kĩnya. Na Gĩthũngũ ciĩtagwo, "penal diet." Nĩ ngima kawembe·na gĩkombe kĩa maaĩ nginya muohwo akauma kĩnya. Oohwo maatwaragwo kĩnya mahĩtania na aathani a njeera kana maanyiitwo na marufuku. Oohwo matanatwarwo kĩnya maambaga kũhũũrwo mbaara ndũrũ nĩ thigari. Gũũkũ Kamĩtĩ oohwo marĩ mũtungi maitagĩrĩrio maaĩ mahehu o kĩrooko marĩ njaga, magacooka makahingĩrwo theero hehoinĩ. Maũndũ marĩa twĩkaagwo gũũkũ Kamĩtĩ nĩ ma kĩĩnyamũ biũ na bũrũri ũyũ nĩ witũ, tũtirĩ ahooi.

AICI NA NG'AANO CIAO

Andũ arĩa me njeera cia Kenya, aingĩ moheirwo ũici, ũtuunyani, ũragani na ũũgwati wa atumia na ciana cia tũirĩtu na hinya. Andũ aya mareehwo njeera nĩ maambagĩrĩria kwĩgana na kũheana ng'aano cia ngero maanagera. No ũici nĩ wa mĩthemba mĩingĩ. Tathikĩrĩria ngũtaarĩrie:

MŨICI WA MTAA: Nĩ mũici ũrĩa ũrĩ ujuzi wa ũfunji manyũmba, eene matarĩ mũciĩ. Akaiiya indo iria agĩhota gũkuua. Rĩmwe mũici ũyũ okaaga

na ngaari (matatũ kana vikaabu) akamĩiyũria indo, agathiĩ gũciendia na imwe agatwara mũciĩ kwa nyina kana gwa kanyanya wake. Mũici wa mtaa ndarĩ ũrũme, nĩ kĩguoya kĩrĩa kĩnene. Angĩkorererwo nĩ eene mũciĩ oyaga magũrũ. Magũrũ magiaga kũmũteithia, akanyiitwo, akooragwo nĩ kĩrĩndi na mahiga.

MŨICI WA ROKETI: Mũici ũyũ wa roketi (rocket) ahaicaaga nyũmba ũtukũ, agatiinia mabaati, akaingĩra nyũmba eene marĩ toro. Akaiiya indo iria akwenda, makĩria nguo, mbeeca na indo cia riiko, akaumĩra mũrango, Agĩkorwo nyũmba yakĩtwo na tĩĩri na mĩtĩ, mũici wa roketi, eenjaga mũũngũ wa kũingĩra nyũmba kana agathingũra nyũmba akaingĩra. Eene nyũmba magĩhindũka, mamũigue no amoorage toondũ akoragwo na fanga. Mũno makĩria, mũici wa roketi ndetagĩrĩra mbaara ya eene nyũmba, aumaga nyũmba ta ngĩrĩ. No rĩrĩa marĩ aingĩ, marĩ ũrũme ta wa huuri. Mafunja nyũmba, magookĩria eene mũciĩ, makaamba kũmahũũra mbaara njũru na makagwata mũtumia mwene mũciĩ na ciana ciake cia airĩtu. Marĩkia ũguo makamahingĩra kĩoro, magacooka makagwata mũthuuri mwene mũciĩ itina na ihĩĩ ciake. Thuutha ũcio makaiiya kĩrĩa makwenda na makooraga mũthuuri mwene mũciĩ kana andũ othe mũciĩ ũcio na mafanga. Gĩĩko kĩa ũcangiri kũna. No aici makĩheana ũcangiri ũyũ, magũtheka tũnua tũgakinya itara.

MŨICI WA FIXI/MGONGAJI: Ũyũ nĩ mũici ũthoomeire ujuzi wa maheeni. Ndatuunya andũ indo ciao na mbaara, atũmagĩra maheeni na wara. Athiaga ciathĩinĩ kana ing'ang'ainĩ, akeera andũ atĩ nĩ oĩ ciama cia kwonjorithania mbeeca ikaingĩha. Ta kuuga wamũne ciringi igana akariga kĩama igatuĩka ciringi magana meerĩ. Nĩ mũici ũrĩ kanua maguta na ekĩraga nguo cia goro, thuuti. Nĩ ũndũ wa nguo icio ciĩna riiri na kanua cukaari nĩ ahootaga kũheenia andũ aingĩ, akamatuunya mbeeca ciao. Aici a Fixi nĩ o maaraga karata mũkĩrainĩ wa bara, Nairobi magatuunyana mbeeca na wara. Angĩ a aici aya matũmagĩra ndini na wara. Meeraga andũ arĩa meetĩkanĩtie na Njesu atĩ marĩ na maaĩ ma kuuma Rũũĩ Jordan; maaĩ ma muoyo. Atĩ mũndũ agĩnyua maaĩ macio ndarĩ hĩndĩ agakua. Makeendia o mũcuuba wa maaĩ ciringi ta igana kana makĩria. Andũ magakĩhũũmbũũta maaĩ, nao aici no mbeeca cia irimũ marakindĩra makonia. Mangĩona nĩ makũmenyeka rũgongo rũu, magakũũra. Magathiĩ rũgongo rũngĩ.

MŨICI WA NYIKA/ NDINGA: Ũyũ nĩ mũici wa ngaari. Ndarĩ ngaari atagĩiya. Nĩ oĩ kũhingũũra na nĩ ndereba njamba. Aciiaga ũtukũ kana mũthenya, eene matarĩ hakuhĩ. Aiiya atwararagĩra itonga iria igũũraga ngaari cia kũiyo. Ndonga na yo ĩkoragwo na andũ yandĩkĩĩte, marĩ mĩtũkĩ ya njũkĩ, makwambũũra ngaari ĩyo yoothe, ĩkeendio icuguruuma.Tene mũici wa nyika

ndaarĩ ũrũme, ndaakuaga mathaita ma mbaara. Aangĩkorererwo nĩ mwene ngaari aatemaga ihenya. Ahĩtio nĩ mũtino, akanyiitwo, akoragwo nĩ kĩrĩndĩ na mahiga. No matukũ maya, aici a ngaari marĩ na ũrume mũno, mararuta eene ngaari ngaariinĩ na mĩcinga mũthenya, makamooraga na magathiĩ na ngaari.

MŨICI WA BAKUBAKU: Mũici ũyũ athoomeire ũici wa kũruta andũ mbeeca mĩhuko: gũkũũra arũme ibeeti, gũtuunya atumia haandibaga, bangiri irĩ mooko na ndũgĩra irĩ matũ, na kũgutha thaa na ngobia. Ũyũ nĩ mũici mũcaabu ta ngi; nĩ mũndũ ũnyamaragia aruti-wĩra mũno baathiinĩ, matatũinĩ, sitijiinĩ cia baathi na mĩceemanioinĩ ya ũteti. Gũtirĩ mũici ũmeneetwo nĩ raiya ta ũyũ. Agĩnyiitwo akĩiya nĩ kũragwo oragagwo nĩ mũingĩ na mahiga. Ona gũũkũ njeera mũici wa bakubaku ndaheagwo gĩtĩĩyo nĩ aici acio angĩ toondũ ona o nĩ amaiiyaga marĩ raiya.

MŨICI WA PARAPATA: Mũici ũyũ athiaga ndukainĩ ĩrĩa nene ta cia Nairobi taarĩ kĩndũ akwenda kũgũra. Akoragwo eeyoheete nguo cia goro, thuuti na tai. Akaambĩrĩria gũthooma thogora wa indo na gũithukia. Rĩrĩa mwene nduka atarona, mũici ageekĩra kĩndũ mũhukoinĩ kana kĩnenainĩ, akoima. Angĩonwo nĩ mwene nduka, aumaga ndukainĩ ta thiiya ĩguthũrĩtwo kĩmaamo.

MŨICI WA ROBAARĨ: Mũici ũyũ atũmagĩra hinya gũtuunya andũ indo ciao. Akoragwo na matharaita—mũcinga kana fanga agĩthiĩ kũiiya, no ndathiaga arĩ wĩki. Makoragwo marĩ gĩkundi ta kĩa mĩitũ ĩtaano kana makĩria. Mathiaga kũrĩa kũrĩ mbeeca ta beengi, matukainĩ marĩa manene, mĩkaawainĩ ya aatarii na mĩciĩ ya ndonga. Ona ngaari nĩ matuunyaga eene cio na mĩcinga mũthenya barigici. Nĩ aici makoragwo meeharĩirie mũno, marĩ ũrũme mũingĩ na nĩ merutĩte gũkua kana moorage mwene indo na maikue. Matirĩ tha, mooragaga andũ oothe kũrĩa maingĩra. Njeera, aici aya, marĩ ngumo mũno na nĩ aatĩĩe nĩ aici arĩa angĩ hamwe na icakũri. Meeragwo atĩ nĩ njamba, ti aici nĩ ũtonga mareetha ta athũkũmi arĩa angĩ. Ona raiya, aici a robaarĩ nĩ aatĩĩe toondũ marĩ mbeeca, mĩciĩ mĩnene na mĩthaka, marĩ ngaari cia goro na ciana ciao itwaragwo cukuru na ngaari. Ningĩ aici aya nĩ marutaga mbeeca kĩhũmba hĩndĩ ya harambĩ. Amwe ao nĩ atongoria a kanitha matũũrainĩ mao na nĩ matwĩkaga ageni a gĩtĩĩyo hĩndĩ ya harambĩ. Aici aya manyiitwo nĩ thirikaari matuagĩrwo gĩkuũ, makareeho Njeera Kamĩtĩ, magaitwo. Maciini ya gũitana gũũkũ Kenya ĩkoragwo gũũkũ Kamĩtĩ. Nĩ ũndũ ũcio andũ arĩa matwĩrĩirwo gũkua nĩ thirikaari marehagwo njeera ĩno.

MŨICI WA FOJARĨ: Mũici ũyũ nĩ mũthoomu kinya kĩrathi gĩa kanaana kana gĩa ikũmi na igĩrĩ. Karamu nĩ ko ithaita rĩake rĩrĩa atũmagĩra akĩiya.

Aiiyaga ceeki ya mũndũ, ya kambuni nene ya biacaara kana ya thirikaari, agakobia thaĩri wega, agathiĩ kũruta mbeeca beengi. Kũu beengi akoragwo na mũraata, mũruti-wĩra kũu, ũrĩa ũfunjaga ceeki ĩo naake akagaĩrwo kĩhũmba kĩa mbeeca. Nĩ mũici mwara mũno. Agĩkaanyiitwo akoragwo aiite ngiri na ngiri cia mbeeca.

MWIZI KUMA: Ũyu nĩ mũciĩ ũrĩa ũgwataga atumia na ciana cia airĩtu na gĩthũri. Ameneetwo mũno nĩ aici arĩa angĩ hamwe na thigari cia njeera. Ahũũragwo mũno nĩ thigari. Akĩhũũrwo eeragwo nĩ thigari atĩrĩ: Kaĩ ũtangĩhikia mũtumia waku kũrĩ kũnyiitaga atumia na hinya, nyamũ ĩno. Rĩmwe akarutithio nguo nĩ thigari, akeerwo onie oohwo mũcuthĩ ũrĩa waiyire nguĩko kana akagwatwo nĩ mende itina na hinya nĩ guo atĩ aigue ruo ta rũrĩa mũtumia aigwire amũgwata. Njeera, njeera nĩ kwa maũndũ.

Ona gũtuĩka atĩ andũ aya makoreetwo meekĩĩte ciĩko cia kĩĩnyamũ, kĩohwo kĩao nĩ mĩaka ĩtaano tu, handũ ha moohwo maica. Andũ arĩa moohagwo na mahĩtia maya, aingĩ nĩ aarimũ a cukuru cia mũthingi nĩ kũnyiita twana twa cukuru. Andũ arĩa angĩ magwataga ciana cia tũirĩtu na matinyiitagwo kana kuohwo nĩ mpii na Raisi wa bũrũri. Ona Yunibaasiti nĩ kũrĩ aarimũ gĩkundi magwataga airĩtu a Yunibaasiti. Mũirĩtu agĩrega na nguĩko aheagwo maakisi cia thĩ kana akagũithio kĩgeranio. Bũrũri nĩ wagĩrĩire kũgĩa na watho mwerũ wa kũhũũrana na njangiri ici cia ũgwatani Yunibaasiti.Nĩ kũrĩ andũ angĩ moohetwo njeera ĩno toondũ wa kũgwata ng'ombe na mbũri. Andũ aya meekaga ciĩko ici cia kũgwata nyamũ nĩa rũgũrũ, bũrũri wa Aabarũia.Hiihi nĩ kĩĩ? Nĩ mũtugo wao wa ũndũire kana nĩ ũcangiri?

NGUĨKO NJEERA

Nguĩko ya kawaida ya mũtumia na mũndũ-rũme ndĩtĩkĩrĩtio njeera, ona gũkuhĩrĩria mũtumia kana kũmũhuutia gũtĩtĩkĩrĩtio. Akorwo mũndũ oheetwo mĩaka ikũmi kana makĩria, watho wa njeera ugĩĩte no mũhaka eterere nguĩko kinya akareekio. Ũrĩa wonaga ndegwa ciigĩtwo kiugũ kĩmwe ihaicanaga, njeera cia arũme ihaana ũguo. Arũme matũũraga mokĩĩtie njeera. Amwe mareemwo gũkirĩrĩria thuti ya nguĩko, makaambĩrĩria kũhaica arũme arĩa angĩ na thuutha kana makamagwata ũtukũ na hinya. Makĩria andũ arĩa magwatagwo na hinya nĩ oohwo njũka, aanake anyinyi. Rũũciinĩ muohwo ũcio athiĩ kũriboota ũhoro ũcio *duty office*, Obithaa ũrĩa ũrĩ wabici akaamwĩra nĩ kũheenania araheenania, athiĩ na ndakaanacooke wabici ĩo rĩngĩ. Hwaĩinĩ ũcio muohwo ũcio akagwatwa na hinya hĩndĩ ya keerĩ nĩ arũme gĩkundi. Muohwo ũcio aguunagwo nĩ gũthaama buroko ĩo. Ke ndarĩrĩrie ũhoro ũyũ makĩria.

Ng'aragu njeera nĩ ĩtumaga mũndũ-rũme ahikio nĩ mũndũ-rũme ũrĩa ũngĩ. Aheeagwo irio naake akaheeana itina o hwaĩinĩ. Aanake arĩa anyinyi nĩ o mahotagwo mũno nĩ ng'aragu, makaambĩrĩria kwendia matina mao irio. Mũndũ-rũme arĩ kũhikĩra ũrĩa ũngi gũũkũ njeera, eetagwo mwana kana mũtumia wa njeera. Mũthuuriwe eetagwo na Gĩthwaĩri mende. Mwana eekagĩra mende wake maũndũ maingĩ: kũmũhũũrĩra nguo na gũkoma naake. Kĩndũ atahotaga kũhe mũthuuriwe no kaana. Mende naake nĩ irio na thigara acaragia na kĩndũ kĩngĩ gĩothe mwana wake aakwenda. Indo icio nĩ cio cĩĩtagwo mtama. Mwana aangĩhĩtĩria mende, aagekũmũhe gĩtĩĩyo na kũmũtuga nĩ ahũũragwo na ndaangĩgũthĩra, no kũrĩra na gũthaitha mende wake atige kũmũhũũra. Angĩrega na itina ahũũragwo mbaara nditũ na akaingatwo "mũciĩ." Maũndũ maya moothe nĩ mooĩyo nĩ anene a njeera na nĩ mameetĩkĩrĩitie. Makĩria thigari nĩ ciũĩ ũyũ nĩ mende na ũyũ nĩ mwana. Anene a njeera moigaga atĩ aakorwo mũndũ nĩ etĩkĩra kũhika, atũke mwana, hau nĩ hake; nĩ athiĩ na mbere gũkindwo. Kĩndũ njeera itendeete nĩ ũmaraaya, andũ kũnyiitagwo cioro magĩkindana kana kũgwata muohwo ũngĩ na hinya.

Kũrĩ arũme angĩ matuĩkaga maraaya, matirĩ athuuri ao, meendagia itina kũrĩ mũndũ wothe ũkwenda kũgũra. Itina rĩendagio bakũri ya mbooco kana thigara ĩmwe ya jogoo. Ona thigari imwe nĩ imagwataga. Kũrĩ angĩ meetagwo "njĩka na niĩ njĩke." Aya nĩ araata eerĩ mateithanagia kĩĩnguĩko. Ũmwe agakinda ũcio ũngĩ, naake akagarũrũka agakindwo nĩ ũcio ũngĩ. Nĩ ta mbwe igĩrĩ cia njamba. Ningĩ kũrĩ thigari ciendagia itina kũrĩ oohwo toondũ wa ng'aragu. No itina rĩa cio rĩrĩ goro, rĩendagio kĩbaaũ. Muohwo agĩkinda mũũthigari okaga kwĩgana ũrĩa mũũthigari akũraramaga nĩ mũrĩo. Andũ othe theero ng'ima makagwa thĩ na mĩtheko.

Oohwo arĩa meekaga maũndũ maya nĩ arĩa kaingĩ mahoteetwo nĩ ng'aragu na mbaara ya njeera, mĩnyamaario ĩyo ĩkamaagithia ngiha cia ngoro na mwĩrĩ. Andũ aingĩ arĩa marĩ njeera matiĩkaga maũndũ maya. Na nĩ mameneete mende na ciana ciao mũno. Mende amwe nĩ atĩĩye nĩ anene a njeera kũrĩ thigari imwe toondũ wa kũmenya ũfundi. Aingĩ ao maatuire njeera mũciĩ. Maacookio njeera makoiga raiya gũtiraikarĩka, nĩ kaba njeera.

MWERI WA KEERĨ 1984

Mweri ũyũ nĩ guo baragu wa KLFA, Dedan Kĩmaathi, aiitirwo nĩ thũkũmũ cia Ngeretha gũũkũ Kamĩtĩ toondũ wa gũtongoria mbũtũ ciitũ cia kũhũũranĩra wĩyathi. Kĩmaathi aiitirwo tarehe 18, 1957, thaathita ũtukũ. Aatanaitwo nĩ ageretio mũno, ona akaheo mbeeca, nĩ nyakeerũ mũkoronia nĩ guo athareende, atuĩke ngaati ya mũkoronia. Naake akĩrega, kũrega ki. Eerire mũkoronia atĩ akorwo nĩ arahaarwo athiĩ kĩoro kana eekĩre mbeeca icio mũbiibi igirie rũharo.

Mũkoronia nĩ ang'othirio nĩ ciugo icio cia ũcamba na ũũmĩrĩru. Agĩkĩĩra Kĩmaathi atĩrĩrĩ: "Marshal, hiihi nĩ ũringanĩirwo atĩ ithuĩ nĩ ithuĩ Ngeretha na tũting'athagĩrio. Nĩ ithuĩ twathaga thĩ, mweri, riũa na njata. Wee harĩ ithuĩ ũrĩ gathingiriri." Kĩmaathi naake akĩmũcookeria: "Macio wanjĩĩra thiĩ kĩoro ũkamathugume, niĩ guoya ndituĩrie. Thikĩrĩria, niĩ nĩ njĩtĩkĩtie, ngetĩkia na wĩtĩkio mũũmũ ta cuuma atĩ mũthenya ũmwe, ndĩ muoyo kana ndĩ mũkuũ, andũ aitũ nĩ makahaicia beendera ya wĩyathi Kamũkũnji, na ciana ciitũ nĩ igathooma na ciandĩke hisitũria iitũ ya ũcamba."

Kĩmaathi oragwo, athikirwo gũũkũ njeera Kamĩtĩ, ona ũmũũthĩ mbĩĩrĩra yake ĩragangĩrwo nĩ icakũri cia njeera. Mũthenya ũmwe, na ndĩroiga ũguo hiinyĩrĩire, nĩ tũkamũruta njeera Kamĩtĩ, tũmuohore bĩngũ, tũmũthike Nairobi gatagati na maithori na thakame iitũ ya ũcamba.

Nĩ ũndũ ũcio irebeta rĩrĩ ndĩraandĩka haaha mũhuro nĩ rĩa kũririkania njiarwo atĩ Kĩmaathi nĩwe gĩthima giitũ kĩa ũcamba na Mau Mau nĩ kĩgĩna giitũ kĩa ũthingu na mwĩhoko witũ.Tiga gũthiĩ mũihwa thikĩrĩria:

Kĩmaathi
Thũkũmũ ndarĩ oima gũũkũ
Mĩgũnda ĩĩrĩa nĩ yake
Iganda ici nĩ ciake
Beengi ici nĩ ciake
Na iria nĩ njaguuti ciake
Cĩĩhumbĩte tai ya ngũkũ
Iraatũ cia igera
Na ngobia igemeetio na doola

Mĩrango yoothe ya ũtonga
Ya ũũgĩ
Ya ũteti
Nĩ maahiingĩre
Magĩtũhiingĩrĩria nja mburainĩ
Bũrũri makĩũtua nguruunga
Ya ũici na ũtuunyani

Maguta ma bũrũri nĩ o manyuaga
Ithuĩ tũnyuuaga mũũnju
Tũkaria mũhu ta huko ya iganjo

Ta rora
Thĩĩna ũtũhumbĩĩte ta gĩkuũ
Mĩĩrĩ iitũ ĩgatarũka ta kĩondo gĩkũrũ
Maithori na ruo nĩ rũũĩ rũraatherera

Tũtũmĩre ũthingu waku
Ũrũme na ũũmĩrĩru wa Njeenũrũ Kago
Wĩtĩkio na ũcamba wa Makhan Singh
Bũrũri nĩ witũ
Tũtikaũrekia

Kĩmaathi aarĩ njamba, aarĩ baragu ya bũrũri. Tũtikariganĩrwo nĩ ũtungi na ũthingu wake.

Mweri ũyũ nĩ wathira. Nĩ ũtukũ. Nĩ ndarĩĩkia gũthooma kabuku geetagwo *Mũgambo wa Atongoria*. Rĩu ndĩrathooma kangĩ gagũĩtwo *Hisitũria ya Hũmungati* ndĩratũmĩirwo na hitho nĩ mũrũ wa maitũ Waititũ. Marũainĩ maake araanjĩĩrire: "Maina witũ, tũbuku tũu ndaagũtũmĩra nĩguo ũmenye atĩ andũ amwe aitũ arĩa tweciiragia maarĩ mwena witũ, mwena wa bũrũri, hĩndĩ ya mbaara ya wĩyathi, maarĩ acuukani, njaguuti cia mũkoroni. Andũ aya ũmũũthĩ nĩ o thirikaari. Ũtonga wa bũrũri nĩ o makaragia na atumia ao mathiaga na maciindĩci. Rĩrĩa ithuĩ twarutire thakame iitũ ĩitĩrĩrio mũtĩ wa wĩyathi nĩguo ũkũre, tũthiaga magũrũ, tũrĩ njaga na twĩkonoteete nĩ ng'aragu na thĩĩna. Na cio ciana ciitũ ciatuĩkire cia ngoriai. Nĩ ma Kenyatta ndakooherwo nĩ hisitũria."

Tũbuku tũũtũ twarĩĩtie ũrĩa taitai, tũkonia na hũmungaati cia mĩthemba mĩingĩ ciacũnaga ngoronia ngeretha itina na kũũraga njamba cia bũrũri. Keerĩ, andũ ta Eliud Mathu, Mĩcohi wa Gĩkonjo, Tom Mboya, Harry Thuku, John Mĩcukĩ, Isaiah Mathenge, G.K. Karĩithi, James Gĩcũrũ, James Kĩbcra na macibũ ta Njiiri wa Karanja, Josiah Njonjo, Magũgũ Wawerũ, Richard Gĩthae na angĩ aingĩ nĩ makumĩtio mũno tũbukuinĩ nĩ mũkoronia ngeretha toondũ wa kũmũnyita mbaru hĩndĩ ya mbaara iitũ ya wĩyathi. Aingĩ a andũ aya nĩ manyariirire andũ mũno na kũũraga itungati, atumia na ciana matarĩ na tha.

Gatatũ, hũmungaati ici no cio ciekĩrire thaĩri Janũari 1957 kuuga Kĩmaathi aitwo nĩ ngoronia ngeretha.

MWERI WA MACHI 1984

Mũthenya 1: Nĩ twambĩrĩria mweri ũngĩ. Hatirĩ na mwĩhoko atĩ mbaara ĩrĩa tũrahũũrwo ya kĩĩmeeciiria na ya kĩĩmwĩrĩ nĩ ĩkũregaregerio na irio nĩ tũkũheeywo cia kũingana na thuranĩre irĩ na baitameni. Tũhũũragwo tũkĩragwo atĩ tũrĩ thũ cia Moi na Kanũ, atĩ tũrĩ aici, atuunyani, oragani na aakomiunisiti. Arĩa maratũnyariira maheagwo mũcaara wa igooto, mĩciĩ kwao marĩaga ngima na maaĩ ma cumbĩ na ciana ciao ithiaga njaga.

Maratũmĩrwo nĩ thirikaari ĩno ya ndigitĩta ta thimbũ cia kwonjia bũrũri wao. No oo matiramenya. Nĩ kĩeha.

Mũthenya 2: Kĩronda gĩkĩ kĩrĩ bũrũri no kũneneha kĩraneneha; gĩgatuuma hĩndĩ ĩrĩa mũingĩ wa bũrũri, ũtongoretio nĩ kĩama gĩa ituĩka, ũkaarũgama—uuge na mũgambo ũmwe: Nĩ twarega na nĩ twarega thirikaari ya gĩthũri. Aanake na airĩtu mooe mĩcinga, moimĩre kĩharo kũng'eeng'ana na mbarĩ ya karĩa-nĩme, mbarĩ ya gĩitĩrĩra wa kĩonoria.

Mũthenya 3: Ngi irĩ na thigũkũũ ũmũũthĩ. Gũtirĩ maaĩ, cioro itirĩ irathaambio. Ona ũcũrũ tũtinaheeywo kĩroko. Hiihi tũkũũrĩa riita rĩmwe mũthenya ũyũ kana twĩrwo gũtirĩ irio kinya rũũciũ? Karaũ ũrĩa ũrĩ *duty office* nĩ aagũũka gũtũmenyithia kana nĩ tũkũrĩa kana tũtikũrĩa na irumi, njiinũ na matharau.

Riũa nĩ rĩambĩrĩria gũtuma rũgendo rĩerekeire toro, make'enga-arĩithi nĩ maambĩrĩirie kwĩyũmba, arĩithi maambĩrĩria kũinũkia ng'ombe. Hiihi nĩ tũkũũrĩa ũmũũthĩ? Karaũ ndarĩ aroima wabici.

Nduramu ikuĩĩtwo na maceera nĩ ciambĩrĩria kũingĩrio buroko. Nĩ tũkũũrĩa. Nĩ kĩĩ hiihi tũrugĩirwo, nĩ nyenje na ngi? Nĩ kwanĩrĩrwo tware raini, twĩkĩrĩrwo irio. Niĩ ngomeete o mũrĩngĩtiinĩ njetereire raini ĩhiũke. Mũũthigari nĩ anyona, ookĩĩte na hinya. "Kaĩ wee Maina ũtakũũrĩa?" aanjũũria. Ndaamwĩra nĩ ngũrĩa, njetereire raini ĩnyihe. Aanjookeria na maraakara: "Kwenda kwa laini haraka. Wacha umang'aa. Hapa si Yunibaasiti, nĩ jela". Ndaamũria, "Rĩu nĩ atĩa ndeeka toondũ ũrahiũria mĩromo?" Aanjĩĩra, "Sitaki upuzi, kwenda kwa laini!"Ndaatigana naake, ndaathiĩ mũhariinĩ. Irio nĩ ngima njĩthĩ na thũkũma njoru, ciiyũire nyenje, ngi na tĩĩri. Wona tũkĩĩrĩa, weciiria irugĩĩtwo na ngorono. Ng'aragu ndĩrĩ njamba, ke ngwĩre.

Nĩtwahingĩrwo. Rĩu ningĩ no rũũciũ, tũrookerwo na irumi, ngundi na mĩtĩ ya mathanwa. Rũgendo rũũrũ nĩ rũritũ, maitũ, no toondũ nĩ ndeerutĩire na wendo na ũcamba nĩ ngũrũrĩkia.

Mũthenya 4: Tũkũrookeirwo na maiiria nĩ icakũri kũhũũrwo birigiceeni. Twerwo tuume theero, tũkaabe baraandainĩ, theero ihũũrwo teero. Twoima. Marĩĩkia kũhũũra theero teero, matũhamurithia tũrute nguo tũhũũrwo mĩĩrĩ birigiceeni. Niĩ ndaarega kũruta thuruarĩ, kooburũ wa birigiceeni eetwo nĩ mũũthigari. Ti mũndũ mũũru. Eera mũũthigari aahũũre birigiceeni ndĩ na thuruarĩ. Mũũthigari aanjĩĩra na maraakara na irumi ndegerie thurarĩ. Ndaaregeria, aikia njara yake thurarĩinĩ, ahaambata thuutha na mbere.

Ndaaga marufuku, anjiikania na kũu ta ndĩ takataka. Baraanda ĩkũhaanaga gĩthĩnjĩro.

Ũcurũ nĩ wareehwo. Ũranuunga ta kĩoro kĩa irima na ũiyũire ngi na nyenje. Twerwo tũũnyue naihenya tũthiĩ wĩra. Amwe aitũ maaunyua, arĩa angĩ matigana na guo. Mabicii nĩ makũũwendia kũrĩ oohwo a kĩnenge. Rĩu twerekeirio wĩrainĩ na thimbũ.

Mĩaraho: Tũtinarĩa ranji, atĩ gũtirĩ mũtu na maaĩ. Tũkomeete buroko na ng'aragu iitũ; ngengere ĩhũũrwo tũcooke kĩaro.

Rĩu tũtindĩkĩtwo na mbaara nene tũroretio igandainĩ. Uũi,wa maitũ! Ũyũ nĩ guo wĩyathi twarũĩire?

Hwaĩinĩ: Irio nĩ ngima kawembe na thubu mũrũrũ wa mathũkũma. Ona cumbĩ ndũrĩ. Kweri gũtirĩ kĩndũ kĩrĩ bata, kĩrĩ riiri ta wĩyathi. Mũndũ muohe, mũtunye wĩyathi wake ahaana ta matangari ma nguo maikĩtio mbĩĩrĩrainĩ. Nĩ twarĩa, rĩu tũrĩ theero. *Contact Z* arĩ gũũkũ ũtukũ. Nĩ aandeehera mabuku meerĩ. Ibuku rĩa Mao Tse-Tung, *Four Essays on Philosophy* na rĩa Huey Newton, *Revolutionary Suicide* na marũa gĩkundi kuuma kũrĩ araata na aameemba a Amnesty na P.E.N. International. Rĩu ndĩrandĩkĩra Mũmbi mĩhari ĩno:

Kũrĩ Mũmbi,

Nĩ ndanyiita marũa maku hamwe na indo icio ingĩ. Nĩ wega mũno. Ũkwenda ũririkane atĩ thigari cia mũng'eeng'ano nĩ wee naaniĩ na andũ arĩa oothe aitũ meendeete bũrũri ũyũ witũ. Tũthakarĩte nĩ ũndũ wa ũthingu witũ na kĩyo giitũ na wendo mũriku wa bũrũri. Twĩ na hinya na ũkeenĩ mũnene tũnyiitanĩire kĩnya gĩkĩ kĩa wĩyathi.

Nĩ ndagũtũmĩra wendo wa ngoro yakwa na hinya wa mũng'eeng'ano. Wee ndũkaamake, yuuraga nĩ ĩkĩyaga.

Mũthenya 5: Karamu nĩ itimũ riitũ, ibuku nĩ ngo iitũ. Tũthoome, tũthoome na kĩyo na tũmenye gũthondeka mĩcinga nĩ ũndũ mbaara ya kĩĩrĩu nĩ karamu, karatathi na mũcinga. Airĩtu na aanake a bũrũri oyaii tũramu, oyaii gatuo-ũhoro. Menyai kũna atĩ arĩa matooĩ kũrathũkia mũcinga magatũũra marĩ ngombo mĩndĩ na mĩndĩ.

Caaitani nĩ andũ arĩa meendagia bũrũri witũ kũrĩ ing'angi cia IMF; aria mathiaga ũtukũ gũcuuna thũkũmũ cia Rũraaya na Ameerika matina nĩ guo maikĩrio maitĩki. Nĩ arĩa maratũtunya mbeeca ciitũ cia kahũa na majani, magacĩĩkĩra ngũnia makairoria Switzerland. Mũnene wa kĩama gĩkĩ gĩa caaitani aikaraga *State House*.

Twerekeire Sick Bay kũnyua mũthaiga. Nĩ ndĩrahaarwo na kũrĩo nĩ mũtwe. Tũrĩ oohwo gĩkundi. Nĩ twoima Sick Bay. Ndaaheeywo *aspirin* na *panadol* ndeerwo nĩ ikũhoonia. Rĩu nĩ riũa ndĩroota ngĩrutaga nguo ciakwa ndaa. Ici nĩ ciatũrĩire. Hiihi mbarĩ ya nyaayo makeehitha kũũ twoima Nyandarwa na beendera nduune ya wĩyathi na mĩcinga ĩrĩ ciande?

Nĩ gwatuka, nĩ twahingĩrwo. Niĩ nĩ ibuku rĩa Mao ndĩrathooma. Nĩ ibuku rĩa kĩrĩra, ibuku iriku. Mũũkenya ũrĩa wendeete bũrũri witũ nĩ agĩrĩire kũrĩthooma. Mao aarĩ njamba. Rwagĩ rũraneengenio nĩ kĩ? Kaĩ hiihi rũtarĩrũrahũũna kana ngũngũni na ndaa nĩ ininũkirie irio. Ke ngome, rũũciũ nĩ mũthenya ũngĩ wa njeera.

Mũthenya 6: Mũmbi nĩ agũũkĩĩte kũũnyona. Ota mũtugo, tũkwaragĩria wayainĩ. Arĩ mwena ũrĩa naniĩ ndĩ mwena ũyũ ũngĩ na thuutha wakwa nĩ obithaa arĩ na karamu na karatathi aandĩke ũrĩa tũroiga. Mũmbi aagũthakarĩĩte mũno. Ndaamũrora ũguo ndaambĩrĩria ngwĩciria maũndũ maingĩ na ngoro yakwa yaambĩrĩria gũtumatuma nĩ wendo. Kweri wĩyathi nĩ guo mũndũ. Atĩ ũyũ nĩ mũtumia wakwa, wakwa, na ndigĩtĩkĩrio ndĩmwone ndĩnyiki kana heeo kamweke gakũmwĩra atĩ nĩ ndĩmwendeete. Wĩyathi kũna nĩ guo indo ciothe.

Ũtukũ: Nĩ ndaarĩkia ibuku rĩa Mao. Rĩu nĩ rĩa Newton ndĩrathooma. Ndaaneengera *Contact Z* ibuku rĩa Mao athiĩ na rĩo toondũ kĩrooko ndĩĩraigua kũrĩ na teero. Ingĩnyiitwo na rĩo magĩhũũra na manyiinĩrĩre; maacooke maanjiikie mũtũngi ndĩ njaga. Magui maya!

Ngũngũni nĩ hĩndĩ irauma marima cierekeire riiko. Nĩ mathaa macio makũrĩa. Nĩ hĩndĩ ndĩreethagathaga ndĩirugĩre. Irĩ nguthi, itiendaga kĩndũ kĩngĩ tiga thakame.

Mũthenya 7: Nĩ kĩrooko, nĩ ũcurũ wa nyenje tũranyua tũrĩgicĩĩrio nĩ icakũri. Gĩkundi kĩmwe gĩa icakũri kĩrĩ theero ya gataandatũ gĩkĩhũũra birigiceeni. Muohwo mwĩcũkũmithania nĩ akũhũũrĩte waya, akoiga atĩ theero ĩyo ĩrĩ na bangi. Gũtirĩ bangi yoneka. Oohwo nĩ maathiĩ igandainĩ; naaniĩ ndaacooka mĩrĩngĩtiinĩ; ndirĩ ndĩraigua wega.

Nĩ ta thaa ithaano rĩu, njerekeirio Sick Bay nĩ kooburũ wa buroko. Ndagĩtaarĩ nĩ mũraata. Nĩ ahee ndaawa ya gũtuuma rũharo, maratathi ma ḳĩoro na gĩkombe gĩa caai na kĩrugu kĩa mũgate. Ndaamũcokeria ngaatho makĩria. Ndaacooka buroko ndaambĩrĩria kũina rwĩmbo rwa wĩyathi na hinya na gĩkeno:

Aanake na airĩtu ũkĩrai ita rĩarahũũke
Na njoohi ĩno mũraanyua ambai mũtige
Oyaii mathaita ma mbaara
Ũthingu na wendo wa bũrũri
Mũndũ wĩhuumbĩte ũcamba wa bũrũri ndahootwo

Arĩa twarĩ ndugu na o
Matuĩkire nũmi-huhi
Njuna ndara cia thũkũmũ
Maheeni na njuukũ nĩ kĩondo kĩgima
Matũ mao nĩ mahiinge na ng'anagũ cia ũrimũ
Na ngoro ciao nĩ ithima ndiku cia guoya
Magaikio iriainĩ nĩ mbũtũ cia Kĩmaathi

Kooburũ ooka, aanjũũria, "Kaĩ ũhonire toondũ ũraiina na gĩkeno ũguo?" Ndaamwĩra, "Ca. Nĩ ruo rũratũma nyiine." "Wĩmenyerere," aanjĩĩra, "gũũkũ andũ nĩ magũrũkaga."

Nĩ kwanĩrĩrwo atĩ gũtirĩ ranji, atĩ mũndũ eenda kũrĩa ranji athiĩ kĩoro. Oohwo nĩ maacooka igandainĩ na ng'aragu. Niĩ ndĩ o mĩrĩngĩtiinĩ, nja riũainĩ. No ndaa iraanegena atĩ nĩ ĩraciinwo nĩ riũa. Nĩ haacio.

Oohwo nĩ moima wĩra. Musosi nĩ wareehwo. Nĩ ngima na mbooco ciiyũire mbuci na mahiga. Ndaageria kũrĩa ciareema, ndaacikania na kũ. Mũrogoti ũmwe aciooya. Ona ngaatho ndaananjookeria.

Theero nĩ ciekĩrwo konji, tũkome. Ndĩĩrathooma *Revolutionary Suicide*. Nĩ ibuku rĩa mũng'eeng'ano wa nyakeerũ na nyakairũ Ameerika. Mũndũ mũirũ ũrĩa wĩciiragia atĩ Ameerika nĩ bũrũri wa cukaari na ũũkĩ, nĩ agĩrĩire gũthooma ibuku rĩrĩ. Hĩndĩ ya mbere ndaarĩthoomeire New York city, 1973, rĩkĩrikia meeciiria makwa.

Mũthenya 8: Thikũ ciakwa cia gũkoma irathirire ira, rĩu twerekeirio igandainĩ na irumi itarĩ mũhaka. Hiihi thigari ici nĩ ũrogi wa meeciiria ciaheirwo nĩ thirikaari ĩno ya ngũkũ, kana hiihi nĩ kwaga ũteti wa mwendi rũũrĩrĩ? Kana ciaciarirwo irĩ thaata meeciiria?

Ranji ũmũũthĩ yuuma hĩu—ngima na mabooga. Twarĩa na gĩkeno. Rĩu ngomeete nja riũainĩ ngĩandĩka irebeta rĩa wendo. Thikirĩria:

Ndaanoona aingĩ
Marĩ hangi na marĩ ndũgĩra

Aingĩ twanaikania magũrũ
Cieero igatheekania ing'eethanĩire
Mĩrĩoinĩ icoogoru ikĩrĩa ndare
No ũcio ona make'enga-arĩithi nĩ kũnyakwo
Ombĩtwo na mũruru wa ũthaka
Wa Gumba
Ndũrũbũ na Gĩkũyũ

Twacemanirie naake kĩhumbu
Kwa mbarĩ ya Ihumbu
Hĩndĩ ya ciinda Gĩkombe
Thuutha wa ng'aragu ya mĩang'a
Ihĩĩ igĩikia ndorothi
Niĩ ndĩrĩ mathangũ ma magioyo
Akĩnjĩĩra
Ũũka kwa baaba
Njoohi yanyuuo
Ngurario yaathenyeerwo
Ndĩtirimie na mũithuga
Ndĩkunĩkĩĩte ũthiũ na mondwa

Thĩĩna ndũĩ mwana mwende
Kĩhumbu ndoimire na maithori
Thũriũ na thoonjo ikĩnũmĩrĩra
Gũthaitha ndigatige ngogoyo ya Karungari
Ngĩkurumia ya ngurumo gũtema nguru
Ngoima gĩthaka ndaita nguru

Nĩ thaa ikũmi na ĩmwe, tũhingĩrwo. Irio cia hwaĩinĩ nĩ maaĩ mahiũ marĩ cumbĩ na ngima ĩtarĩ ũrĩa ĩigana. Nĩ irio cia konjia mwĩrĩ na meeciiria. Rĩu tũrĩ theero. *Contact Z* oima haaha. Aanjĩĩra atĩ rũũciũ ndarĩ wĩra, akorwo ndĩna marũa ndĩreenda gũtũmĩra Mũmbi nyandĩke. Ndaandĩka tũmĩhari twĩrĩ twa ngeithi cia wendo; ndaamũnee hamwe na ibuku, *Revolutionary Suicide,* marebeta na nyamũthenya ya ũhoro wa njeera. Ndaacoka ndaamwĩra eere Mũmbi na kanua atĩ niĩ ndĩĩoho na atĩ mũthenya ũmwe nĩ ngoima mũnyororo, ndakamake.

Mũthenya 29: Ũmũũthĩ tũrookeirwo tene, twahũũrwo birigiceeni ya njaga, maacooka matũhũũra mbaara ya mwĩrĩ matarĩ na tha. Thuutha ũcio twerwo gũtirĩ ũcũrũ tũthiĩ wĩra na mũndũ ũrĩa ũkũreehe nyoko-nyoko nĩ aakuonanwo naake. Twerekeire igandainĩ tũkururĩtie magũrũ.

Thaa ithaano twona ikundi igĩrĩ cia maathigari. Gĩkundi kĩmwe kĩarora buroko na kĩrĩa kĩngĩ gĩooka gũũkũ igandainĩ. Twerwo kũrĩ na mũngũrũrio, tuume nja mũndũ atarĩ nguo. Twaruta nguo, twauma nja na twathwo tũkaabe. Thigari ciakĩmbĩrĩria mũngũrũrio. Iganda ciothe ciahũũrwo birigiceeni. Manyiita marufuku maingĩ. Meekĩrwo ngunia, maatwarĩrwo mũnene wa sikiurĩtĩ. Mbũtũ ĩrĩa ĩgũtũmĩtwo buroko na yo yaaruta wĩra mwega. Indo ciitũ nyingĩ cianyiitwo. Indo ciakwa iria ciakuo nĩ mandĩko na mabuku. No mwandĩki ũgĩmenya ruo rũrĩa ndĩraigua.

Twarĩa irio cia hwaĩinĩ, ndaigua mũũthigari agĩĩtana, "Mfungwa naamba 661/82, aje haraka!" Ndaathiĩ. Mũũthigari aandooria na mawabiciinĩ. Twakinya *duty office,* aanjiira njeterere hau nja. Aingĩra wabici. Ndagĩka igĩrĩ ndeerwo ndoonye wabici. Ndaakora Koigi mũnyinyi wa njeera, Ngũnjiiri na obithaa ũngĩ. Mũũthigari ahũũra thuruuti, auga: "Ni huyu Afande. Huyu ndie Maina wa Kĩnyatti". Mũũthigari oima. Maobithaa eerĩ manjiikia maitho ma maraakara. Thuutha ũcio Ngũnjiiri atuumũria kanua, oiga: "Professa Maina, njeera nĩ ĩheetwo ũhoro atĩ kũrĩ maratathi wandĩkĩĩte ma siasa na ũkamaita buroko ciothe mathoomwo nĩ oohwo arĩa angĩ. Ũguo nĩ guo?" Ndaamwĩra ndiũũĩ ũndũ ũcio. Agĩkorwo kũrĩ ũndũ ta ũcio wĩkĩĩte, Ngũnjiiri angururumũkĩra, tũgũgũcokia igootiinĩ wongererwo mĩaka nĩ guo ũmenye atĩ gũũkũ ti Yunibaasiti nĩ njeera.

Itaanamũcokeria, Ngũnjiiri eeta mũũthigari, aamwĩra aanjookie buroko. Mũũthigari ahũũra thuruuti, oiga: "Ndio Afande!" Njĩrainĩ ndooria mũũthigari ũrĩa kũhaana na nĩ kĩ maobithaa makinyĩĩtie iromo mũrĩmo. Aanjĩĩra kũrĩ muohwo ũmwe ũkũrookeete wabici kũriboota atĩ kũrĩ maratathi ma siasa maitĩĩtwo njeera na niĩ njũũĩ ũhoro ũcio. Mũũthigari aakinyia ũhoro hau. Nĩ muohwo ũthondekeete gĩthwaĩri gĩa gwĩcũkũmithia nĩ guo ongererwo irio. Nĩ kĩeha atĩ anene a njeera nĩ maingĩrĩĩtio gĩthwaĩri, mageetĩkia biũ kwa biũ atĩ ũguo nĩ njĩkĩĩte na atĩ ndĩreenda kũmaitĩĩra mũtu. Kũna korwo nĩ nyandĩkĩĩte maratathi macio maarauga na ngamaita njeera yoothe mathoomo nĩ oohwo, no ndĩgaathe na ndĩcaabune toondũ wa kũruta wĩra mwega. Niĩ ndeheetwo njeera nĩ ũteti, nĩ kũreegana na ũtongoria wa ũhũmungaati. Wĩra wakwa mũnene nĩ gũthoomithia mũingĩ ũteti wa ituĩka.

Mũthenya 30: Nĩ Jumamothi. Nĩ hũũrire kũngũrũ yakwa na maaĩ matheri, rĩu nĩ *Weekly Review* ndĩrathooma, ndĩrareheirwo nĩ mũũthigari mũraata na hitho. Ndarĩkia kũmĩthooma nĩ ngwetha njĩra ya kũmĩtũmĩra Ogego na Onyango nao mathoome. Marĩ Buroko B naaniĩ ndĩ C. Ranjii kaĩ nĩ yooka tene-ĩ. Rĩu nĩ thaa inya. Thigari nĩ cianĩrĩra tware mũhari, twĩkĩrĩrwo irio. Nĩ irio kana nĩ mborera.

Nĩ ndaatũma *Weekly Review* kũrĩ Ogego na mũbicii. Nĩ twarĩa na mbura ya kĩroboto nĩ yaambĩrĩria. Oohwo aingĩ marĩ theero ciao na cio thigari cingondereire o ũguo, cietereire thaa ikinye cıinũke Ikanyue mũng'arĩ.

Ũtukũ: Moi atindaga kameemeinĩ na tiviiinĩ atĩ nĩ guo tũmũgocage. Tuuge nĩ mũtongoria wa kĩhooto. Nĩ ariganĩrwo mũno. Nĩ Mũũkeny-a ũrĩkũ, tiga arĩa mahũmbuutaga maguta ma bũrũri hamwe, ũgĩgooca ·digitĩta mũragani, mũici wa mbeeca cia kahũa na majani, hũmungaati mwendia bũrũri. Mũndũ etagĩrĩra kũgocwo nĩ mũingĩ toondũ wa ũtungi, ũthingu, ũtongoria wa kĩhooto na wendi wa rũũrĩrĩ. Tiwe wĩraga mũingĩ mamũgooce. Ngumo ya kwĩgoca ndĩrĩ mũrĩo, ĩnuungaga ta giuco. Hiihi Mci ndooĩ atĩ aakua tũgathugumĩra mbĩĩrĩra yaake nĩ maraakara na gĩkeno kana tũikĩrie kĩimba gĩake ngui, ikĩrĩe.

Mũthenya 31: Nĩ Jumapili. Ndirĩ na wagwika nairatang'atang'a o ũguo buroko. Ndĩrĩ na ibuku rĩa gũthooma na mũũthigari ũraanjĩĩrĩire ngathĩĩti ya *Nation* ndanooka kĩaro.Nĩ ngwendeete kũhũũra mĩrĩngĩti yakwa no ndirĩ na thaabuni. Twĩrĩga kũheeo thaabuni na matnangũ ma kĩoro orĩrĩa hiti ciangomanĩte gwa Thiaka mũciĩ. Mĩrĩngĩti yakwa ĩranuunga ta ĩkomagĩrwo nĩ thakwe.

Mũthenya nĩ mwega. Ndũrĩ itu. Ngũkwĩra mũndũ ũtarĩ wathiĩ njeera ndooĩ mũrĩo wa riũa na riiri wa wĩyathi. Obithaa auma haaha kwanĩrĩra atĩ gũtirĩ ranji. Twamũria atũmenyithie gĩtũmi, ambĩriirie gũtũruma na irumi ta cia mũndũ ũrakua: ng'ondu ici... mai maya... maraaya...athica ngui... mũgwĩciria njeera nĩ Hilton kana theegi kwa maanyukwa. Mũtindinie mũthita na nyee mũrie... Tũtinamũcookeria. Oima buroko iitũ akĩhiũragia mũting'oe ta ngui ĩrĩ na mũruki.

Aathiĩ, ndaathĩ theero ndaruuta mĩrĩngĩti yakwa (nĩ ĩĩrĩ tu) ĩhũũrwo nĩ riũa. Ndaa irarũũga kũrũga igĩetha ihinga cia kwĩhitha. Naaniĩ ndoona ĩmwe yarũũga, ngateng'erania nao, ndamĩnyiita ngamĩrega ngingo itarĩ na tha.

Rĩu ni thaa kenda na irio itirĩ irooka. Hiihi nĩ tũkũrĩa ũmũũthĩ?

Ũũi, Kĩmaathi
Kago
Kariba
Kubukubu
Bamũinge
Ole Kisio

Tiga ndigitĩta andumĩte kanua
Na akanjiikia mũtũngi
No ndĩmwandĩkĩre marũa
Marũa ma ũtungi na wendo wa bũrũri
Marũa maandĩke na ng'anagũ cia mwendi-rũũrĩrĩ

Irio nĩ ciooka. Nĩ twarĩa. Rĩu tũrĩ theero, rũũciũ ningĩ twambĩrĩrie rũgendo. Mĩaka itaandatũ ya ruo na ng'aragu, nĩ ĩkũrĩka, baaba mũnjiari?

MWERI WA KANA

Mũthenya 1: Nĩ twokĩĩra. Ndiinanyua ũcũrũ. Ũkũhaana na ũkanuunga ta matahĩko. Gũũkũ nĩ ũndũ wa ng'aragu ya mũthenya o mũthenya, oohwo nĩ mamenyerire. Ona irio igĩrugwo ihaana atĩa kana iranuunga atĩa, kana irĩ mbũcĩ, nyenje na igunyũ, oohwo nĩ mairĩaga. Ng'aragu ndĩũũĩ njamba.

Nĩ thaa inya. Ndirĩ ndĩreetwo rĩngĩ nĩ mũnene wa sikiurĩtĩ kana gũcookerio indo ciakwa iria maatahire hĩndĩ ya mũgũrũrio. Akorwo marĩ na ciira nĩ maũtware igootiinĩ. Kwandĩka meeciiria makwa karatathiinĩ mahĩtia marĩ ha?

Ranjii nĩ twarĩa. Ũyũ nĩ mũthenya mwega wa riũa. Oohwo aingĩ makomeete nja marĩ njaga, arĩa angĩ marĩ kĩoro makĩnyua thigara. Thigari iria irĩ buroko itirĩ na ũũru, ciarahĩĩte o ũguo. Mũnene wa sikiurĩtĩ nĩ aathana oiga indo iria cianyiitirwo hĩndĩ ya mũgũrũrio, icinwo ciothe. Mandĩkwo makwa nĩ macinanĩrio hamwe na marufuku toondũ njeera ndĩnahoota kũmathooma. Nyaandĩkaga kiugo kĩgarĩĩ. Nĩ tuuge akorwo nĩ kiugo, "mwangi," ngakĩandĩkaga ũũ: "Ignawm" na kiugo "kamĩtĩ," "itimak."

Ndaacooka buroko kuuma wĩrainĩ ngorire mabuku marĩa maarakuĩtwo hĩndĩ ya mũngũrũrio, macooketio. Mabuku macio nĩ: Aleksandr Solzhenitsyn, *The First Circle;* Eric Wolf, *Peasant Wars of the Twentieth Century;* na Joshua Horn, *Away With All Pests*. Mabuku maya mookiire wabiciinĩ ya sikiurĩtĩ. Ngĩĩrwo ti mooru, ndĩmathoome. Nĩ ũndũ wa gĩkeno gĩa gũcookerio mabuku, ndĩraina rwĩmbo rwainagwo nĩ ngerewani cia Mau Mau:

Wee nũũ wakũingĩririe ndundu
Ĩno ya kũrũĩra wĩyathi na ithaka
Ũgĩtwĩka mũteti mũrũĩri wa wĩyathi
Nĩ thoguo kana nĩ nyũkwa?
Kana nĩ mwarĩ wa nyũkwa?

Nĩ ruo rwa wĩyathi na ithaka
Rwanduire mũteti
Mũrũĩri wa wĩyathi

Ũneete ngoro yaku bũrũri nĩ kĩ?
Wĩra ũyũ ndũrĩ mũcaara kana kĩheo?

Nĩ wendo mũriku wa bũrũri
Ndikwenda gũtwĩka ngombo
Bũrũriinĩ wakwa rĩngĩ

Irio cia hwaĩinĩ nĩ ciarehwo nĩ mabicii. Ithaĩtwo na taama, igakuuo na maceera no ta mũndũ mũkuũ.

Mũthenya 2: No tũrakũra. Rĩu mbuĩ ciyũire kĩongo na kĩhara no njuĩrĩ kĩrarĩa gĩtarĩ na tha. Hiihi riika rĩĩrĩ rĩrĩ thuutha witũ nĩ rĩĩkwoya mũhari ũũ tũtemeete, rĩwaramie, rĩrĩkie mbaara ĩno ya demokirasia. Niĩ gũkũra na gũkua gũtimakagia, kĩrĩa kĩĩmakagia nĩ gũkua rĩĩtwa. No nyende mũno rĩĩtwa rĩakwa rĩtũũre na hisitũria; njiarwo na njiarwo ciarĩthooma ikauga: Maina aarĩ mũndũ-rũme, aarĩ njamba. Mwendi bũrũri arootũũra ta kĩrĩma. Gũkua rĩĩtwa nĩ kwora. No kĩĩ njĩkĩte kĩa bata kĩgĩtũma rĩĩtwa rĩakwa rĩtũũre mabukuinĩ maitũ ma hisitũria? Nĩ kĩ njĩkĩte kĩgĩtũma ngatuĩka gĩtugĩ kĩa demokirasia na kĩhooto bũrũriinĩ ? Ndiroona. Ũcio ngũtigĩra njiarwo.

Mbura nĩ yaambĩrĩria, marurumĩ nĩ maragamba, heni ciirakia mwaki matuinĩ. Tũkũrĩĩra irio cia hwaĩinĩ mũtoondoinĩ. Ranji tũtinaheeywo, twĩriirwo mũndũ ũrĩa ũreehaga mũtu ndaanarehe. Nĩ mũndũ ũrĩkũ hiihi? Kana nĩ maheeni marĩa ma njeera.

Mbura nĩ yaahĩtũka, ndĩnauura gũũkũ Kamĩtĩ. Mabicii nĩ maarehe irio; ngima na mathũkũma. Ndiinarĩa takataka ũcio, nĩ ngũthoondekeirwo mandodo nĩ mũbicii mũraata. Angĩrociara eendi-rũũrĩrĩ.

Tũrĩ theero, mathaa magũkoma. Tũkwaragia na muohwo ũmwe siasa. Aanjĩĩra atĩ andũ arĩa magĩhoota kweheria thirikaari ĩno ya gĩthũri nĩ aici. Ndaamũria aandaarĩrie gĩtũmi. Aakĩnjĩĩra atĩ gũũkũ Kenya no aici marĩ ngiha cia ũrũme na matiĩtigĩrĩte gĩkuũ. Ndaamũria korwo no meeherire Moi, nũũ hiihi magĩcokia. Ndaanaarĩa marĩgu, oiga nĩ Kĩbakĩ. Ndaamwĩra mwahoota atĩa mũrute kĩihũ, mũcookie thegere?. Handũ hakũnjookeria atheeka, acooka aanjĩĩra, Wee Maina ũteti waku nĩ mũritũ. Twatigana, ndaambĩrĩria kũina rwĩmbo rwa Mau Mau:

Twarĩ ngiri nyingĩ cia athũkũmi
Tumanĩĩte thuutha tũkĩinaga
Nyĩmbo cia hinya witũ
Tũroreete Karĩndunia
Nyakeerũ atwona no gwĩthugumĩra
Njaguuti ciake ikĩingĩra rungu rwa metha
Kĩhooto kũna kiunaga ũta mũgeete

Mũgomo wathira
Mũkoroni akĩmeera maego meerũ
Andũ aitũ magĩthĩnio taũni ng'ima
Maagĩtio marũa ma igooti
Na kaandi cia wĩra
Ecũkũmithia maacuracuraga ta magui

Nĩ ithuĩ twarĩkuo hĩndĩ ya Ndemi na Mathathi
Ona thakame igĩura ta mbura
Tũtigatirika bũrũri

Nũũ ũcio ũraina, mũũthigari anĩrĩra, giithĩ ndiugire andũ mathiĩ toro? Mwathaaka ngamũrookera rũũciinĩ na thanju, mũmenye atĩ niĩ ndirĩ nyina wanyu. Theero ĩkiriĩte ki. Ke naaniĩ ngome, ũũru ndwendwo.

Mũthenya 3: Ndaarutwo wĩrainĩ nĩ mũũthigari wa sikiurĩtĩ, njerekeirio mawabiciinĩ. "Ningĩ nĩ kĩ?" Mũũthigari ndaaranjarĩria. Rĩu ndũngamĩĩte *duty office* mũrangoinĩ, mũũthigari arĩ wabici thĩinĩ. Naake Jeff Mwangi nĩ aareehwo. Mũũthigari ahingũra mũrango, oiga: "Ingieni, yiyi wawĩli mkubwa anataka kuwaona". Twaingĩra, Obithaa Mbuthia aatũria, "*Weekly Review* ĩno nĩ yanyu?" Niĩ ndoiga ti yakwa. "Ĩ wee Jeff?" Obithaa ooria. Jeff oiga ti yake. Obithaa auga,"nyinyi ni mang'aa, hamuwezi kusema ukweli." "Askari!" Mbuthia eetana. "peleka hawa mang'aa wawili nyumba ndogo." Rĩu tũrĩ mũtũngi. Mathitanga nĩ atĩ *Weekly Review* yanyiitwo theero iitũ twathiĩ wĩra na theero ĩikaraga oohwo 17. Meeciiria mabuthu ma obithaa nĩ atĩ, toondũ tumĩĩte Yunibaasiti, *Weekly Review* nĩ iitũ na nĩ iitũ. Nĩ rũmeena na fitina ũtarĩ nguo. Jeff aarĩ mũrutwo wakwa Kenyatta Yunibaasiti. Aanyiitirwo hĩndĩ ya mũthukathuko wa majeshi mwaka 1982.

Mũthenya 4: Tũrĩ o kĩnya, gorofa ya mbere kũrĩa wakanyugĩ maikaraga. Tũhingũrĩirwo ndagĩka ikũmi tũthiĩ kĩoro kĩrooko, twacooka twahingĩrwo. Rĩu nĩ thaa kenda na tũrĩ o theero. Theero ĩno ndĩrĩ kĩndũ kĩngĩ tiga ndoo ya kĩoro na tũmĩrĩngĩti twĩrĩ.

Obithaa ũrĩa ũrĩ *duty office* ũmũũthĩ oima haaha. Ooiga, niĩ na Jeff, tũigwo o mũndũ theero yaake toondũ tũrĩ theero ĩmwe nĩ tũkwaria siasa na watho ndũĩtĩkĩrĩtie. Rĩu ndĩ theero naamba 86 na Jeff theero 89. Niĩ ndĩraacaaga theero ta ng'ombe ĩrĩ kiugũ, ngĩinaga rwĩmbo rwa wendo rwainagwo nĩ aanake na airĩtu aboote:

Ahaanaga ta icungwa mweri wa mũgaa
Mũirĩtu mũirũ mũraihu
Ngĩmuniĩra maitho ma wendo
Naake akĩnyuunĩra
Thuti ya wendo ĩgĩtheeca kĩnena

Mũnyootu athiaga rũũĩ
Nyoni itookĩrĩte
Ciũũmbani itanauma ũũmbani
Ngĩtuma rũgendo ndumiĩte ngoro yakwa
Na rũkwaro rwa wendo wake
Kwa mwendwa kũna gũtirĩ irima

Ithe aarĩ mũthuuri muuma-andũ
Nding'ũri ya rũgong'o
Iria gwake rĩathaambagia maego kĩrooko
Gĩkũyũ gĩake kĩarĩ kĩmata
Gĩkindĩre
Mũũgĩkũyũ gathirange

Twegagũra theega twarĩa
Ithe akĩhingũra kanua
Gacaambi nĩ waku akĩnjĩĩra
Akorwo nĩ ũgwĩtĩĩkĩra gũciarwo na mbũri
Ũinage nyĩmbo cia mbarĩ ciitũ
Na ũkahaaka ngoma cia maitũ na cia aagu

Ndaririkana baaba na maitũ
Ngĩtumũra wendo wakwa
Rũtumoinĩ rwa wendo wake
Ngĩhingũra rĩĩgĩ ngĩrora ya werũ
Ngiinaga nyimbo cia ũthĩĩnĩ...

Itanarĩkia rwĩmbo, mũũthigari ooka mũrangoinĩ. Aanjĩĩra, akorwo nĩ ngwenda gũthiĩ kĩoro nyuume na ihenya. Ndaakiuma ndooreete ya kĩoro. Ndaakinya kĩoro ndaakora kĩhaana magigi na ndirĩ na iraatũ. Ngi, igunyũ

na nyenje ciaambĩrĩria kũndaaba. Ndaakĩgĩana na cio kinya ndoona kamweke ga ngwĩteithia. Ndagĩka ithaano, mũũthigari ũyũ. Aanjĩĩra, "maliza haraka, saa zako zimekwisha." Ndiinamwarĩria. Athiĩ. Ndagĩka ithatũ ningĩ ũyũ, eekĩrĩte maraakara gĩkabu. Aanjĩĩra, "Uuma kĩoro kana ngũrute kũu na thanju, ngui ĩno," Ndaamwĩra nguuma ndarĩkia. Ndaakĩrĩkia, aandindĩka aandooreetie theero. Aahingĩra, aathiĩ ahingũrĩra Jeff, naake aroora ya kĩoro, akuĩte ndoo iyũire mathugumo. Aahingĩra Jeff ooka theero yakwa, ahingũra, aambĩrĩria gũthoomeera ta ndĩ mũrũwe. Ndaamwĩra ndikwenda kũigu mĩtahũhĩko yake, na ahuutia nĩ akũmenya ndaarĩ rũũĩ na tigũtaha maaĩ. Akũũnja mũting'oe, athiĩ.

Ngũngũni ciiyuurĩte rũthiongoinĩ, ciũmĩte mũno. Kaĩ hiihi irĩ na mũcemanio kana nĩ ũhiki? Na ruo rwagĩ rũrahiũka ta ndege cia mbaara. Ũtukũ wa ũmũũthĩ ndingĩkoma.

Mũthenya 6: Twerekeerio wabici ya mathitanga. Twerwo tũkaabe nja ya wabici. Jeff akaaba naaniĩ ndoiga ndĩna iru rĩthũku, ndaarũgama. Ndagĩka ithaano twerwo tũingĩre wabici. Obithaa Mbuthia aatũthoomeera mathitangwo na njiinũ, aacooka auga nĩ aagũtũreekia no tũtigũcooka buroko C. Niĩ ndaatwarwo Buroko A; naake Jeff arorio Buroko B. Rĩu ndĩ theero naamba 3. Nĩ theero ya andũ ikũmi na eerĩ. Ogego naake nĩ arareehirwo buroko ĩno, arĩ theero naamba 5. Kũratuĩka atĩ niĩ na Ogego tũtiangĩrĩirwo kwarania kana kuonwo hamwe thĩinĩ wa buroko. Toondũ tũrĩ buroko ĩmwe-ĩ, tũkũrega kwaranĩria na kwaria ũteti wa bũrũri nĩkĩ? Nũũ ũrutĩte watho ũcio? Aaca, macio nĩ maego maraaria.

Mũthenya 7: Mũmbi, Liz na Njeeri wa Kabeberi nĩ magũũkĩĩte kũũnyona. Twaranĩria wayainĩ o ta mũtugo. Mũũthigari ũrĩa ũgũtwonanagia ndoima na ũũru. Nĩ atwĩtĩkĩria twaria maũndũ maingĩ o hamwe na ũteti wa bũrũri. Njeeri aanjĩĩra na maithori, "Maina witũ, bũrũri nĩ wa haranganirio nĩ kĩihũ gĩĩkĩ kĩraathana. Mwĩhoko witũ nĩ inyuĩ. Nĩ inyuĩ mũgambo wa mũingĩ. Mũtigaakue ngoro. Wĩyũmĩrĩriei." Ndaacookio buroko ndaambĩrĩria kũina rwĩmbo rwa wĩyathi na gĩkeno:

Mũng'eeng'anoinĩ ũyũ wa ũteti
Ti kũnyiitwo ndaanyiitirwo
Wanjikũ wa maitũ
Nĩ niĩ ndeeruutire na kwĩyendera

Ona ingĩikio korokoroinĩ
Kana ndwarwo mahiga mairũ
Ndingĩmaaka

Wendo wakwa wa bũrũri
Ũrikĩĩte ta ndia

Mũthenya 8: Njũũkiriire ndaanyua ũcũrũ wa mai ma mbĩa. Thuutha ũcio ndeeyooga mwĩrĩ na ndaahũũra kũngũrũ yakwa na maaĩ matheri. Ndiũũĩ twĩrĩga kũheeywo thaabuni-rĩ. Maratathi ma kĩoro nĩ twaimiirwo biũ kwa biũ. Twĩragwo atĩ mũndũ aacaarie maratathi ma kĩoro na njĩra yaake kana eerihũre na ciara. Ũyũ kũna nĩ mũbango mũthondeke wa kũmomora ũmũndũ witũ.

Contact Z nĩ aandeehere ngathĩĩti ya *Nation,* ciringi 20 na baitameni aaraneetwo nĩ Mũmbi. Ndaahiitha ngathĩĩti mĩrĩngĩtiinĩ, twahingĩrwo ndĩmĩthoome. Na cio mbeeca ndaaciiga macikani, rũtumoinĩ rwa mũrĩngĩti. Baitameni ndinahitha, mũũthigari agĩũria kũrĩa ndutĩte no njuge ndĩraaheirwo nĩ ndagĩtaarĩ wa njeera.

Nĩ thaa ikũmi na ĩmwe, nĩ twahingĩrwo. Tũkomaga thimitiinĩ. Gũũkũ gũtirĩ itanda. Muohwo aingĩra njeera aheeagwo mĩrĩngĩti ĩĩrĩ tu. Wagũtandĩka na wakwĩhuumbĩra. Mĩrĩngĩti ndĩhũũragwo, ĩkoragwo ĩkĩnuunga mai na mathugumo. Ũũi, ũyũ kweri nĩ bũrũri witũ?

Nĩ ngathĩĩti ndĩrathooma. Ndiũũĩ nĩ thaa ciigana. Oohwo aingĩ marĩ toro. Amwe no bomu cia ndore marahũũra toondũ wa kũrĩa mabooco matarĩ mahĩu. Thigari nĩ ciaambĩrĩria gũtwĩria kana oohwo marĩ toro. Ke ngome. Hiihi nĩ ngũrĩkia rũgendo rũrũ na ndigĩiciirio nĩ oragani. Moi na kanũ magĩkena atĩa magĩigua ndĩ irima. No mahee anene a njeera ĩno ndebe ingĩ na mamongerere mũcaara. Nĩ makũũngũya, ndigũkua.

Mũthenya 9: Ndĩrathooma ibuku rĩa Maurice Cornforth, *Materialism and The Dialectical Method,* ndĩratũmĩirwo nĩ Mũmbi na hitho. Nĩ ibuku imata. Inooro rĩa meeciiria. Mũũkenya, mwendi-rũũrĩrĩ, nĩ agĩrĩirwo kũrĩthooma.

Nĩ ndaatũma *Contact Z* kũrĩ Mũmbi amũmenyithie atĩ Aalamithi nĩ ngatwarwo Thibitaarĩ Kenyatta na nĩ ndĩreenda ooke thibitaarĩ twonane. Hiihi thigari iria ikandwara nĩ ikamwĩtĩkĩria aanyone? Ndigwĩciria nĩ ikaarega akorwo Mũmbi nĩ akaiheẹ mbeeca cia ranji. Maitho makwa no marathĩĩnia. Kũnduura na kũrĩra maithori ta ma ngui ĩrĩ na gĩtinia. Rĩmwe, rĩrĩ na mbarara thĩinĩ. Hiihi ngoima gũũkũ ndĩ gĩtumumu? No ũcio ndũramaakia nĩ ũndũ nĩ ndĩharĩirie gũkua kũrĩ njĩtĩkĩre kũnyua gacũrũ gaka ka nyaayo.

No kũraura. Ũmũũthĩ tũtinathiĩ igandainĩ nĩ mbura. Oohwo aingĩ maraahĩte o ũguo. Niĩ no ibuku rĩa Cornforth ndĩrang'eeng'ana na rĩo. Ranji nĩ twaimo.

Gwatuĩka atĩ tũkũrĩa riita rĩmwe ũmũũthĩ. Ngai wa Kĩmaathi; Ngai wa Kago, bũrũri ũyũ nĩ witũ kana tũrĩ ahooi?

Mũthenya 10· Kuuma birigiceeni Buroko A na B. Buroko iitũ nĩyo yaambĩrĩrĩirio. Icakũri ciahingũra mĩrango ya theero na mbaara nene, twerwo tuume nja tũrĩ nũi na tũkaabe. Buroko iitũ nĩ ya oohwo 400. Icakũri ciaarĩkia mũmbuuthanio theero, ciahamurithio nĩ thanjini Mũtua, itũhũũre, "kutufundishe atĩ hapa nĩ jela." Twagĩtharĩkĩrwo na tũthimbũ, haati na ngundi. Arĩa manyiitwo na marufuku marorio na wabiciinĩ ya mathitanga; arĩa angĩ nĩ thakame maaregiria. Gũtwarwo thibitaarĩ, aaca. Niĩ ndinahota kũnyua ũcũrũ nĩ gĩkundo kĩa maraakara kĩrĩ mũmero. Nĩ kĩĩ tweka? Nĩ kĩĩ maratũhũũrĩra? O mũthenya, o mũthenya nĩ irumi na hũũro.

Mũthenya 11: Rĩu ndĩ *duty office*. Nĩ ndekĩrwo bĩngũ na ndohithanio na mũũthigari. Nĩ twaingĩra mariamu. Njerekeirio Thibitaarĩ Kenyatta. Tũrĩ oohwo ataano mariamuinĩ. O muohwo na thigari igĩrĩ. Niĩ ndwaragwo Thibitaarĩ Kenyatta nĩ thigarı igĩrĩ na kooburũ meeyooheete matharaita ma mbaara. Ndĩ muohwo wa riiri.

Mariamu ndĩrũgamaga njĩrainĩ, ithiaga ĩrĩ na mataawa matuune na ĩtwaragwo taarĩ ĩrĩ maciindanoinĩ ma ngaari. Rĩu tũrĩ Mũthaiga... Pangani... Nagara... Ndaracainĩ ya Nyanjirũ... Uhuru Park... Nĩ twakinya thibitaarĩ, muohwo na thigari ciake, twerekeirio kwa ago.

Mũmbi akinyiire tene. Arĩ wabici ya ndagĩtaarĩ, anjetereire. Ndagĩtaarĩ nĩ mũndũ mwega—mũndũ ũrĩ tha. Hingo ciothe thiĩte thibitaarĩ nĩ agũragĩra caai na mũgate.

Thigari nĩ cianduta bĩngũ na cietĩkĩra twonane na Mũmbi na tũrĩe ranji hamwe, tũkĩaragia ũhoro wa bũrũri. O mũũthigaari aheeywo ciringi 20 cia ranji. Mũmbi nĩ aamenyire gũtuga gumba ici.Ranji ya Mũmbi ĩracama ta makengeeto. Nĩ mĩgate ya caabaci na gĩtoeero kĩa nyama cia mbũri, mũrio ũcio, tiga. Caai nĩ kĩbũyũ kĩgima. Ũmũũthĩ nĩ thigũkũũ.

Mũmbi aaranjĩĩra atĩ atiindaga arũmĩrĩirwo nĩ ngui cia Moi. Atĩ itindaga nja nyũmbainĩ yake Kenyatta Yunibaasiti. Aanjĩĩra ndaramaaka. Akorwo ireenda kũmũnyiita ndehithĩte toondũ ti kũiya aiiyĩte kana kũragana. Ũrũme ũcio nĩ wa mũtumia wakwa.

Ndagĩtaarĩ nĩ aingĩra. Aanjĩĩta. Arora maitho makwa, ahee ndaawa. Acooka eera kooburũ gacookio thibitaarĩ tarĩki 24, mweri ũyũ. Ndacooka harĩ Mũmbi, ndaninũkia caai, ndaamũgĩra ũhoro, twatigana na maithori. Rĩu

ndoreetio mariamuinĩ, njookio korokoroinĩ. Mũmbi nĩ eyũmĩrĩire mũno. Ũthaka wake nĩ ũcamba na wendo mũriku wa bũrũri.

Tũrĩ mariamuinĩ na bĩngũ irĩ mooko. Twerekeirio Kamĩtĩ. Ũmũũthĩ ndĩkũrĩa makima na mabooco ma nyenje. Ngũkoma ki nĩ kũhũũna.

Tũrĩ Kamĩtĩ, *duty office*. Twahamurithio tũrute kũngũrũ tũhũũrwo birigiceeni. Niĩ ndaathiĩ harĩ kooburũ ũrĩa tumanaake thibitaarĩ, ndaamwĩra ndirĩ na marufuku, aanjĩĩra thiĩ buroko. Ndaatiga oohwo acio angĩ makĩengũrio matina, marorwo kana marĩ na marufuku buutiinĩ ciao.

Ndĩ riikoinĩ. Nĩ ndooya irio ciakwa cia hwaĩinĩ. Ndaakinya theero yakwa ndaaiheana, ciatharanwo nĩ oohwo a kĩnenge.

Mũthenya 12: Ndiinathiĩ wĩra ũmũũthĩ, thiire Sick Bay. Ndeera rĩgĩtaarĩ mũraata atĩ ndĩraigua mwĩrĩ ũrĩ mũgandu. Ahee *Panadol* gĩkundi na marũa magũkoma. Ndaacooka Buroko. Rĩu ndĩ nja mĩrĩngĩtiinĩ ngĩota riũa na gũthooma ibuku rĩa Emile Burns, *Introduction To Marxism*. Ibuku rĩa Cornforth ndĩrarĩkirie hwaĩ. Wĩtĩkio wakwa, wa Burns na wa Cornforth ndũrĩ mũhaka.

Nĩ twarĩa ranji. Rĩu twarahĩĩte nja riũainĩ, mathaa makinye tũtarwo nĩ guo njeera ihakikice atĩ gũtirĩ witũ ũrĩĩte. Thuutha ũcio mĩrango ya iganda ĩhingũrwo oohwo macooke wĩrainĩ. Makũndiga o mĩrĩngĩtiinĩ ngĩhũũbuta mũrio wa riũa.

Oohwo nĩ matindĩkwo wĩrainĩ na cio thigari cia sikiurĩtĩ irĩ maburoko igĩcaaria oohwo arĩa meyũĩte wĩra. Ciahĩtũkĩĩra o haaha, ndaacionia marũa ma ndagĩtaarĩ, hatirĩ yanjarĩria, ciathiĩ. Ũtooĩ kũbĩra nĩ ooĩ kũhoria.

Mũũthigari ũraruta wĩra gũũkũ buroko nĩ aandeere ngathĩĩti ya *Nation*, thoome njooke ndĩmũcookerie. Nĩyo ndĩrathooma rĩu. Ngathĩĩti cia bũrũri rĩu itiaragia ũhoro wa kĩoho giitũ kana kũhũũranĩra demokirasia; ciandĩkaga ũrĩa ndigitĩta akwenda. Ona atongoria a kanitha na a Law Society ya Kenya matitũtetagĩra tũrekio. Na cio thegere iria irĩ mbuunge ciugaga tũruumio ruo makĩria atĩ tũrĩ thũ cia bũrũri, tũrĩ Komiunisiti. Ciama iria itũtetagĩra tũrekio nĩ Amnesty, P.E.N.International na Committee for the Release of Political Prisoners in Kenya. Kweri mũndũ-mũgo ndarĩ ngumo kwao.

Mbuunge yatwĩkiire nguruunga ya aici, atuunyani na oragani. Magooti ma bũrũri matwĩkire thimbũ cia ndigitĩta cia kũmoondora haki cia ũmũndũ witũ. Nao aarimũ aingĩ a Yunibaasiti matwĩkire tũthuku twakũgoocaga ndigitĩta.

Amwe mathiaga ũtukũ kwa ndigitĩta gwĩcũkũmithia nĩ guo maikĩrio matigio. Ũũi, nyũmba iitũ, twatigĩra hiti bũrũri! Ũkĩrai!ũkĩrai! Marĩ ndundu matihootagwo.

Mũthenya 13: Maaĩ gũtirĩ. Nĩ mahinge. Ũcũrũ tũtinanyua na cioro itirĩ cirathaambio. Mũnuungo ũcio! Gwatwĩka atĩ ona ranji tũriganĩrwo. Rĩrĩa kooburũ wa riiko oima haaha kwanĩrĩra atĩ tũkũrĩa rĩmwe ũmũũthĩ, atwĩrire atĩrĩ: "Ũmũũthĩ mũtiraruta wĩra nĩ Jumamũthi, tũkũmũrugĩra nĩ kĩ? Njeera nĩ mũkaawa. Thirikaari nĩ noogu nĩ kũrugĩra aici, mĩitũ na oragani. Kuai tũmũthike." Tũtinamũcookeria, oima. Itina rĩkwenyũkaga kwenyũka nĩ kũnoora.

Nĩ thaa kenda. Irio gũtirĩ. Maaĩ gũtirĩ. Niĩ ndĩ nja, ngĩthooma ibuku rĩa Emile Burns. Rĩtirathoomeka nĩ ng'aragu. Thaa ikũmi. Irio nĩ ciooka. Ngima na mbooco njĩthĩ. Kũhũũta nĩ kũũru atĩ twarĩĩte mũhari twĩkĩrĩirwo takataka ũyũ ũreetwo irio. Twerwo tũrĩe na ihenya tũhingĩrwo.

Thaa ikũmi na ndagĩka mĩrongo ĩna na ithaano twahamurithio tũtige irio ciitũ, tũingĩre theero atĩ thaa ciakũhingĩrwo nĩ ciakinya. Oohwo arĩa mang'athia, maatindĩkwo theero ciao na haati na ngundi. Ĩno ti hĩndĩ ya mbere. Twaingĩra theero ndooya karamu na maraakara ndaandĩka mĩhari ĩno:

Maitũ Kĩrĩnyaga
Nyina wa Gĩkũyũ na Mũmbi
Nyina wa Ndemi na Mathathi
Gũũkũ no ng'aragu na maithori
Nyaayo nĩ erutanĩirie gũtũnyariira
Kũmomora mĩthingi ya bũrũri

Hiihi nĩ ũraigua kĩrĩro giitũ
Akorwo nĩ ũraigua
Tũhee hinya ta wa Iregi
Ũcamba ta wa Kĩmaathi na Kago
Wĩtĩkio na ũũmĩrĩru ta wa Kaggia

Mũthenya 14: Ndookire kũhĩta ndaa kĩrooko, ndooraga makĩria ya iigana. Twahingũrĩrwo ndaathiĩ rainiinĩ njĩkĩrĩrwo ũcũrũ. Ũcũrũinĩ wakwa hauuma nyenje ithatũ iria nene. Ndairuta, ndaacikania na kũu nĩ mang'ũrĩ, ndaathiĩ na mbere kũnyua ũcũrũ wakwa. Ndaainĩkĩra ũcũrũ ndaigua kĩndũ kĩnene kĩrĩ na magũrũ kĩahata mũmero, ndagĩtua thĩ. Ndoona nĩ nyenje, ndamĩriga iteke na maraakara. Thuutha ũcio ndaambĩrĩria kũira ngoro, ndatahĩka gĩko kĩu.

Jumamũthi na Jumapili oohwo nĩ metĩkĩrĩtio kuuma buroko yao, gũthiĩ Buroko ĩngĩ, gũceerera araata. Niĩ ndeerirwo ndikaanaume buroko yakwa itarĩ na mũũthigari toondũ atĩ ndina siasa itarĩ njega. Siasa njega nĩ cia kũgooca na gũkumia Moi? Arogĩtwo!

Nĩ hĩndĩ mabicii marareehe maceera buroko. Ngima ũmũũthĩ nĩ nyingĩ no iyũire mũtu, ti hĩu. Mbooco itukanĩtio na maboga marĩ tĩĩri. Ihaana mũũnju.Ndaageria gũciirĩa ndaaigua magigi, ndaatigana na cio. Ndaambĩrĩria kũrĩa ngima kaafu, yarega kũmerũka. Ndoiiga ndarĩre.

Mũthenya 15: Ũtukũ. Wee ririkana. Ndigitĩta arĩaga irĩ maguta, akanyua ũũkĩ na iria na ithuĩ na ciana ciitũ tũrĩage nyeki ta ngĩrĩ cia mũtitũ. Ũũi andũ aitũ, tũgũtũũra tũnjagagio na kũgio ũyũ ta bũrũri ũtarĩ witũ. Nĩ ngĩha cia ũrũme ciahohire kana hiihi nĩ kĩ?

Mũthenya 16: Nyuuma Sick Bay kũhooya maratathi ma kĩoro. Rĩgĩtaarĩ aahee kĩmanja, ndamũcookeria ngaatho mũno. Ndaakinya kĩhingoinĩ kĩa mbere, mũũthigari aanjũũria kũrĩa ndaaruta maratathi, ndaamwĩra nĩ ndagĩtaarĩ wahee. Atigana na maratathi, aanjĩĩra ndute caati ahũũre birigiceeni, ndaruta. Ndaaruta aanjĩĩra njooe mooko na igũrũ arore kana ndĩ kĩndũ hithĩte njegeke. Thuutha ũcio aanjĩĩra ndegerie thuruarĩ. Aaikia njara thuruarĩinĩ aahaambata gatagati ga cieero. Ndaaga marufuku aanjiikania na kũu na aanjĩĩta kĩrĩa kĩnene na gĩikamba. Ndoima hau ngĩhuhagia ta mbogo nĩ kũng'ũrĩka. Ndaakinya kĩhingo gĩa keerĩ, nderwo njaũre caati hũũrwo birigiceeni, ndaaũra. Ningĩ ndahaambatwo mwĩrĩ wothe. Ndacooka nderwo njathamie kanua, mũũthigari arore kana nĩ hithĩte kĩndũ kanua. Ndaaga kĩndũ kanua, aanjĩĩra thiĩ. Thigari nyingĩ cia njeera ti andũ, nĩ nyamũ. Ndaacooka buroko ndaambĩrĩria kũiina rwĩmbo rũũrũ, rwainagwo nĩ andũ aitũ Manda:

Andũ aitũ nĩ tũine twĩ hamwe
Na tũine na ũũmĩrĩru na ũcamba
Na hinya na kĩhooto
Tũiinĩre beendera iitũ na ndũhio
Na maithori ma mwendi bũrũri

Tũrĩkinyaga na hinya
Ũũmĩrĩru na ũrũme
Gũũkũ nĩ kuo tũciarĩirwo
Bũrũri witũ gathirange
Tũtikwenda ũkombo bũrũri witũ

Inai kũmĩinĩra beendera iitũ nduune
Nduune ta thakame iitũ

Tũkinyũkie riũainĩ rĩa wĩyathi
Tũyooge na mĩrũri ya ũcamba witũ
Būrũri witũ wĩ ituamba na mĩtitũ
Kenya bũrũri wa andũ airũ

Mũthenya 17: *Contact Z* nĩ aandeehere mabuku mangĩ meerĩ ma Cornforth, *The Theory of Knowledge* na *The Open Philosophy and The Open Society*, akũneetwo nĩ Mũmbi na hitho. Mũnyaka nĩ atĩ thigari nyingĩ iria ihũũraga birigiceeni itiũĩ gũthooma, toondũ ũcio ititindaanagĩra na mabuku. Mabuku marĩa njĩtĩkĩrĩĩtio gũthooma mookagĩra wabici ya sĩkiurĩtĩ na nĩ mahũũre mũhũri wa njeera, ugĩĩte: "Kamĩtĩ Maximum Security Prison".

Nĩ mũthenya wa nyama. Twaheeywo nyama hatarĩ. Nyama ciarĩooyo nĩ thigari na maobithaa. Icio ingĩ cienderio oohwo arĩa marĩ mbeeca nĩ mabicii na magendo.

Mũthenya 18: Gũtirĩ riũa, no heho nene. Ĩrauma Kĩrĩnyaga, ĩkauma Kĩrĩmanjaro. Heho ĩtukanĩte na ng'aragu na ihooru.

Heho, heho
Heho na kĩrĩro kĩa bũrũri witũ
Ũgĩtũrĩrĩĩra na ruo
Na andũ aitũ makĩgiirĩka
Meehuumbĩte nguo cia kĩeha na maithori
Bũrũri nĩ waiinamire
Ũtongoria ũkĩng'otha
Twĩke atĩa njamba ciitũ?

Mũthenya 19: Twahingũrĩrwo tũkorire ũcũrũ nduramu igĩrĩ hau nja. Ũcũrũ mũhoro na ũkũiyũire mũthanga. Twaũnyua tũkĩnungunĩkaga. Rĩu ndĩ mũrĩngĩtiinĩ nja ngĩota riũa na ngĩthooma ibuku rĩa Cornforth, *The Theory of Knowledge*. Rĩracama ta ũũkĩ wa njũkĩ.Cornforth eetĩkanĩtie na siasa ya *Marxism*, o naaniĩ wĩtĩkio wakwa nĩ ũcio. Ranji nĩ yaarehwo nĩ mabacii. Ngima kawembe na thubu wa mathũkũma.

Mĩaraho: Ngomeete o mũrĩngĩtiinĩ. Ndiraathooma, nĩ rwĩmbo rwa Mau Mau ndĩraiina rwa kũnduuta ihooru:

Naawe mũthuuri ti awa
Naawe maitũ mũnjiari

Ningĩ naawe mũraata wakwa
Kaĩ mũtangĩikia maitho
Na mwĩyũrie na ngoro
Rĩu bũrũri ũrooreete kũ?

Mbarĩ ya mwenda njerũ
Thaka na ecũkũmithania
Menyai mũrĩo ũninaga maego
Na bũrũri ũyũ nĩ igai riitũ
Twatigĩirwo nĩ Ndemi

Ndiinahoota kũrĩkia rwĩmbo rũũrũ nĩ ũndũ wa kũgirĩka ndaaririkana atĩ ndooto ciitũ cia ũthaka na riiri wa wĩyathi nĩ cia mbaacaniirio, bũrũri witũ twendeete ũgĩcooka nduma. Ũkĩrai, ũkĩrai aanake na airĩtu, nĩ inyui hinya wa bũrũri. Nĩ inyuĩ iinjini ya mũng'eeng'ano. Ũkĩrai na indo cia mbaara, mũigate ngorika na njaguuti ciake bũrũriinĩ.

Irio nĩ ciareehwo. Ke ndĩe ngima na makerũro ma mbooco, mwendi bũrũri araraga irima rĩa hiti. Mũthenya no ũgooka; mũthenya wa aruti-wĩra na arĩmi-anyinyi, tũtume mũtongoro twerekeire Kamũkũnji kũhanda beendera nduune ya wĩyathi.

Mũthenya 20: Nĩ Jumapili. Oohwo Akirisiitũ maroreete kanithainĩ. Nĩ ndĩ mũrĩngĩtiinĩ nja, ngĩthooma ibuku rĩa Cornforth, njetereire Jeff aandeehere ngathiĩti ya *Nation.*

Nĩ twarĩa ranji. Nĩ irio cia na kũ? Jeff ndaanooka no nĩ andũmĩra ngathĩĩti. Akũmĩneete mũũthigari aandeehere. Nĩ ndaamĩthooma, ndaamĩneengere Ogego naake aamĩthoome.

Oohwo arĩa mooima kanitha nĩ macooka na makĩinaga nyĩmbo cia ndini na gĩkeno. Kaĩ hiihi Njesũ ameera atĩa kana nĩ gũtũgũnga maratũgũga? Ndini ĩhaana ta mũndũ anyuĩte bangi.

Mabicii nao nĩ oo aya na ngima ya hwaĩinĩ. Nĩ thaa kenda. Twarĩa no kũhingĩrwo.... "Ngui ici, thaa nĩ ciathira, ingĩrai theero cianyu narua na mĩtũkĩ," mũũthigari anĩrĩra.

Oohwo matinamũcookeria, maambĩrĩria kũingĩra theero. Niĩ ndĩo mĩrĩngĩtiinĩ. Mũũthigari ũcio ũũkũrumanaga ooka, aanjũũria, "Wee, Maina ndũkũingĩra? Nĩ kũng'athia ũng'athĩtie? Nĩ ũkwenda gũtware wabici ya mathitanga?" Ndaarega kũmwarĩria, ndooya mĩrĩngĩti na ibuku rĩakwa

ndaarũmĩrĩra oohwo theero. Itanaingĩra theero yakwa, mũũthigari o ũcio aambĩrĩria kũnengenia na kũnuuma. Aanjĩĩra, "Wee, Maina wĩ mang'aa... gĩthooma kĩu wathoomire kĩa rũng'athio gĩtigagũtwara wega. Ingĩra theero na ihenya, mũthica ngui ũyũ. Niĩ ndirĩ nyũkwa ngũthaithe." Ngĩthiĩ kũmũcookeria, aniinga ngundi ya nda na aanjiikania na thĩinĩ wa theero na aahinga mũrango. Ndaathiĩ harĩa ngomaga ndaambĩrĩria kũgirĩka nĩ ruo rwa ngoro na rwa meeciiria. Itanakoma ndaandĩka irebeta rĩrĩ na maraakara:

irooto tũrootaga o mũthenya
irooto tũũgũtũũra tũrootaga
irooto cia wendo wa bũrũri
irooto irĩrĩmbũkaga ta mwaki ngoroinĩ ciitũ
irooto itagathira

irooto cia aa baaba marĩ maanyani
irooto, irooto
irooto ndiku cia bũrũri witũ

Mũthenya 21: Kuuma birigiceeni buroko iitũ ũmũũthĩ kĩrooko. Icakũri itinooka theero iitũ. Ciuuma theero naamba 4. Kwaga marufuku, mahũũra andũ mũno atĩ toondũ nĩ kũranyuagwo bangi ũtukũ. Twahingũrĩrwo ndaathiĩ theero 4 kwona ũrĩa andũ mahũũrĩtwo. Ndakora theero iyũire maithori na thakame. Ndarigwo nĩ tha, rĩithori rĩacarĩka. Ndioohau, obithaa aingĩra, aanjũũria: "Naawe Maina ũreeka atĩa theero ĩno, thiĩ ũkanyue ũcũrũ. Tũgĩkaigua ũhoro ũyũ na Amnesty bila shaka tutajua nĩ wewe umewandikia na tutakufundisha." Ndinahoota kũnyua ũcũrũ nĩ ikundo rĩa maraakara rĩrĩ karakara. Maũndũ ta maya ma ũcangiri marekwo na mworoto wa kũbuunja ngoro ciitũ, kũhehenja ũmũndũ witũ tũtwĩke wakanyugĩ:

Ũũi andũ aitũ
Guoya nĩ ũriganĩre
Twĩhumbe ũrũme na ũcamba
Tũtakwenda na tũkĩendaga
Mbaara ĩno ya demokirasia
Tũkamĩrũĩra Nyandarwa na Kĩrĩnyaga
Barabara cia Nairobi
Ngurumo cia Thagana
Na hũgũrũrũ cia iria rĩa Rũkanga

Nĩ twoima igandainĩ. Oohwo aingĩ nĩ kwĩyooga mareeyoga kamũira irio ciũke. Naaniĩ na Ogego nĩ kwaria tũraria, kũgeria kũmanĩrĩria. Tũrĩ o hau twona mũũthigari ookĩĩte na mĩtũkĩ aatwĩra: "Invuĩ mũtitĩkĩrĩtio gũkorwo

hamwe kana mũkĩaranĩria gũũkũ buroko na igandainĩ. Ũcio nĩ watho." Ogego aamũcookeria ang'athĩtie, aamũria: "Nũũ ũrutĩte watho ũcio, nĩ Kamiicina kana nĩ Moi? Thiĩ ũkameere nĩ twaregana na guo. Rĩu thiĩ tigana na ithuĩ". Mũũthigari aambĩrĩria kũronja ta mũndũ ũrĩ na thuthi mũtwe. Mũũthigari wa kĩhingoinĩ ooka, ooria: "Kuna nini hapa?" Aagĩtarĩrio nĩ mũraatawe. Naake aamwĩra, "wachana nao, hakuna amri kama hiyo". Thigari ciathiĩ. Irio ciooka. Twarĩa. Twahingĩrwo.

Mũthenya 22: Tũkĩririo na maiiria, twerwo gũtirĩ ũcũrũ. Twatindĩkwo twerekerio igandainĩ. Rĩu nĩ thaa ithaano, gũtirĩ witũ ũreeriga ngi nĩ kũhũũta. Thigari no gũtheka na gũtũruma. Hiihi andũ aya meeciiragia atĩa? Maathiĩ mĩciĩ yao, meeraga atumia ao na ciana ciao atĩa? Nĩ mameeraga atĩ wĩra ũrĩa marutaga njeera nĩ wa kwengũria arũme arĩa angĩ matina?

Nĩ mĩaraho. Nĩ twarĩa ranji. Ngima ya mbũcĩ na mahiga na mathũkũma mooru. Ndiinacooka wĩrainĩ nĩ gũtuurwo nĩ nda. Ngomeete mũrĩngĩtiinĩ. Nĩ irebeta ndĩrageria ngũtuga:

Wakinĩ
Enda bũrũri waku
Na wendo mũingĩ ũtarĩ ngaanja
Ona wona thĩĩna tiga guoya
Wĩ mwena wa mũingĩ ndũkaahootwo

Thikagĩrĩria ndeto cia mũingĩ
Ũgathooma mabuku ma Marx na Lenin
Ma Cabral na Fanon
Twara ũhoro ũcio mwega
Ng'ongo ciothe cia Kenya
Ũũgĩ na ũmenyo nĩ kĩmũrĩ kĩa wĩyathi

Arĩa maarĩ mbere iitũ rũgendoinĩ rũũrũ
Chege wa Kĩbacia, Makhan Singh
Joseph Kangethe, Jesse Kariũki
James Beauttah, Bildad Kaggia
Nĩ maarĩire thĩĩna mũingĩ mũno
Nĩ ũndũ wa wendo wa bũrũri
No makĩũmĩrĩria
Ũmũũthĩ tũkumagia ũcamba wao

Arĩa maamarũmĩrĩire
Mĩrani ya Mau Mau

Maarĩ na ũcamba mũingĩ makĩria
Wendo wao wa bũrũri warĩ kĩnya kĩgima
Makĩoya mathaita magĩthĩ mũtitũ
Mahũũrane na ũkoronia wa Ngeretha
Nginya magĩtooria mbaara ĩyo
Ũmũũthĩ nyĩmbo ciitũ cia ngoro
Ikumagia njamba icio
Njamba cia mahiga mairũ
Igakumia mbaara ya Ndakainĩ

Tũtindĩkĩĩtwo na ũũru mũingĩ na irumi twerekeirio theero ciitũ tũkome. Ona thinacaara ti nginyu. *Contact Z* araruta wĩra gũũkũ buroko ũtukũ. Auma haaha na nĩ andeehere caabaci igĩrĩ na thonda, *Daily Nation* na marũa kuuma kũrĩ Mũmbi. Marũa ma Mũmbi maroigaga ũũ:

Maina,

Nĩĩ ndĩoho na mwaki wa wĩyathi. Maraakara nĩ maingĩ toondũ wa kĩoho gĩaku. Maraakara macio na ũũmĩrĩru waku nĩ irikĩtie wendo wakwa wa bũrũri. Rĩu ndirĩ na njiriiri, atĩ thũ cia mũingĩ nĩ Moi na kanũ; na nĩ njũũĩ atĩ mũtĩ wa wĩyathi ũitangĩrĩrio thakame wa mũingĩ nĩ guo ũkũũre. Ningĩ nĩ njũũĩ atĩ ti Ngai ũgatũũruta ũkomboinĩ ũyũ wa nyaayo, nĩ ithuĩ tũkooya mĩcinga tũhũũrane na ũcangiri na ũkombo ũyũ ũreheetwo nĩ thirikaari ya ũndigitĩta.

Contact 2 nĩ aamenyithia atĩ nĩ wĩyũmĩrĩire mũno. Ũthaka waku nĩ ũrũme na wendo waku wa bũrũri. Ngwendeete mũno toondũ nĩ wendeeta andũ aitũ na bũrũri witũ. Ũkĩrĩa ngima na thubu wa mathũkũma menya atĩ ndirĩ hĩndĩ ingĩeendia kũrĩ mbarĩ ya Moi kana ndeeke raha ĩnjeherie mbaarainĩ ĩno ya demokirasia.

Ngĩrĩkia ndĩreenda ũmenye atĩ kĩrĩa kĩrĩ gĩaku nĩ ngũigĩire. Na raini ya wĩyathi nĩ nũmĩĩtie.Thaai.

Mũthenya 23: Ndinathiĩ wĩra. Kooburũ aanjũririe kana no ndĩratuurwo nĩ maitho, ndooiga ĩĩ. Aaanjĩĩra ngome.

Rĩu tũroretio *Sick Bay* kũheeywo ndaawa—*Aspirin* na *Panadol*. Nĩ twacooka. Thanjini Mũtua oima haaha akĩenda kũmenya nĩ kĩ itathiĩte wĩra. Eerwo nĩ kooburũ ndĩmũrwaru, atigana naaniĩ. Ndagĩka ithatũ ciathira acooka, aanjĩra nĩ akwenda kwona marũa ma rĩgĩtaarĩ, toondũ atĩ ndirĩ mũrũaru nĩ *"malingering."* Ndaamũnee marũa. Aanjĩĩta *"kino ki"* na athiĩ. Ndamũrũmĩrĩra kũmũria gĩtũmi gĩa kũnuuma, kooburũ anjĩĩra ndigane naake atĩ toondũ arĩ caaitani mũtwe. Ndeera kooburũ ndĩ na maraakara atĩ Mũtua ndarĩ na caaitani nĩ kĩraũni kĩratũma okie. Ndacooka mũrĩngĩtiinĩ ndaambĩrĩria kwandĩka irebeta:

Rĩu ta kira na ngoro wĩciire
Mũraata
Nĩ kĩĩ kĩrĩ bata kũrĩ mũingĩ
Nĩ kĩĩ kĩrĩ bata kũrĩ wĩyathi
Nĩ kĩĩ kĩrĩ bata kũrĩ ũhoro wa ma
No wee wĩhithaga ruungu rwa ũrĩrĩ
Hĩndĩ ĩrĩa ũhoro wa ma ũraario
Ndũkaanyiitwo
Ndũkoohwo

Gũtirĩ ranji. Niĩ nyuuma riiko thaa icio ingĩ kũgĩra maaĩ mahiũ magũciina njoka. Njetereire maaĩ, muohwo caaci wa riiko ahee gĩkombe gĩa caai na caabaci igĩrĩ. Ndameria. Niĩ ng'aragu, aaca.

Mũthenya nĩ ũraihiire na mũtu wa kũruga ngima ndũrĩ ũrooka. Hatarĩ ngaanja atĩ mũbango wa njeera nĩ tũrĩe riita rĩmwe.

Thaa ikũmi na ĩmwe. Irio gũtirĩ na nĩ kwanĩrĩrwo tũingĩre theero ciitũ. Mĩrango ya theero nĩ yekĩrwo konji. Ndĩĩraigua mabicii nja. Tũrahingũrĩrwo theero ĩmwe ĩmwe twoye irio. Irio nĩ thubu wa mbooco na ndũrĩ na cumbĩ.

Ũũka Kenya
Ũũka
Ũũka maitũ bũrũri
Ona kũrĩ mbura kana marurumĩ
Heni kana gĩthingĩthia
Tũtigakũrekia

Mũthenya 24: Thaa inya. Niĩ na oohwo gĩkundi twerekeirio Sick Bay, obithaa ũmeneeta kĩboora aanduta mũhariinĩ, aanjũũria: "Atĩ ndĩraigua ndũrathiĩ wĩra, ũtindaga buroko ũgĩthooma? Nĩ mũrimĩ ũrĩkũ ũrwarĩte?" Itanamũcookeria, aandindĩka aandwara kwa rĩgĩtaarĩ. Ooria rigitaarĩ, "Muohwo ũyũ nĩ mũrwaru kana nĩ *malingerer*?" Rigitaarĩ arora obithaa na maitho ma maraakara, amũcookeria, "Ũcio nĩ wĩra wakwa ũraingĩrĩra. Akorwo ndũũĩ wĩra waku, thiĩ ũkorie Koigi wa Njeera kana ũthiĩ gũthoomera ũrĩgĩtaarĩ." Obithaa aaga wa gũcookia, oima wabici ya ndagĩtaarĩ agũnyarĩte. Ooima ndagĩtaarĩ aanjĩĩra, "Maina, andũ aya marĩ na ũũru mũingĩ, wĩmenyerere. Cooka buroko na mũũthigari kana obithaa agũthĩĩnia, ũmwĩre ooke aanyone. Wĩna marũa magũkoma kinya Jumatatũ. Gũũkũ njeera, mũndũ nĩ kwĩyũmĩrĩria. Wonia icakũri ũrĩ na guoya, nĩ igũkũgia kinya itige nĩ wagũrũka. Ndũgaciĩtĩkĩrie."

Ũmũũthĩ nĩ mũthenya wa nyama. Twarĩkanĩra na mũbicii mũraata atĩ nĩ akũndeehere kĩrugu kĩa nyama na runye hĩndĩ ya irio cia hwaĩinĩ. No mata ndĩrameria, njetereire.

Oohwo nĩ mauuma wĩra na irio cia hwaĩinĩ nĩ ciareehwo. Twarĩte raini twĩkĩrĩrwo irio. Mũbicii wakwa nĩ ahigia kĩrĩko. Nĩ andehere mbooco itukanĩtio na nyama na igakaragwo wega. Ũtukũ wa ũmũũthĩ ngũrara gĩthembea na kũhũũra ndore cia gĩcacĩ nĩ kũhũũna.

Ũtukũ. *Contact Z* auma haaha. Aanee ibuku rĩa Rolando Carrasco, *Chile's Prisoners of War* na marũa ma Mũmbi. Marũainĩ, Mũmbi aakwandĩkĩĩte ũyũ: "Maina, thooma ibuku rĩu rĩa Rolando wone atĩ Moi na Pinochet nĩ a nyina ũmwe."

Rĩu ndĩũũĩ nĩ thaa ciigana. No nĩ ũtukũ biũ. Hakuhĩ oohwo oothe marĩ toro ona thigari irĩ toro, no ndore irahũũra baraandainĩ. Mathaa maya ma ngiria nĩ rĩo ndĩraandĩkĩra Amnesty, Ngũgĩ na Mũmbi marũa. Ndĩreenda kũmaneengera *Contact Z* gũtanakĩa. Ndeera Mũmbi ũũ:

Nĩ ndaanyiita mĩhari ĩrĩa ũgũtũmĩĩte ya wendo hamwe na ibuku. Nĩĩ ndĩoho o wega; no ndĩratindĩka mũnyororo. Rũũrũ nĩ rũgendo rũraaya na njĩra ĩyũire mĩigua, maithori na thakame, no toondũ wa wendo wa bũrũri na wĩtĩkio wakwa wa ũkomiunisiti niĩ ndirĩ hĩndĩ ngaturĩria ndigitĩta maru kana ndwĩke mũgarũ, nyendie wĩtĩkio wakwa mbeeca. Aaca, ũguo ndigĩĩka na ndigeeka.

Nĩ ndaatũma marebeta gĩkundi hamwe na nyamũthenya. Mandĩko macio iga wega. Nĩ magathoomwo nĩ arĩa maraciarwo nĩ guo o nao mamenye atĩ ithuĩ nĩ twareganire na thirikaari ya gĩthũri ya Kanũ, na atĩ twoigire nĩ kaba gũthiĩ njeera kũrĩ gũkoma kĩmaamo kĩmwe na hũmungaati, eendia bũrũri.

Thuuthainĩ mandĩkwo maya nĩ mo magatwĩka igĩna cia mataaro makũguna njiarwo ciitũ na gũtongia hisitũria iitũ ya itũĩka. Tũmĩra Amnesty na Ngũgĩ marũa macio. Ira Njeeri wa kabeberi na Wanjirũ wa Ngotho nĩ ndĩmaandĩkĩra. Meere matikainaine maciarĩtwo na mũruru wa Mau Mau. Rĩu tigwo wamoro.

Mũthenya 25: No ndĩrathooma ibuku rĩa Rolando. Nĩ ma Moi na Pinochet makomaga mwĩhĩrĩtwo ũmwe makĩnyua ũũkĩ na ciongo cia eendi-bũrũri. Makĩria, ibuku rĩrĩ rĩonanĩtie ũcamba na wĩtĩkio mũnene mũno wa itungati cia Aakomiunisiti a Chile. Meerire Pinochet nĩ kaba maikio icuanĩ rĩa mwaki kũrĩ marekie wĩtĩkio wao. Naake Pinochet akĩheo mathaita ma mbaara nĩ thũkũmũ cia United States akĩambĩrĩria gũthĩa itungati na andũ oothe a Chile aria mareegana na thirikaari ya gĩthũri. Ngiri na ngiri cia andũ Chile ikĩũragwo. Hatirĩ njiriiri kana nganja atĩ Moi o naake arĩ na mũbango ta

ũcio wa Pinochet. Ndĩrauga ũguo na kĩeha na maithori toondũ andũ aingĩ, ona arĩa athoomu, matiĩtĩkĩtie atĩ Moi arĩ ngoro ya nyamũ. Angĩ moigaga atĩ Moi ti mũũru nĩ ithuĩ abaragu a ũkomiunisiti tũramũngiita. Kei ndĩmwĩre, hĩndĩ ĩrĩa Moi akaambĩrĩria gũtũũraga tũtigakorwo twĩharĩire na akooraga ngiri na ngiri cia andũ aitũ. Matarĩ ndundu mahũũragwo na ndotono ĩmwe. Mũndũ mũũgĩ ndakundagio ũhoro.

Mĩaraho. Bũrũri no ũrahwerereka. Haki cia ũmũndũ witũ, cia bũrũri witũ, ciahũũrirwo mbũrio; nayo Gatiba ya bũrũri yatuĩkire maratathi ma kĩoro. Wĩyathi ũrĩa twaitĩire thakame nĩ wathahire, ũkĩrigooya ta mũtĩ ũrĩ na kĩronda. Andũ aitũ marĩaga nyeki ta ndingiri.

Rĩu nĩ ũtukũ, ke ngome. Rũũciũ ndĩraigua kũrĩ teero, thigari ciũũke gũtwengũria matina. Hiihi maathiĩ mĩcĩĩ yao nĩ meeyogaga mooko?

Mũthenya 26: Nĩ Jumamũthi na kũrĩ maaĩ. Oohwo aingĩ nĩ nguo marahũũra. Thigari ciarahĩte o ũguo, itirĩ na ũũru. Niĩ ndĩ mĩrĩngĩtiinĩ riũainĩ, nĩ ndaa ndĩrahĩta. Ciigana mbia na irĩ na ũrũme mũno.

Ranji nĩ ngima ya mũtu mũbuthu na maboga marutĩtwo kiugũ kĩa ngũrwe. Iranuunga ta mai ma hiti. Thigari nyingĩ iroorete riiko kũrĩa njama. Naaniĩ nĩ irebeta ndĩraandĩka, rĩreetwo, *Ngai na Ndigitĩta*:

he ũhoro wa bũrũri
ũhoro wa aruti-wĩra na arĩmi-anyinyi
ũhoro wa hisitũria iitũ ya ũcamba
tiga kũhee cia ngai

ngai ũcio ahaana atĩa
nĩ wa magũrũ maigana
nĩ ma wee ũrĩ mũtukĩrĩre
wĩ mũtondoinĩ wa ũkoronia wa kĩĩrĩu
Ndũũĩ ngai nĩ aakuire
na aagĩthikwo nĩ thũkũmũ

no weterere ngai ciaku
ithuĩ tũrĩ na kĩrĩko na mũingĩ
no mũhaka tũthiĩ na mbere
toondũ tũtikaahuurũka
tũtatinĩtie ndigitĩta ngingo
hiihi wee ũrĩ mwena ũrĩkũ?

Mũthenya 27: Ndĩrang'atang'a ta ngũkũ o ũguo. Ona ibuku rĩa Rolando ndirĩ ndĩrarĩhuutia. Ndĩraigua njoka ikĩgariũra nda na meeciiria makwa ta maratumbuthũka nĩ ihooro na ng'aragu. Tamaka tũtirĩ tũrarĩa kuuma rũũciinĩ, na rĩu nĩ thaa kenda. Ũũi, Njeenũrũ Kago, bũrũri nĩ wacokire nduma. Tũũkona ũtheri aanake na airĩtu mathiga na meeyohe mĩcibi ya kĩhooto.

Nĩ twarĩa na twahingĩrwo. Kũbucuna, kũng'eta, kũng'athia, kũraakara, gũtũmbara, kũrĩa morĩ nĩ ciugo cinjĩĩkagĩra hinya njeera. Nĩ igiragia meeciiria makwa matuĩke tumbutumbu.

Mũũthigari wa ũtukũ nĩ andeehere *Sunday Nation* na ndamũcookeria ngaatho mũno. Ndaacooka ndaamũria kana arĩ na kanyamũ igĩrĩa toondũ ndĩmũhũũtu, oigaga, ca. Aanjĩĩra rũũciũ hwaĩinĩ nĩ aakandehere mũgate na thonda. Hiihi arĩa maarĩ Maanyani, Manda, Mageta, Makinarudi no ũũ mahũũragwo na ng'aragu, magaikio mĩrundo matina, makoinagwo mbaru na thimbũ na magatheecwo ngoro na irumi itarĩ mũthenya? No acio maarĩ ithaamĩrio maarĩ ngerewanĩ cia Mau Mau, ngoro ciao ciarĩ cia cuuma. Na ithuĩ nĩ ithuĩ maciaro ma mũruru wao wa ũcamba. Nĩ ithuĩ maneire tooci ya wĩyathi. Tũtikamĩrekia ona ĩngiura ya mbembe, kĩguũ kĩarahe Nairobi ta iria rĩa gĩkuũ.

Mũthenya 28: Koigi wa Njeera hamwe na mũnene wa sikiurĩtĩ nĩ magũceerete buroko iitũ kĩrooko tũkinyua ũcũrũ. Magwĩkĩrĩte nguo irameeta meeta na iraatũ cia igera. Koigi wa Njeera ooka harĩa ngũnyuagĩra ũcũrũ, ndaamwĩra ndĩna maneno. Aanjũũria, "Nĩ maneno marĩkũũ ũrĩ na mo?" Ndamũmenyithia atĩ ira mũthenya wothe tũraheirwo makerũro ma mbooco na no twende kũmenya watho ũcio ũroimĩte kũũ. Naake aanjĩĩra atĩ ũcio ndooĩ toondũ araarĩ rũgendo no ũhoro ũcio nĩ agũtwĩria. Athiĩ. Ndaagũtwĩria. Nĩ tagũthitanga kĩihũ kũrĩ kĩrĩa kĩngĩ.

Thaa inya. Tũrĩ igandainĩ. Mũũthigari nĩ aranjĩĩta. Ndaamũria, nĩ kĩĩ? "Nĩ ũreetwo nĩ mũnene", aanjookeria, "kuja twende". Ndamũrũmĩrĩra, ndaingĩrio wabici ya mathitanga. Ndakora kaobithaa kahĩĩ, karaandĩkirwo na kamwene mũthenya ũngĩ nĩ njangiri iria iraathana. Kaobithaa kanjĩĩra atĩ ndinahee mũnene wa njeera gĩtĩĩyo toondũ wa kũmũrũgamĩra agĩceera buroko. Atĩ kũu nĩ kwaga adaabu. Kanjĩĩra hĩndĩ ĩngĩ ndikaneeke ũguo na ingĩgeeka ũguo rĩngĩ ngarara mũtungi itarĩ nguo kana kĩĩ. Kanjĩĩra atĩ njeera ti Yunibaasiti kũrĩa tũtarĩ rũbutu kana rũcono. Warora mũndũ ũrĩa ũrahee kĩrĩra nĩ mũndũ ũtagĩhota kwĩgiria mai, mũndĩ ũtooĩ mĩhaka ya bũrũri witũ kana ABC ya hisitũria iitũ.

Ũtukũ. Nĩ ndareerwo mũgate na thonda ya Kaanada nĩ mũũthigari. Andũ ta aya oima-andũ nĩ o marĩkagia wendo wakwa wa bũrũri. Aanjĩĩra ndĩee na ihenya nĩ guo ndĩmũcookerie mũcuuba nĩ ũndũ mũtino nĩ mũhiũ kũrĩ ngoma. Twagaayana mũgate na mũraata muohwo na ndamũcamithia thonda. Ndaacookeria mũũthigari cuuba, ndaikaara thĩ kwandĩka irebeta rĩrĩ na gĩkeno:

Mwendi bũrũri ee ngoro njega ya tha
Rũrĩmĩ rwake nĩ rwa wendo
Rũtirĩ njaambanio
Wendo wake wa bũrũri ndũũngĩthimĩka
Ũigana njĩra ya rũtumo

Inyuĩ ngakũ cia nyakairũ
Inyuĩ atiiri a thũkũmũ
Mwatũtwire ngombo cianyu
Thakame iitũ mũnyuuage
Bũrũri mũgĩita waganu na ũici
Ũtuunyani na ũkoroku

Nyandarwa irimainĩ
Nĩ tũgaacemania
Twĩhotorere mĩthiori ya ruo
No ũthingu na ũcamba wa bũrũri
Ngui ici
Mũkaingĩra marima maciihũ

Mũthenya 29: Mũũthigari Mũũgĩkũyũ ũratwirwo obithaa mũthenya ũngĩ, aagũkĩĩte kũhee mataaro. Aanjĩĩra, "Maina tiga kũng'eeng'ana na wĩra wa mũingĩ, ũkuagwo na mũgoto, waritũha mũndũ akaũrekia. Taririkana Bildad Kaggia na JM. Maarĩ njamba cia mũingĩ, rĩu marĩ ha? Aa Moi, aa Mahĩhu, aa Isaiah Mathenge, aa Mĩcũkĩ arĩa maarĩ hũmungaati cia nyakeerũ hĩndĩ ya mbaara ya wĩyathi, rĩu nĩyo maraarĩa matunda ma wĩyathi; ndonga nene cia bũrũri. Maina, wĩna gĩthoomo, wĩciirie. Ũhoro ũmũrĩkagwo na ũngĩ. Ningĩ mũkũrũ nĩ ataaragwo no kũrumwo atarumagwo." "Wee nĩ mũruki wonene ũraigua", ndamũcookeria, "ti mataaro. Thiĩ ũkarute wĩra waku. Niĩ nĩ njũũĩ nĩ kĩ ndĩ gũũkũ njeera. Ũthingu, wĩhoko, wĩtĩkio na ũũmĩrĩru wakwa ndũngeyenyeka. Tigana naaniĩ." Obithaa aathiĩ, njoire karamu ndaandĩka mĩhari ĩno:

Ririkana Mong'o
Kĩmaathi atinirio rũrĩmĩ

JM akĩhũũrwo na nyondo mũtwe
Nĩ ũndũ wa wendo wa bũrũri

Kaĩ wee ũtarĩ tha cia bũrũri
Kaĩ ũtarĩ wendo wa rũũrĩrĩ
Ndũtuuragwo mũingĩ ũkĩnyariirwo
Ciana ciitũ ĩgĩcaria irio
Mabuubainĩ ta magui

Wee ũtangĩĩtĩkĩra gũkua
Nĩ ũndũ wa kĩhooto
Nĩ ũndũ wa bũrũri witũ
Ũrothuurwo nĩ irĩ na irĩĩri

Ũũka Kĩgotho
Ũũka baaba
Na ng'angũ na iguatu
Thiuti na njirata
Cia kũrũmia beendera ya wĩyathi

Mũthenya 30: Nyenje na mbĩa nĩ ta ndũrũme irĩ gĩceegũ riiko. Iruganagĩrio na irio ciitũ. Nĩ cio nyama ciitũ. Riiko rĩtithaambagio, bakũri na thaani iria twĩkagĩrĩwo irio itithaambagio na mabicii matiĩyooga. Amwe ao nĩ mende, makindaga arũme na moima ngindano matiĩyoogaga mooko. Na cio ndaa na ngũngũni nĩ ta gũitwo ciaitirwo njeera. Thigari itwĩraga tũtigaciũrage atĩ nĩ mbũtũ cia Moi cia kũnyariira thũ ciake.

Otaũrĩa ndĩmwĩrĩte hau kabere, mawatho marĩa twathagwo na mo gũũkũ njeera no marĩa maarĩ ma mũkoronia. Marĩa mathondeketwo makũhatĩrĩa andũ airũ na kũnyariira njamba cia bũrũri. Mawatho maya ma gĩthũri, mawatho magũtarũra haki cia ũmũndũ witũ nĩ mo matũmire andũ aitũ mooe mĩcinga mahũũrane na ngakũ cia Ngeretha. Ningĩ ririkanai atĩ Gatiba ya bũrũri ũyũ ti ithuĩ twandĩkire, yaandĩkirwo nĩ mũkoronia Ngeretha. Nĩ Gatiba ya kũgitĩra indo cia thũkũmũ na ya kũhũũra maũndũ maitũ ma kĩmerera. Ndĩreenda kuuga atĩrĩrĩ, mawatho maya ma njeera mooru ma ũkoronia, matingĩceenjio Gatiba ya bũrũri ĩtarĩ njejie. Kwouguo no kinya Gatiba iceenjio na ndigitĩta na andũ aake manyiitwo na mathitagwo. Kũngĩrema ũguo, andũ aitũ marĩ na kĩhooto mooe matharaita meheerie thirikaari ĩno ya gĩthũri na hinya. Ndĩrauga ũguo nyũmĩrĩirie na ndĩna mwĩhoko atĩ andũ a Kenya matirĩ guoya.

Mũcinga nĩ guo gatua-ũhoro
Andũ aitũ

Andũ arĩa mataangĩoya mũcinga
Marũĩre haki cia ũmũndũ wao
Haki cia bũrũri
Maagĩrĩire gũtũũra njookiinĩ
Maica mao moothe
Wĩyathi ndũrĩ hĩndĩ ũneeyanagwo
Na gĩitĩrĩra
Nĩ kũrũĩrwo ũrũagĩrwo

Maitũ tuugĩre cia ũcamba
Ke twĩthaambe thakame ĩno ya ũkombo
Na maithori maaku ma wendo
Ũtuhake maguta ma ũcamba
Tũnyue iria rĩa nyondo ciaku
Tũkĩhanda beendera nduune Kamũkũnji

Nĩ ũtukũ. Ndeeciiria ũhoro wa Makhan Singh, ũrũme na ũũmĩrĩru wake, ndoiga ndigĩkoma itaandĩkĩte irebeta rĩrĩ rĩa kũmũririkana:

Koma na thaayũ
Makhan Singh witũ
Tĩĩriinĩ witũ twendeete
Tũgũtũũra tũkũririkanaga
Wee mwendi rũũrĩrĩ
Njiarwo na njiarwo
Iigũtũũra ikumagia rĩĩtwa rĩaku

Nĩwe watwĩrire
Kũhũũrana njangiri cia Ngeretha
No kinya aruti-wĩra manyiitane
Ta gĩkwa na mũkũngũgũ
Tũtiarĩ oogĩ hĩndĩ ĩyo
Ũkĩambĩrĩria mĩcemanio ya aruti-wĩra
Nairobi na Mombasa
Nyĩrĩ na Gĩthumo
Gũtũthoomithia
Tũkĩũhĩga
Tũkĩgĩa na ũcamba na ũũmĩrĩru
Bũrũri ũkĩambĩrĩria kwaria
Na mũgambo ũmwe
Mũgambo wa wĩyathi

Mũkoronia Ngeretha agĩĩtigĩra
Agĩkũnyiita
Agĩkũnyariira mĩaka ikũmi
Ũkĩrega kũhootwo
Ũkĩrega na kĩhooto

Tũkũrũmĩrĩra makinya maku ma ũcamba
Tũnyuĩre gĩkombe gĩaku kĩa ũũmĩrĩru
Wee cuuma ya bũrũri

Njamba cia bũrũri ta aa Makhan Singh itigaakua. Marĩĩtwa mao ma gũtũũra ngoroinĩ ciitũ, ngurumoinĩ cia njũĩ, hũgũrũrũinĩ cia maria, irĩmainĩ na mĩitũinĩ, na mabukuinĩ maitũ ma hisitũria.

MWERI WA GATANO 1984

Mũthenya 1: Ũmũũthĩ nĩ mũthenya wa aruti-wĩra thĩ yothe. Ithuĩ twatinda tũhingĩirwo ciugũ ta ng'ombe; tũtiinathiĩ wĩra.

Arutwo a yunibaasĩtĩ arĩa moohirwo hĩndĩ ya mũthukathuko wa mweri ĩmwe wa Kanaana 1982 nĩ maagũũkĩĩte kuonuo nĩ araata ao kuuma yunibaasĩtĩ ya Nairobi. Meerwo atĩ matikaamake nĩ maakũrekio. Amwe maacooka na gĩkeno kĩnene. Maahe ũhoro ũcio ndaamera atĩ rũu nĩ rũgano rwa marimũ, Moi ndangĩmarekia mataniinĩĩte kĩoho kĩao gĩothe - nĩ marĩe ngima matarĩ na maithori ta njamba cia Mageta.

Ũhoro ũngĩ: Ndaamenyithio nĩ Oginga Ogego atĩ thigari nĩ ĩrooka birigiceeni kwa ũguo ndĩĩmenyerere. Ndaacooka theero na ndaambĩrĩria kũhitha indo ciakwa. Karamu na nooti ya ciringi mĩrongo ĩĩrĩ ndaahitha macikaniinĩ yakwa mĩrĩngĩtiinĩ. Marũa nyandĩkĩire Mũmbi, marebeta na nyamũthenya, ndaanengera mũũthigari ũrĩa njĩtaga '*contact z*'. Birigiceeni ndĩneekwo. Gwatuĩka atĩ thanjini, mũnene wa birigiceeni, ndoima na thigari njiganu.

Mũthenya 2: Mũũthigari ũrĩa ũndeehagĩra ngathĩĩti ya *Nation* ndaanareehe. Nĩ arĩire mbeeca, ciringi 20, na ndaangĩona thoni kũrĩa mbeeca cia mũndũ muohe njeera. Mbeeca ireehagwo njeera na hitho nene. Ngathĩĩti gũũkũ nĩ ciringi 20 na ĩreehagwo na hitho nĩ thigari toondũ watho ndũĩtĩkĩrĩĩtie oohwo mathoome ngathĩĩti. Gũũkũ nyũmba iitũ, nĩ irima rĩa gĩkuũ na nduma; ũrĩa kũraathiĩ bũrũriinĩ tũtihotaga kũmenya tiga mũũthigari atũmenyithirie kana tũnyiite marũa na hitho kuuma kũrĩ araata; kana kũheeo ũhoro rĩrĩa andũ aitũ meetĩkĩrio gũtuona.

Twagĩrĩirwo kuonwo riita rĩmwe o mweri. Ũguo nĩ guo watho wa njeera ugĩĩte. No ti guo anene a njeera meekaga. Tuonagwo rĩrĩa o meekwenda. Rĩmwe andũ aitũ mooka maingatagwo na mĩcinga na irumi. Kana makaheenio atĩ mũndũ wao ndatũũraga Kamĩtĩ; na matiũĩ kũrĩa aaroririo nĩ thirikaari. Rĩngĩ thigari nĩ ciĩtagia andũ aitũ ihaki rĩa kĩbaaũ kana maathai ĩmwe nĩ guo meetĩkĩrio matuone.

Mũthenya 4: Tũrookeirwo kĩrooko, thaa ikũmi na ĩmwe, nĩ mũtongoro wa icakũri. Twerwo tũrute nguo, kũrĩ birigiceeni. Icakũri ciatũikia mĩtĩ matina igĩcaria atĩ mbeeca, thigara na mathaita ma mbaara. Ti itherũ mũndũ o na arĩ mũthũũku mũtwe aiga mathaita ma mbaara itina? Mũndũ nĩ igi?! Ciarĩĩkia kuuruuria mĩĩrĩ iitũ, ciaingĩrĩra theero na nguo ciitũ. Birigiceeni yathira ciaharũka gũtũhũũra mateke na gũtũruma. Tũgeetagwo *mbwa, kumamako, malaya, nguruwe, mkundu wa punda, watoto wa malaya, kondoo, chenzi, mavi, kuma mbichi, bibi yako ni malaya...* Ũyũ nĩ guo ũgima wa anene na thigari cia njeera! Wĩtigĩre!

Mũthenya 5: Nĩ mũthenya wa Juuma, gũtirĩ wĩra. Oohwo amwe marĩ nja makĩhũũra "*volleyball*". Arĩa angĩ mahuurũkĩĩte mĩrĩngĩtiinĩ yao ngoro ciao ciiyũire ihooru na ng'aragu ya wĩyathi. Gũũkũ gũtirĩ itanda, tũkomagĩra thimiti. Mĩrĩngĩti nĩ ĩĩrĩ ĩĩyũire ndaa na ngũngũni.

Mũthenya 6: Tũhiingũrĩirwo thaa igĩrĩ cia kĩrooko. Twanyua ũcũrũ mũhehu ũrĩ ngi na igunyũ, akiriisitũ maathiĩ kanitha. Irio cioka thaa inya—ngima njĩthĩ ĩrĩ na mũthanga na mahiga, na mbooco irĩ na mbũca, twacooka twahingĩrwo. Mũthenya wa Juuma na Kiumia tũtindagio theero hehoinĩ. Rũũciũ nĩ wĩra, kiumia kĩngĩ kĩa ruo na maithori. Ngai wa Kĩrĩndĩ, tũtũmĩre ũhoti na ũũmĩrĩria.

Mũthenya 7: Twatinda tũtarĩĩte kuuma kĩrooko kinya hwaĩinĩ, o na wĩra tũtiinacooka thaa inyaanya nĩ ng'aragu. Tũreerwo atĩ gũtirĩ maaĩ njeera yothe kwa ũguo twĩnyiitie mĩcibi kinya rũũciũ. Ũyũ ti mũthenya wa mbere.

Mũthenya 8: Ta maka atĩ mũũthigari ũmwe areenda atĩ njarĩrie mwana wake wĩra - ndĩ njeera! Ndaamwĩra atĩ ndirĩ mũndũ njũũĩ thirikaariinĩ ya Nyayo, ndangĩnjĩtĩkia, ageeciiria hiihi niĩ na mbarĩ ya Nyayo tũkomaga ũrĩrĩ ũmwe.

Andũ atatũ a "Air Force" nĩ maareehwo: eerĩ marĩ na kĩoho kĩa mĩaka ĩĩrĩ o mũndũ, na ũcio ũngĩ mĩaka 20. Nĩ ũndũ wa kũhootwo makĩgeria gũthengia Moi na Kanũ thirikaariinĩ, rĩu maraarĩha mageria macio na thakame na maithori.

Mũthenya 9: Jeff Mwangi na Wahinya nĩ maatwarwo kĩnya atĩ toondũ nĩ maarega kuuga 'affande' meetwo nĩ mũũthigari. Ndaameera bata mũnene nĩ kwĩyũmĩrĩria na kwandĩka nyĩmbo ici cia thĩĩna na ruo ibukuinĩ rĩa ngoro. Mũthenya ũmwe nĩ tũgaikara thĩ tũciandĩke mabukuinĩ maitũ ma hisitũria.

Mũthenya 10: Nĩ kwanyiitwo oohwo eerĩ kĩoro makĩgwatana. Thigari yameera mamĩhe ciringi 20\- ĩmatige. maakorwo matarĩ nacio. Thigari yamatwara wabici marĩ njaga.

Mũthenya 11: Nĩ ndaareeherwo *Weekly Review* ya mweri 4/5/84 na hitho nĩ mũũthigari mũraata. Ingĩnyiitwo nayo ingĩhũũrwo mbaara ya gĩkuũ, macooke manjikie irima rĩa maaĩ thikũ mũgwanja. Irio nĩ gĩkombe kĩa maaĩ na gakima ga ikai rĩmwe. Gakima kau tũgeetaga *kawembe* toondũ gatirĩ kĩene, ũtungu wako no ta wa karatathi. No ũguo ndũraamakia, bata mũnene nĩ kũmenya ũrĩa bũrũri ũikaire.

Mũthenya 12: Jeff nĩ oima kĩnya ũmũũthĩ, aarekio toondũ gwatuĩka araikĩĩtio kĩnya na mahĩtia. Nĩ aagũceereirwo nĩ nyina na mũtumia wake. Oima na gĩkeno mũno nĩ ũndũ wa kwaria na o ndagĩka icio ithaano maakũheetwo. Thuuthainĩ twareeherwo ngima o ĩrĩa ĩrĩ mahiga. Twamĩrega. Twareeherwo ĩngĩ, o nayo ĩrĩ na mahiga. Twamĩrega. Thigari yaitwo gũũkũ ĩrĩ na ndotono na mĩtĩ ya mathanwa, ĩtũrĩithie ngima na hinya. Andũ amwe maigua guoya, meetĩkĩra kũrĩa. Arĩa tũregire kũrĩa twahũũrwo mũno, ĩndĩ twathiĩ o na mbere na kũrega. Mũndũ ũmwe aatũrwo mũtwe na mũtĩ wa ithanwa, thakame ĩraatherera ta kĩguũ. Obithaa ooka aatha thigari itige gũtũhũũra, itũhingĩre theero ciitũ kinya rũũciũ. Tũũkũraara na ng'aragu.

Thakame ya mũndũ ũrĩa no ĩraatherera. Nĩ araakaya mũno. No nĩ maarega kũmũtwara thibitaarĩ, moiga akue, mamũthike.

Mũthenya 13: Arĩa mathiiaga kanitha nĩ mathiire. Nĩ ikundi igĩrĩ - a Mũbĩa na a Angirikani. Aithĩramu nao mahooyaga mũthenya wa Gataano. Niĩ ndĩ theero ngĩthooma ibuku rĩa Engels, *On the British Working Class*, ndĩraareeheirwo na hitho nĩ "*Contact Z*". Araaneetwo nĩ mũtumia wakwa hamwe na ciringi igana rĩmwe cia kũgũraga ngathĩĩti. AaMoi o na maagerie gũtuoha kana gũtũũraga, hinya witũ ũrĩ kũrĩ mũingĩ.

Mũthenya 14: Hũmungaati cia Moi (birithi ya Rũhonge rwa Mwanya) ciuma haaha kũũnyona. Cianjĩĩra atĩ aako¨wo nĩ ngwenda kũrekio nyandĩkĩre Moi marũa ndĩmũthaithe. Ndaameera mathiĩ kĩoro - thaithe Moi arĩ we ũũ? Bũrũri nĩ wa Moi kana nĩ wa mũingĩ wothe wa Kenya? Thaithe hũmungaati,

mwendia-nyina-mũtu? Aaaca! Nĩ kaba ngue ndigaacũne Moi iraatũ. Nĩ ngũũmĩrĩria rũgendo rũũrũ, kuure kana gũkĩe.

Mũthenya 15: Hĩĩ! Maagũũkĩĩte marĩ atatũ: Mũmbi, Kariũki wa Gathiitũ na mũraata ũngĩ ũmwe. Twaria maũndũ maingĩ ma bũrũri, ndaigua ndaacanjamũka. Kariũki aamenyithia atĩ wĩra wa mũingĩ nĩ ũraarutwo na hinya, na mĩorooto ya Kĩama (DTM) nĩ ĩreeyenjera bũrũriinĩ o na Moi aageria atĩa kũhurunja guoya na ũtũmĩri-hinya. Ngoro yakwa yaiyũrwo nĩ gĩkeno. Ndagĩka 20 ciathira, twatigana, maathiĩ. Naaniĩ ndaatigwo ngĩina nyĩmbo cia wĩyathi... iria ciainagwo nĩ itungati cia Mau Mau Manyani, Makina Rũndi, Mageta na Manda:

O na twatwarwo kũ na kũ
O na twathĩĩnio atĩa kana atĩa
Tũnyariirwo kana tũũragwo
Tũtigaatiga kũrũĩra kĩhooto
Na wĩyathi witũ wa Kenya

Ndaarĩĩkia rũu ndambĩrĩria rũngĩ:

Nyendaga ngĩheeo ũhoro wa ithaka
Rĩrĩa Waiyaki aatũire gũũkũ gwitũ
Na ũrĩa eendaga andũ airũ mathiĩ na mbere
Ngeerira korwo niĩ ndaarĩ kuo

Ndaigua ndaatheecwo ngoro mũno nĩ ciugo icio.

Mũthenya 16: Ngwandĩkaga marebeta no ndiinahota mũno nĩ ihooru na ng'aragu. Nyandĩkire o mĩhari ĩno:

Wee mwendia-bũrũri
Wee hũmungaati
Mbarĩ ya makinya a ũkoronia
Menya wĩ na kĩrumi
Kĩrumi kĩa njiarwa
Kĩrumi kĩa rũũrĩrĩ
Ũkaanyua hĩgĩ
Mũingĩ warũrũngana

Wĩyũmĩrĩrie nyũmba iitũ
Ũkĩmenyaga atĩ
Ithuĩ twĩ ciana cia Iregi
Cia Mwangeka na Koitalel

Cia Mũthoni na Me Katilili
Cia Kĩmaathi na Kago

Guoya mũnene
Ũtũũragia kaihũ irima
Kaba gũkua gũkĩra ũkombo

Reke rĩu thiĩ toro. Ndaa na ngũngũni nĩ cietereire irio ciacio.

Mũthenya 17: Njĩtirwo thaa thita nĩ anene a njeera, Gĩtuma na Matano. Manjĩĩra atĩ Moi nĩ mũraakaru toondũ wa marũa araanyiita o mũthenya kuuma Amnesty International na P.E.N International ma kuuga atĩ ndooheirwo tũhũ, nĩ njagĩrĩirwo kũrekio na ndĩhwo matukũ macio ndũũrĩĩtio mũnyororo. Ndeerwo aakorwo ũhoro wa marũa nĩ njũũĩ, ndigane naguo biũ toondũ wahota "gũthũũkia" kĩoho gĩakwa. Ndeerwo ngaanie mũtumia wakwa gũtũma marũa mũrĩmo kwa Amnesty International. Niĩ ndaameera atĩ ũhoro ũcio maranjĩĩra ndiũũĩ; ningĩ aakorwo gũtũmĩra Amnesty International kana P.E.N marũa nĩ mahĩtia, mandware igootiinĩ. Ndaameera matigane na mũtumia wakwa, kũmũigĩrĩra igeenyo na kũmũnyariira, arĩ na thĩĩna wa kũigana.

Koigi wa njeera, Gĩtuma, aanjĩĩra atĩ ũhoro wa mũrimũ wakwa wa maitho nĩ ũũkũrorwo, ndwarwo thibitaarĩ ya Kenyatta. Nĩ ngoreetwo na thĩĩna wa maitho kuuma rĩrĩa ndaanyiitirwo, na ndwaragwo thibitaarĩ rĩrĩa njeera yeenda. Matũmagĩra mĩrimũ gũtũhũũra mbaara ya heho, ya meeciiria na ya mwĩrĩ.

Aathani a gĩthũri menyaai atĩ ma ndĩkuuaga na maheeni matirĩ mĩri. Ũtooĩ kũbĩra nĩ ooĩ kũhoria, na mũkungi aakorire mũceemi:

Tiga kũrĩra Maitũ, tiga kũrĩra
Gũtirĩ rĩĩtwa rĩngĩ, gũtirĩ riiri
Gũtirĩ ngumo njega, gũtirĩ ũtũũgĩru
Ta mũndũ eende,
Ta mũndũ oomie bũrũri.

Nĩ wega mũno *Amnesty International*, nĩ wega mũno *P.E.N*, nĩ wega mũno inyuĩ inyuothe mũrũagĩra haki cia ũmũndũ thĩinĩ wa thĩ. Nĩ ndaamenya no mũraandirikana. Tiga nĩ inyuĩ ndingĩkeerĩrwo cia thibitaarĩ!

Mũthenya 18: Tũũkĩririo na ime nĩ birigiceeni. O ta mũtugo, twerwo twaũre nguo tuume nja tũrĩ nũi. Niĩ nĩ ndaarega kũruta nguo. Muohwo ũmwe

aanyiitwo na bangi na ũngĩ na thigara gakundi. Maatwarwo kĩnya kũrĩa ngima na maaĩ thikũ mũgwanja. Thigara na bangi nĩ marufuku gũũkũ. Niĩ naaniĩ ndaakururio ndoreetio wabici ya mathitanga, *Duty Office*, atĩ nĩ ndaarega kũruta nguo; na atĩ ndĩ mang'aa. Obithaa Mbuthia aambĩrĩria gũthoomera, akĩĩnumaga na kũũnyũrũria. Niĩ ndamũcookeria atĩ njoheirwo ũteti, na mawatho moothe ma bũrũri na ma njeera nĩ ndĩ mooĩ. Hatirĩ watho ũmwĩtĩkĩrĩĩtie aanume, kana hũũrwo birigiceeni ndĩ njaga.

Ndaarĩĩkia kwaria Obithaa ookĩra gĩtĩinĩ gĩake, athiĩ ndiricainĩ, aikara handũ ha ndagĩka ithaano ataraaria. Aacooka gĩtĩinĩ, aatũma thigari ĩthiĩ ĩmũreehere caai. Thigari yoiga, 'ndio affande', na yahũũra thuruutia. Thigari yathiĩ, Obithaa aatumũka kanua. Aanjĩĩra atĩ kahinda gaka nĩ ekũndekia, no ũmang'aa ũcio ndĩ naguo, ndĩũrenge. Ngĩthiĩ kuuma wabici aanjĩĩra njeterere ambe aahe ũtaaro. Aanjĩĩra atĩ ribooti cia maũndũ marĩa moothe njĩkaga buroko ĩyo nĩ imakinyagĩra o mũthenya o mũthenya. Atĩ ndaathaaka na o, ndege kũrũmĩrĩra watho wa njeera, ngainũka ndĩ ithandũkũinĩ. 'Ndiigwĩciiria Moi araara atarĩ toro nĩ kũigua atĩ ndũrainia gũtũ rĩngĩ,' arĩĩkia. Ndaacookio theero.

Mũthenya 19: Tũtiinarĩa kĩndũ o na kĩ kĩrooko kana mĩaraho. Irio ireehirwo thaa ĩmwe ya ũtukũ, o na maaĩ nĩ maakũhiingĩĩtwo. Ĩyo yuma o njĩra ya gũtũherithia. Nĩ twamenyerire.

Mũthenya 20: Nĩ mũthenya wa kiumia, mũthenya wa kũhuurũka njeera. Njikaire theero mĩrĩngĩtiinĩ ngĩthooma ibuku rĩa Maxim Gorky rĩĩtagwo *Mother*. Nĩ ibuku Mũũkenya wothe wendeete bũrũri wake aagĩrĩirwo nĩ gũthooma. Nĩ ibuku rĩa ĩtuĩka: rĩingĩrĩĩte njeera na hitho. Akĩaria ũhoro wa Ngai na ndini, Gorky aakuuga atĩ Ngai na ndini nĩ itũmagĩrwo nĩ ndonga cia thĩ yothe ta thimbũ ya kũhũũra athĩĩni na kũmonjia meeciiria.

Nĩ gwatuka, mĩrango nĩ yekĩrwo konji tũkome. Na nĩ thaa kenda cia mũthenya. Tuoheetwo tũkoohwo mai, reke ngwĩre!

Mũthenya 21: Thĩĩna witũ mũnene nĩ heho, kũrutithio wĩra wa hinya, kũhũũrwo, kũrumwo, na ng'aragu itarĩ gĩthimi. Gũũkũ njeera ng'aragu nĩ mũrimũ. Twĩragwo atĩ twareehirwo njeera tũrũme ruo; atĩ ũyũ ti mũkaawa. Kũrĩ andũ gĩkundi makuĩte nĩ ng'aragu kuuma ndooka gũũkũ Kamĩtĩ.

Mũthenya 22: Njĩtirwo kĩrooko tene. Ndaanyua macahĩko mo cũrũ. Ndaacooka ndekĩrwo bĩngũ ndeerwo atĩ ndĩraatwarwo thibitaarĩ Kenyatta kwa ndagĩtaarĩ wa maitho. Ndagĩikio mariamu ta ngũnia ya mbooco. Marimuinĩ ngũrangĩrĩĩtwo nĩ thigari ithatũ na kooburũ ũmwe marĩ na

mĩcinga ya G-3. Tũtwaragwo thibitaarĩ na hitho atĩ nĩ guo andũ aitũ matikaamenye, mooke thibitaarĩ gũtuona kana hiihi mabange mĩbango ya gũtũruta njeera na hinya. Niĩ nĩ ndĩraamenyithĩĩtio nĩ *Contact Z* na ningĩ akamenyithia mũtumia ta thikũ ithatũ thiru atĩ nĩ ngaatwarwo ũmũũthĩ. Mũmbi nĩ ookire Kenyatta na tuonana, twahĩmbanĩria na gĩkeno na wendo. Twarĩa ranji hamwe. Ekũrugĩĩte irio njega mũno. Ranji ya maguta ma wendo, mũrĩo ũcio, tiga! Ahee ũhoro wa nyũmba iria araaka gwitũ Mũkũrweinĩ wa Nyagathanga; na ningĩ ũrĩa ũteti ũraathiĩ bũrũriinĩ. Aanjĩĩra atĩ Moi na njaguuti ciake nĩ meehaarĩirie gwathana na hinya, mũingĩ ũkĩendaga na ũteekwenda. Tũikarire naake ta mathaa matatũ. Tũgĩtigana nĩ ta kweheria gĩkwa Mũkũngũgũinĩ. No ndĩ mũkenu. Thigari nacio nĩ ngenu. Mũmbi nĩ aacihee o mũũthigari kĩbaaũ; na kooburũ ibaaũ igĩrĩ toondũ wa gũtũiyĩra mathaa macio ma kuonana.

Mũthenya 23: Gwatinda heho nene mũno mũthenya wothe, heho ya gũtema. Tũtirĩ nguo cia thĩinĩ kana iraatũ na irio ciitũ nĩ hehu. Caai na mĩgate iitũ kĩrooko nĩ kũhũũrwo na kũrumwo.

Ndaa na ngũngũni, otaũrĩa ndĩmũmenyithĩtie hau kabere, nĩ ta mahuti, ciatũrĩire igũtũrĩa huuyo. Mĩĩrĩ iitũ nĩ ironda na mahira.

Mũthenya 24: Mũbĩa nĩ aagũũkĩĩte kuona andũ aake—oohwo a ndini ya gatooreki. Aamahooera na aamakundia thakame ya Njesũ, aameera meeyũũmĩrĩrie toondũ Njesũ arĩ na marĩĩtwa mao, aacooka aathiĩ, aamatiga ngũngũniinĩ makĩrĩa ngima na maaĩ. ·Wee akũhaanaga maguta kũnora.

Mũthenya 25: Njũkĩrire kĩrooko tene, ndarorera ndirica ndoona mweri na njata ndaakena mũno ndaaririkana atĩ rũgendo rũũrũ rwa ruo na maithori no rũgaathira toondũ kĩhooto kiunaga ũta mũgeete.

Twahingũrĩrwo twĩrirwo atĩ gũtirĩ mũtu wa kũruga ũcũrũ. Twakĩĩrwo tuumagare tũroreete wĩrainĩ kana twarega tuone 'cha mtema kuni'. Twakiumagara tũroreete igandainĩ. Ranji - aaca. Hwaĩinĩ, thubu mũhoro wa mathũkũma. O na nduuma na cumbĩ.

Nĩ twahingĩrwo tũkome na mĩnoga iitũ, ng'aragu iitũ, na maraakara maitũ.

Mũthenya 26: Gwatinda kĩheho kĩnene. Theero ciitũ nĩ ta mbarabu ĩitĩĩtwo kuo; gũtirĩ kĩndũ kĩrĩ ruo ta heho ya njeera na makĩria mũndũ ahũũtiĩ. Kĩmera giĩkĩ gĩa gathaano nĩ kĩo oohwo aingĩ makuuaga nĩ ũndũ wa heho na nga'ragu. Amwe aitũ twĩkĩrĩĩte mateehũ! Angĩ nĩ njaga biũ.

Mũthenya 27: Njũkĩrire kĩrooko ndaanyua ũcũrũ ũrĩ na mũthanga na mai ma mbĩa. Thuutha ũcio ndaambĩrĩria kwandĩka marebeta ndĩ na marũrũ na maraakara, ndaarĩĩkia marebeta ndaambĩrĩria gũthooma ibuku rĩa Sembene Ousmane, rĩĩtagwo *Xala*. Mũthenya uuma mũnene; mũthenya ũngĩ wa ruo. Thaa cia njeera itithiiaga, ciĩkururagia ta ruo rwa kĩronda kĩa ndĩĩra.

Mũthenya 28: Nĩ ndeeheirwo *Daily Nation* na *Newsweek* na hitho nĩ *Contact Z*. Nĩ kĩo ndaatinda na gĩkeno mũthenya wothe o na gũtuĩka atĩ mũthenya wothe tũtirĩĩte kĩndũ.

Mũthenya 29: Tuumire wĩra thaa mũgwanja toondũ thigari nĩ iikũheeagwo mũcaara. Hĩndĩ ciothe tũtaraarutithio wĩra nĩ ngenaga nĩ ũndũ nĩ nyonaga mweke wa gwĩciiria, gũthooma, kwandĩka marebera na kũhuurũkia ngoro. Gũtirĩ mbura itakĩĩyaga, ĩno no ĩgaakĩa, tuume mĩnyororoinĩ, tũinũke:

Rĩrĩa ngainũka gwitũ mũciĩ
Ngehumba nguo cia njũa
Njikare hau mũrangoinĩ
Ndĩ na rũhĩa rwa kĩgoci
Rũiyũire wendo wa bũrũri

Na inyuĩ aanake na airĩtu a rũũrĩrĩ
Rũmĩrĩraai na ũũmĩrĩru na ũcamba
Nĩ inyuĩ hinya wa bũrũri
Nĩ inyuĩ kĩenyũ kĩa Ngai

Nĩ ndaarĩĩkia gũthooma *Xala*. Nĩ ma gũtirĩ kĩndũ kĩrĩ mũrĩo ta ibuku rĩega. Ibuku rĩandĩke nĩ mwendi-andũ, njamba ya mũingĩ. Arĩa matathoomaga matiũĩ mũrĩo wa thĩ, nĩ athĩĩni kĩĩmeeciiria.

Mũthenya 30: Stanley Oloititip nĩ aareehwo, arĩ na kĩoho kĩa mwaka. Arĩ na kũngũrũ. Ahaana irimũ rĩa Nyakondo kũnora. Ũyũ nĩ ũmwe wa arĩa moigaga, meeyoheete tai ya ngũkũ, tũnyiitwo, tuohwo, tũrũmio ruo atĩ nĩ tũraamathũũkĩria thirikaari, atĩ nĩ ithuĩ aa Karl Marx. Ti itherũ thĩ nĩ ya mũgarũko, atĩ arĩa maraarĩĩaga na o, makanyua na o, makanyariira indo cia bũrũri na o, nĩ o rĩu maamũikia korokoroinĩ, arĩe ngima na maaĩ, anyuuwo thakame nĩ ndaa na ngũngũni. Oohwo nĩ makeneete mũno nĩ tũũtũ ũyũ kũreehwo Kamĩtĩ ũrĩe ruo. Amwe maroigaga atĩ mangĩona kamweke no mamũĩke ũũru amenye njeera ndiũĩ mwana mwende. Hatarĩ nganja aikara gũũkũ mweri ũngĩ ũmwe ndaahona. Imũndũ ta ici nĩ ihotagwo nĩ ng'aragu njeera. Nda yake yahũũcũka, maguta maathira, kĩnena kĩambĩrĩrie kuura mahira nĩ ngũngũni kũmũrĩa, nĩ rĩo aakaamenya atĩ Moi nĩ thũ nene ya bũrũri na Kanũ nĩ kĩama gĩa aici na atuunyani na ooragani.

Mũthenya 31: Tuuma na Oloitiptip. Aanjĩĩra atĩ nĩ Moi wamuohithia maamenana gĩũteti. Oima na maraakara maingĩ mũno, maithori no gũitĩka. Ndaamwĩra atige kũrĩra. O na ithuĩ, aarimũ a yunibaasĩtĩ tuohirwo nĩ ũndũ wa mũndũ taake na angĩ taake mbuunge kuuga tũnyiitwo na tuohwo atĩ tũrĩ andũ ooru, tũrĩ komiunisiti. Ndaamũũria, "Nĩ ũraaririkana ũguo, Oloitiptip?"

"Hĩĩ, wee nĩ we Mwarimũ Maina wa Kĩnyattĩ, ũmwe wa arĩa mang'eeng'anaga na thirikaari?"

"Ĩĩ nĩ niĩ. Naawe nĩ maakũreehe, tũrĩe ngima na mbooco njĩthĩ hamwe? Nĩ ma, thirikaari ĩno ya ngũkũ ndĩrĩ mũraata; wee na Moi mũraakomaga gĩtanda kĩmwe, mũkĩmundia maguta ma bũrũri, rĩu ũrĩ na kũngũrũ. Hatirĩ nganja ũrĩ na maraakara..."

"Reke thiĩ wĩra, nĩ tũũkuonana kahinda kangĩ ũũhe ũria mũharaganĩtie bũrũri."

Oloitiptip ahaana kĩgui kĩrutĩĩtwo nyũmba ya ũnoru, gĩgaikio nja nĩ magui marĩa mangĩ. Mũimwo-nĩ-irĩ ũyũ ndaangĩniina njeera mwaka atang'aũkĩĩte, ooragwo nĩ mũrimũ kana ng'aragu kana oohwo.

Tũtiinoonana na Oloitiptip ndoima wĩra. Ngorire aheirwo mboondi aarekio. Nding'ũri ikomaga gĩtanda kĩmwe.

MWERI WA GATANDATŨ 1984

Mũthenya 1: Oohwo maraaria o cia Oloitiptip. Matiinakena nĩ kũrekio gwake. Mareendaga aikarange gũũkũ arĩe mũtu rũũciinĩ, mĩaraho na hwaĩinĩ; arĩĩo nĩ ndaa na ngũngũni, anyamaario nĩ icakũri cia njeera, nĩ geetha acame thĩĩna ũrĩa tũkoragwo na guo.

Ũmũũthĩ nĩ Madaraka. Oohwo aingĩ mareeciiria atĩ nĩ maakũrekio. Amwe ao nĩ mooheete mĩrigo. Mũnene wa njeera nĩ aagũũkĩĩte gũtũmenyithia atĩ Nyayo ndaraarekania ũmũũthĩ, no oohwo aingĩ matiinamwĩtĩkia, mareeciiria atĩ nĩ kũheenania araaheenania, nĩ maakũrekio. Niĩ ndirĩ na mwĩhoko wa kũrekio, ũmũũthĩ kana rũũciũ. Nĩ ibuku rĩa Ngũgĩ wa Thiong'o, *Detained: A Writer's Prison Diary*, ndĩraathooma njetereire ngima na mbooco. Ibuku rĩĩrĩ ndĩraareeheirwo hwaĩ na hitho nĩ *Contact Z*

Ũmũũthĩ nĩ kĩambĩrĩria kĩa ramathaani harĩ aithĩramu.

Rĩu nĩ thaa cia hwaĩinĩ, nĩ twarĩa, na twahiingĩrwo. Gũtirĩ mũndũ o na ũmwe waheeo "*amnesty*". Arĩa moima na mwĩhoko wa kũrekio, rĩu no maithori. Niĩ no *Detained* ndĩraathooma.

Mũthenya 2: Juuma. Tũhingĩirwo hakuhĩ mũthenya wothe. Ndaatinda ngĩandĩka marebeta, ndaanoga ndooya *Detained*. Thaa inyaanya ndaanyiita mĩhari ĩno kuuma kũrĩ mũrũ wa maitũ, Waititũ:

Muohirwo nĩ wendo wa bũrũri
Nĩ kwarĩrĩria kĩhooto
Nĩ gũthoomithia hisitũria iitũ ya ũcũng'ũti
Nĩ inyuĩ kĩmũrĩ kĩa bũrũri
Wĩyũmĩrĩriei
Wĩyũmĩrĩriei
Ta njamba cia Makina Rũndi
Gĩkũyũ oigaga
Mũikia ndooĩ mwehereri

Mũthenya 2: Mũtumia wakwa nĩ aagũtũmanĩĩte ndeeherwo *Newsweek*. Nĩ ndaakena kuona atĩ njamba cia Nicaragua na El Salvador no ciraathiĩ na mbere kũng'eeng'ana na ũthũkũmũ wa Ameerika. Aya nĩ andũ meerutĩire mũno. Gũtirĩ kĩndũ kĩrĩ bata ta kũhũũrana na ũkombo wa thũkũmũ. Gũtirĩ kĩndũ kĩnene ta andũ gũita thakame yao nĩ ũndũ wa wĩyathi wa bũrũri wao. Gũũkũ gwitũ tũririkanaga njamba cia KLFA, njamba cia Mau Mau, nĩ ũndũ wa ũrĩa maitire thakame yao toondũ wa wĩyathi wa bũrũri ũyũ. Tũkaririkana Kĩmaathi, Kago, Kariba, Ole Kisio,Tanganyika, Baimũnge, Kubukubu, Macaria wa Kĩmeemia na Ihuura nĩ ũndũ wa gũtongoria mbũtũ ciitũ cia mbaara ya wĩyathi. Andũ ta aya matigaakua toondũ marĩĩtwa mao nĩ mo itugĩ cia mwĩkũmũro wa bũrũri, itugĩ cia hisitũria iitũ. Njamba cia rũũrĩrĩ iroogoocwo mĩndĩ na mĩndĩ.

Mũthenya 4: Aithĩramu no maraathiĩ na mbere na ramathaani. Mũhingo wa irio mũthenya. Hwaĩinĩ wothe nĩ nyĩmbo na mahooya. Naarĩ korwo ũũ meerutĩire ndini nooguo meerutĩire kũhũũranĩra demokirasia bũrũriinĩ!

Mũthenya 5: Tũũkuumaga wĩra, twarũũgamio, twerwo tũrute nguo tũhũũrwo birigiceeni. Twaruta. Tuuma andũ ta magana meerĩ. Muohwo ũmwe aanyiitwo na nyondo aakwendeete kũmĩtũmĩra ũtukũ, abunje ndirica, oore. Aahũũrwo ihũũra rĩa gĩkuũ nĩ thigari gĩkundi kĩega ma. Aacooka aatwarwo kĩnya eeterere ciira na mũnene wa njeera.

Mũthenya 6: Nĩ ndaandĩkĩra Ngũgĩ wa Thiong'o na *Amnesty International*

marũa ma kũmamenyithia mbaara ĩrĩa tũraahũũrwo gũũkũ. Marũa maagũtwarĩrwo Mũmbi nĩ *contact Z*, naake amatũme rũraaya na hitho. Gĩkũyũ oigaga atĩ irĩĩaga na mbugi o na kũrĩ ũgwati. Ũndũ ũũngeneetie nĩ kũnyiitaga marũa ma hitho kuuma kũrĩ Ngũgĩ, ma kũũmenyithia wĩra ũrĩa maraaruta Rũraaya marĩ na *Committee for the Release of Political Prisoners in Kenya*.

Onyango Oloo nĩ aaandeehere *Weekly Review* (1/6/84) na hitho. Nĩ yo ndĩraathooma.

Mũthenya 7: Tuoima wĩra tũhũũtiĩ, twakora theero ciothe ihũũrĩĩtwo birigiceeni - indo ciitũ ikaiywo, ingĩ igathũũkangio. Theero iikũhaanaga mbĩĩrĩra. Niĩ kĩnyamaario ta gĩĩkĩ ndaakĩonire o hĩndĩ ya Ngeretha mũkoronia. Thigari ici cia njeera nĩ ta ici ciarutirwo ngoro cia ũmũndũ cigeekĩrwo cia nyamũ. Na meeciiria mao nĩ makundeeru. Nĩ ma ũyũ wĩyathi twarũire na hinya ũguo, nĩ wagarũrirwo ũgĩtuuo wa thĩĩna na mĩnyamaaro. No ndĩ na ma atĩ ĩno mĩnyamaaro nĩ ĩgaathira, kĩmera gĩa ituĩka kĩambĩrĩrie.

Mũthenya 8: Ndiraigua wega, nĩ ndĩraaharwo, na kũrĩĩyo nĩ nda na mũtwe. Ogego Onyango, Jeff na Wahinya nĩ maagũũkĩĩte kũũnyona, manduta ihooru. Nĩ ngũthiĩte kuona ndagitaarĩ wa njeera, aanyandĩkĩra tũbooco tũhiũ twa maguta na gĩkombe kĩmwe kĩa iria, aacooka ahee "*aspirin*" *4* na "*panadol*" *4* na marũa ma gũkoma kinya mũthenya wa gatatũ. Ndaakinya kĩhingoinĩ kĩa mbere, ndaahũũrwo birigiceeni, ndeerwo hĩtũke. Itaanakinya theero ndaacemania na Thanjini Mũtua. Ndaahũũrwo birigeceeni rĩngĩ, ndeerwo thiĩ. Itaanakinyũkia ikinya rĩngĩ, Kooburũ Maina aanjĩta anjĩĩra atĩ ndĩ na mũnyaka atĩ ndinanyiitwo na marufuku ihinda rĩĩrĩ. Atĩ njoheetio ũguo; atĩ rĩmwe nĩ makanjikia ngono na marufuku menye wega atĩ o matikomaga mwĩhĩrĩto wa riiko ta thegere itarĩ mĩciĩ. Koburũ Maina nĩ wa *Security* na hĩndĩ ya ũkoronia aarĩ ngaati. No nĩ aagĩtũma menye atĩ nyingĩ cia birigiceeni ici cia gĩcacĩ ciĩkagwo nĩ ũndũ wakwa.

Mũthenya 9: Muohwo ũmwe nĩ aanyiitwo akĩnyua thigara theero, aahũrwo mũno, thakame ĩitĩkage ta maaĩ. Marakaara makwa maraacamũka gũcamũka ngoroinĩ. Thigari ici nĩ cio ireehage thigara, nĩ cio irĩ na nduka cia thigara mĩhuko yao, na noocio ihũũraga arĩa ciatũnyiita na thigara, thigara o iria ciikũmendeirie.

Thaa thita ndeetwo, ndeerwo thiĩ wabici ngoone mũnene wa "*Security*", nĩ we Matano. Ndaakinya aamenyithia atĩ mũtumia wakwa nĩ araareeehire mabuku na moothe marĩ na ũteti, kwa ũguo aanjĩĩra ndikũnengerwo, maagũcookerio mũtumia. Aanjĩĩra njĩĩre mũtumia atige kũreehe mabuku

ma ũteti - makĩria mabuku ma Ngũgĩ wa Thiong'o, atĩ toondũ matiĩtĩkĩrĩĩtio nĩ watho wa njeera. Ndaamwĩra nĩ ngũmenyithia mũtumia ũhoro ũcio, twatigana. Njookire theero na gĩkundo kĩa mang'ũrĩ mũmero. Aangĩkorwo mabuku ma Ngũgĩ nĩ mareendio ndukainĩ Nairobi-rĩ, tũũkũgirio kũmathooma nĩ kĩ?

Mũthenya 10: Ũũi nda-ĩ! Mbooco ici nĩ ikũnjũraga. Rĩu nĩ mweri mũgima tũrĩĩaga mbooco itukanĩĩte na mũthanga na mahiga. Nĩ ngũneete mũũthigari ciringi mĩroongo ĩĩrĩ angũrĩre mũgate na tũmandaathi na hitho, no aacooka, aanjĩĩra nĩ aatũmĩra mbeeca, toondũ atĩ ndoima na cia ranji. Thigari nyingĩ cia njeera ihaana hiti. Ciringi icio ndĩraatũmĩirwo nĩ mũtumia na hitho cia kũgũraga ngathĩĩti. Kũnyiitwo na mbeeca gũũkũ njeera mũndũ ahũũragwo kĩĩnyamũ. Kwoguo o na aacihũthĩra nĩ araamenya atĩ gũtirĩ ũndũ ingĩĩka. No rĩmwe nĩ ndĩmaiguuagĩra tha. Kamũcaara kao nĩ kaniini; gatiteithagia mĩciĩ yao. Amwe mookaga wĩrainĩ meekonoteete nĩ kũhũũta nginya amwe marĩĩage ngima ya oohwo.

Mũthenya 11: Ningĩ ngwĩtĩĩtwo wabici ya Gĩtuma kuonio marũa marĩa matũmĩĩtwo nĩ *Amnesty International* na *P.E.N International*. Matano oima ho na oima na maraakara maingĩ mũno, akĩenda kũmenya ũrĩa memba a *Amnesty International* na *P.E.N International* mooĩ atĩ ndĩ Kamĩtĩ na ndĩ mũrwaru maitho. Ndaamwĩra niĩ ndiũĩ no amooririe. Aanjĩĩra rĩu nĩ ooĩ kĩa biũ atĩ nĩ nyandĩkagĩra A.I. marũa, na ũhoro ũcio nĩ maraatuĩria na hinya nĩ guo mamenye nĩ mũũthigari ũrĩkũ uumagia marũa makwa njeera.

Mũthenya 12: Andũ arĩa manyiitagwo toondũ wa kũrũĩra kĩhooto na njĩra ya gũtetera mũingĩ, marĩĩtwa mao matũũraga mĩoyoinĩ ya mũingĩ. Hisitũria ndĩriganagĩrwo nĩ ũcamba wao - andũ ta Karl Marx, V.I. Lenin, Mao Tse Tung, Ho Chi Minh, Amilcar Cabral, Frantz Fanon, Fidel Castro, Che, Nelson Mandela, Malcom X, Dedan Kĩmaathi na angĩ aingĩ. Hisitũria ndĩandĩkagwo nĩ ithayo kana iguoya. Yandĩkagwo nĩ mũingĩ na ũcamba, maithori na thakame. Yandĩkagwo nĩ andũ arĩa meerutĩĩte gũita thakame yao toondũ wa kĩhooto.

Mũthenya 13: Jeff nĩ aanyiitwo na ibuku rĩa Ngũgĩ, *Detained*, na maratathi na mandĩko mateetĩkĩrĩĩtio. Anene a njeera no hiũ maraameria nĩ maraakara. Marauga atĩ Jeff nĩ ibuku araandĩkĩra njeera. Ningĩ nĩ mareenda kũmenya ũrĩa ibuku rĩa Ngũgĩ, ibuku rĩa thũ nene ya ndigitĩta Moi, rĩingĩrĩĩte njeera. Ndaanahũũrwo no rĩu arĩ kĩnya eetereire ciira na mũnene wa njeera. Ibuku nĩ atuunyirwo, atĩ nĩ rĩatahwo nĩ thirikaari. Ibuku rĩu nĩ niĩ ndĩraamũheete athoome, acooke anengere Ogego na Onyango. Rĩu nĩ rĩakĩnyiitwo!

Mũthenya 14: Ndinaathiĩ wĩra ndaatinda mũrĩngĩtiinĩ nĩ gũtuuruo nĩ nda na kũharwo, aathani a njeera meeĩĩndoreire ooro ũguo. No makene iingĩkua nĩ guo maheeo ndebe nĩ Nyayo. No ndiigũkua tũtagarũrĩĩte wathani ũyũ wa gĩthũri wa ndigitĩta na araata aake.

Nĩ ngwĩtĩĩtwo wabici ya *security* kũũrio kana nĩ njũũĩ ũrĩa ibuku rĩa Ngũgĩ, *Detained*, rĩingĩrĩĩte njeera na kana ibuku nĩ rĩakwa. Ndaameera ũhoro ta ũcio niĩ ndi-ũũĩ na ibuku ti rĩakwa. Matano aanjũũria: "ũrĩ wathooma ibuku rĩĩrĩ?"

"Ĩĩ, nĩ ndĩrĩthomeete, na nĩ ibuku rĩa bata." Ndaananjũũria ũndũ ũngĩ no kũngonorera maitho. Thanjini Mũtua nĩ we uuma na ũhoro.

"Ibuku nĩ rĩa Maina, aageria kwĩra Matano. Matano amũũria: "nĩ mwarimũ mũraanyiitire na ibuku kana nĩ Jeff Mwangi?"

"Nĩ Jeff," thanjini amũcookeria.

"Aakorwo nĩ Jeff kĩmũreeheei igootiinĩ rĩa njeera, tiganaai na mwarimũ."

"Ndiyo Afande," thanjini oiga na ahũũra thuruutia. Ndaacookio theero. Harĩ mũndũ ũraatwara ũhoro wakwa... nĩ ngũmenyithia *Contct Z* eemenyerere.

Mũthenya 15: Oohwo atatũ nĩ maanyiitwo magĩthooma ngathĩĩti ya *Daily Nation*. Maahũrwo mũno atĩ nĩ guo moimbũre mũũthigari ũrĩa ũmareeheire ngathĩĩti. Maarega kũmuonania. Rĩu marĩ kĩnya.

Mũthenya 16: Mũũthigari aakũnjĩĩraga arĩ na matũkũya atĩ meerĩĩtwo marute o mũũthigari ciringi 100 cia harambĩ ya Nyayo. Moi na araata aake a Kanũ maatuĩkire karĩa-nĩme. O kĩrĩa twagetha mageekĩra nda. Reeheei harambĩ. reeheei harambĩ, twake bũrũri. Twareehe igeekĩrwo nda cia ing'ang'i. Iria ingĩ igatwarwo beengi cia Switzerland, kũhithwo. Harambĩ nĩ ũici na ũtuunyani wa kĩĩrĩu. No mũici nĩ wa thikũ mĩrongo ĩna; nĩ mamenye ũguo.

Mũthenya 17: Ndaanyiita ũhoro kuuma kũrĩ mũũthigari mũraata atĩ kamwana karĩa karooragire Kĩbakĩ, ithe wa Mwai, nĩ kareeheetwo kĩnyonga, geetereire gũitwo.

Mũthenya 18: Ndaatinda ngĩĩciiria ũhoro wa nguĩko. Rĩu nĩ makĩria ya mĩaka ĩĩrĩ itarĩ ndaakoma na mũndũ-mũka, kana kuona mũndũ-mũka arĩ njaga. Mwĩrĩ wa mũndũ-mũka ũkĩrĩĩte ũrirũ kwagĩra na wĩ mũrĩo ũtathiraga.

Ng'aragu ya nguĩko ndĩtũmaga ngome ũtukũ nĩ kũũnjina kĩnena kinya mũruru wa mũrĩo ũgacamũka, ũgaitĩka thimitiinĩ:

Gĩĩkĩ kĩ mũrĩo
Gĩĩkĩ kĩ mũrĩo
Ũũkĩ wa njũkĩ
Kĩangiria thiĩ
Na kĩangiria ngome
Kĩhumbĩirwo nĩ mũtitũ

Mũthenya 19: Nĩ ndaakunyĩrwo ũhoro. Arutwo a Yunibaasĩtĩ meerĩĩtwo nĩ aathani a njeera atĩ aakorwo nĩ maakwenda kũrĩĩkia cioho na thaayũ nĩ matige kwaria kana kuonwo na Maina wa Kĩnyattĩ. Aathani a njeera nĩ kĩĩruru gĩa thirikaari nene. Nĩ mageragia mũno kũhũũrithania afungwo.

Mũthenya 20: Ũmũũthĩ ndaatinda ngĩina na mĩrũri:

Ithuĩ itungati cia bũrũri
Tũtirĩ andũ a gũikĩrio ihĩndĩ
Atĩ nĩ guo tũkire...

Mũthenya 21: Andũ oothe marĩ toro. Ndirĩ toro, ndĩreeciiria gĩtũmi kĩrĩa gĩatũmire njikio irima rĩĩrĩ rĩa ruo na nduma. Ndirĩ mũndũ ndooragĩĩte, ndirĩ kĩndũ kĩa mũingĩ ndaiyĩĩte, ndiendeetie kahũwa ka bũrũri mũrĩmo na hitho ndĩĩtongie kana nganyiita mũtumia wa mũndũ na hinya; no rĩu ndĩ njeera, mĩnyororo ĩrĩ mooko na magũrũ. Nĩ harĩ kĩhooto mũndũ anyiitwo, ateng'erio igootiinĩ rĩa maheeni, oohwo toondũ wa kuuga atĩ bũrũri ũyũ nĩ witũ ithuothe, ti wa mũndũ ũmwe kana eerĩ? Nĩ harĩ ma mũndũ anyiitwo toondũ wa gũthoomithia arutwo a Kenya ũhoro wa ma - wa kũmeera mahũũrane na ũkoronia wa kĩĩrĩu bũrũriinĩ? Nĩ mahĩtia kwĩra arutwo meende bũrũri wao? Nĩ mahĩtia kwandĩka hisitũria ya bũrũri na njĩra ya gũtũũgĩria arĩa maarũĩire wĩyathi witũ? Ũũma nĩ kĩĩ? Kĩhooto kĩrĩ ha ? Ndigaatiga gwĩcaara na ciĩko cia arĩa maahũũranire na makoronia. Reke rĩu ngome. Rũũciũ nĩ wĩra, irumi na mateke.

Mũthenya 22: Twatinda na ng'aragu mũthenya mũgima. Gũtirĩ maaĩ; na kĩhiũhia-maaĩ gĩtiraaruta wĩra. Twerwo twenda kũrĩa tĩĩri tũrĩe, irio gũtirĩ kinya rũũciũ. Obithaa Mbuthi nĩ egũkĩĩte gũtũhooreria. Twamuonia maraakara maitũ, naake aatũcookeria e na marũrũ maingĩ: "mũreenda twĩke atĩa?Tũtinie mĩthiita ĩno iitũ mũrĩe? Menyaai mũrĩ njeera, na ti ithuĩ twamũreehire gũũkũ. Wĩra witũ nĩ wa kũmũrũmithia ruo, mũhere, mũtuĩke raia eega." Aarĩĩkia kũrumana, oima. Na ithuĩ twahingĩrwo theero.

Mũthenya 23: Nĩ ndaanyita marũa meerĩ na hitho kuuma kũrĩ Mũmbi na Mĩcere. Maareehwo nĩ *Contact Z.* Mĩcere arĩ Zimbabwe. Marũa make nĩ maakũũmenyithia atĩ nĩ maraahũũranĩra wĩyathi witũ tuohorwo mĩnyororo. Mũmbi naake aamenyithia ũhoro wa mũciĩ na wa ũteti bũrũriinĩ: ũrĩa andũ aitũ maraanyariirwo nĩ nding'ũri cia kĩama kĩa ngũkũ. Aanjĩĩra ndĩĩyũmĩrĩrie, nginye na hinya na ngotoko nĩ ũndũ mũthenya ũmwe nĩ tũgaakũngũĩra beendera nduune na tũine nyĩmbo cia ituĩka Mũkũrweinĩ wa Gathanga.

Mũthenya 24: Kũhooha ti kũũma, ona mbarĩ ya ndigitĩta meeke atĩa kana atĩa tũkamaruutũrũra *State House* na mĩcinga na ngurunĩti, tũmatware Kamũkũnji igootiinĩ rĩa mũingĩ, maatuĩrwo, tũmacurie mũtĩinĩ ũrĩa ũrĩ hakuhĩ. Ngemi ithaano cia gĩkeno ciuugwo. Bũrũri ũthire nduma.

Mũthenya 25: Ota ũrĩa ndĩmũmenyithĩtie hau kabere gũũkũ ndaawa gũtirĩ tiga "*aspirin*" na "*panadol*". Icio nĩ cio mũndũ aheeagwo aarwara o na aakorwo nĩ mũrimũ wa TB kana wa gĩcũnũũnũ. Makĩria twathiĩ thibitaarĩ twĩragwo atĩ tũtirĩ arwaru, nĩ mũrimũ wa kwĩĩkĩra, "*malingering*"; tũkaingatwo na mbaara nene mũno. Nĩ andũ aingĩ makuuaga gũũkũ nĩ kũimwo ndaawa. Ndagĩtaarĩ a njeera matirĩ ngoro ya kĩĩmũndũ, Ningĩ mookaga wĩra marĩĩtwo nĩ njoohi.

Mĩrimũ ĩrĩa ĩtũhooteete mũno makĩria nĩ marĩĩria, TB na kũharwo. Mũrimũ ũngĩ nĩ wa ng'aragu na wa kũgũrũka. Gũtirĩ kĩndũ oohwo meetigĩrĩĩte ta mũrimũ toondũ mũndũ arũmithagio ruo, akanyamaario nĩ icakũri cia njeera kinya agakua. Aakua bairo yake yandĩkagwo na rangi mũtuune: "*Mfungwa ameshindwa na kifungo*". Thuutha ũcio akarutwo nguo cia njeera, ageekĩrwo ciake cia raia, akoohwo bĩngũ cia mooko na magũrũ, agaikio mariamu akarorio ya thibitaarĩ nĩ guo atuĩke nĩ kuo araakuĩrĩire. Nĩ harĩ ndagĩtaarĩ mũthuure nĩ thirikaari ũrĩa ũrutaga wĩra ũcio wa kwandĩka ribooti ya maheeni. Ribooti yandĩkwo nĩ rĩo njeera ĩtũmaga marũa kũrĩ eene mũndũ kũmamenyithia atĩ nĩ mũkuũ na kĩimba kĩrĩ thibitaarĩ hamwe na indo ciake. Meekaga maũndũ maya ma uungumania nĩ geetha matigaathitangwo nĩ eene mũndũ atĩ matinamũtwara thibitaarĩ rĩrĩa araarĩ mũrwaru.

Ũhoro wa kũmakania nĩ atĩ hĩndĩ ĩrĩa mũndũ ũyũ araarĩ mũrwaru njeera, hatirĩ marũa maatũmirwo ma kũmenyithia andũ aake atĩ nĩ mũrwaru. Harĩ oohwo angĩ moonjeire njeera nĩ kũhũũrwo kana kũrwara; handũ ha marekio nĩ guo magacarie kĩhonia, matũũragio na mĩnyororo marũmithagio ruo kinya magaakua.

Mũthenya 26: Njeera ĩno ya Kamĩtĩ nĩ kuo andũ maitagĩrwo nĩ thirikaari. O mwaka o mwaka, thirikaari ĩitaga andũ ta mĩrongo ĩtaano. Maitanaga maita matatũ mwaka. Makĩria andũ arĩa maitagwo nĩ aanake aya anyiinyi—ciana cia arĩmi anyiinyi na aruti-a-wĩra. Tuuge ciana cia andũ arĩa matangĩona mbeeca cia kũhaka njanji kana Moi. Ta rĩu ũguo, kũrĩ andũ 300 theero, arĩa meetereire gũitwo.

Mũndũ aitwo, ahũũragwo na nyondo mũtwe, akaunangwo magũrũ na mooko, agatoborwo maitho, agacooka ageekĩrwo ikũnia. Kĩrooko tene njeera ĩtookĩrĩĩte kĩimba gĩgeekĩrwo mariamu gĩgatwarwo mbĩĩrĩra nja ya njeera. Thigari iria irutaga wĩra ũcio ciĩtagwo *"Special Task Force"* na iheeagwo ciringi igana rĩmwe o mũndũ ciarĩĩkia wĩra. Marutaga wĩra ũyũ wa gũitana ũtukũ rĩrĩa bũrũri wothe ũrĩ toro.

Hĩndĩ ĩrĩa mũndũ aagũitwo gũkoragwo na mbũtũ ithaano cia thirikaari gũũkũ kĩnyonga:

1. Thigari cia njeera itongoreetio nĩ maobithaa atatũ a njeera.
2. Atongoria a ndini njeera—Gatooreki, Aangirikani na Ithiramu. Aya nĩ o maumagaragia mũndũ agĩthiĩ gũitwo, makĩmũinagĩra nyĩmbo cia gũthiĩ "matuinĩ". Makamũhooera makamwĩra ahere, athiĩ na thaayũ na atarĩ na guoya Ngai nĩ amwetereire "matuinĩ".
3. Anene atatũ kuuma wabici nene ya njeera. Aya nĩ o maitho ma mũnene wa njeera ciothe cia Kenya. Kamĩĩcina. Wĩra wao nĩ kuona atĩ ũitani nĩ wathiĩ o wega: mũndũ nĩ ooragwo na aathikwo.
4. Anene a thirikaari kuuma wabici nene ya Raisi. Aya nĩ o maitho ma ndikitĩĩta na kĩama gĩake wĩrainĩ ũyũ wa kũũraga andũ.
5. Ndagĩtaarĩ mũnene wa thirikaari. Wĩra wake nĩ kuona atĩ mũndũ nĩ mũkuũ biũ na kwandĩka ribooti ya thirikaari. Ribooti ĩno ĩtwaragĩrwo Raisi.

Mũnene wa wĩra ũyũ, tuuge ũrĩa wĩkagĩra thaĩni mũndũ ooragwo, nĩ Raisi. Gũtirĩ mũndũ ũitagwo nĩ thirikaari ya njeera Kenya, Raisi ateekĩrĩĩte thaĩni.

Mũthenya 27: Oohwo aingĩ marĩ njaga toondũ tũtiheeagwo nguo. Mũndũ akĩenda nguo nĩ kũgũra agũraga, ciringi mĩrongo ĩĩrĩ kũrĩ oohwo arĩa marutaga wĩra kũrĩa nguo itumagĩrwo. Na mbeeca gũũkũ nĩ marufuku. Tũtiheeagwo maratathi ma kĩoro; na tũtiĩtĩkĩrĩĩtio kũrĩa na gĩciko. Noguo wĩra tũũrutaga na ng'aragu na mbaara nene. Mawatho marĩa Ngeretha mũkoronia aatigire noomo maathanaga gũũkũ njeera, na andũ arĩa maarĩ hũmungaati, njaguuti cia mũkoronia, nĩ o maareehirwo gũũkũ matuĩke thigari cia njeera. Nĩ andũ matarĩ tha na matirĩ wendo wa bũrũri. Nĩ aimwo-nĩ-irĩ-na-irĩĩri.

Mũthenya 28: Thanjini Kitwe nĩ aakũnjĩtĩĩte ndundu. Aanjĩĩra atĩ aakorwo nĩ ngwenda thaayũ ndigane na ũteti njeera. Ndaamũũria ũrĩa amenyeete atĩ nĩ ngoragwo na ũteti njeera, aanjĩĩra marĩ na andũ aao - oohwo arĩa mamatwaragĩra ũhoro. Naaniĩ ndaamũcookeria atĩ ũteti ndingĩtigana naguo toondũ ndooheirwo ũteti. Naake aacookia na maraakara, aanjĩĩra nĩ mbaara ndĩraacaria na nĩ ngũmĩona. Twatigana.

Nĩ ũhoro wa ma atĩ nĩ tũkoreetwo tũgĩcemania na Onyango Oloo na Oginga Ogego na hitho kuuma tuohwo kwaria ũhoro wa bũrũri witũ na ũrĩa andũ aitũ mangĩhota kũingata nding'ũri cia Kanũ ũtetiinĩ wa bũrũri mombe thirikaari ya mũingĩ, ya aruti-wĩra na arĩmi-anyiinyi.

Mũthenya 29: Aciari nĩ maagũũkĩĩte kũũnyona. O ta mũtugo tũũkwaragĩria wayainĩ marĩ mwena ũrĩa naaniĩ ndĩ mwena ũyũ. Nĩ gĩkeno kuona ũrĩa meeyũmĩrĩirie o na gũtuĩka ngoro ciao ciiyũirwo nĩ heho ya kĩeha na mang'ũrĩ. Baaba anjĩĩra ndĩĩyũmĩrĩrie, nginyĩre njĩra gatagatĩ na ũcamba wa mwendi rũũrĩrĩ. Maitũ naake aanjĩĩra menye atĩ kĩhooto kĩongagĩrĩrwo njũgũma, na matarĩ ndundu mahũũragwo na njũgũma ĩmwe. Twatigana, toondũ wa gĩkeno, ndaathiĩ ngĩinaga nyĩmbo iria ciainagwo nĩ ihĩĩ cia mũtitũ na atumia na ciana icagiinĩ makĩnyariirwo nĩ makoronia na araata ao, mbarĩ ya kĩmendeero.

Mũthenya 30: Kũraatuĩka atĩ ithuĩ a kuuma yunibaasĩtĩ nĩ tũũkũrorio rũriĩ kũũrĩa Naivasha toondũ nĩ tũraathũũkia oohwo arĩa angĩ na "*siasa kali*". Ngoro yakwa ĩrĩ kwĩ maitũ na baaba na nyĩmboinĩ cia itungati:

Tũtiũragia gũthaamio kana gũikio njeera
Amu tũtigaatiga gũtetera wĩyathi
Kenya nĩ bũrũri wa andũ airũ...

Kĩmaathi aitirwo nĩ Ngeretha na agĩthikwo gũũkũ Kamĩtĩ. Ĩ hiihi angĩkĩriũka o ta rĩu-rĩ, agĩtwĩra twĩke atĩa nĩguo tweherie nũgũ ĩno ya ndigitĩta wathaniinĩ wa bũrũri?

MWERI WA MŨGWANJA 1984

Mũthenya 1: Muohwo nĩ akuire ũtukũ. Araambĩrĩire kũharwo thakame ira. Aathiĩ Sick Bay araheo *aspirin* na *panadol*, areerwo aacoke buroko, anyue ndaawa icio nĩ igũtuma rũharo.Ndaawa nĩ kwenderio twendagĩrio nĩ mandagĩtaarĩ kana mũndũ agatũmana mũciĩ na hitho areeherwo ndaawa.

Arĩ a matarĩ mbeeca kana andũ ao Nairobi nĩ gũkua makuaga kana Mũrungu akarega nao, maagatobora kĩoho, makainũka.

Maaĩ gũtirĩ, nĩ mahinge. Cioro itiraingĩrĩka nĩ mũnuungo na ngi.

Muohwo nĩ anyiitwo akĩnyua thigara, rĩu arooretio wabici ya mathitanga, akĩhũũragwo. Ũmũũthĩ akũrara kĩnya.

Kooburũ wa riiko oima haaha. Atwĩra atĩ toondũ gũtirĩ maaĩ tũkũrĩa riita rĩmwe. Tweterere irio thaa kenda. Ng'aragu ndĩrĩ njamba, oohwo marathiĩ meng'ong'oteete.

Rĩu nĩ thaa kenda na irio gũtirĩ... Nĩ twahingĩrwo, atĩ tũkũhingũrĩrwo irio ciooka.

Nĩ thinacaara, ndĩraigua mabicii nja... mĩrango nĩ ĩrahingũrwo... irio nĩ gĩkombe gĩocũrũ. Oohwo maratiihagũtiiha nĩ maraakara.

Mũthenya 2: Tũkuumaga igandainĩ. Twakinya kĩhingoinĩ, twerwo tuoe caati naigũrũ, tũroorwo kana kũrĩ indo cia njeera tũiiyĩte. Muohwo eerwo atĩ nĩ ang'athĩria thigari ĩĩtagwo Gĩtuma. Arutwo mũhariinĩ, thigari kĩrũndo ciambĩrĩria kũmũhũũra tarĩ nyamũ-ya-thĩ marooraga. Oohwo maraakara, maambĩrĩria gũteta na kũruma thigari kinya thanjini mũnene wa sikiurĩtĩ arehee icakũrĩ mũtongoro cia gũtũrangĩra. Rĩu muohwo ũcio e ikurege, magego na mĩtheko ndarĩ. Thanjini oiga ndakaheo irio kana maaĩ kinya rũũciũ, nĩ guo "ashike adabu" toondu nĩ mang'aa.

Niĩ ndoima hau ndinahoota kũrĩa irio cia hwaĩinĩ nĩ ikũmba rĩa maraakara rĩregeire mũmero.

Mũthenya 3: Tũthĩnĩtio mũno ũmũũthĩ. Kĩrooko tene mbere yarĩrĩa Maara aikirie nyina gĩthaka, kuuma birigiceeni nene. Twarutithio nguo twero tuume hau baraandainĩ na tũkaabe. Maarĩkia birigiceeni theero twahaamurithio na irumi na makoofi kũrũgarũga ta ciũra twĩnyiitĩte matũ na tũrĩ o njaga. Thuutha ũcio maatwĩra tũthiĩ na maru, magĩtũhũũraga na haati. Baraanda ĩkũiyũire thakame.

Birigiceeni yathira twaheeoywo ũcũrũ wa mũtu mũbuthu. Twerwo tũũnyue na ihenya tũthiĩ wĩra. Aingĩ aitũ matahĩka hau hau, arĩa angĩ maatinda maakĩharwo na kũrĩo nĩ nda.

Warora maũndũ maya moru ma magigi tũreekwo nĩ thirikaari ĩno ya ngũkũ, ũkaigua wathimũra nĩ maraakara. Ũkoria: kaĩ bũrũri wagiire njamba ta

Kĩmaathi? Mũthenya ũcio ũkaremwo nĩ kũmeeria ngima, ũgathiĩ toro, no ndũngĩkoma nĩ maithori na ruo rũraciina ngoro.

Mũthenya 4: Ndionaga mweri kana njata, nduma rĩu ndiũũĩ ũrĩa ĩhaana, na ng'aragu nĩ ta mũrimũ wa cucu-cucu... njĩra ĩiyũire thakame na ikuũ. Maitũ, hiihi rũgendo rũrũ nĩ ngũrĩkia na gĩkuũ gĩtiũũĩ njamba, thaka kana ngaminĩ?

Ranji nĩ ngima na thubu wa mathũkũma, Nĩ tũgũkua nĩ ng'aragu; ũũi, andũ aitũ.

Hwaĩinĩ: *Contact Z* nĩ andeehere ibuku rĩa Ally na Adele Ricket, *Prisoners of Liberation* na marũa gĩkundi kuuma kũrĩ Amnesty and P.E.N. akũneetwo nĩ Mũmbi. Aanjĩĩra ndathooma ndĩmateehũrage toondũ Mũmbi arĩ na kobi cia mo. Ndaamwĩra ũguo nĩ guo ngwĩka toondũ ũũru ndwendwo.

Oohwo aingĩ marĩ toro. Nĩ ũndũ wa kũrĩa mbooco itarĩ hĩu no ndoore marahũũra. Naaniĩ nĩ marũa marĩa ndeeheirwo nĩ *Contact Z* ndĩrathooma, njooke ngome. Thitima gũũkũ ndĩhoragio ũtukũ na mũthenya.

Mũthenya 5: Mbura nĩ iroira na riũa rĩkaara. Cirandirikania ũrĩa maitũ aanjĩĩraga ndĩ kaana: "Maina, mbura nĩ iraura na riũa nĩ rĩarĩĩte nĩ hĩndĩ hiti irahikia mũka. Uuma nja mũkainĩire ũhiki, hiti ndĩkoige atĩ andũ a itũũra rĩrĩ nĩ mamĩmeneete". Ngooria maitũ: "hiti irahikanĩria kũũrĩa Gathukĩinĩ kanithainĩ ?" "Aaca, kĩrimũ gĩkĩ," akanjokeria agĩthekaga, "irahikanĩria haarĩa mũrĩmo mũtitũinĩ wa Karime. Thiĩi nja na mũrũ wa nyũkwa mũkamĩinĩre na mwĩte mbarĩ ya Mĩgwĩ". Twoima nja, tũkaambĩrĩria rwĩmbo na mwaki mũnene:

Mbura ĩrĩ kuura-ĩ
Na riũa rĩara -ĩ
Hiti irĩkũhikia mũka
Hiti irĩkũhikia mũka

Itũũra ũũkai, ũũkai
Na irio cia mũhiki
Njũgũ na njahĩ
Njenga na mũceere
Mĩgate na thingoji

Ũkai kwa ũingĩ
Athuuri na atumia
Aanake na airĩtu
Ũkai na ciana cianyu

Mũkiinaga nyĩmbo cia ũhiki
Nyĩmbo cia kũingĩria mũhiki nyũmba

Ũkai na mbũri na ng'ombe
Na njoohi ndua na ndua
Tũteithie hiti rũraacio

Mũtiũke
Inyuĩ mũrĩ Mathioya maiĩgo
Inyuĩ mũrĩ Mathioya magatua ciuma
Ũkai inyuothe

Hiti ĩrĩ kũhikia mũka
Hiti ĩrĩ kũhikia mũka
Na riũa rĩara
Na mbura yauura.

Nĩ ũndũ nĩ ma nĩ ndeetĩkĩĩtie kĩa biũ atĩ hiti nĩ ĩhikanagia, ndaacooka nyũmba ndeeraga maitũ atĩrĩ: "Nĩ twaiina na twakũũngũĩra ũhiki no hiti ndĩnooimĩra mũtitũinĩ." Maitũ akandoora agĩthekaga na mwena, aakanjĩĩra, "hiti na mũhiki wake nĩ hĩndĩ mareeka mambura. Nĩ ũrĩ moona marĩkia mambura." "Mambura nĩ kĩ?" ngooria maitũ. Akarega kũnjookeria.Ona ũmũũthĩ ũyũ hiti ndĩrĩ yarĩkia mambura, ndĩrĩ yoima mũtitũinĩ.

Twerekeire ranji. Mbura no ĩraura cucucucu na heho no cici-cici. Ota mũtugo, ranji nĩ ngima na mathũkũma na ciothe ihaana mbarabu.

Ũtukũ: Ndĩrathooma ibuku rĩa mbarĩ ya Rickett. Nĩ ibuku imata rĩrĩ na mũrĩo. Oo nĩ mooĩ atĩ ũtakanyuĩrĩire ndooĩ karĩ riita.

Mũthenya 6: Nguumaga Sick Bay kũnyua ndaawa. Ndiraigwa wega. Ndaakinya kĩhingoinĩ kĩa mbere ndahũũrwo birigiceeni, ndeerwo hĩtũke. Ndaakinya kĩhingoinĩ gĩa keerĩ ndeerwo njoe caati na igũrũ hũũrwo birigiceeni. Mũũthigari aaga marufuku, aninga iteke atĩ "ni nanyeta". Ndaakinya buroko yakwa ndaambĩrĩria kũgirĩka nĩ ruo rwa ngoro na rwa meeciiria... nĩkĩ andũ aya mathũire ũguo?... matinjũũĩ na maranyooneire gũũkũ njeera. Ũthũ ũyũ nĩ wa kĩĩ?

Ndinathĩĩ wĩra. Ndĩ mĩrĩngĩtiinĩ ngĩthooma *Prisoners of Liberation*. Heho nja yakĩĩtie mwaki.

Oohwo eerĩ maaranyua thigara kĩoro. Maanjĩĩra ndoona kĩnaa huuhe ngũri. Gũtirĩ ranji... atĩ Bũiira nĩ thũũku na ngũ gũtirĩ. Ici nĩ ciĩko cia gũtũnyariira.

Nĩ thaa ikũmi, oohwo nĩ mooima wĩra. Gũtirĩ ũraria na ũngĩ nĩ ng'aragu. Niĩ ndirĩ mũhũũtu mũno, nĩ heirwo tũbooco twakũriga njoka nĩ kooburũ rĩrĩ ngũgĩrĩte maaĩ riiko ma kũnyua ndaawa.

Mũthenya 7: Ndaarĩa ranji ya mandodo ngũreheirwo nĩ muohwo mũraata ũrutaga wĩra riiko. Nĩ ta mak'eeng'eetwo ndaarĩa. Rĩu ndĩraigua mwĩrĩ na meeciiria itarĩ na heho.

Riũa rĩũkire tene ũmũũthĩ. Tũrĩ nja tũkĩruta nguo ciitũ na mĩrĩngĩti iitũ ndaa. Thigari na cio iraceera o ũguo cietereire thaa ikinye, itũhingĩre, ciinũke.

Ũtukũ: Oohwo arĩa marĩ na indo cia marufuku (thigara na irio) nĩ hĩndĩ maraaciria. Thigari cia ũtukũ itikoragwo na macaabi ma mĩrango. Ningĩ ciũũkaga wĩra irĩĩtwo nĩ njoohi kana inyuĩte bangi.

Mũthenya 8: Oohwo eerĩ nĩ manyiitwo kĩoro makĩhaicana. Meera mũũthigari atĩ matigwĩkaga ũguo nĩ kwenda nĩ nyota ya nguĩko. Mũũthigari aameera mathiĩ na matikaneeke ũguo rĩngĩ.

Kũrĩ na riũa, oohwo aingĩ marĩ nja. Amwe nĩ karata marootha, arĩa angĩ nĩ riũa maroota marĩ njaga. Niĩ na Jeff tũkomeire mĩrĩngĩti tũkĩaria siasa. Rĩu nĩ ta thaa kenda. Irio cia hwaĩinĩ nĩ ciooka. Twarĩa no kũhingĩrwo, kinya rũũciũ.

Ũtukũ: *Contact* Z arĩ gũũkũ wĩra ũtukũ. Nĩ aandeehere ngeithi cia Mũmbi, thaabuni na caabaci ithatũ. Tũtiĩrĩgĩĩte kũheo mathaabuni.

Nĩ thaa ithatũ. Twerwo tũkome na mũndu ũrĩa ũkũnyiitwo atarĩ toro acarie irima rĩa kwĩhitha rũũciũ kĩrooko. Niĩ ndĩ mĩrĩngĩtiinĩ ngĩthooma ibuku rĩa Ngũgĩ, *"A Grain of Wheat,"* ndĩrareeheirwo nĩ *Contact Z* na hitho kuuma kũrĩ Mũmbi.
Mũũthigari oima haaha. Aanjũria, "Kaĩ ũtarĩ ũrakoma?" Ndaamwĩra nĩ ibuku ndĩrathooma. Aanjĩĩra na maraakara," Koma, korwo ũrĩ mũndũ mwega ũgĩrĩ o Yunibaasiti.Wee wathaaka naaniĩ rũũciũ kĩrooko ngakwenja huuyo na rũhiũ rũtuhu." Ndarega kũmũcookeria, ndaathiĩ na mbere na gũthooma ibuku rĩakwa. Ambĩrĩria kũronja na kũnuma, acooka athiĩ.

Mũthenya 9: Nyoni nĩ ciambĩrĩria kũina na ngengere nĩ yahũũrwo thigari ciũũke wĩra. Nĩ twahingũrĩrwo tũnyue ũcurũ. Mũũthigari ũrĩa ũranjĩhĩtagĩra ũtukũ ndaanoka kũnyeenja huuyo.

Ndiraigua mwĩrĩ wega. Mwĩrĩ wakwa nĩ wambĩrĩirie kũng'otha nĩ kwaga irio ciĩ na baitemeni. Maratathi ma kĩoro twĩrĩgĩite kũheo mĩeri eerĩ mĩthiru. Hiihi anene a njeera meeciiragia tũthiaga kĩoro na kĩĩ?.

Ngũkũĩte ngathĩĩti ya *Nation* na kĩnena kuuma wĩrainĩ kinya Buroko ngũreheirwo nĩ mũthigari mũraata. Nguugĩte gũtirĩ wa Iregi ũtũire.

Mũthenya 10: Maaĩ gũtirĩ makũhũũra mai. Theero itiraingĩrĩĩka nĩ mũnuungo.

Tũgĩcooka wĩrainĩ kuuma ranji tũrĩ gĩkundi kĩnene kĩa oohwo; muohwo ũmwe aambĩrĩria kũiina na mĩrũri:

> Wĩyathi, wĩyathi, Wĩyathi
> Wĩyathi bũrũri wa Kĩrĩnyaga
> Bũrũri...

Ndaaigua thigari ya gũthũũka: "Simama panya nyinyi! Nũũ ũcio ũrahuuha mĩrũri na watho ndwĩtĩkĩrĩtie?" Aambĩrĩria gũtũruma "kuma ya kuku... kumamama zenu... niiga nyinyi...fuck you... irumi nuungu." Ooka mwena ũrĩa ndĩĩ, aanjũũria: "nĩwe Professa ũkũhuhaga mĩrũri toondũ inyuĩ andũ a Yunibaasiti mũtirĩ mwĩri? Kuuma mwoka gũũkũ njeera ĩno nĩ yathũkire." Ndaamũrora na maitho moiki tu, atigana naanĩĩ. Atwĩra na irumi tũthiĩ wĩrainĩ.

Ngwĩciiria kuuma ta thaa inyaanya na nuthu ũguo, ndagĩrwo wĩrainĩ nĩ Thanjini wa sĩkiurĩtĩ. Ndaamũria nĩ kũũ arandwara. Ndaananjokeria. Andooria na mawabiciinĩ ma anene. Twakinya wabiciinĩ ya mathitanga, aandiga hau nja, aingĩra wabici. Ndaaigua oiga: "Afande nĩ memleta mfungwo, yuko hapa nje." "Mlete ndani", eerwo. Aanyingĩria thiinĩ. Ndaakora Matano na Obithaa ũngĩ itooĩ rĩĩtwa rĩake. Mwanake mũnyinyi, aarĩa maaaraumire turĩningi mũthenya ũngĩ. Matano eera obithaa ũcio: "Huyu ni Maina wa Kĩnyattĩ, alikuwa Professa huko Yunibaasiti, kazi mzuri..... lakini aliharibu...... alicheza na serikali. Sasa yuko hapa ngerezani na miaka sita.Amekuwa mahuru wa jela na hata hajamaliza miaka miwili."

Matano aangarũrũkĩra, aanjĩĩra "Ndĩraigua ũthũũkĩtie njeera yothe. Wambere, wee ndwĩtaga thigari Afande nĩ kũmaira, na ithuĩ obithaa ugaga atĩ tũtirĩ andũ a bata na meeciiria maitũ nĩ manyinyi...... atĩ tũrĩ maitho, mooko na magũrũ ma Moi. Wakeeri, nĩ wandĩkaga marũa na hitho kũrĩ mũtumia waku na kũrĩ Amnesty. Wagatatũ, wee na arutwo a Yunibasiti nĩ

mũkoragwo na mĩcemanio ya siasa kũũrĩa Buroko. Wakaana, nĩ ũgeretie kwĩra thigari igome atĩ nĩ guo ciongererwo mũcaara. Gataano, wĩraga thigari atĩ wee ndwĩtagwo naamba, wĩtagwo Maina wa Kĩnyattĩ. Toondũ nĩ ũrakiuga atĩ ũrĩ mũthoomũ-rĩ," aanjũũrĩa na kĩnyũrũrĩ, "na nĩ ũĩĩ mawatho-rĩ, githĩ maũndũ maya ũreeka ti watho wa njeera ũrauuna?"

Ndooria Matano, "nũũ ũrathitanga? Mũrehe tũciire." Matano aanjĩĩra: "Ngwendeete ũmenye atĩ nĩ tũũĩ ũrĩa ũreeka, nĩ guo rũũciũ twakũnyiita ndũkoige ndĩakwĩrire. Thiĩ rĩu." Thanjini aanjookia wĩrainĩ atumĩĩtie taarĩ ũthoni arandwara.

Tũtanacooka buroko, Obithaa wa wĩrainĩ aanjĩĩta. Aanjũũrĩa, "Nĩkĩ andũ aya marakũũria, kana nĩ ihaki mareenda?" Ndaamwĩra, "ndiũũĩ". Aanjĩĩra, "Nĩ andũ marĩ ũũru mũingĩ, wĩmenyerere." Naaniĩ ndaamwĩra matiramaakia, niĩ nyuumĩte mũthirimo wa Iregi."

Mũthenya 11: Nĩ kĩrooko mbere ya thinacaara. Ndingicĩirio nĩ ihooru na kĩeha. Ndĩreciiria ũrĩa rũgendo rũrũ rwa mĩaka itaandatũ rũrĩ rũnene na magerio mooru matarĩ ithabu makuonjia meeciiria na ngoro.

Ũcũrũ ũkũhaanaga ta rũrenda rwa ngũki. Waũthingĩrĩria kanua ũkaigua ũkĩira ngoro. Gũũkũ nĩ Mwenenyaga ũkũrega na ithuĩ.

Rĩu tũrĩ wĩrainĩ. Obithaa wa wĩra ooiga tũtiraruta wĩra na kĩyo, eera thigari: "Kaza hawa mbwa kabisa, si sisi tuliwalete jela, ni makosa yao."

Birigiceeni yuuma nene gũũkũ igandainĩ. Thigari ikũreheetwo kuuma njeera niini (Kamĩtĩ Medium Prison). Nĩ maanyiita marufuku maingĩ: thigara, bangi, mbeeca, ndaawa cia kũreebia, mĩgate, ngathĩĩti.... Twetwo, twerwo: mũndũ nĩ oye indo ciake. Gũtirĩ witũ woiga atĩ arĩ na kĩndũ hau. Thanjini Mutua atũũria, Mũreenda gũtwĩra atĩ indo ici ciothe nĩ kwĩrehe cireehete njeera? Gũtirĩ witũ watumũria kanua. Indo ciekĩrwo ikonia ciatwarĩrwo Obithaa wa sĩkiurĩtĩ.

Mũthenya 12: Nĩ mũthenya wa nyama. No mata ndĩrameria. Obithaa magũtinĩrio irukuma cia nyama, mainũkĩrie atumia ao na ciana ciao na ithuĩ tũreheerwo mahĩndĩ na macaahiko ma thubu. Hiihi maathiaga kwĩra atumia ao maaruta nyama icio kũ?

Mũmbi augĩĩte agũka ũmũũthĩ thaa inya. Rĩu nĩ thaa kenda na ndarĩarooka. Hiihi nĩ kĩĩ?

Nĩ ngwĩtĩtwo Documentation Office nĩ Obithaa, rĩĩtwa rĩake ndiũũĩ. Aanengera marũa matatũ kuuma kũrĩ Mũrray Ngoima (Holland), Janell Richison (USA) na Valerie Briginshaw (Britain). Aanjĩĩra macio mangĩ mataano marĩ na ũteti, ndikũũneo. Ndauuma wabici na mang'ũrĩ.

Nĩ kĩĩ thirikaari ĩno ya nding'ũri ĩreenda kwenjera ũũma na kĩhooto mbĩĩrĩra? Kĩhooto, ũũma ni rũũĩ rũratherera. Matingĩhota kũhingĩrĩria.

Nĩ gwatuka. Thigari cia ũtukũ nĩ ciaingĩra, ciahingĩrwo baraandainĩ nĩ thanjini wa ũtukũ na athiĩ na caabi. Ikahingũrĩrwo o rũũciũ tũkĩhingũrĩrwo. Ona cio irĩ njeera, no itiũũĩ.

Mũthenya 13: Nĩ twanyua ũcurũ ũkĩnungaga ta ndeemu ya mai. Rĩu tũtindĩkĩtwo na mbaara nene twerekeirwo igandainĩ.

Thaa inya: Tuuma na ageni kuuma KIA makũreheetwo igandainĩ nĩ Matano na thigari kĩrũndo kwonio ũrĩa tũrafundithio mawĩra ma ũbundi na gũthaambio meeciiria. Mũirĩtu ndaathomithagia Kenyatta Yunibaasiti aanyona aambĩrĩria kũrĩra. Ooria Matano eetĩkĩrio arie naaniĩ. Matano amũhe rũtha, tiga ngeithi cia maithori, tũtinaaria maũndũ ma bata toondũ tũkũrigicĩirio nĩ icakũri. Akũhaanaga ta itunda mweri wa mũgaa.

Ranji nĩ maaĩ mahiũ marĩ na cumbĩ na ngima kawembe. Twauga kooburũ wa riiko eetwo. Ooka. Aatwĩra tũmenye njeera ti mũkaawa, acooka atwĩta kĩrĩa kĩnene. Athiĩ. Ĩno ti hĩndĩ ya mbere.

Tũrĩ wĩrainĩ na ngoro ciniĩ nĩ ng'aragu. Gũũkũ njeera kũrĩ iganda karũndo cia mĩthemba miingĩ: cia gũtuma nguo na iraatũ, cia tharaamara, cuuma na ingĩ nyingĩ. Oohwo arĩa matathiaga igandainĩ, marutaga wĩra buroko wa kũhaata; arĩa angĩ riiko na angĩ mawabiciinĩ ma anene a njeera. Arĩa matwaragwo mawabiciinĩ nĩ Maathai, atĩ toondũ matiũũĩ gũthooma. Ũrĩa anene a njeera matooĩ nĩ atĩ Maathai arĩa marĩ njeera ĩno, aingĩ nĩ mooĩ gũthooma na nĩ o matũrehagĩra ngathĩĩti ciarĩkia gũthoomwo nĩ maobithaa.

Tũgĩcooka buroko twakora thigari gĩkundi, twerwo tuoe caati na igũrũ tũrorwo kana tũrĩ na marufuku. Gĩĩko kĩu kĩndirikanagia rwĩmbo rũria rwainagwo nĩ njamba cia Mau Mau irĩ njeera:

Araata tũiine rwĩmbo rũrũ nĩ rwa kĩeha
Rũrĩa twainaga njeera rĩrĩa twarĩ andũ oohe
Twoimaga mũrangoinĩ tũrĩ mbiri mbiri
Nguo twoete na igũrũ tũkĩuma wĩrainĩ

Mũthenya 14: Kũrĩ riũa. Mũthenya mũthaka. Ndutire mĩrĩngĩti yakwa nja ihehũke. Thaa inya ndaambĩrĩria kũũraga ndaa mĩrĩngĩtiinĩ kinya ndanoga, ndatigana na cio. Ndaathiĩ harĩ muohwo ũngĩ, arĩa maarĩ a *Airforce*, naake no ndaa akũũragaga. Ndaamwĩra, rĩu korwo ndigitĩta ũyũ ũkomeire bũrũri nĩ mwamũtire thĩ-ĩ, tũtingĩrĩ njeera ũmũũthĩ. Ndoona ũthiũ wake wacenjia. Aanjĩĩra atĩ Ochuka na njama yake ya ita matiarĩ na mĩbango nĩ kĩo macindirwo. Ndoona ndareenda kwaria ũhoro ũcio, ndamũtiga. Ndathiĩ theero ndoima na ibuku rĩa John Mbiti, *African Religions and Philosophies*, ndaambĩrĩria kũrĩthooma. Ibuku rĩrĩ rĩrokĩire maithoinĩ ma sĩkiurĩtĩ. Maaraanjĩĩra, rĩrĩ nĩ ibuku rĩega, thiĩ ũkarĩthoome.

Ona maaita Kĩmaathi na maaciina Njenũrũ Kago na mwaki arĩ muoyo, ũũma na kĩhooto itiaumire mũkaro. Kĩhooto na ũũma nĩ ta kĩguũ kĩa mbura ya njahĩ?

Riika rĩakwa,
Ngũmwĩra atĩa mũtooĩ
Nĩ atĩa mũtonaga
Ũtonga wa bũrũri werekeirio
Beengi cia Rũraaya na makonia

Tũũtũ wĩhingĩire mbuunge
Ũkĩhũmbuta maguta ma bũrũri
Mĩtheko nĩ kwe'kwe'kwe
Ndaamwĩra
Tũgathiĩ tũrĩrĩmbũkĩĩte
Ta mwaki wa werũ
Twerekeire Kamũkũnji
Ndigitĩta na njaguuti ciake
Magaatwĩka nyama cia nderi

Bũrũri ũyũ ũrĩ irima cia riiri
Ituamba na mĩtitũ
Nĩ witũ, witũ
Witũ andũ a Kenya

Nĩ twarĩa ranji. Ngima yuuma na mũthanga na mai ma mbĩa, na cio thũkũma ciuma na igunyũ. Thigari nĩ ciaacenjania. Iria ciooka ihaana mbakĩ kũrũra. Oohwo nĩ maambĩrĩria kũhitha indo ciao macikanĩinĩ.

Andũ eerĩ nĩ manyiitwo theero magĩkindana. Marutwo nja marĩ njaga. Ũmwe arĩ na kĩhara gĩkinyĩĩte thaa thita, nĩwe ndũrũme. Ũyũ ũngĩ nĩ mwanake mũnyinyi, nĩwe mwatĩ. Rĩu nĩ mũũthigari marathaitha

ndakamatware wabici ya mathitanga. Mũũthigari nĩ areega, ameera mamũhe kĩbaaũ ndakamatware. Kĩhara athiĩ theero, ooka na kĩbaaũ, marekio. Gũũkũ twanona maingĩ, ngwĩre.

Mũthenya 15: Ngwetereire Mũmbi mũthenya mũgima, ndaanooka. Hiihi agooka rũũciũ. Rĩrĩa okĩĩte nĩ anyogangĩrĩra hinya na ũũmĩrĩru.

Mũthenya 16: Mũmbi nĩ ooka. Aanjĩĩra aratwarĩte arutwo Mombatha kuona Fort Jesus nĩ kĩo atanooka ira. Ota mũtugo, twonanĩra wayainĩ. No ũmũũthĩ nĩ twaria maingĩ nĩ ũndũ mũũthigari ũrĩa ũgũtũonanagia nĩ mũraata wakwa. Mũmbi atanathiĩ aamenyithia atĩ nĩ andeheere mabuku matatũ na ndaawa ya gũthaambia magego. Indo icio, aanjĩĩra irĩ wabici ya sĩkiurĩtĩ. Ndaamwĩra eeyũmĩrĩrie toondũ gũtirĩ mbura itakĩaga. Auma akinyĩĩte na hinya ta njamba iria ciarĩ Manda.

Nĩ twacooka wĩrainĩ kuuma ranji. Nĩ ndĩreetwo nĩ thigari ya sĩkiurĩtĩ. "Ningĩ nĩ kĩĩ?" ndaamũria. Aanjĩĩra atĩ nĩ Matano ũreenda kwaria naaniĩ. Ndakĩrũmithio njĩra ndooretio wabici. Matano aanjĩra: "indo iria ũkũreheirwo nĩ mũtumia nĩ cio ici. Mabuku nĩ matatũ: Ngũgĩ & Mĩcere, *The Trial of Dedan Kimaathi;* W.E.B. Dubois, *The Souls of Black Folk* na Martin L. King, *Stride Toward Freedom.* Rĩrĩ rĩa Ngũgĩ, aaca. Nĩ rĩgũcookerio mũtumia. Ndaawa ya magego nĩ yo ĩno. Hiihi mũtumia nĩ eekĩrĩte mbeeca kana marũa thĩĩnĩ ?" Ndinamũcokeria. Ndacookio wĩrainĩ na indo ciakwa.

Kuuma kaabiũ nene tũkĩuma wĩra. Twacookio igandainĩ na mbaara nene na twahingĩrwo hamwe na thigari cia igandainĩ. Tũtinamenya nĩ kĩĩ. No oro rĩu mũũthigari wa nditĩĩni aanjĩĩra atĩ nĩ muohwo ũmwe wa nditĩĩni ũkũrehagwo. Ndaambĩrĩria ngwĩciiria: hiihi nĩ Kamoji, nĩ Koigi, nĩ Oyugi, nĩ Anyona, ka nũũ?

Mwaka ũyũ nĩ twandĩkanĩire maita meerĩ na hitho na aarĩa marĩ nditĩĩni. Nĩ Kamoji twandĩkanagĩra naake. Sĩkiurĩtĩ ĩno yao maganaga nĩ twamĩfunjire mamenye ona ithuĩ tũtikoomaga mĩtũũmainĩ ta icogooru.

Marũa maya nĩ mo ndĩratũũmĩrwo nĩ Kamoji, Julaĩ 13:

Kũrĩ Sam,

Marũa maitũ ma mbere nĩ maaceerithĩrio mũno toondũ mũndu ũrĩa tũneaga marũa ararĩ rũtha. Nĩ aracookire. Nĩ tũranyiitire maku mũthenya ũngĩ na tũrakena mũno nĩ kũmenya atĩ ndũrĩ na ũũru na ndũrĩ warekia beendera ya kĩhooto.

Ithuĩ no twĩyũmĩrĩirie toondũ nĩ tũũĩ kĩhooto kĩrĩ mwena witũ na mũkugi akorire mũceemi. Tũrarĩ arwaru kidogo no nĩ tũhoneete. Tũiguaga ũrĩ mũrũaru maitho. Pole mũno. Ira kaanda nene ya njeera ireke ũheeagwo giraathi ya iria na wĩkĩre mĩwani. Wĩyũmĩrĩrie, njeera nĩ irima rĩa gĩkuũ. Ti andũ aingĩ maumangĩra. Ithuĩ no heho itũhotete mũno gũkũ Kamĩtĩ toondũ tũratũire jangwa (Hola) tũciinagwo na riũa na kũrumithio tũng'aurũ nĩ guo twĩneane, tũthareende. Nĩ maaĩ marahũũra na ndĩrĩ.

Tũtiĩrĩgĩte kũigua ũrĩa Njeki (Ngũgĩ) wa Ngeretha areeka. Ũngĩkorwo na ũhoro wake no ũtũtũmĩre. Arĩa marekirio (Mũtunga na al-Amin) nĩ mararuta wĩra mwega wa gũtũhũũranĩra, tũreekio. Ũcio nĩ ũndũ ũtũkeenĩtie mũno. Ũmwe (al-Amin) nĩ aahikirie mũraata wake wa tene na rĩu marĩ Nainjĩria. Ngwĩhooka nĩ waigwĩre ũhoro wa ciira witũ na ũrĩa mawakiri aitũ matindĩkĩĩtwo nĩ njaguuti cia Nyayo nĩ guo metigĩre, matigane na ciira.

Ũhoro wa Mũhindi wa Njeki nĩ ũũĩ? Eekaga atĩa? Ĩ Ng (Ngotho) na acio angĩ? Wĩra wa mũingĩ no mararuta kana nĩ matũtinganĩirie? Ĩ naake mũndũ witũ wa Gĩthumo (Adhu), eekaga atĩa? Kũroneka ta maũndũ maingĩ mahĩtanĩre twanyiitwo na andũ aitũ makĩhurunjũũka toondũ mũndũ wa Gĩthumo nĩ aremirwo nĩ ũtongoria. Njeki noowe wĩyũmĩrĩirie.

Conscience wa Naikuru (Koigi) nĩ ndĩramwĩriire nĩ ũraamũgeithirie na nĩ wĩyũmĩrĩirie mũno. Ndarĩ na ũũru, nĩ eyũmĩrĩirie - atindaga agĩthaaka karata na gĩkeno kĩnene na nĩ anoorire mũno. Mheshimiwa (Oyugi) naake arĩ oho o wega. Nĩ atũũma ngeithi na aanjĩĩra ngwĩre atĩ wĩyũmĩrĩirie nĩũndũ gũtirĩ yuuraga na ndĩkĩe.

Imwana cia Yunibaasiti iria cioohirwo ihaana atĩa? Cĩĩre ciiyũmĩrĩĩrie, ikinye na hinya bũrũri ũyũ nĩ witũ. Maneengere ngeithi ciitũ na wendo wa bũrũri witũ.

Ngĩrĩkia, nĩ ngwenda ũmenye atĩ tũrĩ imaara, nĩ twĩyũmĩrĩirie. Tũtingenyenyeka. Twandĩkĩre na ihenya wanyita maya maitũ—marũa twandĩka na ũũmĩrĩru na ũcamba.

Franco

Mũthenya 17: Haarĩa harĩ oohwo eerĩ mararongota makima thĩ nĩ ng'aragu. Njeera nĩ thĩ ĩngĩ. Gũũkũ nĩ kuo mũndũ amenyaga kana nĩ mũndũ-rũme kana nĩ makerũro ma arũme.

Ũtukũ: Mũũthigari mũraata ũraruta wĩra ũtukũ gũũkũ Buroko nĩ andeheere madaathi mataano na *Nation* ya ira. Gĩĩko ta gĩkĩ nĩ kĩrikagia ũmũndũ wakwa na wendo wa bũrũri.

Mũthenya 18: Amkeni! Amkeni! Nyinyi wendawazimu... Watoto wa malaya... leo nĩ leo... mtajua hapa nĩ Kamĩtĩ... Mũrango wahingũrwo na fuunjo mũno. Icakũri ciaambĩrĩria gũtũhũũra. Twahũũrĩrĩrio koonainĩ,

twambĩrĩrira gũkimwo na ngundi, haati na ndotono. Niĩ ndagũthwo rũhati rwa nda, ndaigua ta mara matarũka, ndaagwa thĩ. Mũũthigari ũmwe mũma-andũ oiga... Hĩĩ, kaĩ ona athuuri mũrahũũra... aanjoya... aanduta hau baraandainĩ. Ndaambĩrĩria gũthithina nĩ ruo. Mbaara yaathiĩ na mbere theero thĩinĩ handũ ha ndagĩka mũgwanja. Mdaacooka theero ndaakoora muohwo ũngĩ agĩcaaya nĩ ruo. Naake agũtheceetwo inii na thimbũ. Theero nayo ĩkũhanaga ta gĩthĩnjĩro. Tũkũhũũragwo atĩ toondũ nĩtũraanyuaga bangi ũtukũ. No macio nĩ maheeni matarĩ nguo.

Ndinahota kũnyua ũcũrũ nĩ gũtuurwo nĩ nda. Ndaathiĩ harĩ Thanjini wa kĩwanja (nĩ mũndũ ũtarĩ ũũru na mũndũ), ndaamũthaitha aandware *duty office*. Eetĩkĩra. Ndaakoora Obithaa ũrĩa maarĩ na Matano mũthenya ũũrĩa ũngĩ. Aanjũũria, "Nĩ kĩĩ ũreenda kana nĩ caaitani iria ciaku ciookĩra?" Ndakĩmũhee ũhoro.... ũrĩa twahũũrwo nĩ thigari hatarĩ gĩtũmi. Ndaamwĩra ndĩreenda kwona Koigi mũnene wa njeera. Aanjĩĩra, "uuma hau nja, ndĩmwĩte na thimũ." Ndoima. Ndagĩka ithatũ aanjĩĩta. Aanjĩĩra: "Mũnene oiga arĩ na wĩra mũingĩ, ũtige kũmũthĩĩnia, cooka Buroko." Nĩ maheeni, ndaneeta mũnene. Ndaamũria, "Toondũ nĩ ndĩraturwo nĩ nda mũno iĩ toũnjĩĩtĩkĩrie thiĩ Sick Bay ngoone rĩgĩtaarĩ?" "Ona kuo ndũgũthiĩ," aanjĩĩra. "Cookia muohwo ũyũ Buroko na ndakoime kũo, ũcio nĩ watho," aatha thigari. Ndaamwĩra na maraakara: "Ndiroima haaha itoonete mũnene." Eeta thigari ingĩ ithatũ, manyiitanĩra, manjookia Buroko. Ndinahota kũrĩa ranji nĩ nda.

Mũũthigari wa Buroko ooiga nĩ akũndwara thibitaarĩ thaa inyanya... Twerekeire thibitaarĩ tũrĩ oohwo ataano.

Ndagĩtaarĩ ũrĩa ũrĩkuo nĩ mũraata. Nĩ ndamũtarĩria ũhoro wothe, araakara. No ndarĩ na ũhooti. Ahee *panadol* gĩkundi na marũa magũkoma thikũ igĩrĩ. Aacooka andeheere biatemeni mũkebe. "Nyuaga o ĩmwe mũthenya nĩ njega na mwĩrĩ", aanjĩĩra. Ndamũcookeria ngaatho mũno. Ndaamwĩra Mwenenyaga aromũhee nyingĩ.

Mũthenya 19: Andũ nĩ mathiĩ wĩra. Niĩ ndĩ mĩrĩngĩtiinĩ. No nda rĩu ndĩranduura. No ngoro ĩragirĩka nĩ maraakara. Thanjini wa kĩwanja nĩ aagũũkĩĩte kũũnyona. Ndaamwĩra ndiraigua ũũru mũno no maraakara toondũ wa kũhũũrĩrwo burĩ. Aanjĩĩra, "Maina, tiga gũthaaka na andũ aya. Maahota gũkũgera ngero." Ndaigua anyootia mũno. Ndaamwĩra ibuku rĩa watho rĩa njeera rĩtiugĩte oohwo mahũũrwo. Aanjĩĩra, ũguo nĩ guo ibuku rĩugĩte, no we nĩ ũringanĩirwo atĩ gũũkũ nĩ Moi wathanaga.Maina, mũndũ mũũgĩ ndakuundagio ũhoro to cũrũ. Ke njooke wĩrainĩ, ndikwenda mũnene oige atĩ nĩ ũrathoomithia ũteti wa gũcocera.

Twerekeire Sick Bay tũrĩ oohwo ikũmi na eerĩ. Nĩ ta thaa inya cia mũthenya na nĩ kũrathuuthua.Ndaawa no iria, *aspirin* na *panadol*.Rĩu twerekeire Buroko.

Nyama nĩ ciarehwo. Icakũri nĩ ciaambĩrĩria kũreera riikoinĩ.

Mĩaraho: Haarĩa hena ngucanio ya muohwo na mũũthigari. Kũratwĩka atĩ mũũthigari nĩ araakoomeire ciringi mĩrongo ĩĩrĩ cia muohwo, aneetwo amũgũrĩre thigara. Rĩu Karaũ ndareenda maarĩrĩrie ũhoro ũcio. Aareera muohwo na kĩraũni: " Mimi nĩ askari si mwĩzi kama wewe.... usipoacha mambo hayo, nitakupeleka mbele kwa Mkubwa...... utakwenda kukanyanga mkeke". Muohwo nĩ oona nĩ rwaritũha, nĩ atigaana na mũũthigari.

"Kukanyanga mkeka" nĩ gũtwarwo wabici ya mathitanga. Hĩndĩ ya mũkoronia, wabici ĩno yaarĩ mũgeka. Thigari nyeuthi na oohwo matiamĩingĩraga marĩ na iraatũ kana nginyĩra. Ũmũũthĩ ũyũ wabici ĩno, ndĩrĩ mũgeka, no metha na Gaithaarĩ eyoohete nguo cia ũnene na kĩraũni gĩa thirikari ya ngũkũ, eetereire areeherwo oohwo arĩa mehĩtie kana arĩa matararũmĩrĩĩra watho.

Mũthenya 20: Ndĩ oo mĩrĩngĩtiinĩ. No nĩ ndĩrahoonire. Kĩndũ kĩrathĩnia no maitho. Ndĩroona marundurundu. Hiihi nguuma mũnyororo ndĩ gĩtumumu? Moi na njaguuti ciake maagĩkena atĩa!

Ranji nĩ twaimwo. Twerwo tweterere irio cia hwaĩinĩ. Oohwo marigoeete kũrigooya nĩ ng'aragu. Nĩ ũndũ oohwo arĩa aingĩ matirĩ ũteti, nĩ oohwo a kawaida, tũtingĩhoota kũhũũranĩra haki ciitũ gũũkũ njeera.

Mbura nĩ yaambĩrĩria kuura, tũkũrĩra irio ciitũ ndooroinĩ tũikarĩire magũrũ.

Oohwo nĩ maacokire wĩrainĩ, niĩ nyuma toro mĩrĩngĩtiinĩ. Ndookĩrio nĩ kĩrooto. Ngũrootaga tugĩkunũũra mũndũ atwĩke mũndũ-mũgo. Twambĩrĩria kũiina rwĩmbo rwa kũmũinũkia, ndagurumũka.

Ĩ ago muuma kũ mũkuuĩte mburungo
Ĩ tuuma Ngonyoiya-njaũ
Ĩ gaka nĩ kabici gaitũ
Nĩ ũndũ tũraheragio na kabici keene
Gaka nĩ gaitũ gaitũ

Nĩ tũhingũrĩrwo
Tũũrĩ kuuma Ngonyoiya-njaũ!

Ĩ nĩ tũũgĩrwo ngemi
Twanoima Ngonyoiya-njaũ

Ĩ thenge nĩ twonyio thingĩra
Mwaki nĩ wakio
Twanoima Ngonyoiya-njaũ

Mũthenya 21: Tũtaragwo maita mataano mũthenya: kĩrooko tũtanyuĩte ũcũrũ, tũkĩrĩa ranji, tũgĩcooka wĩrainĩ na tũkũĩrĩa irio cia hwaĩinĩ. Tũtaragwo tũikarĩire magũrũ ta theerũ.

Jumamũthi na Jumapili nĩ rĩo twĩtĩkĩritio kũhũũra nguo na kwĩyooga mĩĩrĩ. Maita maingĩ tũhũũraga nguo ciitũ na kwĩyooga mĩĩrĩ na maaĩ matheri toondũ wa kũimo thaabuni. Ta rĩu twĩrĩga kũheo thaabuni mĩeri gĩkundi mĩthiru. Ngathĩĩti ya *Nation* nĩ yaakinya na marũa ma Mũmbi, ma Njeeri wa Kabeberi, ma Wanjirũ wa Ngotho na ma Al-Amin. Nĩ *Contact Z* wandeheere na hitho. Marũa ma Mũmbi maroiga ũũ:

Maina,

Amũkĩra ngeithi ciakwa na wendo ũtarĩ mũhaka. Niĩ no ndĩyũmĩrĩire—kwĩyũũmĩrĩria ona gũtwĩka ngui cia Nyaayo itindaga haaha mũrangoinĩ. Ũhoro ũrĩa ũmakĩtie nĩ atĩ araata aingĩ nĩ matũtirikire. Amwe rĩu nĩ njaguuti cia Moi, arĩa angĩ manyũũrirwo nĩ kĩguoya kĩnene ona gũũka kũnjerera aaca. Tũngĩceemania, mangeithagia morĩte. Ngoro ciao ciatwĩkire matangari. Wĩra nĩ ndĩraruta na nĩ menyithagia Amnesty, P.E.N na NWT ũrĩa maũndũ marathiĩ gũũkũ, makĩria ũrĩa mũranyariirwo njeera.

Gĩkeno kĩnene nĩ atĩ nĩ wĩyũmĩrĩire. Arĩa marũagĩra wĩyathi wa bũrũri wao matũraga mĩndĩ na mĩndĩ.

Rĩu tigwo. Wendo wakwa nĩ ta rũũĩ rũratherera.

Waku,

M

Mũthenya 22: Ũcũrũ gũtiuma. Ranji gũtiuma. Irio cia hwaĩinĩ nĩ makerũro ma mbooco. O muohwo gĩkombe. Anene a njeera nĩ mainũka kũrĩa rũkũri. Nĩ ma wĩyathi ũhaana rĩera.

Ĩĩ bũrũri ũyũ nĩ wene kana nĩ ũrĩa twainagĩra na ũrũme na ũcamba:

Bũrũri ũyũ witũ wa andũ airũ
Ngai nĩ atũrathimire na akiuga
Tũtikauma kuo...

Na tũkaũhoera na wendo ũtarĩ mũhaka:

Andũ aitũ
Nĩ tũhoeere bũrũri witũ
Bũrũri ũrĩ irĩma thaka
Na mĩtitũ ĩrĩ riiri
Yanangĩa hiti na ngatia

Bũrũri
Ũtagaga irio kana maaĩ
Ũtagaga mbura kana riũa
Bũrũri ũtooĩ ng'aragu

Mĩgũnda iitũ tũmĩtũũngatĩre
Nĩ rĩo igai riitũ
Twatigĩirwo nĩ Mathathi na Iregi

Ũũka Baaba
Ũũka Maitũ
Ngai arotũkirĩrĩria
Tũingĩhe
Tũiyũre thĩ

Mũthenya 23: Nĩ twareheerwo ũcũrũ mũingĩ kũrĩ ũrĩa tũrehagĩrwo. Twerwo mũndũ eenda kũnyua ikombe igĩrĩ anyue. Nĩ ũcũrũ wanakũ, ũiyũire ngi na nyenje. Kaĩ hiihi andũ aya meeciiragia ithuĩ tũrĩ matangari marĩa maikagio mbĩĩrĩrainĩ ? Nĩ rũthũro. Nĩ rũmena.

Kuuma mũthukathuko kĩgandainĩ kĩmwe. Mũũthigari agũtha muohwo mũtwe na gathimbũ hakuhĩ kũmwatũra. Muohwo ahuuria nyondo, thigari yatuuma rũgendo. Ndagĩka nyinyi mbũtũ ya icakũri ĩno. Maambĩrĩria kũhũũra muohwo. Thigari ĩmwe ya mũrĩnga iteke rĩa kĩnena, agũa. Akĩgũa ũguo, mũũthigari ũngĩ amũtheeca kĩraatũ kĩa magego...... magego matatũ maagũa. Maakũmũtharaanaga ta magui manyootu nĩ thakame. Rĩu muohwo ũcio arĩ kĩnya. Thibitaarĩ, aaca.

Mũthenya 24: Mũthenya nĩ wathakara. Riũa rĩrookire tene. Ndĩrathiĩ ranji ngĩinaga na ngoro:

Ndirĩ na kĩeha no ngũthiĩ
Ona kwagĩa thĩĩna
No ngũthiĩ gũtetera bũrũri

Ngaringaringa thũ ciitũ
Ngaringaringa thũ ciitũ
Ndĩcĩĩre ndiiga ndirĩ mwendia andũ

Rwĩmbo rũrũ ndarũinaga hĩndi ya Mau Mau rũgakia mwaki wa eendi wa bũrũri ngoroinĩ yakwa. Hiihi nyĩmbo ta ici nĩ tũgaciina rĩngĩ, tũrũmĩrĩire njamba cia rũũrĩrĩ ikĩingĩra Nairobi gũcookia thaayũ?

Ndutuura ciũkĩte kwa ũingĩ kũrĩa maitĩka. Hiihi nĩ ciiũĩ kana ĩno nĩ njeera? Ciauma gũũkũ ithiaga kũ? Mũndũ hiihi no aitũũme ta ũrĩa mũtumia wa mũturi atũũmire ĩmwe nĩ ũndũ wa kũnyariirwo nĩ irimũ?

Thanjini ũrĩa ũkuaga macaabi nĩ aingĩra, atũhingĩre, tũkome na nĩ thaa ikũmi na ĩmwe. Ndĩmuonaga ookĩete ngang'ũrĩka.

Oohwo arĩa makũgũrĩte irio riiko na hitho kũrĩ mabicii nĩ hĩndĩ maraciũndũtha. Makũrara magĩthebea na kũhũũra ndoore cia gĩcaci.

Mũthenya 25: Muohwo ũrutaga wĩra kwa iraatũ nĩ anyiitwo na iraatũ ekĩrĩte kĩnena. Akwendaga gũthiĩ kwenderia thigari nĩ guo oone mbeeca cia thigara na cia kũgũra irio cia buraki riiko. Ahũũrwo mũno. No nĩ areega kwonania mũũthigari ũrĩa agũtwaragĩra. Rĩu arĩ mũtungi.

Heho nene. Itũkũnjĩĩte gũtũkũnja. Ũi maitũ, rũrũ nĩ ngũrĩkia? Twabanga na muohwo ũrutaga wĩra wabiicinĩ ya Ngũnjiiri, Koigi mũnini wa njeera, anjiĩre ngathĩĩti oyoothe akuona wabici.

Nĩ twarĩa ranji. Twerekeirio wĩrainĩ. Ũyũ ti itherũ nĩ wa ngirimiti.

Buroko: Irio ciingĩtwo ndooroinĩ. Twarĩĩte mũhari ũmwe. O mũndũ ooye ciake. Kwoya ngima igĩrĩ mũndũ arĩhaga na maithori na thakame.

Nĩ ndaiĩrwo ngathĩĩti ya *Standard* ya ũmũũthĩ na *Weekly Review* ya 20/7/84 kuuma wabici ya mũnene wa njeera. Ndacookeria muohwo ũcio ngaatho mũno. Ngũithooma thigari ciahĩtwo nĩ toro.

Theero iitũ tũtitĩĩtĩkĩrĩtie mawaganu ma arũme kũhaicaga arĩa angĩ na thuutha kana mende na ciana ciao gũtua theero iitũ kĩrĩrĩ. Harĩ muohwo ũrarehirwo mũthenya ũngĩ nĩ Thanjini wa kĩwanja na tũreciiria nĩ mende. Tũmũtegeete ũguo. Ambĩrĩria maũndũ macio tũkũmũhũũra mbaara nene, tũcooke tũmũneane kũrĩ thirikaari, tũũge nĩ wakanyugĩ.

Mũthenya 26: Andũ aingĩ a theero yakwa matirakoma ũtukũ nĩgwĩtigĩra matĩkagwatwo nĩ kĩmũndũ gĩĩkĩ kĩrarehirwo. Nĩ ma ũyũ nĩ mende; nĩ wa Kĩama Kĩa Nding'oing'o. Twabanga hĩndĩ ya ranji twarĩrĩirie ũhoro ũyũ ũtukũ, twahingĩrwo.

Mbura. Heho. Ndaka. Iraatũ, aaca. Nguo cia thĩinĩ, aaca. Irio nĩ magigi.

Ngwĩciiragia atĩrĩrĩ o rĩu tũkiuma kĩaro. Nĩ ũndũ atumia Agĩkũyũ maarĩ ikundi ithatu-rĩ: Kangei, Nyakĩnyua na Iheeti, nĩkĩ rĩu itaiguaga rĩĩtwa Kangei kana Iheeti? Atumia othe rĩu metagwo Nyakĩnyua.

Anene a njeera, Gĩtuma na Matano marĩ gũũkũ gwitũ. Mekĩrĩte nguo cia ũnene na ngobia igemetio na mahũa mathaka. Ciandeinĩ marĩ na cuuma irametameta. Buroko ĩkirĩte ngiria. Thigari na oohwo gũtirĩ ũramira. Anene nĩ mauuma, matinatwarĩria. Buroko nĩ yacooka thayũ.

Nĩ twahingĩrwo. Mũndũ ũrĩa tũcagũrĩĩte, Caaci wa theero, nĩ atũmenyithia atĩ kũrĩ mũcemanio andũ maatandika.

Mũcemanio nĩ wambĩrĩria.

Agenda:
1. Ngwatanĩro ya theero no kinya ĩrũmio. Twendane.
2. Ũtheru: No kinya theero ĩikare ĩrĩ theru. Mũndũ aathiĩ kĩoro, athũkia, akahata. Andu aria maraaruta wĩra kwa nguo, mookage na tũtambaya twa kĩoro.
3. Mũndũ akĩrĩa indo ciake ndakorio nĩ mũndũ. Tũtikwenda hũmungaati theero ĩno. Mũndũ ta ũcio no tũmũite ũtukũ.
4. Bangi ndĩtĩkĩrĩtio kũnyuo theero. Mũndũ nĩ amĩnyuĩre nja kana wĩrainĩ.
5. Gũtirĩ mũndũ wa Kĩama Kĩa Nding'oing'o wĩtĩkĩrĩtio gũikara theero ĩno. Akorwo harĩ mũndũ wĩkaga maũndũ macio, nĩ athaame.

Caaci oria mũndũ ũrĩa mũgeni: Wee-rĩ maũndũ macio nĩ wĩkaga?

Mũgeni: Ĩĩ, mĩaka ĩno nĩ mĩingĩ. Mũndũ to atũrĩke hekee. Niĩ gũtirĩ irima itangĩikia mũcuthĩ, no rĩa nyoka.

Caaci: Nyũmba yakwĩra ũũ: Ũtume mũcuthĩ ũcio waku kana ũthaame. ũngĩgwata mũndũ ũtukũ kana ũrehe mwana gũũkũ, ũngiuma theero ĩno ũrĩ kĩimba. Wĩciirie, ithuĩ tũtigũgũtumberia.

Mũcemanio nĩ wathira, Caaci anĩrĩra. Andũ nĩ marĩa indo ciao na thaayũ. Gũũkũ nĩ mũnyororo. No Tũkainũka.

Mũthenya 27: Tũrĩ na ageni. Moimĩĩte wabici nene ya Kamiicina wa njeera. Maraceera igandainĩ. Thiũ ciao irahenia kũhenia, thuuti ciao ikametameta, iraatũ nĩ taihũũrĩtwo na maguta ma ng'ondu. Nda ciigana ndua. Wamoona magĩkinya, wahota gwĩciiria matithuragia.

Ranji nĩ ngima ĩtangĩiyũra rũhĩĩ na maboga mooru marĩ na igunyũ ciigana kũrema.

Mĩaraho: Muohwo akoorwo kĩoro akĩnyua thigara nĩ thigari, ameria thigara ĩrĩ na mwaki. Yuuma gĩcunjĩ. Rĩu mũũthigari aramwĩra nĩ eekũmĩruta. Muohwo aaroiga ndarĩ na thigara na ndoima na thigara, mũũthigari nĩ amũtwara wabici maaciire. Mũũthigari nĩ amũrĩnga rũhĩĩ, aamwĩra: Wewe nĩ mang'aa, kwenda. Nitakushika siku moja.

Mĩarahũko: Tũrĩ wĩrainĩ. Gwatuĩka atĩ kũrĩ muohwo ũkũnyuagĩra thigara kĩoro. Tũrutĩtwo nja, tũhũũrwo birigiceeni tũrĩ njaga. Gũtirĩ mũndũ wanyiitwo na bangi kana thigara. Thigari nĩ cia ngũnya.

No gũũkũ ndanoona maingĩ. Agĩkorwo thigari ĩrĩ muohwo ĩreenda atwarwo mũtungi, yũũkaga na mũtogi wa bangi inyiitĩte na njara hĩndĩ ya birigiceeni. Ihinda rĩrĩ iramũhũũra birigiceeni, ikamũrĩnga rũhĩĩ kana iteke, ikamũria, "Si unasema hutumii bangi, na hii nĩ nini?" Kĩgenyo ta kĩu nĩ kĩriku, muohwo ndaahootaga kwĩruta nĩ ũndũ ona kahinda gakwĩyarĩrĩria ndaheagwo. Arigicagĩrio nĩ icakũri,akahũũro mbaara ndungu, akoywo juu kwa juu kinya mũtũngi.

Matu ma mbura macuuhĩte gũcuuha. Hiihi nĩ gũkuura tũtarĩte? Ndooro ĩo yatukana na heho, irumi na irio hehu nĩ ta gũthegeetha ngoro na mũrundo.

Mũthenya 28: Ningĩ gũtirĩ ũcũrũ. Atĩ bũiira nĩ thũũku. Ke nduute mĩrĩngĩti yakwa nja ĩhũũrwo nĩ riũa. Mũthenya ũyũ nĩ ũkũraiha.

Ndutuura na huungĩ nĩ ciambĩrĩria kũingĩra Buroko. Nĩ ta ciũũĩ thaa cia ranji. Ikũrĩa tĩĩri, twerwo bũiira ndĩrĩ ĩraagĩra. Gũtirĩ ranji, no nĩ kũrĩ cia oohwo a nditĩĩni. Irio ciao irugagwo na jiko.

Rĩu nĩ ta thaa kenda. Gũtirĩ muohwo ũreehũũra ngi nĩ ng'aragu. Ithuothe tũcũũthĩrĩirie kĩhingoinĩ. Kuuma kĩrooko na rĩu, bũiira ndĩrĩ ĩragĩra? Nĩ gũtũnyariira maatũnyariira.

Thaa ikũmi na ĩmwe. Mabicii nĩ maambĩrĩria kũingĩria maceera Buroko. Nĩ ngima njĩthĩ na maaĩ ma cumbĩ. Tũrĩe tũkome.

Mũthenya 29: Nĩ marehee ũcũrũ tene ũmũũthĩ. Ũiyũire mai ma mbĩa. No nĩ tũkũnyua. Bũrũri nĩ wa nyaayo na njaguuti ciake. Mũthenya ũmwe rũũĩ nĩ rũgacooka mũkaro. Tũmũtware Kamũkũnji na bĩngũ.

Ngomeete mĩrĩngĩtiinĩ haaha nja, ngĩciiria maũndũ maitũ ma ndũire. Awa rĩmwe arĩ na gĩkeno nĩ atũbundithagia mĩikarĩre iitũ ya ũndũire. Ndĩrarikana agĩtwĩra:

1. Tene mwene nyũmba angĩakuire, nyũmba ĩyo ya uungwo mũratho nĩguo andũ a itũũra na ahĩtũki mamenye atĩ mũndũ ũcio nĩ mũkuũ. Agĩkũyũ meetaga nyũmba ĩyo kĩũgũgua. Kũmĩtonya kwarĩ mũgiro. Nyũmba ĩyo no kinya ithario.

2. Aturi maturaga hamwe na atumia ao na ciana ciao na meekĩraga mĩrĩnga eetagwo mĩthiore mookoinĩ nĩ guo mamenyeke atĩ nĩ mbarĩ ya aturi. Atĩ atumia aturi magemagio mũno na mathaga ma cuuma mametameetaga na mĩgathĩ ya goro. Nĩ ũndũ wa ũũgĩ ũrĩa maarĩ na guo, aturi nĩ matĩĩtwo na mageetingĩrwo mũno bũrũriinĩ. Matiahuutagio. Atĩ mũndũ agĩahitĩire mũturi, mwana wake kana mũtumia wake, arutaga mbũri ya kũhooria. Angĩaregire ahũũragĩrwo iriha atĩ aruare na thuutha akue.

3. Nding'ũri nĩ itonga cia Gĩkũyũ, Cieekagĩra ngome ciaara. Itiahutagia tĩĩri. Wĩra wacio warĩ nguĩko, nyĩmbo na mĩthako.

4. Ngoma ti caaitani, Ngoma nĩ andũ arĩa aitu maakua. Mũgĩkũyũ karĩng'a etĩkĩtie atĩ mũndũ aakua ndathiraga, atuĩkaga ngoma, agathĩĩ gũikara na andũ ao arĩa maakwĩre tene. Atĩ agĩkorwo mũndũ arĩ mũoyo aarĩ mũndũ wa ngoro njũru, mwaganu na mũhũũrithania wa andũ, nĩ aacookaga arĩ ngoma mũciĩ ũrĩa oimire gũthĩĩnia acio atigiire. Ngoma ndĩthiaga gũthĩĩnia andũ matarĩ aarũrĩra. Gĩkũyũ gĩetĩkĩtie atĩ ngoma nĩ igĩrĩ. Ngoma njega na ngoma njũru.

5. Mahiki ma Agĩkũyũ maarĩ matatũ:
(a) Ũhiki wa Thugo;
(b) Ũhiki wa Gũikarania; na
(c) Ũhiki wa Kũgwatia mwana.
Ũhiki wa mbere na wakeerĩ nĩ ũtũũraga ona rĩu. Ũhiki ũtatũraga nĩ wagatatũ.

Mĩaraho: Ndĩraigua atĩ twarĩa tũthiĩ kĩwanja. Kũrĩ na ageni, Akirisiitũ aahunjia. Aithĩramũ moiga matigũthiĩ. Hakuhĩ andũ othe mamũũrũrũkĩĩte merekeire kĩwanja. Ageni nĩ thũngũ igĩrĩ na nyakairũ ithatũ. Niĩ ndoiga ndirĩ mũkirisitũ, ngomeete mĩrĩngĩtiinĩ ngĩhũmbuta mũrio wa riũa.

Kweri thigari ici irĩ maũndũ: atĩ rĩrĩa andũ maathiĩ kĩwanja na cio nĩ birigiceeni irahũũra theero ciitũ. Muohwo ũrĩa ũtakũigĩte indo ciake maciikani, nĩ kamũũria.

Mũthenya 30: Jumatatũ thigari ciũũkaga na mwaki mũingĩ mũno. Taũmũũthĩ matiratwona rũheni nĩ gũtũruma na gũtũhũũra hatarĩ sababu. Andũ aya nĩ aitũ, gĩkoonde kĩa ao nĩ gĩitũ, thakame yao nĩ iitũ, na mũũnju wa thĩĩna ũrĩa ũranyuo nĩ mũingĩ onao no maranyua. Ũkombo wa meeciiria nĩ ũrogi mũũru.

Kaabiũ nĩ yaingĩra. Andũ maraahĩtwo kĩwanja nĩ thigari cia sĩkiurĩtĩ na cia nditĩĩni na mbaara nene; makĩingĩragio Buroko na riiko. Nũũ ningĩ wareehwo?

Nyuuma wabici ya sĩkiurĩtĩ. Ngũtwarĩtwo ngĩĩre mabuku maratigĩĩtwo nĩ mũtumia. Maanjĩĩra matikũũne mabuku matatũ:
1. Basil Davidson, *The People's Cause*
2. Nina Gourfinkel, *Portrait of Lenin*
3. Sun Tzu, *The Art of War*

Maanengera mabuku meerĩ: Daniel Bell, *The Cultural Contraditions of Capitalism* na *Malcolm X Speaks*. Maanjĩĩra maya nĩ mabuku meega, ngathoome. Ndamacookeria ngaatho, ndoima ngĩthekaga. Ndakinya kĩhingoinĩ kĩa *duty office* ndeetio mabuku, mahũũrwo birigiceeni.Naaniĩ ndeerwo njoe caati na igũrũ. Mũũthigari ahutahutia, aanjĩĩra thiĩ.

Mũthenya 31: Mweri nĩ wathira. No heho ndĩrĩ ĩratwĩka. Ngũngũni, ndaa na rwagĩ no iratũnyua thakame na mũruru wa meeciiria. Irumi, mbaara na ng'aragu no ta mũtugo. Maũndũ maya nĩ mathoomithĩtie mũno ũhoroinĩ wa bũrũri witũ, makarikia wĩtĩkio, ũũmĩrĩru na ũthingu wakwa na magakindĩra ũmũndũ wakwa:

Wee wetereire kĩ?
Wee Wetereire kĩ?
Na ihinda nĩ rĩkinyu

Wĩyoohe mathaita ma wĩtĩkio
Wa mũingĩ wa bũrũri
Wĩkĩre ngoro ya ũũmĩrĩru
Umĩre rũtumo
Kĩrĩndĩ nĩ gĩgwetereire

Thikĩrĩria wega rwĩmbo rũrũ, gĩtungati:

Nĩ tũgũtigana ona rua
No ngwenda ũmenye o biũ
No mĩĩrĩ iiki yatigana
No ngoro ciitũ irĩ hamwe

Ũngĩũrio, atĩa? - I naawe atĩa?
Kana ũrĩ gĩtungati;
Woya moko meerĩ na igũru
Ũge niĩ ndĩ gĩtungati.

Tũnyiite kĩmũrĩ gĩa kĩhooto
Wĩyathi woneka tũngathaca thenge kĩbogo
Tũkĩinaga nyĩmbo cia maithori na thakame
Nyĩmbo cia wendo wa bũrũri

Ũũka Kariũki
Ũũka Mũriũki
Ũũka Mũcooki
Ũũka Njooki
Ũthamaki nĩ wanyu

MWERI WA KANAANA 1984

Mũthenya 1: Tũkuumũga Sick Bay kũnyua mũthaiga tũrĩ oohwo mũgwanja kana makĩria. Ndoona thigari igĩrĩ cia sĩkiurĩtĩ, Gĩtuma na Mang'ura, iteng'erete, ikĩanagĩrĩra: "Simama hapo, hapo!" Muohwo uuma mbere yakwa, oiga: Ũtũũri, ningĩ nĩ teero. Mooka maatwĩra tware raini ĩmwe na tũrute nguo, tũhũũrwo birigiceeni. Acio angĩ maruta nguo ciao. Niĩ nyuma thuutha rainiinĩ, ndinaruta nguo. Tũgwĩtagwo o mũndũ ũmwe, ũmwe. Aakerwo: athamia kanua, mũũthigari akaururia kanua na kaara, akaururia iniũrũ na matũ. Agacooka akeera muohwo, hũgũũka, inamĩrĩra. Akamururia itina na kamũtĩ... ruo rũu! Muohwo aaga marufuku akarigwo iteke kana rũhĩĩ rwa kĩmamaayo, akeerwo, Kimbia na usiangalie nyuma.

Hĩndĩ yakwa yaakinya. Ndaathiĩ harĩ Mang'ura. Aanjĩĩra: ruta nguo. Ndaaruta caati. Aanjĩĩra: ruta ciothe. Ndaamwĩra niĩ ndirĩ na marufuku. Auga ahinyĩrĩirie: kĩraũni kĩroiga ũrute nguo ciothe. Naaniĩ ndareega biũ kũiruta. Mang'ura aambĩrĩria kũroonja na kũnuma. Aanjĩĩra atĩ ndĩ "Mjuaji," ndĩ "akili mingĩ," atĩ "nimemea pembe na watazikata" maũndũ maingĩ matarĩ

na njĩra kana mũthia. Birigiceeni yaathira, Mang'ura aandindĩka andoreetie wabici ya mathitanga.

Wabiciinĩ ndaakora Obithaa mwanake mũnyinyi, ũtũũraga anjĩhĩtagĩra na tĩ ũndũ ndaamwĩkire. Nĩ gũthũra kĩboora. Oohwo moigaga atĩ Obithaa ũyũ nĩ wa a mbarĩ ya Moi. Anyoona auga na kĩnyũrũri, "Professa ameletwa... sinilikwambia tutakutana... kwani umefanya nini?" Itanamũcookeria, Mang'ura oiga: "Afande, muohwo ũyũ ndaathikagĩra watho na nĩ anuuma... yeye amejifanya mjuaji."

Obithaa ndaanahe kamweke ndĩĩyarĩrĩrie. Aanjĩĩra, "Mimi najua haya yote umefanya; wewe nĩ jeuri na huheshimu maaskari wangu." Aakĩra Mangura, "peleka yeye nyumba ndogo, atasitakiwa."Acooka eera Mang'ura eere kooburũ mũnene wa buroko atĩ watho woiga ndikaheeywo mĩrĩngĩti tiga ndoo ya kĩoro kinya rĩrĩa aakoiga.

Rĩu ndĩ gũũkũ Buroko E, nĩ kuo gwĩtagwo Punishment Block. Oohwo arĩa metereire ciira marehagwo gũũkũ. Ndiĩtĩkĩrĩtio kuuma nja ya theero kana kwaria na muohwo ũngĩ o tiga mũũthigari. Rĩu ndiraandĩka nyamũthenya yakwa rũthingoinĩ. *Contact Z* nĩ akũndeehere maratathi.

Mũthenya 2: Theero ĩno ĩigana kĩaga kĩa ngũkũ, nĩ 8' X 6' X 10'. Ndaire ndĩkũnjĩĩte koonainĩ nĩ heho na ihooru. Ngũngũni na rwagi cindĩĩte ũtukũ wothe. Mwĩrĩ no thakame na ironda.

Ndirĩ kĩndũ kĩngĩ ndĩnakio gũũkũ theero o tiga gacaati na gathurarĩ na ndoo ya kĩoro. Irio ndareheerwo o gũũkũ theero. Ndiinetĩkĩrio kwĩoga ũthiũ kana kwona riũa. Haana ta ndũrũme ya gĩceegũ. Nĩ gwatuka, ngũngũni na ndaa no mata iraita.

Mũthenya 3: Nĩ gwakĩa, nyoni nĩ iragaamba. Ndiinakoma nĩ rwagĩ na ngũngũni. Rĩu ndaaga kũrwara marĩĩria, ndikarwara.

Matano oima gũũkũ kũrora ũrĩa kooburũ araruta wĩra. Ooka theero yakwa, ndaamwĩra nĩ nyiimĩtwo mĩrĩngĩti nĩ kooburũ. Kooburũ arũga, ahũũra thuruutia, oiga: "Afande, si mimi nimemnyima blanketi ni ofisa ule aliyemleta hapa." Matano oiga: kũu nĩ kuuna watho, heeyo mĩrĩngĩti. Athiĩ.

Ningĩ nĩ kĩĩ kooburũ areenda? "Maina," Kooburũ aanjĩta na maraakara. "Ũkwendeete kũhũũrithania na mũnene nĩ kĩ... kũnjitĩra mũtu wakwa? Niĩ nĩ watho ndĩraheirwo nĩ obithaa ũrĩa ũgũthitangĩte, ona wee nĩ ũũĩ ũguo... ukinichezea kiswahili namna hiyo tena, hiyo midomo yako nitakata." Ndinamũcookeria. Athiĩ.

Thuutha wa ndagĩka ithaano, Kooburũ atũũma mũũthigari andeehere mĩrĩngĩti ĩĩrĩ, mĩbuthu, ĩranunga mai na mathugumo, na ndaa nĩ kagoto.

Mũthenya 4: Ndutĩĩte nguo ciothe, nĩ ndaa ndĩroraga. Andũ raiya mangĩnyona mangĩuga atĩ ndĩ wakanyugĩ. Ndwarwo Mathare.

Mĩaraho. Ndathaitha mũũthigari andute nja riũainĩ ndagĩka ithano toondũ kooburũ ndarĩkuo, oiga ca. Ndakwenda kũbuutwo wĩra.

Ũtukũ: Theero ĩhaana mũthenya, thitima iraraga igĩakana. Ona mũthenya itihooragio. Gũũkũ nĩ gwa caitaani.

Mũthenya 5: Ndĩraigua ndiingoeete o ũguo. Meeciiria makwa mahaana ta maaĩ marĩ itũũma. No nĩ kaba ndaaya ĩrĩ mahiga na mĩigua kũrĩ gũtwĩka hũmungaati, ndungata ya ngorika. Hũmungaati ndarĩ rũga, ahaana ta ngi.

Nĩ gwatuka nyandĩkĩre Mũmbi marũa. *Contact* Z nĩ aakarooka kũmakuua mbere ya birigiceeni rũũciinĩ.

Marũa marĩa ndaandĩkĩra Mũmbi nĩ maya:

Kũrĩ Mũmbi,

Amũkĩra ngeithi ciakwa na wendo kĩnya kĩgima. Nĩ ndĩoho, ndĩyũmĩrĩirie ta njamba cia kĩrĩma gĩa Tũmũtũmũ. Ona mangĩnjikia mwatũ ũiyũire thũraita, manyunange magũrũ na nyundo kana manjiikie rũrĩrĩmbĩinĩ rwa mwaki, ndirĩ hĩndĩ ngainĩra ndigitĩta kana nduĩke hũmungaati yake, kana ngome gĩtanda kĩmwe na magui maya ma kĩama kĩa ngũkũ. Ũcio ndigĩĩka, ndigeeka na ndirĩ hĩndĩ ngeeka.

Nĩ gĩkeno kũigua atĩ memba a Amnesty International na P.E.N International hamwe na AaKenya arĩa marĩ London nĩ matũhũũranĩĩre mũno tũreekio. Moi na njaguuti ciake rĩu nĩ mooĩ atĩ ithuĩ tũtirĩ makerũro ma ndũũma, tũrĩ kĩmũrĩ kĩa demokirasia bũrũriinĩ na mũingĩ wa bũrũri na wa thĩ yoothe nĩ ũũĩ ũguo.

Nengera Contact Z karamu, notibuku na kĩrungu kĩa mũgate andeehere. Rũgendo rũrũ nĩ rũnene—rũgendo rwa maithori na thakame, no toondũ nĩ ndeerutire kĩĩmwĩrĩ na kĩĩmuoyo nĩ ngũrũrĩkia, yuuraga, ĩkĩaaga. Mũthenya ũmwe nĩ tũkahanda beendera nduune ya wĩyathi kĩharo Kamũkũnji na ũtukũ ũcio tũraare nja tũkĩĩna nyĩmbo cia wĩyathi na cia gũkũmia njamba cia bũrũri.

Ũrĩa ũngenagia nĩ ũcamba na ũũmĩrĩru waku, na wendo waku wa bũrũri witũ na andũ aitũ. Kinya o ũguo mwana witũ, ithuĩ tũrĩ mbarĩ ya Iregi.

Mũthenya 6: Buroko ĩno nĩyo ĩikaragwo nĩ oohwo arĩa magũrũkĩte, meetagwo wakanyugĩ. Amwe marehagwo gũũkũ mũnyororo nĩ ũndũ wa ngero ĩrĩa magerete raiya. Arĩa angĩ magũrũkagĩra gũũkũ njeera toondũ wa kũhũũta na kũnyariirwo nĩ icakũri.

Ũtukũ: Gĩkũyũ oigaga atĩ wa mwĩtũmo ndũremaga na wega ũrĩ mbere ya kahinga. Ũguo nĩ guo ithuĩ twĩrutĩite kũhũũranĩra demokirasia twĩtĩkĩtie.

Mũthenya 7: Tũgĩriirwo handũ ha thaa inya, twatwaro igootiinĩ rĩa njeera tũrĩ oohwo ataano. Njanji oima obithaa Ndirangũ. Nĩ we mũnene wa kĩnyonga gũũkũ Kamĩtĩ. Nĩ niĩ nyuuma wa mbere gwĩtwo ciirainĩ. Ndaaingĩrio wabiciinĩ nĩ thigari, twakoora Gaithaarĩ akĩnyua caai. Aathiĩ na mbere kũnyua caai, ndaaratwarĩria. Gaithaarĩ aniina caai, eerũka aathamĩtie kanua, aacooka oiga, "Caai ũcio uuma mwega..... wĩyathi kweri nĩ kĩndũ kĩega." Mũũthigari aguutũka, ahũũra thuruutia, oiga: "Ndiyo Afandi, kweli ilikuwa chai nzuri." Naaniĩ ndatheka. Obithaa aguuthũka, Unacheka nini? Ndamũkiirĩra. No ngwendete kũmũria atĩrĩrĩ: toondũ mũũthigari ndaakũnyuĩĩte caai ũcio-ĩ, amenyaa atĩa caai nĩ mwega?

Ciira twakĩwambĩrĩria. Obithaa athoomeera mathitango, acooka aanjũũria, "Nĩ ũgwĩtĩkĩra mathitango kana nĩ ciira ũkwenda? Wĩna gĩthwaĩri kĩiganu?" Ndamũcookeria, "nĩ ciira ngwenda, ndirĩ na mahĩtia." Mang'ura eetwo nja. Aingĩra. Ahũũra thuruutia. Obithaa aamwĩra aathitange na aarie ma.

Aakĩambĩrĩria gũtherũka maheeni, kanua kaiyũra mũhũũyũ wa maheeni. Niĩ ndũũgamĩĩte ndĩmwĩroreire. Aarĩkia, ahũũra thuruutia, eera obithaa, "nimemaliza Afande." Eerwo acooke wĩrainĩ nĩ obithaa. Ahũũra thuruutia ĩngĩ, oima.

Obithaa ahũgũkĩra, aanjĩĩra, "Wĩthitũũre." Ndaanareka ndĩĩkie, areega, aanjĩĩra: Maacio moothe njaarĩĩtie nĩ maheeni matheri, nyuume nja atue ciira. Ndaakĩuma. Ndagĩka ithaano, ndaacooka igootiinĩ. Gaithaarĩ aanjĩĩra ndarĩ na nganja atĩ nĩ niĩ ndĩroogitĩte mũũthigari akĩruuta wĩra wake. Nĩ aanjooha thikũ ikũmi na inya na ngima kaafu. Ndiirĩumaga theero, ndiĩtĩkĩrĩtio kwaria na muohwo ũngĩ na mĩrĩngĩtiinĩ ndĩreehagĩrwo hwaĩinĩ na ĩgacooka ĩkarutwo theero thinacaara kĩrooko. "Ũũrĩ na ũndũ ũngĩ ũkwenda kũnjĩĩra?" Gaithaarĩ aanjũũria. Ndaamwĩra ndaanatua ciira na kĩhooto, aatua na gĩthũri. Eeta mũũthigari, aamwĩra: "Peleka hii mang'aa E Block. Mwambie kooburũ amweke *solitary confinement*. Hana adabu."

Mũthenya 8: Ndĩ theero 43. Wakanyugĩ marĩ mwena ũrĩa ũngĩ wa baraanda. Nĩ kũroonja mararoonja.

Mang'ura nĩ eegũũkĩĩte kũũnyona... gũthekerera. Aanjĩĩra, "Maina, sinilikwambia huwezi kunishinda kiswahili... sasa utakula kavu siku kumi na inne, ujue hapa nĩ jela si Yunivasiti." Ndaamwĩra athiĩ akamĩe. Araakara, athiĩ.

Ndĩracaaria ũndũ wa gwĩka. Ngathiĩ gatiricainĩ ka mũrango twĩtaga *Judas hole*, ngacooka na thĩinĩ... ngaambĩrĩria gũthigĩria Mũthũũ...

Haiya Hĩĩ
Nĩ cia Kang'ethe Ndemwa ithatũ
Nĩ cia Kang'ethe Ndemwa ithatũ

Haiya Hĩĩ
Mũrooria ciumĩte kũũ
Ciumĩte Mũrang'a Gĩkũyũ karĩng'a
Itirĩ guoya

Ngatiga mũthũũ, ngooya mwomboko, ngathigĩria.

Mwomboko ũyũ ũkuona
Mwomboko ũyũ ũkuona
Ũrĩ kũniina icookio manyũmba

Njoogekeera
Naaniĩ ngwogekeera
Kĩonje kĩrumaga mũhiũhia

Ngooya rũngĩ, na ruo ngathigĩria:

Ndaagathinĩkĩĩre
Hĩĩ ngwe'ngwe'ngwe
Hĩĩ ngwe'
Mũcũgũinĩ ta ngũtega ndutuura
Hũũyũũĩ maigoya

Kairĩtu wa ndeega
Hĩĩ ngwe'ngwe'ngwe
Hĩĩ ngwe'
Wandeega nyũkwa arareegwo nĩ mbũri
Hũũyũũĩ maigoya

Ngauma hau, ngathiĩ mũrangoinĩ. Ngaũinainia na maraakara, ndũngĩenyenyeka. Ngaruta caati, ngaambĩrĩria kũhũũra rwagĩ na yo. Ndanooga nĩ ũguo, ngaambĩrĩria kwandĩka marebeta moteti rũthingoinĩ. Andũ aitũ moigaga ũũgĩ nĩ kĩhooto na ũũgĩ ũkĩrĩte hinya. Moi nĩ arĩkua, no maũndũ maya ndĩrandika rũthingoinĩ magũtũũra mĩndĩ na mĩndĩ.

Mũthenya 9: *Contact Z* arĩ gũũkũ ũtukũ. Aanjĩĩra atĩ arĩ na mabuku na ngathĩĩti ya *Nation* aneetwo nĩ mũtumia. Ndaamwĩra andeheere ngathĩĩti, mabuku aikare na mo kinya ndĩĩkie kaafu. Nĩ aamenyithia atĩ Mũmbi nĩ aarooka rũũciũ, kũũnyona. Obithaa njanji aroigire ndirĩ na rũtha rwa kuonwo nĩ andũ aakwa kinya ndĩĩkie kaafu, rĩu nĩ maakwonana na Mũmbi...

Ũũi, kworo nĩ tene
Kworo nĩ tene
Tũkĩnyua thubu wa mĩrũũthi
Tũkĩrarama nja ũtukũ nĩ ũrũme

Ũũi, njama cia ita
Korwo nĩ tene
Tene wa tene
Tene hĩndĩ ya tene
Tene wa aa Ciira na Iregi

Ũũĩ kũhũũta! Na theegi kwa maitũ irio nĩ ta mahuti. Nĩ ma mũndũ ũrakanyuĩra nĩ we ũĩ karĩ riita.

Mũthenya 10: Mũmbi aanjĩĩra akũgiĩtwo mũno nĩ mũũthigari ũrĩa ũronania andũ. Aathiĩ kũrĩ Gĩtuma, Koigi mũnene wa njeera, mũũthigari eetwo ahaamurithio angĩĩre.

Rĩu twaragia na maitho na iromo, na araata tũkimahe marĩĩtwa mangĩ nĩ getha arĩa marathikĩrĩria mareemwo nĩ gũkundũra ikundo rĩa mĩario iitũ. Ta ũmũũthĩ tũrangĩirwo kũrangĩrwo. Mũmbi arĩ mwena ũrĩa wa waya na thuutha wake nĩ mũũthigari na notibuku na karamu... aandĩke mĩario iitũ. Naaniĩ ndĩ mwena ũyũ ũngĩ na thuutha wakwa nĩ obithaa na notibuku na karamu.

Mũũthigari akĩnjookia buroko, aanjĩĩra nĩ oĩ atĩ mũtumia wakwa nĩ ahaka Gĩtuma nĩ kĩo Gituma eetĩkĩra Mũmbi anyoone. Ndaamwĩra aathiĩ gwa Kamiicina athitange Gĩtuma. Ndaanaria rĩngĩ.

Theero nĩ yahingũrwo, nĩ ndaikanio thĩinĩ na ũũru mũingĩ nĩ Kooburũ na

aahinga mũrango. Kooburũ atũũraga na maraakara kuuma hĩndĩ ya Matano. Nĩ akũnyootoka, niĩ ndikũmũthaitha.

Ogego nĩ aiiya kwamweke ooka kũũnyona. Aandeheere tũtaambaya twa kĩoro na tũratathi twakwandĩka hamwe na karamu. Ndaamũcookeria ngaatho mũno. Gũtirĩ mũraata mũnene na wa bata kũrĩ mũraata ũrĩa mũnyiitanĩire meeciiria ma ũteti.

Mĩaraho: Jeff nĩ atũma ndũmĩrĩri mĩhari ĩĩrĩ na hitho. Akũnengerete mũbicii. Aroiga:

Mwarimũ,

Wĩyũmĩrĩrie gũũkũ nĩ kĩharo kĩa mbaara. Aya maratũnyariira, mũthenya ũmwe magakoma theero icio marĩ njaga. Njĩka na njĩka ndĩrĩ marũrũ.

Niĩ ndiĩtĩkĩtie atĩ wĩra wa mũingĩ ũũragaga kĩrimũ. Macio nĩ meeciiria mooru ma gũcookia bũrũri na thuutha. Mwendi bũrũri ndooĩ mĩnoga kana gĩkuũ.

Mũthenya 12: Kaafu yarehwo thaa ithaano. Ndaamĩoya na mang'ũrĩ, ndaamĩikia ndooinĩ ya kĩoro.Rĩu ndĩĩraina Karũngũru:

Karũngũru
Ũũi, ui Karũngũru
Karĩire ndũũma kĩroko
Wĩyũmĩrĩrie
I ũi, ũi, wĩyũmĩrĩrie

Ũũi, ũi, Karũngũru
Karĩire marigũ na ndũũma kĩrooko
Ũũi, Wĩyũmĩrĩrie
Gũtirĩ wanyu ũkoima na njĩra

Ũũi, ũi Karũngũru
Karĩĩre marigũ na ndũũma kĩrooko
Wĩyũmĩrĩrie
Gũtirĩ wanyu ũgũkwenda

Ndatigana na rũu ndaambĩrĩria kũinũkia arui:

Hũũi, Hũũi, Ũũi,
Ngũinũkie mũciĩ
Ũmenye ũkoragio waruĩire kũ

Ũũi, njĩra nĩ ĩno
Ngũinũkie mũciĩ
Ũmenye ũkoragio waruĩire kũ
Haiya ngũinũkie mũciĩ
Nyũkwa athugume kĩhũũyũ

Ũi ngũinũkie mũciĩ
Ũkahũmbute kĩhũũyũ
Ũmenye ũkoragio waruĩire kũ

Hũũi, Hũũi, Ũũi!
Ngũinũkie mũciĩ
Ũkahũmbũte kĩhũũyũ
Nyũkwa atwĩie mata gĩthũri

Mũthenya 13: Kuuma teero nene gũũkũ. Oohwo manyariirwo na indo nyingĩ ciao ciaiiywo nĩ thigari. Icakũri itanakinya theero yakwa, Kooburũ wa birigiceeni oiga thaa nĩ ciathira. Mũnyaka ũcio ndiũĩ ũkuumĩte kũ.

Kaafu nĩ yaareehwo. Ti ngima nĩ mũtu mũtukanie na maaĩ. Mũũthigari aaranjĩĩra no kinya ndĩmĩrĩe. Ndeera mũũthigari ndikũrĩa, aandware wabici ya mathitanga. Mũũthigari oima, aahinga mũrango. Ndooya kaafu ndamĩikia ndooinĩ ya kĩoro. Ndagĩka ithaano, Kooburũ na mũthigari aya mũrangoinĩ.

Mahingũra. Kooburũ aanjũũria, Ndaigua nĩ ũregeete irio? Ndamũcokeria, irio irĩkũ? Kooburũ aarora thaaniinĩ ona hatirĩ ngima. Ndanaria rĩngĩ. Maahinga mũrango. Mathiĩ.

Thuutha ũcio, ta ndagĩka ikũmi ũguo, mũũthigari ũrĩa oka. Aanjĩĩra na maraakara, "Wewe unajifanya mahuru, hiyo midomo mingi tutakata." Ndaarega kũmũcookeria. Athiĩ. Naaniĩ ndaambĩrĩria kũina rwĩmbo rwainagwo hĩndĩ ya mbaara nene ya wĩyathi:

Tũhũũragwo na nyondo mĩtwe
Tũkaunangwo maru na ndotono
Tũgakinywo haati cia kĩnena
Ngoro ciitũ igatarũrwo nĩ kĩeha na ihooru
Irio ciitũ nĩ makerũro ma mbooco
Aciari keenai
Mwaciarire njamba

Ũtukũ: Kuuma Ciira na Mathathi, Ndemi na Iregi, Maina, Mwangi na Irũngũ. Agĩkũyũ meekumagia na rũthiomi na rũũrĩrĩ rwao. Moigaga: Ithuĩ tũrĩ

Agĩkũyũ Karĩng'a. Agĩkũyũ Gathirange. Agĩkũyũ Kũna. Agĩkũyũ Ũgabi. Rĩu ithuĩ na ciana ciitũ tuugaga tũrĩ Agĩkũyũ mũthemba ũrĩkũ? Rũthiomi rwitũ na ndũire ciitũ tũtĩkumagia na cio. Ciana ciitũ cikumagia rũthiomi rwa mũkoronia na ikahooya Ngai geni. Ke ngwĩre, andũ matarĩ rũthiomi rwao matirĩ Ngai, matirĩ hisitũria na ndũire ciao nĩ matangari na meeciria mao ni cionje.

Ngomeete na ngara thimitiinĩ. Mĩrĩngĩti ndunyiirwo thinaacara... atĩ nĩ guo njĩte anene a njeera, Baaba. Ona mangĩnjikia ikũnia ũcio nĩ wĩra wa tũhũ.

Ũtukũ tũtikomaga nĩ agũrũki kũroonja na kũrĩra nĩ ng'aragu na ruo rwa mũrimũ. Mũthenya na guo theero ciitũ itingĩikarĩka nĩ mũnuungo mũũru kuuma theero ciao. Aya nĩ andũ a bũrũri witũ, raiya a Kenya...nĩ aarwaru na matitwaragwo thibitaarĩ no kũrũmithio ruo kinya makue. Mũthenya nĩ ũgakinya aanake na airĩtu a bũrũri mateme nguru, maine:

Mũũthĩ ngekĩra gatuo-ũhoro ciande
Mũũthĩ ngekĩra gatuo-ũhoro ciande
Ndonga iria iraanyua mũingĩ thakame
Ikagera kĩrutĩro
Njaguuti ciao ikarĩra mathire mĩtwe

Mũthenya 14: Tũũkĩririo na maiiria. Theero ciitũ ciahũũrwo birigiceeni twacooka twahingĩrwo. Icakũri cia thiĩ kwa agũrũki, cia mahũũra mbaara nene. Mbaara itarĩ gĩtũmi.

Mwĩrĩ wakwa ũranunga ta irima rĩa hiti. Mũrukĩ ũcio, no kũgũithia mũndũ. Ndirĩndeetĩkĩrio kwĩoga mwĩrĩ kana kũhũũra nguo kinya ndaareehwo mũtungi. Maratathi ma kĩoro ndiiheagwo na ndoo ya kĩoro ndĩnyumaga magũrũinĩ. Kũnyariirwo gũũkũ kũrandirikania rwĩmbo rwa kĩeha rwainagwo nĩ njamba cia Mau Mau Mageta:

Thĩĩna ũrĩa warĩ njeera
Rĩrĩa twarĩ andũ oohe
Ndoo irĩ magũrũinĩ harĩa twakomaga
Irio iria twarĩaga ciohaagwo na taama
Igakuuo na maceera nĩ ta mũndũ mũkuũ

Mĩaraho: Ng'ombe ihiingĩirwo kiugũ mũthenya iriugaga kiugũ gĩothe. Nĩ guo naaniĩ ndĩreeka. Ngoima koona ĩno ya theero, ngathiĩ ĩria ĩngĩ. Ngoima hau ngathiĩ mũrangoinĩ. Ndaanogio nĩ kũriũnga, ngaambĩrĩria kwĩyarĩria kana kũina... kana ngwĩciria maũndũ maingĩ ndeekaga kana ndaanona ndĩ

mũnyinyi. Ta rĩu ndĩraririkana ũrĩa ihĩĩ na irĩgũ cia kuhĩrĩria hĩndĩ ya kũrua cia thiaga kuuna thaage na rwĩmbo rũria ciainaga rwa ũcamba na ũũmĩrĩru:

Nĩ ndwarwo tene, ũyũi-hũ
Ĩ wũi nĩ ndwarwo tene
Mũthii tene akinyaga tene
Mũthii tene ainũkaga tene
Hĩĩ Hĩĩ Hu!

Nĩ ngagũtwara, hũyũ -hũ
Ĩ wũi, nĩ ngagũtwara
Tiga ũkeremerwo na magũrũ
Hĩĩ Hĩĩ Hu !

Tiga njamba cia rũũrĩrĩ, hũyũ-hũ
Ĩ wũi, tiga njamba cia bũrũri
Tũtingĩahaicire kĩrĩma, hũyũi-hũ
Hĩĩ ĩ we hũyũ-hũ
Tũtingĩahaicire kĩrĩma, hũyũ-i-hũ
Kĩanagĩa ngatia na ngarĩ
Hĩĩ Hĩĩ Hũ!

Ũtukũ: Mũũthigari mũraata nĩ andeehere mũgate. Aathiĩ oro ũguo, ndaambĩrĩria kũũndũtha. Mũrio ũcio wambĩrĩria kũharũũka mũmero ta ithunya rĩa ndũrũme. Kweri njeera nĩ gĩturi gĩa thĩ, atĩ mũgate kaafu nĩ kĩndũ gĩgũtũma ndĩĩcũne mĩromo.

Mũthenya 15: Kooburũ arokire tene, aanjĩĩra njoe mburungo ciakwa, njooke Buroko A, nĩ ndarĩkia kaafu. Ũrĩa atanamenya nĩ atĩ ndinaarĩa kaafu, nĩ ndohaniirie waya kuuma Buroko E kinya riiko. Harĩ mũbicii mũraata ũrandeehagĩra irio na hitho. Anene a njeera matiũũĩ atĩ ũtooĩ kũbĩra nĩooĩ kũhoria.

Rĩu ndĩ Buroko A no ngimĩtwo nĩ kĩhuuti gũkiimo.Tene mũndũ agĩarwarire kĩhuuti, gwethagwo mũtĩ ũrĩa wĩtagwo mũruruwe, ũkaruganĩrio na iria rĩa mwĩtha.Mũrũaru aanyua maita matatũ no kũhoona ahoonaga. Ũũgĩ ũyũ nĩ twaũteire twahenio nĩ nyakeerũ atĩ ndaawa ciitũ cia ndũire nĩ cia caaitani. No caaitani nũũ? Ahaana atĩa? Aikaraga kũ?

Mũthenya 16: Kwĩragwo atĩ matukũ nĩ ngũrĩrĩrĩ no kaĩ maya ma njeera ti ngũrĩrĩrĩ-ĩ, nĩ ta kũgucia kaara karũmĩtwo nĩ mũrango.

Nĩ kũratumwo itĩ cia sofa gũũkũ njeera.Oohwo a tharaamara matindaga wĩrainĩ kuuma Jumatatũ kinya Jumapili. Ona ranji matwaragĩrwo o wĩrainĩ. Tũraigua atĩ nĩ cia *sugar girl* ya Moi. Gĩtuma na Matano matindaga harĩa irathondekerwo, ona Kamiicĩna nĩ arookĩĩte kũhakikica atĩ itĩ ici nĩ nduume na njĩra ĩrĩa yagĩrĩire.

Warora maũndũ ta maya ũkang'ũrĩka. Ũkeyũũria: kaĩ bũrũri witũ watwĩkire wa mũndũ ũmwe?

Nĩ twahingĩrwo, tũkome. Ngũngũni no magego iranoora, cietereire. Na ruo rwagĩ no mata rũraita. Naake ndaa ndatuumaga kĩnena. Ũũi, Matigari ma Njirũngi, rĩu tirĩrĩa twainaga:

Itimũ rĩakwa bĩrĩrĩka
Delamere arĩ ndũũmainĩ
Akĩgayĩra mĩgũnda
Mũbia akũrũmĩĩtie ya ngurumo
Arĩ na beendera njeerũ ya maheeni

Mworagia nĩ rĩ Karũngari wa maitũ
Ngui ĩmwe ndeehagĩrĩrwo njĩra
Na njamba ĩmwe ndĩhingagа iriũko
Ũkaai airĩtu na aanake
Nĩ inyuĩ hinya wa bũrũri

Mũthenya 17: Mũtumia nĩ agũũkĩĩte. Aanjũũria: "Gũũkũ maũndũ mahaana atĩa?" Ndaamwĩra no ng'aragu, irumi na mbaara itarĩ gĩtũmi. Ndoona maithori maambĩrĩria gũkeerera. Ndaamwĩra atige kũmaka, kũmenya werũ nĩ kũũtinda.

Twerwo mũndũ ũrĩa ũreehaga thũkũma ndanarehe, toondũ ũcio gũtirĩ ranji, tũcooke wĩrainĩ.

Nĩ twoima kĩaro. Ngima nĩ mũtu mũtheri. Aingĩ aitũ nĩ twarega kũmĩrĩa. Nao arĩa marĩ nda irĩ marima maambĩrĩria kũmĩũndũtha. Kweri kũrĩ arũme na maiyũria ndua.

Mũthenya 18: Rĩu heho nĩ ĩrathira ona mbura nĩ hiũkĩte. Kĩmera gĩa Gathano nĩ kĩambĩrĩria gũtuĩka, tũĩngĩre Themithũ. Aanake na airĩtu maambĩrĩria kũina nyĩmbo cia wendo:

Ndootire mwaki warame
Ngĩandĩka marũa

Ngĩmane kamwana kamũtwarĩre
Naake akĩnjĩĩra matigĩthoomeka
Mũraata nĩ maithori

Ngaari yakinya Ceceeni
Ngĩkoora arungiĩ ho
Tũkĩhĩmbanĩria tũkĩmũmũnyana
Mũraata nĩ aakenire

Guokoinĩ gwakwa kwomotho
Ngĩruta beete
Ngĩmwĩra ndũmĩoye mwendwa mũnyeendi
Nĩ guo wamĩona ũndirikanage
Mwendwa ndĩkũraaya

Nĩ ndaareherwo *Nation* nĩ *Contact Z*. Naarĩkorwo nĩ kĩrũngũ kĩa mũgate aandeheere? Nĩ thaa kenda na ranji ndĩrĩ ĩrooka. Irio ĩrooka na hitho no cia mende na ciana ciao.

Hwaĩinĩ: Twaheeywo o mũndũ gĩkombe kĩa makerũro ma mbooco na twahingĩrwo, tũkome.

Ũtukũ: Ndĩ mĩrĩngĩtiinĩ ngĩthooma *Nation*. Marĩgwĩkĩra mĩrango konji nĩ matiganaga na ithuĩ kinya rũũciũ, makĩria ta rĩu maaramenya atĩ nĩ maatũhũũra mbaara nene ya ng'aragu.

Mũthenya 19: Ũcũrũ ũkũhaanaga ta mai ma ngũkũ. Ranji nayo **ikũnuunga** ta ũthuri wa kĩihũ. Ũũi, ta rĩu ingĩona gĩkombe gĩa caai... **kĩa menya nĩniĩ!**

Matu nĩ maambĩrĩria kũrũrũngana. Na ngwa na heni no mũng'eeng'ano. Kĩndũ oohwo matendeete nĩ mbura, toondũ ĩrĩkuura tũcookagio ciugũ.

Ũtukũ: *Contact Z* nĩ andeheere baitameni na ndaawa ya gũtuma rũharo, *Weekly Review* na marũa araneetwo nĩ Mũmbi ira. Kwa ũnyinyi marũa ma Mũmbi maroiga:

Maina,

Amũkĩra ngeithi ciitũ cia wendo mũrikũ. Menya atĩ ona ĩgĩuura ya marurumĩ na heni tũtirĩ hĩndĩ tũngĩgũtiganĩria. Kĩhooto nĩ kĩo ngo iitũ...

Mũthenya no ũgakinya, arĩa maratheka makĩhũmbuuta thakame ya athũkũmi na arĩmi anyinyi, marĩĩre na maugĩrĩrie. Ũcio mũthenya ndũrĩ haraihu. Tũgacemania Kamũkũnji tũkĩinaga nyĩmbo cia ũcamba na thakame.

Wĩyũmĩrĩrie.
Ndũrĩ wiki ta mũrogi.

Mũthenya 20: Ndauma Documentation Office kũgĩĩra mabuku Mũmbi arareheete. Ndaanengerwo matatũ: Koigi Wamwere, *A Woman Reborn*; Nawal El Saandawĩ, *Woman At Point Zero* na Alex Haley, *Roots*. Ndeerwo macio mangĩ: Euge Loebl, *My Mind on Trial*; Desmond Young, *Rommel: The Desert Fox* na Montagu Slater, *The Trial of Jomo Kenyatta*, mũnene wa sĩkiurĩtĩ oigire nĩ ma siasa, maacokerio mũtumia. Kweri irĩ gũthua ndongoria itikinyagĩra nyeki. Atĩ ngui ici iraathana nĩ cio irĩtwĩraga mabuku marĩa tũgũthooma.

Iĩ Gĩkũyũ gĩtiaugire atĩ kĩhooto gĩtuthaga rũga rũtunge, gĩkiuga kĩhooto kĩringaga rũũĩ rũiyũru, kwauguo hatirĩ ngaanja atĩ mbaara ĩno ya demokirasia no tũkahota, tweherie ngorika ici iraathana, bũrũri ũtuĩke wa mũingĩ. Kũgĩe thaayũ.

Mũthenya 21: Twahingũrĩrwo kĩrooko twerekerio kĩaro na mbaara. Tũtinaheo ũcũrũ ona gũtuĩka nĩ haki iitũ. Tũũrĩ igandainĩ twona mũtongoro wa icakũri cierekeire buroko. Twacooka buroko hĩndĩ ya ranji twakora kũhaana kĩng'ang'ainĩ. Indo ciitũ iharaganĩtio na mĩrĩngĩti ĩkaragwo na iraatũ irĩ na ndaka. Ibuku rĩakwa, *A Woman Reborn*, mũkiinyĩ na ndaawa ya gũthaambia magego ciaiiywo. Mũũthigari ũcio ũkuire ibuku hiihi nĩ akũrĩtũmĩra na njĩra njega. Korwo no rĩmũteithie, rĩmongereere meeciiria, no ngeene. Hiihi nĩ agũtũmĩra mũkiinyĩ ndũmĩrĩĩte?

Nĩ kwanĩrĩrwo tũtigũcooka wĩra toondũ Koigi Mũnene wa njeera nĩ agũtwarĩria.

Tũrĩ kĩwanja ithuothe, oohwo ta makĩria ya magana manaana. Tũrigicĩirio nĩ icakũri, twetereire Karaũ.

Karaũ arũmĩrĩirwo nĩ gĩkundi kĩa maobithaa, nĩ ta njenũrũ wa mbaara. Njeera ĩkiirĩte ki, gũtirĩ kaihũ karenyangunyia.

Mũcemanio nĩ wathira. Mũnene atũmenyithia atĩ kuuma ũmũũthĩ nĩ tũrĩhingagĩrwo twarĩa ranji, tũkahingũrĩrwo tũgĩcooka wĩra. Gwota riũa tũrĩganĩrwo biũ. Wĩrainĩ tũtiĩkĩrĩtio gwota riũa, hwaĩinĩ tũhingagĩrwo thaa ikũmi na ĩmwe. Maratũngariũra ta mũtura wa ihĩĩ.

Mũthenya 22: Ndigitĩta na araata aake nĩ mamenye atĩ thiirĩ ũtarĩhagio no wa ũrogi:

Ũũũũũũũ, Ũthai!....... Ũũũũũũũ, Ũthai!
Mũingĩ thai.............. Ũthai!
Ũiguano thai............. Ũthai!
Wĩyathi thai.............. Ũthai!
Demokirasia Thai........ Ũthai!
Kenya thai................. Ũthai!
Afrika thai............. Ũthai!

Mũthenya 23: Ndaaire ngĩharwo. Tiga nĩ ndaawa iria cia Mũmbi ndingĩrainia gũtũ ũmũũthĩ. Ndiinathiĩ wĩra, ndĩragua mwĩrĩ wakwa ũrigoeete ta mũtĩ ũmũnyĩtwo mĩrita na ngoro ĩrĩ ng'othu.

Nguumaga Sick Bay kuona ndagĩtaarĩ, ndeetwo nĩ Kooburũ wa riiko. Aanjĩĩra: "Kuunda gĩkombe gĩkĩ gĩa caai. Rĩrĩa mũkooya thirikaari nĩ ũkoiga heeo madaraka." Ndatheka, ndaamwĩra atĩ thirikaari iitũ ndĩgaatwĩka ya marimũ ma nyakondo. Naake atheka. Ndaniina caai, ndamũcokeria ngaatho, ndaroora buroko. Kĩhingoinĩ kĩa buroko ndarũgamio nĩ thigari cia sĩkiurĩtĩ, ndahũũrwo birigiceeni. Macooka manjũũria: "Ũregire gũthiĩ wĩra nĩkĩ? Ndaamera nĩ kũrwara. Maanjũũria, "Ũrĩ na marũa ma ndagĩtaarĩ?" Ndauuga ĩĩ, matigana naaniĩ.

Rĩu ndĩ mĩrĩngĩtiinĩ haaha nja ngĩota riũa, no ndaa itarandeka. Ici nyamũ no cionjie mũndũ.

Mũthenya 24: Ngũthiaga Buroko B gũceerera aa Jeff, ndanyiitĩrwo hau kĩhingoinĩ nĩ Thanjini Mũtua, ndacookio Buroko A na mbaara nene. Watho ugĩĩte ndikoime Buroko A itarĩ na mũũthigari kana nyonwo na arutwo a Yunibaasiti.

Nĩ riũa ndĩroota, ngĩthooma ibuku rĩa E. Loebl, *My mind on Trial.* Ndĩrareheirwo nĩ *Contact Z* mũthenya ũngĩ na hitho. Agĩkũyũ moigaga mũtũũri mũno ndagaga njĩra.

Nĩ mũthenya wa nyama. Mũbicii mũraata aanjĩĩrire nĩ agũthondekera chebe-chebe, ndikaarĩe makima marĩa tũheagwo. Njetereire ta iria ciaarĩ gwa Thiaka.

Nĩ twahingĩrwo, tũkome. Caaci wa theero nĩ aanĩrĩra: "Sasa mtu akule mali yake, hakuna kinaa." Rĩu nĩ chebe-chebe ndĩraarĩa. Mũrĩo ũcio... tiga wee! Nĩta ũrĩa warĩire karĩgũ.

Mũthenya 25: Ithuothe tũrĩ nja riũainĩ. Nĩ ibuku rĩa Eugen ndĩrathooma. Rĩrĩ na mũrio mũno. Ndirarĩiga thĩ.

Onyango na Jeff makugĩĩte nĩ magũũka Akĩrĩstũ magĩthiĩ mahooya, no matinooka. Manyiitĩirwo kĩhingoinĩ, macookio buroko yao na mbaara.

Ndaanooga gũthoma ibuku rĩa Eugen, ndaambĩrĩria kũina rwĩmbo rwainagwo nĩ itungati cia MKKIW:

Ndacooka Gĩkũyũ
Ngĩkora aciari aakwa
Makĩurĩrwo nĩ mbura
Maakĩnjĩĩra ũũi mwana witũ
Mĩciĩ nĩ yahĩire

Rũmĩrĩrai aanake
Na mũririkane
Bũrũri ũyũ nĩ witũ

Ndatigana na rũu, ndaambĩrĩria kũina rwa wendo na mĩrũri:

Twakinya kwao mũciĩ
Ngĩkora ithe mũthuri mwega
Aakĩnjĩĩra nĩ akũũhe mũirĩtu ũcio
Akorwo nĩ ngũthiĩ ndũũre kuo
Gatitũ ndoimiire na maithori

Ndakinya gwitũ mũciĩ
Maitũ akĩninga na mũndũri mũtwe
Baaba akĩndeng'eria na rũhiũ rwa njora
Kũu ndoimire ta thwariga

Ndakinya kahuro
Ngĩigua nyoni ikĩĩrana
Nĩ ũcio mũimo-nĩ -irĩ
Nĩ atweherera mũciĩ

Make'enga arĩithi nĩ maambĩrĩria kwĩyumba, riũa rĩthiĩ toro na ithuĩ tũhingĩrwo.

Mũthenya 26: Rũgendo rũũrũ... rwa mũthenya o mũthenya... mwaka ũngĩ na ũngĩ mangurĩtie ndakainĩ ya ng'aragu, ruo na thakame. No ndigitĩta na njaguuti ciake nĩ mamenye atĩ thuutha nĩ mwariĩ. Tũkamaruta itanda na hiũ cia njora.

Contact Z nĩ aandeheere *Nation*, mũkiinyĩ na ndaawa ya gũthaambia magego aakũneetwo nĩ Mũmbi. Nĩ aamenyithia atĩ rũũciũ nĩ ngatwarwo KNH na Mũmbi nĩ agooka.

Andũ aya oohe a *Air Force* matirĩ na ũteti, matiũũĩ hisitũria ya bũrũri na guoya maiyũrĩĩtie ndua. Rĩu korwo nĩ moĩĩre thirikaari-rĩ, nĩ ũndũ ũrĩkũ wa bata magĩkĩĩte otiga kwĩhurĩria na hao ta njangiri ici iraathana.

Mũthenya 27: Ndĩ thibitaarĩ kwa ndagĩtaarĩ wa maitho. Mũmbi nĩooka. Thigari na Kooburũ nĩ maamwĩtĩkĩria anyone, nao maheo kanyamũ gakũrĩa—o mũndũ ciringi mĩrongo ĩĩrĩ. Tũrarĩa ranji akĩheaga ũteti wa bũrũri. Aanjĩĩra kũrĩ na mũhuhu atĩ aa Kamoji mahoota kũrekio Dithemba 12, no niĩ ndikehoke, ndĩie ngima ndĩyũmĩrĩirie ta njamba iria ciarĩ Hola.

Twaikara naake handũ ha mathaa ta meerĩ. Rĩu tũrĩ mariamuinĩ twerekeirio Kamĩtĩ. Ũmũũthĩ ndingĩrũũma irio cia njeera. Nĩ irio kana nĩ takataka.

Rĩu tũrĩ haaha *duty office* tũkĩhũũrwo birigiceeni. Ciringi mĩrongo ĩĩrĩ ngũheetwo nĩ ndagĩtaarĩ na hitho matinaciona. Ngũinyiitĩte na guoko. Korwo nĩ ndanyiitwo na cio ingĩarĩha na thakame.

Njerekeirio buroko... nĩ thaa ikũmi na ĩmwe, oohwo othe nĩ ahingĩre. Irio ciakwa, ngima na mabooco matarĩ mahĩu, ndaanengera muohwo ũngĩ arĩe. Aakeena mũno.

Mũthenya 28: Ndaatinda na maraakara, no maraakara njeera ti moru, nĩ meekagĩra mũndũ ũrũme na ũũmĩrĩru. Magacamũra meeciiria.

Mũthenya 29: Mũũthigari nĩ aanyiitwo nĩ thigari cia sĩkiurĩtĩ akuĩte ngora ya nguo na kĩnena.Akwendeirio bagiti ya *Rooster* nĩ muohwo ũrutaga wĩra kwa nguo. Rĩu ũcio mũũthigari wĩra hatirĩ. No nĩ mũndũ mwega, nĩ arandeehagĩra ngathĩĩti rĩmwe na rĩmwe. Mahĩtia make nĩ gũkoroka na kwenda mũno ta thiba cia maceengo. Akariganĩrwo atĩ ona rũũciũ no mũthenya. Thĩĩna nĩ mũũru, ũikagia mũndũ irima rĩa hiti.

Mĩaraho: Ũi tene ĩ... rĩrĩa twainaga tũkĩuna thaage:

Ndoririo nĩ awa, hũyũi-hũ
I wũi ndoririo nĩ awa
Thiaka na ũta nĩ ũkahootanĩria
Hũyũi-hũ
Hĩĩ ĩ we hũyũi-hũ

Thiaka na uta nĩ ukahootanĩria
Hĩĩ-hĩĩ

Naaniĩ ngĩmwĩra, hũyũi-hũ
Naniĩ ngĩmwĩra
Hĩĩ I we hũyũi-hũ
Kĩhooto kĩgetũraga ũta mũgeete
Kĩhooto kĩongagĩrĩrwo nĩ njũgũma
Hĩĩ-hĩĩ

Mũthenya 30: Mũthenya wothe ndaatinda na ihooru na ruo rũrathegeetha ngoro. Hiihi nĩ kĩĩ? Nĩ ngoro yakwa iramomoka?

Hwaĩinĩ: *Contact Z* nĩ aandeheere ibuku, *The Trial of Jomo Kenyatta*. Naaniĩ ndamũnee rĩa Loebl toondu nĩ ndĩrarĩrĩĩkirie hwaĩ.

Ũtukũ: Nyau na ciũũra nĩ tairĩ ma maciindano nja. Na cio thigari ici irĩ gũũkũ ũtukũ ciũkĩĩte na ngũnia ya bangi. Irenderia oohwo. O mũtongi ciringi mĩrongo ĩĩrĩ. Ũmwe akũnyiitĩĩte kũnjũria kana nĩ ngwenda kũgũra mũtongi, ndaamwĩra, aaca. Twarĩkanĩra andeheere ngathĩĩti rũũciũ.

Mũthenya 31: *Contact Z* nĩ andeheere marũa matatũ akũneetwo nĩ Mũmbi. Mauumĩte kũrĩ Mũrray Ngoima (Holland), Wanjirũ wa Kĩhooro (London) na Janell Richison (USA). Ndamathooma maacanjamũra ngoro, ndaambĩrĩria kũina:

Ũrathi wa Kĩmaathi
Warathirwo nĩ ithe Mũgĩkũyũ
Nĩ akaringa mũkũyũ na kĩongo
Ciana cia Mũmbi irĩre ngũyũ thĩ

Kirai mũganĩrwo
Nĩ ihĩĩ cia mbuci cianaruona
Cianaruona kũrĩa guothe icangaga
Kũrĩa guothe icangarũrũkaga

Bata ndũrĩ wabatabata
Thĩĩna ndũrĩaga na mbatha
Kĩrimũ na mũũgĩ nũũ ũtarĩ na matũ
Ma kũigua gũkaaya gwa ciana
Aciari mũtũhe tũramu
Gwatharĩkwo tũkoimoimĩra

Tũtangĩrĩ njamba ciitũ cia rũũrĩrĩ
Wathi wakũũra wendaga ũngĩ

Mweri nĩ wathira. Rĩu ndigarĩtie ndukũ ngĩrĩ ĩmwe, magana mataano na mũgwanja ndĩĩkie mũnyororo. Njooke bara cia Nairobi kwanĩrĩra kĩhooto. Hwaĩ ndĩrandĩkire irebeta rĩĩrĩ:

Ona mangĩnduma kanua
Kana manjĩkĩre mbugi ngingo
Mataambie iceerũ barabara Nairobi
Ndigatiga kwanĩrĩra kĩhooto

Nĩ mahĩtia kuuga
Athũkũmi matirĩ nyumba cia gũkoma
Arimi anyinyi mararĩa nyeki nĩ ng'aragu
Ciana cia bũrũri ithiaga na matangari
Igakoma mabubainĩ matakataka ta thegere
Kwaria ma nĩ mahĩtia

Kĩhooto kĩngĩrema
Tũkwoya gatua-ũhoro
Ũguo nĩ ũguo bũrũri woiga

MAREBETA

MĨTUGO NA MĨTŨŨRĨRE

Ngemi Ithaano

He maaĩ!
He kĩmũrĩ
Mwana
Tĩ wa mĩtheko
Ndũũri ici!

Mũgeni nũũ?
Nĩ Kariũki
Nĩ Mũcooki
Nĩ Njooki
Kũngũ mwana witũ!

Njeera Nene ya Naivasha
Julaĩ 21, 1988

Ya kwĩyenjera Ndĩrĩ Gorwe

Mong'o
Wathinyaai
Menyerera

Nguĩko ya matukũ maya ĩrĩ rwamba
Ĩrĩ mũcarĩ
Kondamu ti ũũrathoni
Nĩ rwĩmbo rwa matukũ maya
Hĩndĩ ĩno ya mũkingo
Mũndũ mũũgĩ ndakundagio ũhoro

Ke nyonge nyondo
Ici Wamoro
Ciaumire

Mwatĩ na harĩka
Tũimenyerere itagatheecwo nĩ mbũci

Njamba ĩyo
Yaarĩĩkia gũtoothora
Thinga ũcio wa mũkingo
Ĩcookaga ĩgatwarĩra ũ?
Mũndũ nderiraga agĩthiĩ ta agĩcooka

Njeera Nene ya Kamĩtĩ
Augasiti 27, 1983

Nyararũ

Aahaanaga ta mũkũnga-mbura
Nyondo ciacũũgũkĩĩte
Ta nyanya ya Kĩrĩita
Mũirĩtu wa mwĩrĩ ũmwe
Mwana mũciare
Nĩ nyina na ithe

Mweri warĩ igũrũ
Njata cia ke'engeete gũke'enga
Thĩ yahanaga ta ira gũthakara
Nyoni ciarĩ toro
No ngiria yagaambaga

Gĩtinainĩ kĩa mwarĩki
Tũgĩaka kĩrĩrĩ
Tũkĩaranĩria na maitho
Na mĩtheko na iheehũ

Ngogoyo ya wendo
Mũrĩo ũtarĩ gĩthimi
Maitho maĩyũrĩĩte maithori
Maithori ma wendo
Nyeki yaaragĩa ĩkoiga:
Menyererai gũkaumbũra hitho ĩno

Yaarĩ hĩndĩ ya mbere

Harĩ ithuĩ eerĩ
Mĩruru iitũ ĩkĩgunyia tĩĩri
Tũtirĩ twarekania

Njeera Nene ya Naivasha
Oktomba 21, 1987

Wendo ti Ũũrathoni

Tiga kũndora na tha
Ũkĩmenyaga ndirĩ hĩnya
Atĩ nemagwo nĩ kuuga ĩĩ
Toondũ na kũu kũngĩ ndiũĩ
Na kũrĩa ĩngĩrutia
Ndetĩkĩra tũthiĩ gwaku toondũ
Kuuma tene nĩ tũheeanĩte gĩtĩĩyo
Na ti ũtukũ tu
Atĩ twathiĩ kũnyiihia
Ũnyune kũgũrũ

II
Mũirĩtu
Mwanake
Tiga itherũ
Na muoyo wa mũndũ ũrĩa ũngĩ
Thiĩi mũraare mũkioga mũkondigo wa wendo
Gwakĩa mũkiranie na mĩtheko
Gakwĩro gatikaariganĩre
Mwana ndakae kũrekanio thĩ
Ta mũrigo ũtarĩ mwene

Mwacama ũũkĩ mũndũ wa ũrĩa ũngĩ
Mũmenye kũrĩa mwana aumaga
Mũrĩmĩre mũrĩo na wendo
Mũthũũi wa ũũkĩ
Nĩ omagĩrĩria mboora cia njũkĩ
Nĩ kũmenya kĩrĩa aarathirwo

Njeera Nene ya Naivasha
Juni 21, 1988

NJŨKĨRĨRIA CAAITANI ĨNO, NJŨKĨRĨRIA!

Mooko Makwa Bĩngũ

Araata twatigana
Nĩ ndaanyiitirwo nĩ thigari cia Kanũ
Rĩu ndũũragio Kamĩtĩ Njeera
Mooko makwa bĩngũ
Magũrũ makwa nyororo
Ageni aakwa theero nĩ heho na ng'aragu

Irio iria ndĩĩaga
Ikuuagwo na maceera
Ithaĩĩtwo na taama mwerũ ta kĩimba

Kĩoro nĩ ndoo magũrũinĩ
Thimitiinĩ thĩ harĩa ngomaga
Kĩrũheera kĩrerage maniũrũinĩ o na ngĩrĩa

No o na ĩĩngiura mbembe
Kana yuure heni na ngwa
Kĩhooto ndigaatiga kwenjera

Amu nĩ ndaanyuire muuma wa iregi
Na kuuma hĩndĩ ĩyo hinya wakwa
Uumaga kĩririkanoinĩ kĩa njamba cia bũrũri

Waiyaki wa Hinga aathikirwo e muoyo
Koitalel na Mũthoni Nyanjirũ na angĩ aingĩ
Mooragĩirwo kĩharoinĩ kĩa mbaara

Gakere na Me Katilili magĩthaamio
Mĩrani ya Mau Mau yeerutire igongona
Magĩtwethera wĩyathi

Naawe Cege wa Kĩbacia
Wee mwarimũ mũnene wa aruti-wĩra
Rĩĩtwa rĩaku rĩĩgũtũũra ngoroinĩ ciitũ

Njamba nene Gĩtaũ Matenjagwo
Ũrũme waku nĩ kĩmũrĩ gĩakwa

Nĩ we waugire atĩrĩ
Kĩhooto kiunaga ũta mũgeete
Tũtũũre tũkĩenjereete na njĩra ciothe
O na ya gatua ũhoro

Njeera Nene ya Kamĩtĩ
Januarĩ 11, 1988

Kũnyariirwo

Gũthĩĩnio
Kũnyamario
Kũnyariirwo
Ndĩ njaga
Ironda ciiyũire mwĩrĩ
Maaĩ marĩ mairĩĩti
Irio nĩ maanyimire
Atĩ nĩguo ndĩe ruo
Ndĩmahe ũhoro
Nyumbũre hitho cia Kĩama
Njugĩte karoothua na mbiri
Nĩ kaba gĩkuũ

Ona maanyariira
Ndĩkaarekia bũrũri
Ũũma na kĩhooto
Nĩ icio ngiha cia wĩtĩkio wakwa

Njeera Nene ya Kamĩtĩ
Machi 12, 1986

No Tũkahootana

Nĩ njũũĩ kĩhooto kĩunaga ũta mũgeete
Na ng'enda-thĩ ndĩagaga mũtegi
Gĩkeno gĩakwa nĩ njũũĩ no tũkahootana
No tũkahootana

Hatarĩ ngaanja
Rũgendo rũrũ nĩ rũnene

Nĩ rwa ruo na thĩĩna
Mbere yakwa nĩ irĩma cia mahiga
Mbaara ya meeciiria
Mbaara ya magerio
No ndirĩ hingo ngeetĩkĩra kwendia wĩtĩkio wakwa
Kana kwĩhitha hĩndĩ ĩrĩa
Ũhoro wa ma ũraario
Ndirĩ hĩndĩ ngacooka na thuutha nĩ guoya
Kana nyine nyĩmbo cia ũkoronia wa kĩĩrĩu
Gũthareenda aaca

Mwarĩ wa maitũ
Mũrũ wa maitũ
Ndaagũthaitha ngwenda ũmenye
Kwenda bũrũri nĩ kĩo kĩndũ kĩa bata thĩ
Gũkua nĩ ũndũ wa bũrũri
Nĩ kĩrathimo
Tiga thiriti na thaka na thaata
Nĩ maaregire kĩrathimo kĩa mũingĩ
Makĩenda mbeeca kũrĩ bũrũri
Warũhiu aakuire agĩtiga mbia

Njeera Nene ya Kamĩtĩ
Augasiti 18, 1985

Mũũthigari wa njeera

Ũũkaga ũkaambĩrĩria gũũthekathekia
Ũkanjĩĩra maũndũ nĩ maakwagĩra
Atĩ bata nĩ ndindĩke mĩaka
Ĩno ĩtandatũ ndoohirwo nĩ mooi cia bũrũri

No ndũũĩ nĩ njũũĩ atĩ wee nduonaga
Maithori marĩa njitaga ngoroinĩ
Ngĩrĩa ngima na maaĩ mararu
Kana ngĩũkĩrio ngware thiĩ kware

Yaku nĩ mĩtheko ya ũrambu
Ndaagũtũma kwĩ mũtumia ũndeehere tũbeeca
Twa kũgũra tũguta naarĩ
Ũkandeehera tũrũgano

Maina wĩ mũndũ wa tha ngirĩra
Nĩ ndĩraahũthĩrire tũbeeca twaku na tũirio twa ciana hwaĩ
Ma ya Ngai ciraarĩ hakuhĩ kũraarĩra ndĩciĩroreire
No Maina tiga kũmaka nĩ ngaakũrĩha

Kaĩ thigari ĩno ũriganĩirwo atĩ
Niĩ ndioheirwo kũiya gũtuunyana kana kũũragana
Atĩ ndooheirwo kũrega kũingĩra kambĩ ya arĩa
Manyuuaga ũũkĩ na ciongo cia aruti-wĩra na arĩmi-anyiinyi

Wee naaniĩ tuumĩĩte nda ĩmwe
Ya acio aruti-wĩra na arĩmi-anyiinyi
No wee ũkagarũrũka ũgeetĩkĩra ũtũmagĩrwo
Nĩ acio anyui ũũkĩ na ciongo cia mũingĩ

Kĩrimũ gĩĩkĩ ũriganĩirwo atĩ rĩĩrĩ
Wee naaniĩ kũna tũngĩnyiitana wega
Mũtindo ũcio wa kũnyuuaga ũũkĩ na ciongo cia andũ
No ũthire bũrũriinĩ wothe biũ

Ciana ciaku itingĩkaaraarĩra
Itingĩkaaraara nja
Itingĩgaathiĩ njaga
Itingĩkaaga wĩra kana gĩthoomo

One rĩu wee ũhaana kĩbege
Ngoro ya bũrũri ndũtũirie
Atĩ gĩkeno gĩaku nĩ rĩrĩa ndĩraagwa nĩ ng'aragu
Kana ngĩkaya nĩ mĩnyororo ĩno

Njeera ya mwendi bũrũri ti njeera ngwĩre
Nĩ kĩharo o kĩngĩ kĩa mbaara yakwa na karĩanĩme
Na o na ndainũka ndigaatiga kũhiũrania na o
Amu mĩaka ĩno ĩtandatũ na nuthu no ĩgaathira

Wee ngaagũtiga o haaha ngombo ĩno
Ũkomaga nja ta mbwe
Ũnyuuagwo thakame na ũmũndũ waku
Nĩ mooi cia bũrũri ũkirĩrĩirie

Kaĩ kũna ũtarĩ waigua atĩ

Wa kĩrimũ wĩtirimagia na mwara
Na cia mũrĩithi ũrĩ guoya
Itongoragio nĩ hiti?

Wagi wa ngoro ya bũrũri
Nĩ yo njeera ĩrĩa nene mũno
Na kĩoho kĩa meeciiria na
Nĩ gĩkuũ kĩa muoyo

Njeera Nene ya Kamĩtĩ
Epurũ 10, 1984

Gwata Moni

Karĩmi
    Tirop
        Kang'ethe
Ciana cia maitũ
Njamba cia bũrũri
Wĩyũmĩrĩriei
Mũnyũmirĩrie
Mũmĩrĩrie mũingĩ wa Kenya

Arĩa maarĩ Manyani na Mageta
Manda na Makina Ruundi
Nĩ meyũmĩrĩirie
Magĩtũmĩrĩria
Makĩũmĩrĩria mũingĩ
Makĩenjera ũkoronia mbĩĩrĩra

Na ithuĩ nĩ tũkĩnyua gĩkombe gĩĩkĩ kĩa ruo
Na maithori
Nĩ tũnyiitane
Tũnyitanĩre icembe rĩrĩ rĩa wĩyathi
Twenje kĩeya gĩa kĩhooto
Tũkĩenjera ndigitĩta mbĩĩrĩra

Njeera Nene ya Naivasha
Oktomba 14, 1988

NJAGUUTI NA ICAKŨRI

Njamba ya Kĩmera

Kwarĩ kĩrooko tene
Riũa rĩtiaumĩte toro
Ime rĩarĩ rĩingĩ njĩrainĩ
Nyoni itiaumĩĩte itaara ciacio
Mbwe itiacookeete marima
Aanake ana
Maatũmĩĩtwo nĩ Ndundung'a ya Mau Mau
Magĩthiĩ gwake mũciĩ
Makĩmũũkiria
Makĩmwĩra:
Nĩ ũreetwo nĩ bũrũri,
Nĩ tũthiĩ.

Ndaarĩire marigũ
Agĩĩkĩra nguo
Akĩoya mũkwanjũ wake wa njogu
Akiuma aanake thuutha
Maitho make mahaana mwaki
Aakinyaga na hinya na ũrũme
Toondũ nĩwe warĩ njamba ya kĩmera
Mũtongoria na koigi wa Kaũ

Maakinya Kĩburi wabici
Aakorire atongoria a Mau Mau:
Mũtoonyi aarĩ Mwene-Gĩtĩ
Maina wa Gathaanju mwandĩki Mũnene wa Kĩama
Stanley Mathenge baragu ya mbũtũ cia Mau Mau
Kaggia na Kubai maitho ma kĩama
Haarĩ bathitoora hau methainĩ

Akĩambĩrĩria kũinaina

Makĩmwĩra atige kũmaka
Nĩ ciũria mareenda kũmũũria
Makĩmwĩra mareenda kũmenya
Nĩkĩ aroigire Mau Mau

Ĩroorĩra mĩriinĩ ya mĩkoong'oe
Nĩkĩ gĩtũmĩĩte anyiitanĩre na ngoronia
Kũhũũra Kĩama kĩa mũingĩ

Akĩambĩrĩria gũtoondoira
Akĩremwo nĩ gũcookia ciũria
Akiura maaĩ itina

Gathaanju akĩoya mũcinga
Akĩmwĩra arĩ na maraakara
Nĩ ũroona mũcinga ũyũ?
Nĩguo gatuo-ũhoro
Twakũhe maũndũ meerĩ
Ũnyiitanĩre na Kĩama kĩa Mũingĩ
Kana ũriinge mũrĩmo ũũrĩa ũngĩ
Ũtuĩke njaguuti ya mũkoronia
Mbaara iitũ na Ngeretha nĩyaambĩrĩria
Na arĩa maakũregana na Kĩama kĩa Mũingĩ
No kĩnya tũmoonorie
Tũtirĩ na tha na mwendia-bũrũri

Ndaanacoka kũhũũra Mau Mau rĩngĩ
Agĩkunya gũtũ
Agĩthiĩ gwake Gatũndũ
Gweterera mbura ya ituĩka yuure

Nĩwe warĩ wa mbere kũnyiitwo
Tarĩki 20 mweri wa ikũmi
Aatwarirwo igootiinĩ Kapengũria
Agĩthitangĩrwo ũtongoria wa Mau Mau
Akĩohwo mĩaka mũgwanja wĩra mũritũ

Ooheirwo tũhũ
Na ũmũũthĩ agoocagĩrwo tũhũ
Aarĩ mũgarũka mũrĩa-kwĩrĩ
Mũhuria na haake ũtari tũtha
Ndaarĩ mũtongoria wa Mau Mau
Ndaarĩ memba wa Kĩama

Njeera Nene ya Kamĩtĩ
Oktomba 20, 1984

Taatha wa Gĩkuũ

Mbarĩ ya Kĩmendeero
Kamatimũ
Hũmungaati
Tũkonia

Taitai

Matwendirie kũrĩ nyakeerũ
Magĩtwohithia
Magĩtũũraga
Tũtikamoohera

II

Kĩama kĩa ahahami
gĩa thaata
gĩa thaka
gĩa thuthi
Kĩama kĩa aici na atuunyani
Kĩama kĩa endia-bũrũri
Kĩama kĩa ngũkũ
Kĩama gĩa Kanũ

Njeera Nene ya Naivasha
Oktomba 16, 1988

Wee Ũrĩ Ngoro ya Nyamũ

Mĩaka ĩĩrĩ na nuthu korokoroinĩ
Ndirĩ ndoona riũa rĩkiuma
Ndirĩ ndoona njata kana mweri
No marundurundu ma gĩkuũ nyonaga

Wee mwendia-andũ
We ũrĩ ngoro ya nyamũ
Menya njeera ndĩtuma ngũrũmĩrĩre
Njĩtĩkĩre kwendia bũrũri

Ririkana hĩndĩ ya Mau Mau
Twahũũrirwo tũgĩthĩĩnio
Tũkĩnyamario tũkĩnyariirwo
Tũgĩtwarwo njeera na nditĩĩni
No nĩ twareganire na watho wa ngoronia
Tũkĩhũũrana naake kinya tũkĩmũtooria

Naawe matukũ maku nĩ matare
Tũkoima Mombatha tuume Gĩthumo
Tuume Kĩrĩnyaga tuume Nyandarwa
Tũkĩina nyĩmbo cia wĩyathi
Mĩcinga ĩrĩ ceeba
Tũgagũcina na mwaki Kamũkũnji

Njeera Nene ya Kamĩtĩ
Epurũ 1, 1984

Kũrĩ Kĩmeria wa Gĩitĩrĩĩra

Ũkĩinĩra wĩyathi Dithemba 12
Wĩkĩrĩte tai ya jogoo
Na kĩraũni kĩa ũkoronia
Ũkĩrĩa caabaci na nyama cia hĩhio
Ũgĩthuria ũthuri wa ũtonga
Nda ĩcuhĩĩte ta ya hiti nĩ kũnora
Hiihi wĩciiragia atĩa?

Nĩ wĩciiragia
Wee na Kadũ
Mbarĩ ya Njonjo na ya Magũgũ
Isaiah Mathenge na Mahihu
Nyachai na Kĩmendeero Mĩcuki
Na tai-tai icio ingĩ irĩ mbuunge
Mwarĩ mwena wa mũkoronia
Mũgekĩra nguo ciake cia mbaara
Mũnyariire itungati
Mũnyamarie atumia na ciana
Mũhingĩrĩrie rũũĩ rwa wĩyathi
Hiihi mwĩciiragia atĩa?

Kweri thĩ nĩ igĩrĩ
Na ya kagũrani ya ithatũ
Atĩ ũmũũthĩ ũtũhũũragĩra gĩthũri
Ũkoiga tũgũkumia tũkũgooce
Tũgwĩte mũtukufu mũheshimwa
Njamba ya bũrũri
Ndũrĩ rũbutu kana rũkobe

Njamba cia bũrũri
Nĩ Kĩmaathi na njenũrũ Kago
Bildad Kaggia na Makhan Singh
Gama Pinto na njenũrũ Tanganyika
Jesse Kariũki na njenũrũ Kariba
Josef Kang'ethe na njenũrũ ole kisio
Mũthoni wa Nyanjirũ na njenũrũ Bamuinge
Maina wa Gathaanju na Me Katilili
Gĩtau Matenjagwo na Koitalel
Eliud Mũtonyi na Bakari Fumo
Mwangeka na Mohammed Hassan
Otengo na njenũrũ kubukubu
Na angĩ arĩa maruutire thakame yao
Ĩgure wĩyathi ũyũ mũretotorera

Ithuĩ tũtikũũĩ
Tũtikũũĩ
Tũtigũgũkumia
Tũtigagũkumia
Tũtigũkũgooca
Tũtigakũgooca
Tũtigagũturĩria maru

Rĩu tigwo
No ririkana
Ririkana
Gũtirĩ ũtukũ ũtakĩaga

Njeera Nene ya Kamĩtĩ
Dithemba 12, 1984

BŨRŨRI KWAGAAGIO

Kĩrĩro Kĩa Ng'aragu

Baaba Gĩkũyũ
Wĩyathi nĩ wendirio mbeeca
Nĩ gumba wa Kanũ
One bũrũri no mĩgariũko
Ruo rwa ngoro ciitũ nĩ ta iria
Maitho matiniaraga maithori
Ciana ciitũ no kĩrĩro
Na gũkaya nĩ ng'aragu
Atumia aitũ mathiaga njaga
Ta ngĩrĩ cia mũtitũ
Aingĩ mahaanire ciondo ngũrũ nĩ wagi
Bũrũri ndũrĩ mwerekera kana mĩri
Watuĩkire nyeki ya werũ

Arutiwĩra na arĩmi-anyinyi
Manyuaga muunju
Makarĩa matigio
Nacio ndonga na araata aacio thũkũmũ
Mageethaamba na ũtonga wa bũrũri
Atumia ao na ciana no kũnora
Mwĩtĩĩyo no ta njacĩ

Bũrũri ti witũ twĩ ngombo kuo
Kwandĩkwo wĩra nĩ ihaki
Kana hũũtiri na ndonga
Waganu waitĩka bũrũri ta ũhere

Baaba, Maaĩ nĩ marũrũ
Mũndũ waregana
Na watho wa ahinyanĩrĩria
Akaregana na ũndigĩtĩta
Ahĩtagwo na mĩcinga na magui
Nĩ mĩitũ ya kĩama kĩrĩa kĩraathana
Aanyiitwo
Akoohwo kana akooragwo

Nĩ ngenaga ndaaririkana
Njamba cia Mau Mau

Ĩkĩrega kũingĩra ndundu ya eendia-bũrũri
Ĩkiuga nĩ kaba gũkua
Kũrĩ kwendia rũũrĩrĩ
Kũrĩ gũtuĩka njaguuti ya mũkoronia
Marĩĩtwa mao magũtũũra ta kĩrĩma gĩa Kĩrĩnyaga

Nĩ woigire kĩhooto kiunaga rũgiri rwa maheeni
Na atĩ gũtirĩ nyũmba ĩrĩ njamba
Ĩtakaarugwo mũtwe
Ũkiuga atĩ nĩ kaba gũciara
Mũici kũrĩ kĩguoya

Baaba
Tũthaambie na thakame ya ũcamba
Rũũrũ rwĩmbo no kinya tũine
Mĩcinga ĩrĩ ciande

Njeera Nene ya Kamĩtĩ
Meĩ 25, 1983

Ndainĩ cia Hiti

Wee wahota kũũraga ũtarĩ na tha
Arĩa meendirie wĩyathi witũ
Ũnyue thakame yao nĩ maraakara
Wahota gũtarũra
Nda icio ciao ndaihu
Ta cia hiti
Na rũhiũ njora ũtarĩ na tũtha
Wahota kwĩruta nĩ ũndũ wa bũrũri
Ũrute muoyo waku
Nĩ wendo wa rũũrĩrĩ

Ruo rwitũ nĩ rũingĩ
Maraakara maraura ta mbura
Ici nĩ nyororo magũrũ
Bĩngũ mooko
Ũkombo ũyũ nĩ kinya-rĩ?

Waiyaki agĩkua nĩ aatwĩrire
Mũtikaanetĩkĩre gũtuwo

Ngombo bũrũriinĩ wanyu
Kĩmaathi agĩtũthoomithia
Kwoya mĩcinga kũhũũrana na ũkombo
Naake Njenũrũ Kago
Agĩtũhumba thũmbĩ ya ũũmĩrĩru

Wee ũrĩ mwena ũrĩ kũ?

Njeera Nene ya Kamĩtĩ
Nothemba 26, 1985

Mbeeca cia Kĩgeni

Atumia a bũrũri
Maaragwo barabara
Nairobi na Mombatha
Ũtukũ
Meendie mĩĩrĩ yao
Mbeeca cia kĩgeni
Kũrĩ atarii a mũrĩmo
Kũrĩ mbirarũ ya Ameerika
Cia gũtongia ndigitĩta
Na njaguuti ciake

Nao makainũkĩria ciana ciao
Gĩcũnũũnũ
Gatego
Mũkingo

Ũmaraaya
Thĩĩna
Ng'aragu
Nĩ cio indo iria twatigĩirwo
Bũrũri wendio
Nĩ thirikaari ya jogoo

Njeera Rũmande Nairobi
Julaĩ 30, 1982

Harambĩ nĩ Ũtuunyani

Nĩ ithũĩ twarũĩire wĩyathi wa bũrũri ũyũ
Ithuĩ athũkũmi na arĩmi-anyinyi
Aingĩ aitũ makĩũragwo
Arĩa angĩ maatũragio nditĩĩni
Atumia aitũ
Makĩaganio nĩ thũ cia bũrũri
Makagwatwo
Mageekĩrwo mĩcuuba ũciaro wao
Ũtukũ na mũthenya matiakomaga nĩ kũnyariirwo
Ruo rũu ruothe nĩ twomĩrĩirie
Wĩyathi tũkĩoya

Rĩu ta rora maciaro ma thakame iitũ
Kwandĩkwo kahũainĩ ciringi igana
Kũrutithio wĩra ta ndingiri
Nĩ ndonga cia kĩama kĩrĩa kĩraathana
Ũyũ ti wĩyathi nĩ ũkoronia wa kĩĩrĩu

Tũbeeca tũrĩa maatũhee macookaga
Mageeta mĩcemanio ya harambĩ
Magatũtuunya
Thuutha mũtheri
Magatwatha tũmainĩre
Tũmakumie
Tũrũmĩrĩre kĩama kĩa ngũkũ
Maũndũ nĩ makwagĩra

Ũũi andũ aitũ
Nĩ kinya- rĩ tũgũikara na maithori?
Nĩ kinya- rĩ tũgũtũmirwo nĩ thirikaari ya aici
Ta mathangũ ma kĩoro?
Icio nĩ cio ciũria andũ aitũ

Njeera Nene ya Naivasha
Machi 27, 1988

Ndonga na Gatego

Aarĩ wa mĩaka ikũmi na ĩnaana
Akĩheeyanwo nĩ ithe
Kũrĩ ndonga mũraatawe
Ĩmũcarĩrie gĩthoomo Gĩcuka
Handũ ha gĩthoomo
Agĩkoomborerwo nyũmba Buru Buru
Akĩgũrĩrwo ngaari ya goro
Agĩtuĩka ***sugar girl*** ya ndonga
Kĩrooko hwaĩinĩ maciindĩci ĩrĩ hau
Ikabu ciiyũire nyama na matumbĩ
Cia kũgũra wendo
Cia kũgũra kĩnena

Ndarĩ wĩra aarutaga
Eeyoogaga akeehaka manuungato
Agaikara na gĩtĩ hau nja
Eetereire ndonga yũũke
Yoonge mũrĩo wa mwĩrĩ wake
Mũthenya na ũngĩ
Kiumia na kĩngĩ
Mweri na ũngĩ
No nguĩko na njoohi

Thuutha hanini
Ndonga ĩkĩnũkia gatego karĩa karũrũ
Ikĩmũgwatia
Handũ ha kũmũtwara thibitaarĩ
Ikĩmũtwara nyũmba ya ũmaraaya
Eendie mwĩrĩ wake
Kũrĩ atarii nyakeerũ
Amũtongie

Nĩ ma bũrũri nĩ wathũkire
Ũkĩaganio
Atĩ mĩĩrĩ ya ciana ciitũ cia airĩtu
Yatuĩkire matinga
Ma gũtongia nding'ũri iria iraathana

Njeera Nene ya Naivasha
Septemba 17, 1987

ITUNGATI NA EENDWO NĨ IRĨ

Kũng'ũ wa Karũmba Aathire Kũ?

Oonire bũrũri ũgĩtũgũũga
Nĩ thĩĩna na mĩnyamaaro
Aici na atuunyani
Meekĩrĩĩte tai cia ngũkũ
Ruo rwa ngoro rwarĩ rũingĩ
Akĩoya ngaari yake
Agĩthiĩ Gatũndũ

Ndooka twarie
Akĩĩra Jomo
Kaĩ wĩyathi wendirie
Makinya ma thũkũmũ maiyũire bũrũriinĩ
Thĩĩna ũhaana kĩronda
Kĩa ndĩĩra bũrũriinĩ
Andũ meehumbĩte mataama
Ng'aragu ihaana ũrogi mĩciĩ
No wee ũikaraga Njerutharemu Njerũ
Irio ciiyũire ikũmbĩ
Matumbĩ nĩ nyũngũ ngima
Nyama ũigaga na mĩtũngi
Mũkaguo eekĩraga mĩgathĩ ya thahabu
Arathiĩ na maciindĩci
Naawe wĩ mũtongoria wa Kĩama
Kĩa aici na atuunyani

Wee na ngoronia
Ngeretha
Ngũrani ĩrĩ ha?

Ndeetereire macookio
Nĩ maraakara
Akĩoya magũrũ aroreete
Mũrangoinĩ

Nyondo ya kĩongo ki!
Ingĩ ki!
Tombo ũgĩcarĩka

Akĩgwa thĩ
Ngoro ĩgĩkira

Kĩimba gĩake
Gĩaikĩirio hiti
Ng'ongu

Aakuire wega wake
Wendi wa bũrũri
Mũini wa gĩcaandĩ
Aagũtũũra akumagia rĩĩtwa rĩake
Mĩndĩ na Mĩndĩ

Njeera Nene ya Kamĩtĩ
Epurũ 23, 1983

Rĩĩtwa Rĩa Ũcamba

Mau Mau nĩ rĩĩtwa rĩũmbĩĩtwo
Na
Mahiga
Ma cuuma
Thakame ya mũingĩ
Rĩgũtũũra rĩakanaga ngoroinĩ ciitũ
Ta mwaki wa kĩrugũ

II

Mũtoonyi
Gathaanju
Kang'ethe
Kĩbacia
Jesse Kariũki
Nĩ itugĩ cia ũcamba wa bũrũri
Matigaakua

Njeera Nene ya Naivasha
Julaĩ 20, 1988

Hĩndĩ ya Maithori

Bũrũri waiyũrĩĩte nduma
Nduma ndumanu na mĩnyamaro
Thĩĩna wathereraga ta rũũĩ
Nĩguo mũbango wa ũkoronia ũhiinge

Mĩciĩ iitũ ĩkaharaganio
Ciana ciitũ ĩkahiana ta bangi
Ũrĩa ũmeraga ngĩrĩra cia rũũĩ
Harĩa wathiĩ no ciana cia ngoriai

Aanake na airĩtu a rũũrĩrĩ maahĩtagwo
Mũthenya na ũtukũ nĩ mbũtũ cia mũkoronia
Makarutithio kĩaro kĩa mũgwato
Maarega makooragwo
Wathikĩrĩria itũũra no kĩrĩro

Mwaka wa 1952
Ndundu ya Mau Mau ya Gatagatĩ
Ĩgĩĩta mũcemanio wa itungati Nairobi

Mũtoonyi akĩmeera:

Kĩrĩro gĩa atumia na ciana
Kĩiyũrĩĩte bũrũri
Kuuma Ng'ongu kinya Karĩmatũũra
Thakame ya andũ aitũ arĩa mooragĩĩtwo
Nĩ njangiri cia Ngeretha
Ndĩngĩreka tuone toro
Bũrũriinĩ witũ twatuirwo
Ngombo, ndungata
Tũgĩtuo mathangũ ma kĩoro nĩ ageni
Ithuĩ tũtirĩ andũ o nĩo andũ

Aaca, macio nĩ twarega
Twehĩta na mũthuru wa Maitũ Mũmbi
Tũthuurwo nĩ thakame ya Baaba Gĩkũyũ
Aakorwo nĩ tũgwĩtĩkĩra kũnyuuo thakame rĩngĩ
Nĩ magui maya ma nyakeerũ

Tũraaria rũthiomi rwa mbaara
Inyũĩ nĩ inyũĩ kĩenyũ kĩa Ngai
Nĩ inyũĩ hinya wa bũrũri
Mũkuuga atĩa?

Itungati ikĩoya mathaita
Ma mbaara na igũrũ
Ikiuga na ũcamba mũnene:
Mbaara! Nĩ tũũkũmĩrũa!
Nĩ yũũke nĩ twĩharĩirie
Nĩ twarega ũkombo wa ũkoronia
Nĩ twarega kũnyuuo thakame nĩ thũkũmũ
Ithuĩ rũciaro rwa Iregi

Baragu Mathenge akĩrũgama
Akĩrora Kĩrĩnyaga
Akĩambĩrĩria kũhoya na maithori
Na ũcamba:

Baaba Gĩkũyũ
Mbaara nĩ thĩĩna na gĩkuũ
Andũ aitũ
Ciana, atumia, athuuri na muumo
Nĩ maakũũragwo
Arĩa angĩ matuĩke cionye maica mao
Thakame ĩiyũũra bũrũri ta kĩguũ
No nĩ kaba gũkua gũkĩra ũkombo
Kũrũũga tũtuunywo bũrũri nĩ nyakeerũ
Thai

Mathenge akĩhuuha coro wa mbaara
Nyandarwa na Kĩrĩnyaga no marurumĩ na heni
Mbura ya ituĩka ĩkĩambĩrĩria
Mĩaka ikũmi ya maithori
Thakame na ikuũ
Wĩyathi ũgĩũka bũrũriinĩ
Wĩyathi woheetwo na matangari ma ũkoronia

Njeera ya Rũmande Nairobi
Juni 11, 1982

Baaba Kang'ethe
(Joseph Kang'ethe nĩwe warĩ mũtongoria wa KCA kuuma 1924 kinya 1940. Gĩũteti aarĩ njamba.)

Ngoro ciitũ ĩrĩ ironda
Nĩ gũtaandiurwo nĩ njangiri cia Kanũ
Mbũtũ cia ũkoronia wa kĩĩrĩu
Ũkia ũmaamĩĩre bũrũri ta ngigĩ
Ũũi, Baaba twĩke atĩa?

Ndemi na Mathathi maatwĩrire atĩa?
Kaara kamwe gatiũragaga ndaa
Iregi agĩtũraathimĩra ũcamba wa bũrũri
Gakere agĩkua nĩ augire:
Arĩa makeendia rũũrĩrĩ
Maroothuurwo nĩ tĩĩri wa thĩ
Mahũri mao maroobacabaca

Tũũĩ Ngai ũmwe tu
Ngai ũrĩa watongoreetie mbũtũ cia Iregi
Ngai wa aanake na airĩtu a Boote
Ngai ũrĩa wateithagia Kĩmaathi Nyandarwa
Ngai wa arutiwĩra na arĩmi-anyinyi
Gũtirĩ Ngai ũngĩ tiga ũcio

Njeera Rũmande Nairobi
Epurũ 12, 1982

Kĩmendeero na Kariũki
(Irebeta rĩa kũririkana gĩkuũ kĩa mũtiga irĩ J.M. Kariũki ũrĩa woragirwo Machi 2, 1975)

Ciarĩ thigari inya
Nyeuthi ithatũ na nyakeerũ ĩmwe
Ikĩmũũria
Wee nĩ we J.M. mũtongoria wa athĩĩni?
Makĩmwĩkĩra mabĩngũ
Makĩmũtwarĩra Kĩmendeero Naikuru

Kĩmendeero aameragia tũnyũi
Akĩmũũria
Wee nĩ we ũtarekaga tũmerie kanyamũ
Nĩ gũtũthitanga kwĩ mũingĩ?
Indo cia bũrũri nĩ cia nyũkwa gati gaaka?
Naawe nĩ hĩndĩ ũkũmenya ũrĩa ndaarutirwo nĩ Ngeretha

Kĩmendeero agĩgĩatha thigari ciake
Ciarĩ inya
Nyeuthi ithatũ na nyakeerũ ĩmwe
Kooheei magũrũ na mooko mũgakahe hiti Ng'ongu
Naake agĩthiĩ ũrĩrĩ

Kĩmendeero ndaigana gũkoona toro rĩngĩ
Aatũraga anyiihithagio hwaĩ nĩ aini
O ta Sauro ũrĩa wahooreragio ngoro na mũtwe nĩ Daudi
Toondũ Kĩmendeero nĩ aariganĩirwo atĩ
Rĩĩtwa rĩa Mũtiga irĩ JM
Biiiũ nĩ KARIŨKI

Njeera Nene ya Naivasha
Machi 2, 1982

Kinya na Hinya

(Irebeta rĩĩrĩ rĩtegeirwo kĩririkano kĩa Mũtiga irĩ
Thuo wa Ikinya wa gwitũ Mũkũrũweinĩ wa Nyagathanga,
Mũrang'a. Ikinya ooragirwo nĩ hũmungaati hĩndĩ ya
manjeneti akinyĩrĩĩte wĩyathi wa bũrũri ũyũ witũ.)

Kinya na hinya Ikinya witũ
Ikinya inene ria rũũrĩrĩ
Kinya ikinya rĩu na hinya

Kinya ikinya wĩkinyĩire
Rĩrĩa rĩakinyirwo ki
Nĩ makinya ma Iregi

Kinya ũkinyĩrĩirie
Kenya nĩ kwanyu ti kanyanga
Ũnginyĩrie kĩnya kia nginyĩra ihooto

Kinya kii ũkinyĩrĩĩte
Ikinya rĩa Mũũkenya
Kinya ũtũkinyie
Wee kĩenyũ kĩa Ngai

Njeera Nene ya Naivasha
Septemba 15, 1987

KWĨRUTĨRA BŨRŨRI

Matigari wa Njirũũngĩ

Ndaaciarirwo mbura ya wĩyathi
Mbura yaakĩa tũgĩthiĩ kĩharo
Gũkũngũĩra wĩyathi
Ngĩona thũmbĩ ya ũcamba witũ
Thũmbĩ ya thakame ya ũũmĩrĩru witũ
Ĩkĩneengerwo mbarĩ ya aa Kĩmendeero
Magui marĩa maatwendagia kũrĩ ngoronia nyakeerũ

Ngĩmaka
Ngĩũria maitũ mũnjiari
Hĩĩ, kaĩ thũmbĩ ya ũcamba witũ
Yaaneengerwo mbarĩ ya Hũmungaati na Tai-Tai?

Naake akĩnjĩĩra
Na maithori na ruo rũingĩ
Thiĩ ũkoorie Kamau wa Ng'engi
Nĩwe irigithathi rĩa bũrũri
Twoimire kĩharo na maithori na ruo
Ruo rũingĩ rwa mĩaka mĩingĩ ya ũkoronia

Mũũthĩ ũcio noguo ndaatigire kuonga
Maitũ akĩnjoha mũcibi wa mbaara njohero
Akĩneengera karamu na karatathi
Akĩnjĩĩra:
Wee uuma kĩharo
Nĩ wona thũmbĩ ya wĩyathi
Ĩkĩneengerwo thaata cia bũrũri
Umagara
Rũmĩrĩra itungati cia bũrũri

Kwarĩ riũa inene mweri wa Mũgaa
Ndaakinya thoome
Ngĩigua nyoni ikĩina
Na hinya na ũũmĩrĩru:
Maitũ rĩra ngaacooka
Ndoona tĩĩri
Ndoona tĩĩri
Na wĩyathi wa Kenya

Rĩu nĩ mĩaka mĩrongo ĩĩrĩ na ĩna
Na andũ aitũ
Marĩ o mũtondoinĩ wa ũkoronia
No mũthenya ũmwe riũa nĩ rĩkaara
Twĩkĩre gatuo-ũhoro ciande
Ngemi ciume na mũciĩ

Njeera Nene ya Naivasha
Oktomba 4, 1988

Itugĩ cia Rũũrĩrĩ

Arĩa matongoreetie ituĩka rĩa Mau Mau
Arĩa marutire thakame yao
Nĩ ũndũ wa wĩyathi wa Kĩrĩnyaga
Nĩ o itugĩ cia cuuma cia rũũrĩrĩ
Hisitũria iitũ nĩ rĩmagoocaga mũno

Tũgaaka nyũmba nene mũciĩ Nairobi
Ĩtuĩke kĩririkano kĩa njamba icio
Mabuku ma kũmakumia nĩ tũũkwandĩka
Mathoomagwo nĩ njiarwo na njiarwo

Na ĩnyuĩ thaka cia bũrũri
Araata a thũkũmũ
Mahinya manyu matingĩhota
Gũtũtigithania na wendo wa bũrũri
Kana tũmwĩtĩkĩrie mũtũnyue thakame
Mĩaka na mĩaka
Mũngĩroothũrwo nĩ maaĩ ma thĩ

Ngoro cianyu iroohooha!

Ririkana ũrĩa twekire Warũhiũ na Nderi
Ũrĩa twekire Mbotela na Ofafa
Ona inyui hĩndĩ yanyu nĩ ĩgaakinya
Mũndũ ũrĩ matũ nĩ aigue
Ngui nĩ ĩcookaga mũciĩ

Njeera Nene ya Kamĩtĩ
Oktomba 9, 1984

Mbeũ ya Thakame Yao

Mũraata niĩ naawe
Tũtiarĩ ho
Mweri wa Oktomba 1952
Hĩndĩ ĩrĩa andũ aitũ
Maareganire na ũkoronia wa Ngeretha
Makiuga nĩ kaba gĩkuũ kũrĩ ũkombo

Tũtiarĩ ho
Kũigua baragu Mathenge
Akĩhuuha coro wa Mbaara
Aanake na airĩtu magĩĩthagathaga
Mathiĩ ita
Makĩoya mathaita makĩrora irĩmainĩ

Tũtiarĩ ho
Twone Kĩmaathi atongoreetie
Mbũtũ cia ṃbaara
Arũmĩrĩirwo nĩ njamba nene cia ita
Hĩndĩ ĩyo bũrũri witũ
Wakanĩĩte mwaki wa wĩyathi

Ona gũtuĩka tũtiarĩ ho
Rũgendoinĩ rũu rwa wĩyathi
Ona gũtwĩka tũtiathiire mũtitũ
Manyani kana Makina Rũũndi
Ũmũũthĩ ũyũ nĩ tũũĩ
Gĩtũmi kĩa mbaara ĩyo
Na nĩ tũkoragwo na rũo rũingĩ

Toondũ wa andũ aitũ arĩa maakuire
Na waganu na mĩnyamaaro ya ũkoronia
Macio moothe tũtikariganĩrwo

Ũmũũthĩ ũyũ tũkumagia
Ũcamba na ũũmĩrĩru wa Mau Mau
Tũkeegaatha mũno toondu wa thakame
Ĩrĩa yaitirwo nĩ ũndũ wa wĩyathi

Twĩthaambaga na thakame ya njamba icio
Tũkeeyeria na thithino yao
Na maithori mao
Tũgũũtũũra tũmakumagia na tũmagoocaga
Tene na tene

Nĩ ithuĩ mbeũ ya ũcamba wao
Nĩ ithuĩ tũkaandĩka hisitũria ĩyo
Yao ya ũcamba na ũũmĩrĩru
Na tũramu
Na mĩcinga

Njeera Nene ya Naivasha
Septemba 28, 1987

Kamũingĩ Kooyaga Ndĩrĩ

Nĩ ndirikanaga hĩndĩ ya Mau Mau
Aanake na airĩtu a ita
Mookaga kũgĩra ribooti kũrĩ Maitũ
Maitho mao maakeengaga ta mĩrũri ya riũa
Ngoro ciao ciatuumaga ta cia mĩrũthi
Mothiũ mao maarĩ na maraakara na marũrũ
Makoiga:

Tũtigaathareenda kinya tene.
Nĩ kaba gũkua kũrĩ gũtũũra ngombo.

Ndameetagĩrĩra hau thoome
Ngamathaitha tũthiĩ nao mũtitũ
Makaanjĩra ndĩ mũnyinyi
Wa gũtuĩka gĩtungati kĩa mũingĩ
Gũtuĩka mũũthigari wa Kĩmaathi

Maarega tũthiĩ nao
Ndaathiaga thuutha wa ikũmbĩ kũrĩra
Kũrĩra toondũ wa wendo wa bũrũri
Toondũ wa kũgirio gũthiĩ ita
Ngarĩra kinya magathira mũtwe

Marurumĩ na ngwa cia mbaara
Ciacinaga Nyandarwa mũthenya
Thakame ya wĩyathi yathereraga
Ta kĩguũ bũrũriinĩ
Na thuutha mũhiũ
Ngoronia ngeretha nĩ aahotirwo
Agĩĩtĩkĩra bũrũri ũyũ nĩ witũ
Witũ
    Witũ

Ũtongoria mwerũ wa bũrũri
Wambĩrĩirie na harambĩ
Tũkĩĩrwo tũnyiitie rũrigi njohero
Tũkũũnje thuruarĩ
Atĩ wĩyathi nĩ wĩra mũritũ
Tũgĩtĩkĩra na gĩkeno na ũcamba

Mwaka ũcio ũngĩ
Dithemba ikũmi na igĩrĩ
Tũgĩĩtwo mũcemanio nĩ Kenyatta na Kanũ
Tũmenyithio ũrĩa bũrũri ũraathiĩ na mbere
Tũkĩĩrwo tuuge harambĩ ithatũ
Twarora arĩa maraatwĩra tuuge harambĩ
Meehuumbĩte nguo cia riiri
Iraatũ cia thahabu
Maraathiĩ na ngaari cia goro

Nda ikinyite mũrĩmo
Na ithũĩ tũraathiĩ magũrũ
Na nguo ndarũkaangu
Nda ciitũ ciĩkũũnjĩĩte nĩ ng'aragu

Hĩndĩ ĩyo nĩrĩo twambĩrĩirie
Gwĩtĩkia Kaggia
Atĩ ũyũ ti Kenyatta twakumagia

Ũyũ nĩ mũkoronia mũirũ
Nĩ hiti ĩĩkĩrĩĩte rũũwa rwa ng'ondũ
Na nĩ ĩĩgũtũniina twaga kwĩmenyerera

Wakini rũũrũ nĩ ruo rwĩmbo
Tũtũũraga tũinaga kinya rĩu
Nĩ rwĩmbo rwa kĩeha na maithori
Rwa kũhatĩrĩrio nĩ ndonga na ngoronia

Gĩkũyũ aarathire akiuga:
Matarĩ ndundu mahũũragwo
Na njũgũma ĩmwe
Akiuga atĩ kamũingĩ kooyaga ndĩrĩ
Atĩ thegere igĩrĩ itiremagwo nĩ mwatũ
Wee ũrĩ mwena ũrĩkũ?
Wa athĩĩni kana wa ndonga?

Njeera Nene ya Naivasha
Augasiti 4, 1988

Maina wa Kinya!
(Itaha rĩa Wangũi wa Goro aandũmiire ndĩ njeera Kamĩtĩ Dithemba 12,1984)

Maina, Maina,
Waina nao mainaina
Na mainana,
Mainamio nĩ ma

Waina rwa Kinya
We maina wa Kinya-
Ti rwaku wiki waina
Nĩ rwitũ rwa ndũire

Ina! Ina Maina ina!
Nao mainaine ma
No makũhingĩrĩrie
Na no makũherithie

Ĩĩ no andũ a Kinya nĩ ruo Maina
rwa ma Maina
Na ma ĩĩ na andũ
nĩ Ngai.

Ina rĩu rwa rũũciũ ina rwa aruti-a-wĩra
Ina rũu thĩ ĩinaine
Ina rũu ndũkainaine
Ina rwa Kinya wa Kinya!

MBARĨ YA KAREGA: KŨHOOHA TI KŨŨMA

Rwĩmbo Rwa Ituĩka

Ndaaci
Yainagwo nĩ aanake na airĩtu a Iregi
Ĩkainwo nĩ aanake na airĩtu a Boote
Na hinya mũingĩ na marũrũ
Ona tũtarĩ aciare

Ndaaci ya Ituĩka
Yaĩnĩĩtwo nĩ mũĩngĩ wa Kenya
Ĩtongoretio nĩ baragu Kĩmaathi wa waciũri
Marĩ na Macaria wa Kĩmeemia
Ndaaci ya ruo, maithori na thakame
Ndaaci ya ũcamba wa bũrũri
Ndaaci
Yainĩĩtwo nĩ njamba ciitũ
Manyani na Makina Rũũndi
Mageta na Lamu
Ciamĩinĩĩte na hinya wothe
Ikĩrĩa ngima na maaĩ ma cumbĩ
Nyororo ĩrĩ magũrũ

Mũirĩtu kinya na hinya
Nĩ ya makinya meeri na kuuna
Kinya na ikinya rĩa Mũthoni wa Nyanjĩrũ
Njamba nene ya bũrũri
Irĩ ũrũme ta huria

Ndaaci
Ya hũũrwo na irumi
Tũkũmĩina tũrĩ njeera Kamĩtĩ
Tũkĩrĩa ngima ĩtarĩ hĩũ
Mbooco irĩ igunyũ

Nĩ tũkũũmĩrĩria
Na tũmĩine na ũcamba wa mũingĩ

Nĩ ndaaci ya kũhũũra ũkoronia wa kĩĩrĩu
Ndaacĩ ya kũng'eeng'ana na ũndigitĩta
Tũmĩine ngurumo cia njũũĩ
Irimainĩ na mĩitĩtũinĩ
Matũũrainĩ
Na mataũni
Nĩ ĩinwo
Nĩ atumia na athuuri
Nĩ aanake na airĩtu
Ndaaci ya wĩbũũngia

Njeera Nene ya Kamĩtĩ
Mei 17, 1986

Thongori wa ita

Ngumo na mĩĩhĩtwo ya Mau Mau
Tũtikariganĩrwo
Wendi wao wa bũrũri
Nĩ maaĩ ma muoyo ngoroinĩ ciitũ

Nyiitĩte rũgendo ndoreete Kĩrĩnyaga
Coro wa ita nĩ wahuuhwo
Aanake na airĩtu a ita maroreete
Irĩmainĩ na matharaita mao
Mbaara ya athĩĩni na ndonga
Nĩ yaambĩrĩria

Ũka mũraata tũthiĩ
Ũkombo nĩ gĩcaango ũtiindage wĩkĩrĩte
Oya gatua-ũhoro ũrũmĩrĩre itungati
Magetha ma mbaara ĩno
Nĩ maiitũ tũrĩ ithuothe
Ũtongoria wa bũrũri
Nĩ wa arutiwĩra na arĩmi-anyinyi
Nĩ o hinya wa thĩ

Wĩha mũcinga wakwa tũthiĩ?

Njeera Nene ya Kamĩtĩ
Juni 29, 1984

Mbaara ya Keerĩ ya Wĩyathi

Mookĩrire rĩrĩa Maara aateire nyina
Makioya mathaita mao
Magĩikũrũka kĩrĩma
Na ũũmĩrĩrũ wakanaga ta mwaki
Mweri warĩ igũrũ
Maakinya kĩrĩma kĩanda
Njeenũrũ Karega akĩmeera:

Nyiitai mĩcinga yanyu
Na mooko meerĩ
Gũũkũ nĩ kuo tũciarĩirwo
Bũrũri witũ Kenya

Nĩ maamenyaga atĩ nĩ o Kĩama gĩa ituĩka
Kĩama kĩrĩa kĩraarũĩra demokirasia
Atĩ nĩ o kĩmũrĩ kĩa arutiwĩra
Na arĩmi-anyinyi
Nĩ o ngo ya bũrũri

Maakinya Mũkũrweinĩ wa Nyagathanga
Maakorire meetereirwo
Magĩthĩnjĩrwo ndegwa igĩrĩ cia rũgendo
Rũgendo amwe ao matagaacooka
Rũgendo rwa ũũmĩrĩru na ũcamba
Rũgendo rwa wendi wa bũrũri

Agĩcookia ngaatho kũrĩ mũingĩ
Njeenũrũ Ķarega akiuga
Arĩ na marũrũ maingĩ:

Ithuĩ nĩ ithuĩ kĩmũrĩ kĩa bũrũrĩ
Nĩ ithũĩ njũgũma ya mũingĩ
Ithuĩ nĩ twĩrutĩĩte gũkua
Nĩ ũndũ wa wĩyathĩ wa bũrũrĩ
Mĩcinga ĩno tũtikaiga thĩ
Kinya tũingate thũkũmũ bũrũriinĩ
Kinya tũgũithie thirikaari ya ndigitĩta
Tũũmbe thirikaari iitũ
Thirikaari ya arutiwĩra

Na arĩmi-anyinyi
Tũkwenda thirikaari ya ũũsociorisiti
Akorwo ti guo
Tũkwenda gĩkuũ
Gĩkuũ
Nĩ mwaigua?

Ngemi ithaano cia ũcamba ikĩgĩa igũrũ
Coro ũkĩhuuhwo
Mĩrani ĩkĩoya mĩcinga yao
Ĩkĩerekera irĩmainĩ
Nderi na hũũngũ ikĩmoima thuutha

Marebeta ma ituĩka makĩambĩrĩria gũtuungwo
Nyĩmbo njerũ cia gũkumia bũrũri
Cia gũkumia njamba cia rũũrĩrĩ
Ikĩambĩrĩria kũinwo matũũrainĩ
Mataũni
Mĩtitũinĩ
Irĩmainĩ

Hisitũria ya ũcamba
Hisitũria ya ituĩka
Ĩkĩambĩrĩrĩa kwandĩkwo na mĩcinga
Na maithori
Na thakame

Njeera Nene ya Kamĩtĩ
Janũari 1, 1987

Mworoto wa Itungati

Mworoto wa itungati cia bũrũri
Nĩ gũthondeka mũtaratara mwerũ wa wathani
Kwage mwana ũkaaraara ahũtiĩ
Kana aage gĩthoomo kana ndaawa
Gũtirĩ witũ ũkaaga nguo
Kana handũ ha gũkoma
Gũtirĩ mũruti-wĩra ũkaaga wĩra
Na gũtirĩ witũ ũgaatua bũrũri ũyũ
Ta gĩthaka gĩa kuuna
Kana atue arĩa angĩ ndungata ciake

Tũkwenda ũteti wa *Marxism*
Wonjoria wa *Socialism*
Tũrĩkaahuurũka tũtarĩĩkĩtie rũgendo rũũrũ

Nĩ tũũĩ rũgendo rũũrũ
Ti rwa gũthiĩ ũhiki kana itega
Na ti thithino ya nguĩko
Nĩ rũgendo rwa maithori na thakame
Rũgendo rwa gĩkuũ
No tũtiraamaka
Arĩa maamakaga nĩ matwĩkĩre erĩrĩri
Njaguuti cia ndigitĩta

Njeera Nene ya Naivasha
Oktomba 4, 1988

HISITŨRIA YA BŨRŨRI

MŨNG'EENG'ANO WA WĨYATHI

Wĩyathi! Wĩyathi
Wĩyathi bũrũri wa Kĩrĩnyaga
Kenya nĩ bũrũri wa andu airũ

Tũtiũragia kũnyiitwo
Kana gũikio njeera
Kana gũtwarwo icigĩrĩra
Toondũ tũtigaatiga gũtetera wĩyathi
Nginya bũrũri ũthire nduma.

Mbaara ya Mau Mau yarĩ nene mũno
Andũ aitũ nĩ maarũire na ũcamba na ũũmĩrĩru
Nĩ hisitũria ya maithori na thakame
No ndingĩhota gũkũhe ũhoro ũyũ
Itaambĩrĩirie rũgano mbara nginyo

Kwarĩ mwaka 1884
Mabũrũri mũgwanja ma thũkũmũ cia rũraaya rwa rũgũrũ
Nĩ maacemanirie mũciĩ wa Berlin, Kwanjĩrĩmaani
Gwatũrana Afrika ta mũgũnda wao wa kuuna

Kenya iitũ yagaĩirwo Ngeretha
Ĩkĩbatithio *British East African Protectorate*
Andũ aitũ matiamenyire thundo ĩyo
Atĩ ũcio wa Berlin nĩ wamatua ngombo cia Ngeretha
Maacookire kũmenya thuuthainĩ mũtheri
Ngeretha yeyeenjera bũrũriinĩ

Gatagatĩinĩ ka 1884 na 1888
Nyakeerũ nĩ yambĩrĩirie kũingĩra bũrũri kwa ũingĩ
Ĩgereire ya Mombatha

Ĩkĩanjia gwaka tũnyũmba njĩrainĩ
Iria kabere ciarĩ cia gũthiĩ Ũganda

Andũ aitũ meeciiragia tũnyũmba nĩ twa eehĩtũkĩri
Hiihi maroreete Ũganda kana thĩ ingĩ
Na nĩ maakĩmatugire o wega
Toondũ gũtuga agendi warĩ mũtugo witũ

Nyakeerũ yetaga tũnyũmba tũu ceeceeni
Mombatha nĩ yo yarĩ ya mbere
Macaakũ ya keerĩ
Kĩawariũa ya gatatũ
O ũguo o ũguo

Thũkũmũ ciarĩ mĩthemba ĩĩrĩ
Wa mbere warĩ andũ a mbiacara
Na thigari ikuuĩĩte mathaita ma mbaara
Wa keerĩ nĩ mĩceeni
Makuuĩĩte irĩĩkanĩro na mabuku mangĩ maingĩ
Mathaita ma ngoro
Nguo cia kũhumba andũ maitho
Mĩthaiga ya gũkomia tombo

Mwaka 1889 andũ aitũ nĩ maatheethũkire
Moona atĩ mũngeretha ti gatu karaahĩtũka
Nĩ mũndũ warĩ na mũbango wa gwathana na hinya
Toondũ nĩ aambĩrĩirie gwaka reeri
Kuuma Mombatha kinya Ũganda
Kũhanda itugĩ cia ũkoronia
Mombatha Macaakũ na Kĩawariũa
O agĩthondekaga ita ciake

Marĩ na maraakara andũ aitũ nĩ maambĩrĩirie mbaara
Ya kũingata thũkũmũ Ngeretha bũrũriinĩ
Mbaara ĩyo yaambĩrĩirie Mombatha
Ĩtongoreetio nĩ Mbaruk bin Rashid na Bakari Fumo
Naake Mwangeka agatongoria mbũtũ cia kuuma Taita

Nĩ yarũirwo mĩaka gakundi
Njamba ciitũ inyiitĩrĩire pwani
Toondũ nĩ kuo mũrango wa Kenya
No ĩrĩa ĩigweta mũno
Nĩ ĩrĩa yarũirwo Mombatha 1895
Na o na gũtuĩka njamba ici nĩ ciarũire na hinya
Nĩ ciaremirwo nĩ kũgiria ũkoronia
Wa Ngeretha kũingĩra bũrũriinĩ

Mwaka 1890 Waiyaki wa Hinga
Mũthamaki na njamba nene ya ita
Nĩ eetire mũcemanio mũnene Kĩawariũa
Kũmenyithia mũingĩ ũrĩa maũndũ mahaana bũrũriinĩ
Waiyaki akĩĩra mũingĩ muorooto wa Ngeretha
Akĩmeetia aanake na mathaita ma mbaara
Nĩ guo aingate thũkũmũ bũrũriinĩ biũ

Nĩ aaheirwo indo iria eendaga nĩ mũingĩ
Na mbaara ĩgĩcarĩka Kĩawariũa
Ĩgĩtamba guothe gwa Gĩkũyũ, Embu na Mĩĩrũ
Ĩgĩtamba bũrũri wothe Kenya guothe
Mbũtũ cia Gĩkũyũ ciatongoreetio nĩ Waiyaki na Gakere
Cia kwa Nandĩ na Karenjini igatongorio nĩ Koitalel
Cia gwa Cumaarĩ nĩ Mohammed bin Hassan
Cia gwa Ikamba nĩ Syonguu
Moraa wa Ngiti akooya cia gwa Gĩthii
Naake Me Katilili mbũtũ cia kwa Giriama

Mbaara yarũirwo makĩria ya mĩaka mĩrongo ĩĩrĩ na ĩtaano
Kuuma Mombatha nginya Gĩthumo
Andũ aitũ kũna makĩrũa na ũcamba mũnene
No toondũ maarũaga na matimũ na mĩguĩ na ngo
Matingĩahootire mbũtũ cia Ngeretha
Iria ciebaĩĩte mĩcinga na mbũrũbũrũ
Rĩu bũrũri witũ ũgĩikarĩrwo nĩ njangiri cia Ngeretha
Na mawatho ngiri ma gũtuoha mĩoyo na mĩĩrĩ

Thuutha ũcio Mbaara ya Mbere ya Thĩ yoothe ĩgĩtuthũka
Andũ a Kenya magĩtahwo maroreetio kĩharoinĩ na hinya
Atĩ mateithĩrĩrie Ngeretha kũhũũrana na thũ ciao Njĩrĩmaani
Aakenya makĩria ya ngiri mĩrongo ĩĩrĩ na ithatũ
Magĩkuĩra mbaarainĩ ĩyo
Gĩkundi kĩnene gĩgĩcooka kĩrĩ cionje

No rĩĩrĩ mbaara ĩyo nĩ yahingũrire andũ maitho
Ĩkĩmeekĩra ũrũme gĩũtetiinĩ
Ikĩmathoomithia atĩ
Mũingĩ no nginya ũnyiitane
Wake ciama cia gũtetera wĩyathi
Aanake arĩa moimĩĩte mbaarainĩ ĩyo ta Joseph Kang'ethe
Magĩtuĩka itungati nene cia mũng'eeng'ano

Na yo Ngeretha ĩkiuga karoothũa
Na atĩ tũmenye nĩ guo rĩ
Ĩgĩtua atĩ bũrũri witũ nĩ mũgũnda wa kĩraũni
Ũgĩtuuo koronia karĩng'a
Na mwakainĩ wa 1920
Bũrũri ũgĩkĩgarũrwo rĩĩtwa o rĩngĩ
Ũgĩĩtwo *Kenya Colony and Protectorate*
Tũgĩtuunywo wĩyathi kĩabiũ
Tũgĩtuunywo tĩĩri witũ kĩabiũ
Watho wa karambaa ũgĩcaca
Ndũire ciitũ cikĩharaganio na mawatho, gĩthoomo na ndini
Arĩa aitũ maaregana na mawatho ma ũkoronia
Makanyiitwo
Makoohwo
Makooragwo

Kwarĩ na maraakara maingĩ bũrũriinĩ
Andũ aitũ makiuga matirĩ hĩndĩ mageetĩkĩra
Gwathĩkĩra mũgeni tene na tene
Nĩ kaba mooragwo makĩrĩrĩra rũũũrĩrĩ
Gũkĩra matũũre marĩ ngombo bũrũriinĩ wao

Mwaka o ũcio andũ aitũ

Makĩambĩrĩria ciama cia ũteti bũrũriinĩ
Kĩrĩa kĩarĩ kĩnene kĩarĩ Nairobi
Gĩetagwo *East African Association*
Na gĩatongoreetio nĩ mwanake Harry Thuku

Thuku aarĩ njamba nene kĩmerainĩ kĩu
Nĩ eendeetwo mũno nĩ mũingĩ
Toondũ wa ũrũme na wendi wake wa bũrũri
Ta thikĩrĩria ciugo cia wĩrutĩri wake:

Toondũ aarutaga wĩra gwa kambuni ya thimũ
Nĩ eetirwo nĩ mũnene wa kambuni ĩyo akĩĩrwo:
Thuku, cagũra ũndũ ũmwe:
Ũteti kana wĩra
Thuku arĩ na ũũmĩrĩru wa kĩnya kĩgima
Agĩcookeria mbuurũ ĩyo na Kĩngeretha
I choose politics
Naake akĩbuutwo wĩra mũthenya o ũcio
Wĩrutĩri ta ũcio na wendi wa bũrũri
Nĩ kĩonereria kĩega kĩa ithuĩ athoomu ũmũũthĩ

Thuutha wa kuuma wĩra
Thuku nĩ aambĩrĩirie mĩcemanio ya ũteti bũrũriinĩ
Kũmenyithia mũingĩ mĩorooto ĩna ya kĩama:

Kũhũũranĩra mĩcaara ya aruti-wĩra
Kũhũũranĩra ithaka iria twatuunyĩĩtwo nĩ nyakeerũ
Kũrũĩra demokirasia
Na kweheria watho wa "colour bar" bũrũriinĩ

Ngeretha na njaguuti ciao nĩ maatuurirwo mũno
Nĩ ũndũ wa ũtongoria wa ũcamba ũcio wa Thuku
Ũtongoria ũtakũũraine gũkua na kũhona
Makiuga no mũhaka anyiitwo
Eeherio bũrũriinĩ
Arũmio ruo
Na kĩama gĩake kĩhingwo

Ũguo nĩ guo gwatuĩkire
Kwarĩ mwaka wa 1922
Thuku na atongoria angĩ eerĩ
Waiganjo wa Ndotono na George Mũgekenyi
Nĩ maanyiitirwo na
Makĩhingĩrwo Birithi ya Kingsway

No rĩrĩa mũingĩ wa Nairobi
Waiguire atĩ Thuku arĩ mookoinĩ ma mũkoronia
Nĩ waraakarire mũno
Andũ matarĩ ithabu makĩrora na ya Kingsway
Mũirĩĩtu njamba nene Mũthoni wa Nyanjirũ
Nĩ we watongoreetie mũtongoro ũcio wa aruti-wĩra Nairobi

Nĩ maarigicĩirie Birithi ĩyo
Handũ ha mathaa mĩrongo ĩĩrĩ na mana
Marĩ na marũrũ na kĩgirĩko
Makĩinaga nyĩmbo cia wĩyathi na wendi wa bũrũri

Mbũtũ atĩ "cia gũcookia thaayũ" ciokĩĩte na ũingĩ mũno
Atĩ kũgirĩrĩria Thuku ndakaarutwo birithi nĩ mũingĩ
Ciarĩ na mĩcinga yoiraga njirũngi ta mbura
Andũ aitũ matiarĩ na mathaita ma mbaara
Tiga no ũcamba na wendo wa bũrũri meehumbĩĩte

Kĩrooko Mũthoni arĩ na ruo na marũrũ,
Na athiũrũrũkĩirio nĩ atumia njamba cia rũũrĩrĩ
Nĩ eetire arũme, akĩmeera:

Kaĩ guoya ũyũ wanyu ũigana atĩa?
Oyaai mĩcati ĩno iitũ mũtũne thuruarĩ
Kaĩ mũrĩ arũme a na kũ ?

Ngemi ikĩgĩa igũrũ
Mũthoni akĩĩra mũingĩ ũbunje mĩrango ya njeera
Ũrute Thuku birithi na hinya
Andũ makĩambĩrĩria kwerekera mũrangoinĩ
Mũthoni amatongoreetie

Mbũtũ cia Ngeretha igĩĩkĩra mĩcinga cemba
Ikĩambĩrĩria kũratha andũ
Tutu, tutu, tutu, tutu...

Mũthoni toondũ aarĩ mũhari wa mbere
Nĩ we warĩ wa mbere kũringwo nĩ njirũngi
Akĩgwa thĩ arũmĩĩte tĩĩri na ngundi
Hĩndĩ ĩrĩa borithi yatigire kũrathana
Andũ aitũ 150 kana makĩria nĩ maakuĩte
Na angĩ aingĩ magatiihio ũũru mũno

Thuku naake agĩtwarwo Kismayũ ithaamĩrioinĩ
Waiganjo Lamu
Mũgekenyi Kwale
Kĩama gĩkĩhingwo

Mũthoni aarĩ njamba nene ya rũũrĩrĩ
O na ũmũũthĩ ũyũ nĩ tũkumagia ũcamba wake
Amu ũũmĩrĩru ta ũcio wake
Nĩ guo twagĩrĩirwo nĩ kũrũmĩrĩra
Hĩndĩ ĩmwe nĩ tũkaamwakĩra thingira wa kũmũririkanaga
Mũkũrweinĩ wa Gathanga na mũciinĩ mũnene wa Nairobi
Nĩ tũtunge nyĩmbo cia kũmũkumagia
Mũtiga irĩ gĩciicio kĩa rũũrĩrĩ.

Thuutha wa Harry Thuku gũthaamio
Na kĩama kĩa EAA kũhingwo
Andũ aitũ
Matongoreetio nĩ Joseph Kang'ethe na Jesse Kariũki
Nĩ maacookanirie ndundu
Magĩtua itua gwaka kĩama kĩngĩ kĩa bũrũri wothe
No mũkoronia nĩ aaregire
Akĩmeera moombe gĩa *Central Province* tu
Na maaremwo nĩ ũguo atĩ nĩ haao
Maaga wĩki ũngĩ magĩgĩĩtĩkĩra
Makĩambĩrĩria kĩama gĩa *Kikuyu Central Association*
Na njĩra nguhĩ KCA
Na ya hitho Kĩama kĩa ndemwa ithatũ

No mĩorooto yarĩ o ĩrĩa ya Harry Thuku
Ya gũtwarithia mĩng'eeng'ano ya wĩyathi na mbere
Kĩrema eendi bũrũri nĩ kĩgariũre ngwĩre

Atongoria magĩgĩthoomithia mũingĩ Ũteti
Makĩhunjagia bata wa ũũrũmwe rwa andũ a Kenya
Makĩhingũra honge cia kĩama Gĩkũyũ
Embu na Mĩĩrũ
Na mĩciĩinĩ mĩnene ya bũrũri:
Nairobi, Nakuru, Mombasa na Gĩthii
Ningĩ makĩambĩrĩria ciama cia aruti-wĩra bũrũriinĩ

Mwaka 1927 karani mũnene wa kĩama James Beauttah
Nĩ aatwarirwo Ũganda nĩ kambuni ĩrĩa aarutagĩra wĩra
Toondũ ũcio kĩama nĩ kĩoririe ũteithio
Gwĩ Kamau wa Ngengi
Kamau agĩgĩtuĩka karani mũnene wa kĩama
Na mũtabarĩri wa ngathĩĩti yetagwo Mũiguithania
Kamau akĩgarũra rĩĩtwa
Akĩ'ĩĩta Jomo Kenyatta

Atongoria a KCA maarutaga wĩra ũtukũ na mũthenya
Magathiiaga na magũrũ mairo nyingĩ mũno
Kũmenyithia mũingĩ ũteti wa bũrũri
Maahaanaga ta mĩrũũthi ũrũme
Matirĩ kĩndũ meetigagĩra o na gĩkuũ
Meeraga mũingĩ:

Ithuĩ nĩ twĩtĩkĩrĩĩte kĩoho kana gĩkuũ
Nyakeerũ ndangiuma o na kũu
Na ma akomere bũrũri witũ na hinya
Atũtue ngombo ciake bũrũriinĩ witũ
Na ithuĩ atĩ tũmũkirĩre

Toondũ wa ũrĩa mũkoronia mũmĩceeni
Aatũmagĩra gĩthoomo na ndini
Kũroga meeciiria ma ciana
Atongoria a KCA nĩ maakire macukuru na makanitha mao
Geetha ciana nyingĩ cia rũũrĩrĩ

Cione mweke ũngĩ wa gĩthoomo
Kĩrĩ ũtiganu na kĩa mũkoronia

Cukuru icio maakire cietagwo Karĩng'a kana lindi
Ciathoomithagia ũhoro wa hisitũria iitũ
Ũrĩa mũkoronia mũngeretha ookire Kenya
Na ũrĩa andũ maangĩĩka mamũingate bũrũriinĩ
Cukuru icio ciatuĩkire manooro ma meeciiria
Imũrĩ cia njĩra ya wĩyathi
Itugĩ cia ũthamaki

Kenyatta nĩ aatũmirwo Kwangeretha 1928
Gũtwara mateta ma kĩama kũrĩ thirikaari ya bũrũri ũcio
Wĩra wake wa karani ga kĩama
Ũkenengerwo George Ndegwa
Kenyatta aikarire kuo mĩaka ĩĩrĩ
Aacookire Kenya 1930
Mwaka o ũcio no guo Thuku aarekirio
Thuutha wa mĩaka ĩnaana ithaamĩrioinĩ
Jomo nĩ aacookire Kwangeretha hĩndĩ ya keerĩ 1932
O gũtwara mateta mangĩ ma kĩama
Hĩndĩ ĩyo nĩ rĩo aandĩkire ibuku
Rĩa mĩikarĩre na mĩtũũrĩre ya Agĩkũyũ
Rĩĩtagwo *Facing Mount Kenya*
Na rĩa ũteti, *Kenya: Bũrũri wa Ngũĩ*

Thuku aacooka nĩ aaheirwo ũtongoria wa KCA
Kang'ethe akĩehera gĩtĩinĩ
No thuutha nĩ kwamenyekire
Atĩ nĩ eendeetie bũrũri arĩ o thaamĩrioinĩ
Na rĩu aarĩ mũhukoinĩ wa mũkoronia
Nĩ aingatirwo kĩama ta ngui ĩrĩĩte irio cia mwana
Kang'ethe akĩoya ũtongoria wa bũrũri hĩndĩ ya keerĩ
Thuku agĩtuĩka njaguuti nene ya Ngeretha
Njũna-ndara ya mũkoronia
Mwendia ũrigithaathi wake

Gatagatĩinĩ ka 1930 na 1940

Mũkoronia aahĩtirwo kũhĩtwo na mĩena yoothe
Ikambainĩ 1937 Muindi Mbingu na atongoria angĩ
Magĩthondeka *Ukamba Members Association*, UMA
Na kuo Taita Jimmy Mwambichi na Woresho Mengo
Makĩũmba *Taita Hills Association*, THA, 1938
Nyanza ciama igĩrĩ:
Kavirondo Tax and Welfare Association, KTWA
Na *North Kavirondo Central Association*, NKCA
Muorooto: Kũhũũrana na Ngeretha Makoronia

Kĩririkania: karani mũnene wa KCA, George Ndegwa
No we warĩ karani mũnene wa UMA na THA
Wabici nene ya KCA no yo yarĩ wabici ya UMA na THA
Ningĩ o na marũainĩ ciama icio ithatũ cieĩĩtaga
Gĩkũyũ, Wakamba and Taita Central Association, GWWCA
Ũtaũri: thengia marĩĩtwa ma kĩĩrũũrĩrĩ
Ciama icio ithatũ ciarĩ kĩama kĩmwe kĩa bũrũri.

Mbaara ya Keerĩ ya Thĩ yoothe
Nĩ yambĩrĩirie Rũraaya kwa nyakeerũ 1939
Toondũ twarĩ rungu rwa ũkoronia wa Ngeretha
O ta hĩndĩ ya Mbaara ya Mbere ya Thĩ yoothe
Andũ aitũ magĩtwarwo mbaarainĩ na hinya
No KCA nĩ yareganire na ciĩko icio
Cia gũtwara andũ aitũ mbaara na hinya
Mbaara ya nyakeerũ na nyakeerũ
Mbaara ya kũniina aanake a bũrũri

Toondũ ũcio Ngeretha ĩkiuga atĩ atongoria
A KCA
A UMA
A THA
Nĩ Njĩrĩmaani maraateithĩrĩria
Atĩ nĩ athigaani a Hiitira
Na kũrĩ mwaka wa 1940 makĩnyiitwo
Magĩtwaro ithaamĩrio mwena wa Kapenguria
Na ciama icio ithatũ ikĩhingwo

Njamba icio ikĩnyariirwo mũno nĩ njangiri cia Ngeretha
Kũheeagwo ũcũrũ na ngima njĩthĩ
Kũhũũrwo na kũrumwo
No itiigana kwĩneeana ta Harry Thuku
Toondũ o na maarekio mwaka wa 1944
Atongoria acio nĩ meehĩtire o rĩngĩ
Gũthingatana na mĩng'eeng'ano ya wĩyathi
Nginya bũrũri ũkoima njookiinĩ

O na gũtuĩka andũ a Nyanza maarĩ na wendi bũrũri
Na nĩ maathũire ũkoronia mũno
Atongoria a KTWA na NKCA
Nĩ maaremirwo nĩ gũthiĩ na mbere na mĩng'eeng'ano
Magĩgĩthareenda hiihi nĩ gwĩtigĩra gũtwarwo njeera
No mũingĩ wa Nyanza ndwacookire na thuutha
Ũgĩthiĩ na mbere gũkũria atongoria angĩ ta aa Odinga

Na cio UMA na THA nĩ ciahwererekire
No atongoria a cio matioimire mũhariinĩ wa mbere wa mbaara
KCA nayo ĩgĩthiĩ kwa huko
Ĩkĩambĩrĩria kũrĩa mĩri ya ũkoronia na rungu
Na kũhe andũ muuma wa kũmeekĩra ngiha cia ũrũi-mbaara

Mbaara ya Keerĩ ya Thĩ yothe
Nĩ yareehire ũgarũrũki wa ũteti thĩ yothe
Andũ arĩa aingĩ maathiĩte kũrũa
Moimĩĩte thĩ iria ciarĩ rungu
Rwa ũkoronia wa Rũraaya rwa ithũĩro

Toondũ ũcio hĩndĩ ya mbaara nĩ maathoomire
Makĩona ũrĩa andũ maarũaga
Kũgitĩra wĩyathi wao
Ningĩ makĩmenya atĩ mũcinga
Nĩ guo gatua-ũhoro mbaarainĩ ya kĩĩrĩu
Maacooka mabũrũriinĩ maao
Nĩ maambĩrĩirie ciama cia ũteti
Angĩ makĩũmba mbũtũ cia kũrũĩra wĩyathi

Mwaki ũcio no guo watũmire W.E.B. Dubois na George Padmore
Meete mũcemanio wa gataano wa *Pan African Congress*
Kwame Nkrumah, T.R. Makonnen, Jomo Kenyatta
Na atongoria angĩ aingĩ a ciama cia andũ airũ a thĩ yothe
Magĩkĩrũrũngana Manchester kwangeretha 1945
Ngwatanĩro ĩyo ĩkĩamũra
Atongoria oothe macooke mĩciĩ mabũrũriinĩ maao
Manyiitane na mũingĩ gwĩtia wĩyathi wa Afrika.
Na wa andũ airũ oothe handũ maarũma.
Andũ maahũũrĩte Hiitira, Mussolini na Hirohito
Kũgitĩra wĩyathi wa mabũrũri ma Rũraaya na Amerika rĩ
Nĩ kĩ kĩngĩtũma moomĩrĩrie ũkombo wa koronia rĩngĩ?

Gũũkũ gwitũ Mũngeretha akĩgeria kũhoria
Mwaki wa mbaara ya wĩyathi
Agĩcagũra Eliud Mathu
Atuĩke mwarĩrĩria wa andũ airũ Renjikoo
Atuĩke ndaraca gatagatĩ ka ũkoronia na mbũtũ cia wĩyathi
Eliud Mathu aarĩ mũndũ mũhooreri
No aarĩ ũmwe wa andũ airũ
Arĩa maaturuuririo meeciiria nĩ gĩthoomo kĩa ũkoronia
Arĩa o na ũmũũthĩ ũyũ matũũraga
Manengeraga ahinyĩrĩria a mũingĩ ũũgĩ wao

Andũ aitũ makĩregana na ikinya rĩu
Rĩa gũthuurĩrwo ũtongoria nĩ thũ
Ũtongoria wa akunyanĩri na matai-tai
Mwaka wa 1944 magĩgĩthondeka kĩama kĩa bũrũri wothe
Magĩgĩĩta *Kenya African Union*
Kana KAU o na kĩo kĩama kĩa ndemwa ithatũ
Gĩtongoreetio nĩ James Gĩcũrũ
Hamwe na aanake arĩa moimĩĩte mbaara
Arĩa meeĩĩtaga Aanake a Boote

Mbaara ya wĩyathi nĩ yacacire mwaki
Muumo wa Boote toondũ wa ũhuria-ndaka wao
Makĩoya ũtongoria wa aruti-wĩra igandainĩ, matũũrainĩ, bũrũriinĩ
Ciama cia aruti-wĩra ikĩgĩa na nditi ĩngĩ
Mwaki wa wĩyathi ũkĩanjia gwakana rĩngĩ

Kenyatta aacookire mwaka wa 1946
Arĩ na nditi yoimanĩĩte na Kongomano ya Manchester
Na ngumo yoimanĩĩte ne ibuku rĩake *Facing Mount Kenya*
Na toondũ wa ngumo ĩyo aarĩ nayo
Na ningĩ nĩ ũndũ wa ũũgĩ na ũcamba wake wa ũteti
Nĩ aaneirwo ũtongoria wa KAU mwakainĩ wa 1947
Nĩ ma Kenyatta nĩ aarutire wĩra na hinya
Wa kũnyiitithania ndũũrĩrĩ cia Kenya
Kĩama nĩ kĩagĩire na hinya mũno bũrũriinĩ
Gĩgĩtuĩka kĩama kia mũingĩ wothe Kenya
Kĩama kĩa wĩyathi
Naake Kenyatta nĩ eendirwo mũno nĩ mũingĩ
Kũrĩ o aarĩ ta njata na riũa, Muutha wa andũ airũ
Ciugo Ciake ciaiguĩtwo nĩ rũũrĩrĩ na bũrũri mũgima
Nĩ we warĩ koigi ka mũingĩ wa Kenya
No hinya wa kĩama nĩ Aanake na Airĩtu a Boote
Nĩ o maarĩ itungati cia kĩama
Mĩrũũthi ya kũhũũrana na thaata cia bũrũri
Ũcamba na ũrũme wao wakanĩĩte ta mwaki
Moigaga:

Ithuĩ twaciarirwo boote
Tũkĩgimara boote
Tũtimakaga nĩ nyakeerũ
Bũrũri ũyũ nĩ witũ
Mũthũngũ nĩ mũgeni
Atũcookerie ithaka ciitũ kana mbaara
Tũtigeetĩkĩra gũtuĩka ngombo ciake rĩ kana rĩ

Gatagatĩ ka 1947 na 1950
Mũngeretha nĩ aambĩrĩirie kũhĩtũkia
Mawatho ma tuuteni
Mawatho maingĩ moru ma kũhinyĩrĩria andũ airũ
Na kũnyiita na gũthaamia atongoria a bũrũri
Makĩria atongoria a aruti-wĩra
Ta Cege wa Kĩbacia na Makhan Singh
Mwangi wa Macaria na Cege wa Kĩbũrũ

Na o Fred Kubai, Dominic Gatũ na Wamũtĩ wa Mũhũngi
Magĩthitangwo na thito ya atĩ
Kũgeria kũũraga Mũcoohi wa Gĩkonyo na mũcinga
Gatũ akĩohwo mĩaka mũgwanja wĩra mũritũ
Wamũtĩ akĩohwo mĩeri ĩtandatũ
Kubai agĩtooria ciira

Oothe maathĩĩtwo nĩ kĩama kĩa aruti-wĩra
Nĩ kĩo *East African Trade Union Congress*, EATUC
Moonorie Mũcoohi wa Gĩkonyo
Toondũ aarĩ njaguuti ĩrĩa ndũrũ ya mũkoronia bũrũriinĩ
Kĩama kĩu kĩa EATUC nĩ kĩahingirwo 1950
Atĩ kĩarĩ kĩa ũũkoministi

O na mũkoronia eekĩra mawatho
Andũ nĩ maareganire na mo biũ
Mbaara ya heho ĩkĩambĩrĩria bũrũriinĩ
Hĩndĩ ĩyo muuma wa ũũrũmwe
Ũkĩambĩrĩria kũnyuuo
Warĩ muuma wa kũhũũrana na ũkoronia
Wa gwĩtia ithaka na wĩyathi

Muuma ũcio watongoreetio nĩ
Kaggia wa Mwaganu
Fred Kubai
Isaac Maina wa Gathanju
Eliud Mũtoonyi
Stanley Mathenge
Charles Wambaa
Hiram Kĩnyerũ
J D Kali
John Mbiyu wa Koinange
Njũe wa Kamumbu
Na angĩ a ndundu ya Mau Mau ya gatagatĩ

Kuuma mwaka wa 1948 nginya wa 1952
Muuma wa ũũrũmwe nĩ wanyuĩtwo
Hakuhĩ guothe Gĩkũyũinĩ

Nairobi, Embu na Mĩĩrũ
Ũgatambĩrĩra Mathaiinĩ, gwa Ikamba, Rift Valley, Kisii
O na Samia kwa Ambaruhya
Nginya ũkaingĩra Arusha na Moshi

Nacio Nyĩmbo cia wĩyathi
Ciainagwo na hinya na ũcamba
Matũũrainĩ, mataaũniinĩ, mathukuruinĩ na ciathĩinĩ
O na igandainĩ na macambainĩ ma theetera.
Mũrĩmo ũyũ na ũũrĩa no:
Wĩyathi! Wĩyathi!
Wĩyathi bũrũri wa Kĩrĩnyaga...
Ciarĩ cia gũkumia njamba cia rũũrĩrĩ
Cia gwĩkĩra andũ ngia ya mũng'eeng'ano

Airĩĩtu na aanake makaambĩrĩria kũingĩra mĩtitũ
Kwĩhaarĩria marũe na mũkoronia na njaguuti ciake
Toondũ ũcio atongoria a Mau Mau nĩ maaheire
Stanley Mathenge na Enoch Mwangi hinya
Mathondeke mbũtũ ya mbaara ya wĩyathi
Naake Pio Gama Pinto na gĩkundi gĩake
Monganie mathaita ma mbaara

No naake mũkoronia ndaarĩ rĩmwe ikũmbe
Akĩreehe ndege cia mbaara, ibaarũ, mĩcinga mĩnene
Agĩita thigari ngiri na ngiri cia nyakeerũ bũrũriinĩ
Kuuma Ngeretha na Kananda
Ausitĩrĩria na Niuzirandi
Afrika ya Mũhuro na Rũndĩĩcia
Makĩongererwo eendia-bũrũri a Kenya
Icakũri cia *KAR*, "*Tribal police*" na *Asian Special Force*
Hũmungaati na Warũrũngana,
Macibũ na magũrũ-mairũ
Tai-tai na Tũkonia
Atĩ Mau Mau na itungati cia bũrũri "imunywo hĩa"

Kĩĩmbaara mũingĩ wa Kenya ndwarĩ na hinya
Ta ũrĩa thũkũmũ yarĩ na guo

Ĩndĩ ũũmĩrĩru wao na ũcamba
Ciaumaniĩte na ũũma na kĩhooto
Makũũre bũrũri wao kũrĩ atuunyani
Hisitũria yarĩ mwena wa Mau Mau

Kahinda o kau mũkoronia akĩambĩrĩria
Kũnyiita atongoria aingĩ a KAU
Ta Jesse Kariũki, James Beuttah, na Dedan Mugo
A mathukuru ma andũ ta Rev Petro Kĩgondu
Na a kĩama kĩa aruti-wĩra

Gũgĩcooka gũgĩũka igũtha
Rĩa Operation Jock Scott Okitomba 20, 1952
Atongoria a bũrũri 87 makĩũngũrũrio
Mĩrongo ĩnaana na ũmwe magĩthaamĩrio Kajiado
Naake Kenyatta, Kaggia, Kubai, Ngei, Oneko na Karumba
Magĩtwarwo igootiinĩ Kapenguria
Magĩthitangĩrwo gũthondeka kĩama kĩa hitho
Gĩa gũtũmĩra hinya kweheria mũkoronia bũrũriinĩ
Gĩa kũingata theetera nyakeerũ mĩgũndainĩ
No kwaria ma tiga Kaggia na Kubai
Acio angĩ matiarĩ a Ndundu ya Mau Mau ya gatagatĩ

Mũthenya ũcio atongoria a KAU maanyiitirwo
Mũkoronia agĩĩkĩra watho wa mwĩhũũgo bũrũriinĩ
Na akĩhinga cukuru cia Iindi na Karĩng'a
Hamwe na ngathĩĩti cia mũng'eeng'ano
No airĩĩtu na aanake a bũrũri makiuga:
Kĩrema njamba nĩ kĩgariũre
Nĩ tũũkũrũa kinya mũndũ wa mũico

Mathenge na mbũtũ yake
Makĩingĩra mũtitũ wa Nyandarwa
Coro ũkĩhuuhwo
Mbaara ĩkĩambĩrĩria

Kĩmaathi aingĩrire cia Nyandarwa Dithemba
Na akĩheeywo wĩra wa mwandĩki mũnene
Wa kĩama kĩa mbaara mũtitũinĩ

Gĩgĩĩtwo *Kenya Land Freedom Army (KLFA)*
Na Gĩkũyũ, Mbũtũ ya Kenya ya Kũrũĩra Ithaka na Wĩyathi (MKKIW)
Enoch Mwangi naake agĩcagũrwo
Mũtongoria wa mbũtũ cia mbaara Nairobi
Warũhiũ wa Itote, nĩ we *General China*,
Akĩnengerwo ũtongoria wa mbũtũ cia Kĩrĩnyaga
Thuutha ũcio Mathenge nĩ aaremirwo nĩ ũtongoria
Ũkĩneeo Kĩmaathi mwakainĩ wa 1953
Mũniini wake aarĩ Macaria wa Kĩmeemia

Kĩmaathi aarĩ mũndũ ũrĩ na ũrũme mũno
Aarĩ njamba nene ya ita
Aarĩ mũndũ wendeete andũ mũno
Akarutĩra muoyo wake bũrũri wake
Naake nĩ eendeetwo nĩ ihĩĩ cia mũtitũ
Agakumio nĩ mũingĩ wa Kenya wothe
Nĩ ũndũ wa ũtongoria ũrũme na ũcamba wake
Nõ nĩ aameneetwo mũno nĩ mũkoronia na hũmungaati
Maatũũraga mamũhĩtaga ta mbogo ya nduĩki
No we ndaamakaga toondũ nĩ ooĩ atĩ
Kĩhooto kiunaga ũta mũgeete
Na atĩ mbegũ ya wĩyathi ĩkũragio na thakame

Mbaara nĩ yakĩrũirwo
Andũ aitũ aingĩ makĩũragwo
Atumia makagwatwo na hinya
Nĩ njangiri cia Ngeretha na hũmungaati
Makĩnyamaario
Makĩnyariirwo
Atĩ nĩ guo mathereende
Makĩrema
Magĩthiĩ na mbere na mbaara ya wĩyathi

Mweriinĩ wa kana 1954 kwarĩ mũngũrũrio mũnene ma
Ũrĩa Ngeretha yaabatithĩĩtie *Operation Anvil*
Andũ aitũ ngiri na ngiri
Aruti-wĩra na arĩmi-anyiinyi
Nĩ maahaatirwo o kũhaatwo
Magĩthaamĩrio ciũgũinĩ ta nyamũ

Kũndũ maahũũragwo na mĩtĩ ya mathanwa
Na ndotono na mĩcarica ya cuuma
Na thĩgĩngĩ cia mĩigua marĩ njaga
Makaheeo mbooco itarĩ hĩu
Atĩ nĩ guo marũme ruo
Marute hitho cia kĩama
Makaane kĩama
Makaane wĩyathi
Meendie bũrũri
Meeneeyane

No o makiuga karoothũa na mbiri
Matingĩ'ĩneeyana
Matingĩthereenda

Wĩyathi wokire Dithemba ikũmi na igĩrĩ 1963
Kĩmaathi aarĩ mũkuũ
O na o Njeenũrũ Kago, Kariba, Tanganyika na Macaria Kĩmeemia
Kwoguo gũtiarĩ mũndũ wa ngoro ya cuuma ta o
Kana warĩ igweta inene ta o ndunduinĩ ya ũtongoria
Ũũngĩakũũrĩire Kanũ na Kenyatta maitho ameere
Nĩ twarega kũrutwo mwakiinĩ wa ũkoronia wa ira
Tũikio itarainĩ rĩa ũkoronia wa kĩĩrĩu

Ĩndĩ gũkĩe kana gũtuke
Njamba cia Mau Mau na iria ciarĩ mbere ya cio
Nĩ cio itugĩ cia wĩyathi wa Kenya
Hinya witũ ithuĩ mũingĩ
Gĩthima kĩa wendo wa bũrũri
Njiarwa na njiarwa itahage kĩraathimo ho
Tene na Tene, Thaai

Njeera Nene ya Kamĩtĩ
Dithemba 21-26, 1983

MARĨĨKA MA AGĨKŨYŨ

(Marĩĩtwa maya ma mariika ndaatũmĩirwo nĩ Mũmbi ndĩ njeera Kamĩtĩ, mweri wa Sektemba 1984.)

1885- NGARŨIYA
1886- KIROBIINI
1887- MBŨRŨ
1888- ŨHERE
1889- NGIGI
1890- MŨREERA
1891- MŨTŨNG'Ũ
1892- ŨUNURI
1893- KAGICA
1894- KABIRIINI
1895- NJAGATHI
1896- MWIGEETO
1897- NDUTU
1898- KĨENJEKU
1899- MŨTHUURA
1900- NG'ARAGU YA RŨRAAYA
1901- GATEGO
1902- KAMAANDE YA MBIA/BOOTE
1903- KĨBAANGO
1904- NJEEGE
1905- KANYŨTŨ
1906- NYARIGI
1907- KANG'EI
1908- MATIBA
1909- THĨGĨĨNGĨ
1910- MAKIO
1911- ŨGĨĨMBĨ
1912- MWAMBA
1913- RITHO MAINA
1914- RŨMENO
1915- NGAIKIA
1916- NGOOMERA
1917- NJANJO
1918- GĨTHOOGUO
1919- KĨMĨĨRĨ MŨBĨA
1920- IGATA/KIBAANDĨ
1921- MŨNAANDA
1922- MĨNOTI

1923- CIRINGI
1924- GĨTHIGŨ
1925- MŨNAI
1926- KĨANDUMA
1927- NDEGE
1929- GĨTHINGITHIA
1930- MAMBOLEO
1931- MAROOBO
1932- NJANE KANINI
1933- NJENDŨRŨ
1934- NDURURU
1935- TAURŨ
1936- KENYA BAATHI
1937- KABAABA/NJABAANI
1938- THŨKIA ITAHA
1939- KOORENJI
1940- KĨNG'OORA/MĨCŨTHĨ
1941- MŨTHUŨ
1942- NJAŨ YAKI(KĨRĨRĨ)
1943- NG'ARAGU YA MĨANGA
1944- MWOMBOKO
1945- GĨCINA BAANGI
1946- NJATA
1947- NGOMA KĨBIRITI
1948- TUUTENI
1949- KANJAI
1950- MUUMA WA WĨYATHI
1951- THŨTŨ WA ŨŨRU WA MBAARA
1952- WARŨRŨNGANA
1953- KOMERERA
1954- GOTORA/GATUO-ŨHORO
1955- THEREENDA/GĨCAGI
1956- CENI YA MĨGŨNDA KANA NDARAMA
1957- RŨTHAARIŨ RŨA
1958- MŨBŨTHITI
1959- NGEITHIA NDĨMŨRUU
1960- ŨHURU NA KAZI
1961- KĨGUŨ
1962- KĨAMA KĨA MŨINGĨ
1963- HARAMBĨ

Nĩ andũ aingĩ Gĩkũyũinĩ, ona arĩa athoomu, matooĩ atĩ marĩĩtwa ma mariika nĩ mo maaigaga hisitũria ya rũũrĩrĩ. Rĩrĩa ũndũ mũnene wekika kana ũteti wa bũrũri wacenjia riika rĩa kĩmera kĩũ rĩaheeagwo rĩĩtwa rĩa ũndũ ũcio nĩguo andũ maririkanage ũrĩa gwekĩkire kĩhinda kĩũ. Na nĩguo toondũ mũrimũ wa ũhere waingĩririo bũrũri wa Gĩkũyũ nĩ mũkoronia mwaka 1888, na guo mũtũngũ waingĩririo mwaka 1891. Gatego nako kareehirwo Gĩkũyũinĩ nĩ mũkoronia na thigari ciake kũrĩ mwaka 1901. Mĩrimũ ĩno ya nyakeerũ nĩyooragire andũ aitũ aingĩ toondũ ndagitaarĩ Agĩkũyũ maatiarĩ na ndaawa ya mĩrimũ ĩno. Yaarĩ mĩrimũ mĩgeni.

Makĩria gatego gatonyereirio atumia nĩ thigari cia mũkoronia nĩ ũndũ ciamagwataga na hinya, na gataambirio mũno makĩria mataũni nĩ waganu na ũmaraaya wa ũkoronia. Kĩndũ kĩngĩ kĩareehirwo nĩ mũkoronia na thigari ciake nĩ ndutu. Ciaingĩrire Gĩkũyũinĩ mwaka 1897 na nĩ ciatharĩkĩire andũ mũno, makĩria akũũrũ na ciana. Amwe magĩtwĩka cionje, arĩa angĩ magĩkua. Ona ũmũũthĩ ũyũ ndutu no irathĩĩnia andũ matũũrainĩ na icagiinĩ toondũ ũkoronia ndũrĩ woima bũrũriinĩ.

Riika rĩa kĩbandĩ rĩetirwo ũguo nĩ ũndũ nĩ rĩo mũkoronia arutire watho atĩ no kinya andũ airũ Kenya makuuage ibandĩ ta ngui. Mwaka ũcio (1920) no guo bũrũri witũ watwĩkire koroni ya Ngeretha; theetera nyakeerũ makĩoya mĩgũnda iitũ na hinya, magĩtũtua thikwota, ndungata na ngombo ciao. Riika rĩa Ndege rĩaheirwo rĩĩtwa ndege nĩ ũndũ nĩ rĩo ndege ya mbere yagũire Kenya kuuma Rũraaya mwaka 1927.

Ndirĩ na kahinda gakwandĩka hisitũria ya rũũrĩrĩ toondũ ndaa na ngũngũni cinjetereire methainĩ, no ndireenda mũthoomi wa ibuku rĩrĩ amenye atĩ agĩthooma marĩĩtwa na mĩaka ya mariika no amenye hisitũria ya Gĩkũyũ makĩria.Wakeerĩ, amenye atĩ kũrĩ mariika maita meerĩ: Mariika ma Kahiũ na Mariika ma Kĩmerera.

Mariika ma kahiũ nĩ ma irua na nĩ mo macio nyandĩkĩĩte ĩbukuinĩ rĩrĩ. Mariika ma kĩmerera nĩ Nemathi, Kariraũ kana Tene, Aagu, Tĩĩrũ, Ciira, Ndemi, Mathathi, Iregi, Maina, Mwangi na Irũngũ. Mariika ma gũciarirwo kana ma ithaku. Nĩ kĩyo Gĩkũyũ kiugaga atĩ riika na nyũmba itiumagwo.

Mariika ma kĩmerera nĩ mo maarĩ thirikaari ya Gĩkũyũ mbere ya ũkoronia. Riika rĩathanaga mĩaka mĩrongo ĩtatũ. Mĩaka ĩyo yathira gũkagĩa ituĩka, thirikaari ĩkanengerwo riika rĩrĩa rĩrĩ thuutha, ciana cia acio maagwathanaga. Riika rĩngĩareemĩrwo nĩ ũthamakĩ kana rĩaathane na gĩthũri nĩ kwagĩaga mbaara ya ituĩka, riika rĩrĩa rĩrĩ thuutha rĩkooya ũthamaki na hinya.

Atumia matiarĩ riika na matirĩ ona ũmũũthĩ no nĩyo mũthingi wa ũndũire wa Agĩkũyũ, itugĩ cia rũũrĩrĩ na kĩhumo kĩa mariika.

Nĩ ũndũ ũcio nĩ harĩ bata ũmũũthĩ twambĩrĩirie kwandĩka hisitũria iitũ tũtarĩ na guoya, tũrĩ na ũũmĩrĩru nĩguo tũmĩruge, tũmĩcookie mũkaro, ĩtherere ĩkuuĩte ũthaka wa bũrũri na wa ũmũndũ witũ, ũcamba wa Mau Mau; ũndũire, mwĩhoko na ũiguano witũ andũ a Kenya.

KĨHINGA ŨHORO

RŨRĨ NA KOOMŨ RŨRĨ NA KAIGŨ WA NYINA

Warĩkia gũthooma *Hisitũria ya Bũrũri* nĩ ngwĩciiria nĩ wonire atĩ aciari aitũ, matongoretio nĩ Kĩama kĩa Mau Mau, maarĩ oogĩ toondũ nĩ makũranire atĩ thĩĩna ũrĩa warĩ bũrũriinĩ kahinda kau ndwareheetwo nĩ mũgiro kana kĩrumi, wareheetwo nĩ ũthũkũmũ na ũkoronia wa Ngeretha. Toondũ ũcio makĩrutanĩrĩa, makĩhũũrana na mũkoronia kinya akĩoya mooko na ĩgũrũ. Hatirĩ nganja, mbaara ya Mau Mau nĩ yamathoomithirie mũno. Nĩ maahotire gũkũũrana thũ ciao na araata ao. Nĩ maamenyire atĩ ona andũ airũ amwe no matuĩke thũ cia bũrũri na no meendie wĩyathi wa bũrũri kũrĩ thũkũmũ toondũ wa nda na ũkoroku wa mbeeca.

Wakeerĩ nĩ maamenyire atĩ ũũru wa ngoronia nyakeerũ ndwarĩ rangi wa gĩkonde gĩake, warĩ wa mĩtugo. Nĩ ũndũ ũcĩo ona ithuĩ nĩtwagĩrĩire gũthoomithio nĩ thĩĩna na ũndigitĩta ũrĩa ũrĩ bũrũri ũmũũthĩ. Tũmenye atĩ Aakenya arĩa mena mĩtugo teeyo ya ũkoronia, mĩtugo ya hũmungaati, ya kĩĩnyamũ, nĩ thũ cia bũrũri. Andũ aya nĩ o matũiyaga maciaro ma thithino iitũ, magatũnyua thakame na makarĩa maguta ma bũrũri. Andũ aya nĩ o matongoretie Kĩama kĩrĩa kĩraathana.

Atĩ hĩndĩ ĩrĩa tũrakua nĩ ng'aragu, tũgakoma marima ta ngĩrĩ, ciana ciitũ ikaga mbeeca cia cukuru, ũtonga wa bũrũri ũrekĩrwo ngũnia ũtukũ nĩ ndigitĩta na njaguuti ciake, ũgatwarwo beengi cia Switzerland. Makĩria, ke tũrore maica maiitũ ithuĩ arutiwĩra na arĩmi-anyinyi. Tũrutaga mawĩra mĩgũndainĩ ya ndonga nyakairũ, igandainĩ, mawabiciinĩ, mĩakoinĩ, mĩkaawainĩ ya watarii, na arĩa angĩ tũhandaga irio—kahũa, macaani, igwa, marigũ, matunda, thũkũma, kaarati tũgũndainĩ twitũ nĩguo tũgerie kũhũũrana na thĩĩna wa kĩĩmũciĩ na twone mbeeca cia thukuru cia ciana ciitũ.

Arĩa matũthondekagĩra mũcaara, ndonga cia Kĩama kĩrĩa kĩraathana, no o matwendagĩria kahũa gaitũ na macaani maiitũ kũrĩ thũkũmũ cia Rũraaya na Ameerika. Matũthimagĩra mbeeca cia mũcaara ta mũthaiga na makaiya mbeeca ciitũ cia kahũa na macaani. Mĩtugo yao no terĩa yekagwo nĩ mũthũngũ hĩndĩ ya ũkoronia. Kweri ũkoronia rĩu nĩ ũcenjetie mũhanĩre, ũgacenjia rangi wa gĩkonde. Aria rĩu maratũnyua thakame nĩ nyakairũ, marũgamĩrĩirwo nĩ ing'ang'i cia *IMF* na *World Bank*. Toondũ ũcio rĩ, kũngĩkĩhoteka atĩa kũgĩa thaayũ, wendani na ũũrũmwe bũrũriinĩ hĩndĩ ĩrĩa

nding'ũri ici iraathana iratũnyua thakame? Ũcio nĩ ũũrũmwe wa ng'ondu na hiti. Nĩ twaũrega!

Thirikaari ya bũrũri ĩngĩaga kũgitĩra raiya, ĩtuĩke nĩ kũmoragithia, mũingĩ no mũhaka woe mathaita ma mbaara ũmĩeherie na hinya, ũthondeke thirikaari ĩngĩ njerũ. Kĩu nĩ kĩhooto, ũcio nĩ guo ũũma. Toondũ ũcio andũ a Kenya marĩ na kĩhooto moe mathaita ma mbaara meherie ndigitĩta na thirikaari yake ya gĩthũri. Kuuma gĩthurano kĩa 1992, Moi nĩ athondekire mbũtũ, ĩĩtagwo Jeshi la Mzee, ĩrĩa aratũmĩra kũnyariira na kũũraga arĩa maregana na watho wake wa ũndigitĩta.

Nĩ ma atĩ andũ oothe Kenya rĩu nĩ aira a ngero iria Moi na njaguuti ciake magerete bũrũriinĩ, na iria maraathiĩ na mbere kũgera makĩgeethera ũtongoria na ũtonga wa ũtuunyani na ũici mĩaka ĩyo ĩtigaire. Thogothogo iria mareheete cia gĩĩkabira, cia kũhiinyĩrĩria na kũnyariira mũingĩ, cia gũita thakame ya raiya, itirĩ cionekana bũrũri ũũ witũ kuuma twagĩa na wĩyathi 1963. Bũrũri wothe no mbuu, maithori na thakame. Nĩ ma hisitũria nĩ ĩgakorwo ĩrĩ mũira hĩndĩ ĩrĩa Moi na njaguuti ciake magatwarwo igootiinĩ rĩa mũingĩ kamũkũnji nĩ itungati cia bũrũri.

Ririkana atĩ Moi aambĩrĩirie kũũragithia andũ a Kenya kwa ũingĩ mwakainĩ wa 1982 Nairobi toondũ wa kũregana na wathani wake wa ũndigitĩta. Mwaka 1984, itũũrainĩ rĩa Wagalla kũũrĩa Wajir akĩũragithia andũ makĩria ngiri ĩmwe—ciana na atumia. O mwaka ũcio akĩũragithia andũ makĩria ya magana manaana a Pokoti. Rĩu nĩ Gĩkũyũ ehotoreire. Thakame ya Gĩkũyũ nĩ ta kĩguũ mwena wa Molo, Londiani, Burnt Forest, Enosupukia, Olenguruoni, Kapenguria, Narok, Naikuru, na Laikipia. Atumia na airĩtũ makagwatwo na hinya nĩ njangiri cia Kanũ, andũ aingĩ magatuo cionje na magatunywo indo ciao—mĩgũnda, mahiũ, nyũmba na irio irĩ makũmbĩ kana mĩgũnda. Magacoka makarutũrũrwo matũũrainĩ na mataũni mao na matimũ, mabanga, mĩgwĩ na mĩcinga; magatwĩka orii, athĩĩni, ahoi bũrũriinĩ wao. Aingĩ a andũ aya, makĩria atumia na ciana morĩire kanithainĩ cia kũu kwao makĩgeria kũgitĩra mĩoyo yao. No kaingĩ na kaingĩ kanitha icio itirahoota kũmagitĩra matikooragwo ni Jeshi la Mzee. Kanithainĩ ya Enoosupukia, ethari a Gĩkũyũ makorirwo kũu thĩinĩ ni Jeshi la Mzee making'eo ta mbũri. Atumia makĩgwatwo mbere ya kũũragwo. Mbungeinĩ, mũthenya birigici, Ntimama, anyiitĩtwo mbaru nĩ Moi na Kanũ, oigire atĩ andũ acio nĩ maraagĩrĩire kũũragwo toondũ nĩ ageni rũgongo rũu. Nĩ rĩ Agĩkũyũ matwĩkire ageni bũrũriinĩ wao? Andũ matwĩkaga ageni bũrũriinĩ wao atĩa? Ningĩ nĩ watho ũrĩkũ uugĩte ageni mooragwo? Ũyũ nĩ ũcangiri wa kĩama gĩa Kanũ na ũtongoria wa mĩitũ. Thirikaari ndĩngĩũragithia ciana na atumia na tũmĩĩtĩkĩrie ĩthiĩ na mbere gwathana. Aaca, nĩ twarega.

Mbere nĩ twagĩrĩire kũmenya kũna atĩ ciĩko cia kĩĩnyamũ iria irekwo nĩ njangiri ti Ntimama, Biwott, Lotodo, Kones, Bargetuny, Choge, Nassir na hũmungaati ta Kamotho ciuumanĩte na meeciiria na mĩbango ya ndigitĩta

Moi na Kanũ. Nĩ mĩbango mĩbange wega ya kũũraga Gĩkũyũ, kũmatunya indo ciao, kũmaingata Rift Valley. Gĩkũyũ nao nĩ maagĩrĩirwo gwĩthagathaga ota hĩndĩ ya Mau Mau, manyiitanĩre na mũingĩ wothe wa Kenya kweheria ndigitĩta na njaguuti ciake wathaniinĩ. Gatiba ya bũrũri yuugĩte atĩ raiya nĩarĩ haki ya kũgitĩra indo ciake na njĩra ciothe.

Ngũria kĩrĩndĩ gĩa Kenya gĩtikahenio atĩ ĩno nĩ haaro ya makabira, nĩ haaro ya Gĩkũyũ na Karenjini, toondũ wee na niĩ nĩ tũũĩ atĩ tũtũranĩtie na thaayũ na wendo wa bũrũri witũ tũrĩ raiya a Kenya handũ ha makĩria ya mĩaka igana na tũtirĩ tuona mbĩrĩrĩka teeno ya kĩĩbũrũri mbere ĩo.

Kwaria ma Moi na njaguuti ciake marehete mbaara ĩno njũru ya gĩĩkabira nĩ guo magunĩke gĩũteti, magĩe na mweke mwaramu wa ũtongoria na wa kũiya ũtonga wa bũrũri. Kwoguo no nginya tũrege kũhũũrithanio, kũmenithanio, kũgayanio kana twĩtĩkĩre bũrũri witũ watũranio nĩ ũmooi. Menya ũrĩa mareenda nĩ matũtigĩre thĩĩna ũtarĩ mũhaka na mbaara ya gĩĩkabira—mbaara ĩtarĩ gĩtũmi, ya rũmena rũtarĩ gĩthimi. Bũrũri ũharagane ta wa Cumaarĩ. Oo hĩndĩ ĩo magaakorwo Rũraaya kũrĩ araata ao nyakeerũ makĩrĩa na makĩnyua. Ririkana atĩ mbeeca cia bũrũri maiyaga magĩtwaraga beengi cia Rũraaya.

Nĩ twagĩrĩirwo kũmenya na kũririkanaga hingo ciothe atĩ kĩhindainĩ gĩĩkĩ, thũ iitũ ithuothe bũrũriinĩ nĩ Moi na Kanũ, na atĩ tũrĩ na hinya na ũhoti, toondũ nĩ ithuĩ mũngiki wa bũrũriinĩ kweheria ũndigitĩta wa Kanũ, tũthondeke thirikaari ya kĩdemokirasia. Hinya witũ umĩte ũingĩ witũ, muumainĩ wa Mau Mau na kĩrĩkanĩro kĩrĩa twarĩkanĩire na Kĩmaathi mũtitũinĩ wa Nyandarwa atĩ bũrũri ũyũ nĩ witũ kuuma Gĩthumo kinya Mombatha na gũtirĩ mũndũ ũkaũgayania kana awaturanie. Kĩmaathi agĩtwĩra twenjere kĩhooto kĩu na njĩra ciothe ona ya gatuo-ũhoro.

Gũtirĩ rĩu mũndũ ũtoĩ atĩ Moi na njaguuti ciake nĩ meharĩirie kũharagania bũrũri na no nginya tũmahĩte matanaũharagania. Bũrũri ũrarĩ igweta thĩ ng'ima nĩ ũndũ wa mbaara ya ũcamba wa Mau Mau, bũrũrĩ ũrerũgamĩtie na kwĩhũũnia kĩũcuumi, ũgathĩĩna, ũkahũũta, ũgaitĩka rũmena na thakame ya ũkabira, na mbeeca ciitũ igatuĩka mathangũ ma kĩoro.

Ũteti ũyũ mũũru wa kĩĩnyamũ nĩ guo ũtũmĩĩte marĩhi ma thukuru, ma ndaawa na thibitaarĩ, ma irio na hakuhĩ ma indo ciothe mahaice kinya andũ aitũ, makĩria arutiwĩra na arĩmi nginya makaaga ũhoti na hinya wa kũgũra indo ici; kũrĩhĩra ciana ciao thukuru na kũhũũrana na mĩrimũ ĩrĩa ĩramanyua thakame. Tiitherũ nyũmba iitũ bũrũrĩ ũyũ ũngĩaga kũhĩtĩrwo hau, ũgatwĩtia thakame nyingĩ na maithori maingĩ thuuthainĩ. Nĩ ũndũ ũcio no kinya tũnyue muuma wa ũcamba, twĩhotore na kĩhooto na ũũrũmwe wa ũingĩ witũ, tuuge na mũgambo ũmwe wa bũrũri nĩ twarega ũndigitĩta. Nĩ twarega thirikaari ya majimbo. Nĩ twarega ki!

Twarega watho mũrũ wa gũtũhinyĩrĩria; twarega biũ kwa biũ gwĩcũkũmĩthania na thirikaari ya aici, atuunyani na oragani. Thirikaari ya

ũkoronia wa kĩĩrĩu. Na ũguo noguo tũtũraga tũregeete kuuma hĩndĩ ya Waiyaki na Koitalel, hĩndĩ ya Mũthoni wa Nyanjirũ, hĩndĩ ya Josef Kang'ethe na Jesse Kariũki; hĩndĩ ya Njeenũrũ Kago na Kĩmaathi.

Tũkwenda thirikaari ya kĩhooto, ya kĩĩdemokirasia. Thirikaari ĩcagũrĩtwo nĩ mũingĩ na ĩgatongorio nĩ mũthamaki mũthuure nĩ Aakenya oothe hatari ungumania, ihaki kana ũkabira. Njĩtĩkĩria njokere mũtĩ ũcio: tũkwenda thirikaari ĩkũrehe thaayũ na ũũrũmwe bũrũriinĩ; thirikaari ĩkũregana ũhahami na mũtaratara wa ing'ang'i cia *IMF* na *World Bank* wa gũtũnyua thakame na gũtua mbeeca ciitũ maratathi ma kĩoro.

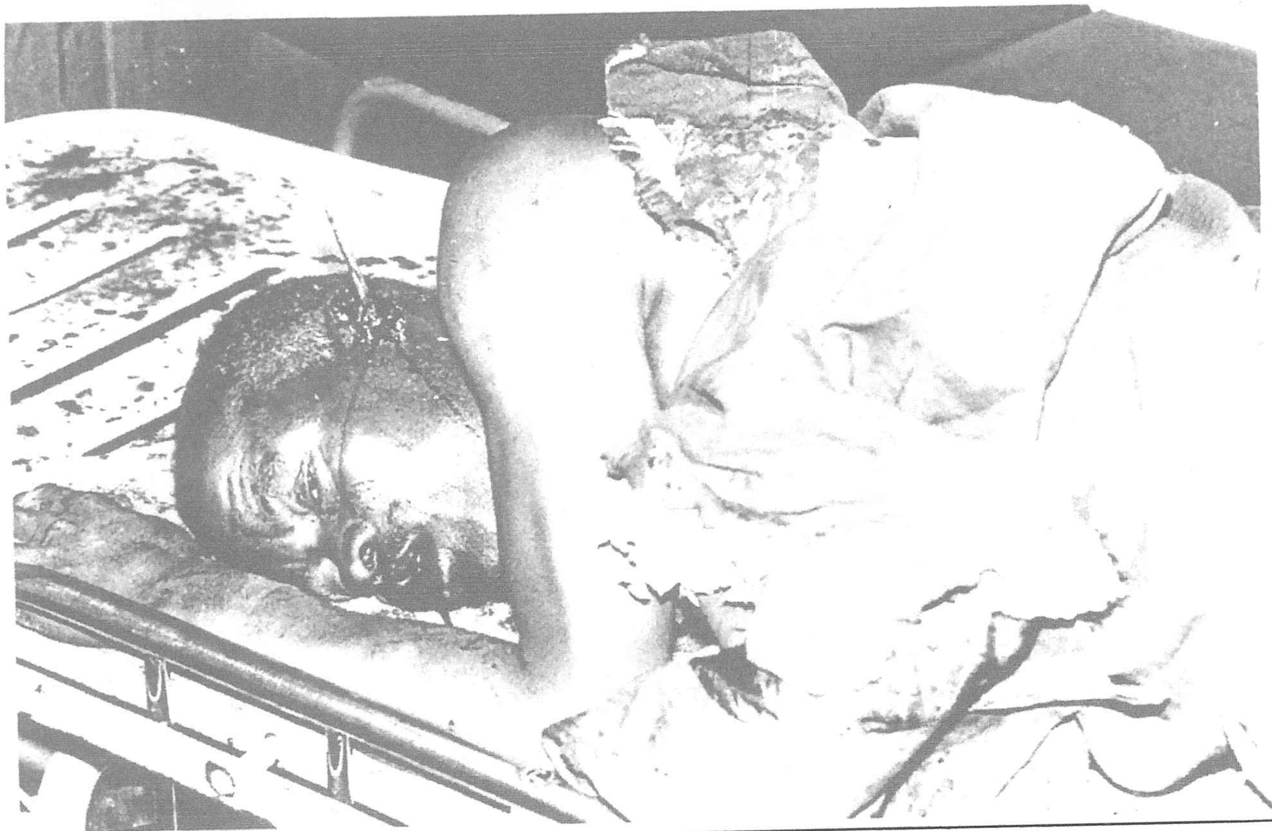
No rĩrĩ, menya atĩ demokirasia ndĩngĩrehwo nĩ ũkabira kana kamwene, ndĩngĩrehwo nĩ ciama nyingĩ itarĩ na mũbango na ũtongoria wa kũhũũrana na ũkoronia wa kĩĩrĩu. Demokirasia ĩngĩrehwo nĩ ũũrũmwe wa arutiwĩra na arĩmi-anyinyi. Ũũrũmwe wa andũ a Kenya matongoretio nĩ Kĩama kĩa eendi-bũrũri, kĩama gĩa ituĩka. Wee ũrĩ mwena ũrĩkũ? Mwena wa mũingĩ kana mwena wa ndigitĩta? Ririkana atĩ rũrĩ na Koomũ rũrĩ na Kaigũ wa nyĩna. Ningĩ menya atĩ gũtirĩ kĩega kiuma heega na wĩyathi ndũneanagwo na kĩihũri, nĩ kũrũĩrwo ũrũagĩrwo.

Thakame ya ĩtũngati ĩgaitĩrĩrio mũtĩ wa wĩyathi kinya ũgakũũra.

Kũngũ bũrũri witũ!
Kũngũ njamba cia bũrũri!
Kũngũ Ituĩka!

Tarora Mbica ĩno wega. Hĩndĩ ya mbaara ya Mau Mau Ngeretha yathondekeete jeshi ya mĩgwĩ na matimũ ya kũrũa na itungati cia Mau Mau. Moi naake athondekeete jeshi otaĩo ĩreetwo Jeshi la Mzee ya kũũraga Agĩkũyũ Rift Valley. *(Mbica ya Kenya Information Service, 1953)*

Agĩkũyũ kũũragithio nĩ Moi Rift Valley. Ũyũ nĩ Joseph Kĩarĩĩ, mũrutiwĩra kwa Masters Saw Millers, Njoro. Atharĩkĩirwo nĩ Jeshi la Mzee na mĩgwĩ akiuma wĩra Dithemba 1993. *(Mbica ĩhũũrĩtwo nĩ Anthony Kamau)*

NJOHERERA

ŨTAŨRI WA CIUGO

Baragu, njamba nene ya ita kana ya bũrũri; Njenũrũ; Karaũ wa mbaara.
Abaragu, njamba cia ita na bũrũri.
Ũbaragu, ũcamba na ũũmĩrĩru mũnene wa mwendi-rũũrĩrĩ na bũrũri.
Gĩtinia, mũrimũ wa mũkwa wa itina. Mũkwa wa itina nĩ ũcomokaga mũthia mũndũ agĩthiĩ kĩoro. Ũrĩkũrega gũcooka nda, mũndũ ndahotaga gũikara thĩ kana gũthiĩ nĩ ruo. Mũndũ agĩaga kũrigitwo, mũkwa nĩ wambagĩrĩria kwora, mũndũ agakua.
Gĩuco, kĩndũ kĩbuthu kĩranunga ũũru; mborera; magigi.
Gũtinĩka, gũikara thĩ tĩnĩ; tĩnĩka, ikara thĩ.
Gũthirimaya, gũthonda; kũmoca; kũhinyara; kũhinya; gũcekeeha.
Gũthiga, arui gũcokia nguo cia ndũire marĩkia kũhona. Gĩgĩkũyũ, arui nĩ matuĩka aanake na airĩtu; muumo.
Gwakĩrio mwaki kĩhinga (thimo), kũnyiitwo mbaru kana kũheeo ũteithio nĩ andũ matoĩ mũndũ ũcio marahee ũteithio. Gĩũteti nĩ ũrĩa *Amnesty International* ĩhũũranagĩra oohwo a siasa marekio.
Gwĩtotora, kwĩyaata; gwĩcaara; kwĩyenda; kwĩnyogora; kwĩmĩndĩria.
Icuuke, mondo ĩrĩa yakuuga indo cia mũingĩ. Makĩria yakuagwo nĩ athamaki kana abaragu a bũrũri.
IMF (International Monetary Fund), beengi nene ya thũkũmũ nyakeerũ. Beengi ĩno na ĩrĩa ĩngĩ ĩĩtagwo *World Bank* nĩ cio ciandĩkĩte ndigitĩta Moi na njaguuti ciake maharaganie bũrũri witũ.
Iremerembe, kĩĩmũndũ oro guo kĩrĩ meeciiria mamata; kĩmote; nongwe.
Maremerembe, imũndũ itarĩ kĩene; eendia-bũrũri; hũmungaati.
Irũmbĩ, kĩbii kĩnene; thatũ.
Itungati, thigari cia jeshi ya Gĩkũyũ tene; ita rĩa mbaara ya ituĩka; mĩrani; ihĩĩ cia mũtitũ; ngerewainĩ.
Iria rĩa Rũkanga, iria rĩa Mombatha; *Indian Ocean*.
Kĩamba-nda, irio cia kĩrooko mũndũ okĩra; burĩkifasiti.
Kĩbibi, inegene inene ta rĩa ciana cia thukuru mwarimũ atarĩ kĩrathiinĩ.
Kĩburui, kĩenyũ kĩa mai moomũ ma ng'ombe kana ma mbogo; ngima njĩthĩ ĩtarĩ nduge wega na ti hĩu.
Kũbucuna, kũng'eta; kũng'athia; kũrĩa hiũ, mori kana tũnyũi; gũtũmbara, kũraakara.
Kĩgumba, mũndũ mũkoroku; mũhahami; ndigitĩta; ngorika; mũici wa indo cia mũingĩ.

Kĩmerera, kĩhumo; kĩambĩrĩria kĩa maũndũ ma andũ ma ndũire; ũndũire; mĩtũũrĩre;
Mira; mĩtugo ya andũ na bũrũri wao; mũtherenjo.
Kĩragai, mũndũ hatarĩ; kĩguta; gĩthayo; kĩremerembe.
Kũrigita, gũthondeka mũrwaru; kũhonia mũrimu; kuoha; kũhotora.
Kwarunya, kũgiĩka nĩ ng'aragu kana ruo rwa mũrimũ; kũnyagitĩka kwa mũtumia rĩrĩ ararũmwo; kũbarita.
Kwĩgigima, kũigua guoya; gwĩtigĩra; kũũra maaĩ itina.
Magoiya, ndũgĩra; mindo; mathaga ma matũ ma kwĩgemia kana gwĩthakaria.
Makenga-arĩithi, matu matuune moimagĩra ngikinĩ riũa rĩgĩthũa. Mathaa marĩa arĩithi mainũkagia mahiũ; hwaĩinĩ riũa rĩathũa.
Makĩrũ, maũndũ kana ciĩko cia kũnyariirana, kũhinyanĩrĩria, kũnyamarania, gũthĩĩnania; ma wanangi.
Mbathi, wĩtangi wa meeciiria ma ũrĩa maũndũ mahaana rĩrĩa thĩĩna na mĩnyamarwo cirigicĩirie mũndũ; ihooru; kĩeha.
Mburio, haati; thari; mateke.
Mĩrũgia-aka, tene atumia a Gĩkũyũ maagwatagwo nĩ mĩhango ta ya njũkĩ riũa rĩgĩthũa, makambĩrĩria kwĩbũgabũgia na mawĩra ma kĩĩmũciĩ ta kũrũga, gũtaha maaĩ, gũtua nyeni kana mĩrĩĩyo. Gĩĩthaa mĩrũgia-aka nĩ hwaĩinĩ gũtanatuka biũ.
Mĩtahuhĩko, mĩarĩo ĩtarĩ harĩa ĩrĩ, ĩtarĩ kĩene; mĩarĩo ĩtarĩ mĩkĩnyanĩru.
Mũtahũhĩko, ciĩko itarĩ kĩharĩro; wanangi; rũthuro.
Mũtherenjo, mũikarĩre; mũtũũrĩre; ũndũire; mĩtugo; gĩthuthio; mũikarania.
Mote, mũndũ ũrĩ tombo mũmata; kĩrimũ; nongwe. Ũcũrũ wa mwere kana wa mũkombi mũmata mũno.
Mwĩndĩga, njuĩrĩ mwĩndĩga yaikagio nĩ aanake a Gĩkũyũ na a Ũkabi. Aanake a Ũkabi ona ũmũũthĩ ũyũ nĩ maikagia mwĩndĩga. Njuĩrĩ ta ya mĩrani ya Mau Mau. Ũmũũthĩ mwĩndĩga ũreetwo nĩ aanake na airĩtu, rasta.
Ndundung'a, ndundu ya hitho; ndundu ya gatagatĩ ya kĩama kĩa ũteti kĩa hitho; ndundu itangĩrĩirwo kũmenyo nĩ mũndũ ũngĩ tiga a atonyi a ndundu ĩyo. Hitho; runye.
Nemathĩ, rĩĩtwa rĩa riika rĩa mbere rĩa Gĩkũyũ. Eene riika rĩrĩ nĩ Gĩkũyũ na Mũmbi.
Ngakũ, tai-tai; athoomi; professa arĩa matũmagĩra ũũgĩ wao wa gĩthoomo kũhũũra itungati cia bũrũri, kũnyiitana na thũkũmũ na ngoronia kũhinyĩrĩria arutiwĩra na arĩmi anyinyi; hũmungaati.
Ngamini, 1. mũndũ wa bata mwendi bũrũri; mũtongoria; njamba ya bũrũri. 2. Nding'ũri; gĩtonga kĩnene kĩa bũrũri.
Ngewerani, borithi a Gĩkũyũ mbere ya ũkoronia. Nĩo macokagia thaayũ matũũrainĩ, kũnyiita mĩkora, mĩitũ, agendi arĩa maingĩrĩte bũrũriinĩ na nguguĩ na kũrangĩra mĩhaka ya bũrũri. Nĩ kuuga atĩ ngewerani marĩ gĩkundi gĩa keerĩ kĩa aanake a ita cia mbaara. Itungati nĩ cio ciarĩ gĩkundi kĩa mbere kĩa aanake a ita.

Ngocorai, mindo ndaihu cia kwĩgemia ciekagĩrwo matũinĩ nĩ Gĩkũyũ tene. Makĩria ciekagĩrwo nĩ nding'ũri na ciũmbani. Toondũ ciarĩ ndaihu, igacunjura matũinĩ, mũndũ agĩtheka cieminjagamwena na mwena tarĩ kũinainio irainainio nĩ gĩkeno.

Kũinia ngocorai, gĩkeno kĩa ngoro; gũkenera thĩiniĩ; kũgĩa na gĩkeno.

Ngorika, ndigitĩta; ngakũ.

Ngoronia, mũkoronia; mũkoroni; mkoloni.

Ngorono, thiagĩ; maguta kuuma iriainĩ rĩa ng'ombe.

Ngũki, tũgunyũ tũkoragwo maaĩinĩ mataraikũrũka, irioinĩ ngandu kana hooro, mboreraiinĩ, kĩndũinĩ gĩothe kĩoru. Bakitĩria; jamusi.

Njang'ara, nyanja; mbuthu ya ũcũrũ; gatete ka iria rĩa mwĩtha.

Nyamũthenya, ndaayarĩ; mandĩko ma mũthenya o mũthenya; mũndũ akĩandĩka meeciiria make kana ũrĩa arona, areekwo, aranyariirwo.

Nyoni itanaitĩrĩra, kĩrooko tene nyoni itanagamba; ngwareinĩ; hĩndĩ ĩrĩa maara ateire nyina.

Runye, hitho; ũndũ mũguikĩre, mũhithe, mũgitĩre ndũkoime nja.

Taatha wa gĩkuũ, magigi; kĩgoru; ũrogi; thumu. Irio irĩ na ngũki.

Tĩbĩrĩ, hinya; kũruma; gĩkindĩrĩka.

Themithũ, kĩmera; hĩndĩ ya kĩmera gĩa themithũ.

Thigo, wendani wa aanake na airĩtu a Gĩkũyũ tene. Mĩtugo ya Gĩkũyũ ya ndũire nĩ eetĩkĩrĩtie airĩtu gũthiĩ gũceerera aanake ibeeriinĩ no matiekaga nguĩko. Thigo ũmũũthĩ ĩĩtagwo ndĩĩti nĩ aanake na airĩtu.

Thũkũmũ, mũbeberu kana wabeberu.

Ũkoronia, ũkoroni; ũngoronia.

Ũthũkũmũ, ũbeberu.

Wamoro, kanyanya; rĩĩtwa rĩa wendo rĩtũmagĩrwo nĩ mũirĩtu na mwanake rĩrĩa mendanĩte; ona mũthuuri na mũtumia wake nĩ meetanaga wamoro.

CPSIA information can be obtained at www.ICGtesting.com
Printed in the USA
LVOW05s1700261014
410578LV00025B/906/P

Juni 1982. Maina arĩ na Mbĩngũ arekeirio igootiinĩ rĩa maheeni nĩ icakũri cia Njeera.

Mwaki Ũtangĩhoreka (The Inextinguishable Fire) is a prison diary secretly written in Gĩkũyũ language when the author was in prison in Kenya between 1982 and 1988 for a crime of thought. It is a devastating expose of Kenya's neocolonial politics during Moi's reign of terror. In strong language, the author describes, with concrete examples, the real story of the Moi dictatorship—the suppression of human rights, the demolition of democratic platforms, the enrichment of the neocolonial ruling class, the culture of corruption and economic dependency on the Western imperialist democracies. The author also describes in details the horror of the Kenyan prison system and the psychological and physical torture he was subjected to. But despite the torture, the author refused to submit to ideological control and neocolonial culture.

ISBN 9781493692132

